

TYÖVÄENTUTKIMUS VUOSIKIRJA 2021

NEUVOSTOLIITTO, 30 VUOTTA SITTEEN HAJONNUT

TYÖVÄENTUTKIMUS VUOSIKIRJA 2021

S. 16 ”Julkisuudessa trokaus nostettiin esille ensimmäisen kerran vuonna 1959, jolloin Neuvostoliiton keskeinen satiiriaikakauslehti Krokodil julkaisi artikkelin otsikolla Ser, ustupite stany (Sir, myykää housut). Se, että Krokodil-lehti oli huomannut ilmiön, kertoi siitä, että trokaus alkoi todellakin huolestuttaa Neuvostoliiton valtakoneistoa.”

Juri Shikalov artikkelissaan Farkkujen ”voima”: Laiton kauppa ja suomalaiset turistit Leningradissa ja Viipurissa 1960-1980-luvuilla

S. 47 Toisena kaappauspäivänä, 20. elokuuta, presidentti Koivisto otti vastaan poikkeustilakomitean käskyjä noudattaneen suurlähettiläs Boris Aristovin sekä vallankaappareita vastustaneen Jeltsinin leiriin kuuluneen akateemikko Georgi Arbatovin. Ratkaisu korosti Koiviston halua pitää kanavat auki kriisin molempiin osapuoliin.”

Juha-Matti Ritvanen artikkelissaan Kun itänaapuri vaihtui: Neuvostoliiton hajoaminen ja Venäjän nousu 1990–1992

S. 117 ”Arkistoihin kohdistuvat leikkaukset eivät vahingoita vain kulttuuriperintöorganisaatioita itseään, vaan meitä kaikkia yksityisiä arkistoja tarvitsevia käyttäjiä ja samalla koko yhteiskuntaa. Muistiorganisaatioiden toimintaedellytysten rapauttaminen vaarantaa kansakunnan muistin, itseymmärryksen ja monipuolisen omakuvan.”

Yksityiset keskusarkistot valtionapuja koskevassa vetoimuksessaan Kansakunta vaarassa menettää muistinsa

Kannen kuva:

Neuvostoliiton viimeinen presidentti Mihail Gorbatšov ja tulevan itsenäisen Venäjän Federaation ensimmäinen presidentti Boris Jeltsin mittelössä itäisen naapurimaamme kohtalosta 23. elokuuta 1991, vain pari päivää Gorbatšovia vastaan suunnatun, epäonnistuneen vallankaappausyrityksen jälkeen. Noista dramaattisista päivistä alkoi nopea kehitys kohti joulukuun lopulla samana vuonna tapahtunutta Neuvostoliiton hajoamista.

Kuva: LEHTIKUVA / AFP FILES / PIKO.

TYÖVÄENTUTKIMUS VUOSIKIRJA 2021

**Työväenperinne ry
Helsinki**

TYÖVÄENTUTKIMUS VUOSIKIRJA 2021

35. vuosikerta

Toimitus:

Erkki Vasara (päätoimittaja),
Alpo Väkevä (toimitussihteeri),
Mikko Kosunen, Pete Pesonen,
Tuija Siimes, Henri Sundholm,
Marita Viinamäki, Risto Kolanen

Ulkoasu:

Erkki Vasara (suunnittelu)
Maija Räisänen (taitto)

Julkaisijat:

Kansan Arkisto, Työväen Arkisto,
Työväen historian ja perinteen
tutkimuksen seura, Työväenliikkeen
kirjasto, Työväenmuseumo Werstas

Tilaukset ja osoitteenmuutokset:

Työväenliikkeen kirjasto
Sörnäisten rantatie 25 A 1
00500 Helsinki
puh. 09 766 429
e-mail: perinne@tyovaenperinne.fi
<https://journal.fi/tyovaentutkimus/>

ISSN: 0784-1272 (painettu)

ISSN: 1459-7780 (verkkojulkaisu)

Kustantaja:

Työväenperinne ry

Painopaikka:

Newprint Oy, Raisio 2021

Työväentutkimus Vuosikirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

NEUVOSTOLIITTO, 30 VUOTTA SITTEEN HAJONNUT

Joulukuussa 2021 tulee kuluneeksi 30 vuotta Neuvostoliiton sortumisesta, joka oli huipennus jo syksyllä 1989 tapahtuneelle kommunistijärjestelmien kaatumiselle itäisessä Keski- ja Etelä-Euroopassa. Noilla tapahtumilla oli välillinen vaikutuksensa myös Suomeen. Niinpä julkaisumme teemana on tällä kertaa *Neuvostoliitto, 30 vuotta sitten hajonnut*.

Kommunistista sosialismin mallia noudataneen, Venäjän sisällissodan lopputuloksen myötä koko maata kattavaksi muodostuneen neuvostodiktatuurin vuodet 1922–1991 olivat traaginen vaihe itäisen naapurimaamme historiassa viime vuosisadalla. Venäjä oli tuolloin myös Suomen kohtaloihin monella tavoin vaikuttanut valtio. Talvi- ja jatkosodat aluemenetyksineen, sotasyllisyysoikeudenkäynti, ns. vaaran vuodet, sotakorvaussuoritukset sekä YYA-sopimuksen aikajakso suomettumisilmiöineen ovat antaneet oman leimansa maamme 1900-lukuun. Tosin on muistettava myös vaikkapa Suomen säilyminen läntisenä demokratiana, maamme metalliteollisuuden voimistuminen sekä työväenpuolueiden mahdollisuudet tehdä rakentavaa hallituspolitiikkaa pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan toteuttamiseksi – kaikki ilmiöitä, jotka olivat tavalla tai toisella yhteydessä suhteeseemme sotavuosien jälkeiseen Neuvostoliittoon.

Merkittävin vaikutus Neuvostoliiton hajoamisella suhteessa Suomeen oli sen merkitys maamme ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Vuonna 1995 voimaan astunut maamme jäsenyys EU:ssa sekä samoihin aikoihin alkanut ja siitä lähtien alati voimistunut kytkeytyminen läntiseen sotilasyhteistyöhön asehankintoineen, yhteisine harjoituksineen ja isäntämaasopimuksineen olisivat olleet

YYA-sopimuksen vuosina täysin mahdottomia ratkaisuja. Tänäpäin Suomi on sen sijaan – muutoinkin kuin yhteiskuntana – osa länttä, kuten presidentti Niinistö on korostanut.

Neuvostoliitto-pakettimme aluksi Juri Shikalov valottaa laittoman tavarakaupan merkitystä neuvostoyhteiskunnan sortumisesta, minkä jälkeen Hannu Itkonen nostaa näyttämölle neuvostourheilun nousun ja tuhon. NL:n hajoamisen vaikutukset maamme tuonhetkiseen ulkopoliittikkaan ovat puolestaan Juha-Matti Ritvasen huomion kohteena. Tuomas Savonen tutkailee USA:n piskuisen kommunistipuolueen pitkäaikaisen johtajan, suomalais-syntyisen Gus Hallin vaiheita sekä suhtautumista Neuvostoliiton hajoamiseen. Kommunismin mustasta kirjasta Ruotsissa käyty keskustelu on Ville Okkosen artikkelin aiheena.

Lisäksi tarjolla on Anu Lahtisen artikkeli kotomatyöläisten pohjoismaisesta yhteistyöstä 1920-luvulla. Tero Tuomisto luo puolestaan katsauksen sosialidemokraattien ja työväenliikkeen vasemman laidan välisiin jännitteisiin Työväen Sivistysliitossa 1920–1950-luvuilla. Keskustelua-osiossa palataan jälleen teemaamme: Ulf Sundqvist ja Jouko Kajanoja muistelevat NL:n hajoamista omista näkökulmistaan. Tarjolla on perinteiseen tapaan myös graduesittelyjä, tuhti kattaus kirja-arvioita Neuvostoliittoa käsittelevästä ja muusta työväentutkimuksesta sekä uutispaketti työväen perinnelaitosten toiminnasta kuluneena vuonna.

Niin artikkeliemme kirjoittajat kuin muutkin työväentutkimuksen harrastajat ja ammattitutkijat ovat arkistojen aktiivikäyttäjii. Arkistotoiminta Kansallisarkiston johdolla on välttämätön tekijä kansakuntamme menneisyyden ja siten sen olemassaolon tallentajana. Sivi-

tysvaltio ei tule toimeen ilman hyvin toimivia, asiakkaitaan riittävin henkilö- ym. resurssein palvelevia arkistoja. Tässä kentässä ovat merkittäväällä sijalla myös yksityiset keskusarkistot, jotka elo-syyskuun vaihteessa julkistivat vetoamuksen riittävien valtionavustusten puolesta. Vaaranahan ovat ensi vuodelle kaavailut huomattavat avustusleikkaukset, jotka kohdistuisivat arkistojen henkilöstökuluihin. Me allekirjoittaneet vetoamme valtiovaltaan kyseisten leikkaushankkeiden peruuttamiseksi. Vaikka vetoamus julkistettiin jo elo-syyskuun vaihteessa, sen sanoma ja lähtökohdat pätevät ajasta riippumatta, ja siksi myös Työväentutkimus Vuosikirja julkaisee vetoamuksen allekirjoituksineen.

Tärkeää on myös se, että julkaisumme kustantajan, Työväenperinne ry:n vastuulla oleva Työväenliikkeen kirjasto voi toimia omalla tärkeällä toimialallaan jatkossakin. Kirjasto on toimijana pieni, mutta se tekee merkittävää työtä työväenkulttuurin ja työväentutkimuksen hyväksi, ja sen toiminta olisi vaarassa, mikäli myös sitä kohtaisivat avustusleikkaukset. Niin ei saa tapahtua.

Alkaneen 2020-luvun kunniaksi on tässä numerossa viety päätökseen julkaisussamme

kaksi vuotta sitten aloitettu ja viime vuonna jatkettu ulkoasu-uudistus nimiösvuineen, joka sekkin on omiaan korostamaan Työväentutkimus Vuosikirjan asemaa muiden vastaavien tieteellisten julkaisujen joukossa. Julkaisumme taittajana oli tälläkin kertaa tehtävään useamman vuoden tauon jälkeen vuosi sitten palannut Maija Räisänen. Hänelle jälleen kiitokset erinomaisesta yhteistyöstä. Kiitän myös toimitusta oivallisesti sujuneesta yhteistyöstä, samoin kaikkia kirjoittajiamme – teidän panoksennehan työväentutkimuksen saralla on julkaisumme olemassaolon edellytys. Kiitokset myös saamistamme tuki-ilmoituksista. Kiitokset mukana olosta myös teille, hyvät lukijat, joille vuosikirjaa teemme ja välitämme eri osioissamme tietoa tutkimusalamme uusimmista hankkeista ja julkaisuista.

Näissä merkeissä toivotan kaikille kiintoisia lukuhetkiä julkaisumme parissa ja miellyttävää joulunaikaa!

Erkki Vasara
päätoimittaja
erkki.vasara@helsinki.fi

Kuva: Työväenmuseo Werstas/Lenin-museon kokoelmat.

NEUVOSTOLIITTO, 30 VUOTTA SITTEEN HAJONNUT

Tämänkertaisen Vuosikirjamme teeman taustaksi oli tätä kuvaa otettaessa vielä vuosien matka. Vuonna 1973 Kiovassa otetussa kuvassa Neuvostoliiton kommunistisen puolueen tuolloinen pääsihteeri Leonid Iljits Brežnev hymyilee tyytyväisenä pitäessään puhetta vierailullaan Ukrainan tuolloisessa neuvostotasavallassa. Taustallaan hänellä on joukko paikalliseen puoluejohtoon kuuluneita henkilöitä. Virassaan, jonka myötä itäisessä Ukrainassa vuonna 1906 syntynyt mutta kansallisuudeltaan venäläinen Brežnev oli paitsi NKP:n myös Neuvostoliiton todellinen johtaja, hän vaikutti vuodesta 1964 lähtien aina vuonna 1982 tapahtuneeseen kuolemaansa asti. Toisessa maailmansodassa poliittisena komissaarina palvellut ja kenraalimajuriksi ylennyt Brežnev nimitettiin vuonna 1976 Neuvostoliiton marsalkaksi, ja vuodesta 1977 läh-

tien hän oli myös NL:n korkeimman neuvoston puheenjohtaja eli maan valtionpäämies. Brežnevin pääsihteerikaudella, jota sittemmin on luonnehdittu ”pysähtyneisyyden ajaksi”, neuvostotalous alkoi vähitellen ajautua vaikeuksiin, jotka aikanaan olivat myös yksi syy Neuvostoliiton vuoden 1991 tapahtumien taustalla. Brežnevin kaudella NL näyttäytyi kuitenkin maailmanpolitiikassa vahvana tekijänä ja vastapainona Yhdysvaltain johtamalle lännelle. YYA-sopimuksen asema Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden perustana puolestaan korostui juuri Brežnevin ollessa itänaapurin johdossa. Siinä missä Mihail Gorbatšov yritti uudistaa neuvostoyhteiskuntaa hankkeessaan surkeasti epäonnistuen, Brežnev oli puolestaan vanhan Liiton miehiä, 1900-luvun jälkipuoliskon henkilöitymä jättivaltiolle nimeltä Neuvostoliitto.

SISÄLTÖ

PÄÄKIRJOITUS

- 3 Erkki Vasara
Neuvostoliitto,
30 vuotta sitten hajonnut

ARTIKKELIT: NEUVOSTOLIITTO

- 8 Juri Shikalov
 Farkkujen "voima": Laiton kauppa ja suomalaiset turistit Leningradissa ja Viipurissa 1960–1980-luvuilla
- 24 Hannu Itkonen
Neuvostourheilun nousu ja tuho
- 39 Juha-Matti Ritvanen
 Kun itänaapuri vaihtui: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja Venäjän nousu 1990–1992
- 55 Tuomas Savonen
 Koodisanana proletaarinen internationalismi: Gus Hall ja Neuvostoliitto
- 71 Ville Okkonen
 Kommunismens svarta bok ja "vasemmistovaaran" varjo Ruotsissa

MUUT ARTIKKELIT

- 91 Anu Lahtinen
"Taistelua on tarmokkaasti avustettava": Kutomatyöläisten pohjoismainen yhteistyö 1920-luvulla

KATSAUKSIA

- 107 Tero Tuomisto
Jännitteitä Työväen Sivistysliitossa

KESKUSTELUA

- 111 Ulf Sundqvist
Edellisen kylmän sodan loppu
- 114 Jouko Kajanoja
Neuvostojärjestelmän haaksirikko ja sosialismi

VETOOMUS

- 117 Kansakunta vaarassa menettää muistinsa

OPINNÄYTTEET

- 122 Aleksis Honkanen: Rukouslaurantain huvikiellon soveltaminen, vastustus ja kumoaminen 1960-luvulla
- 122 Hannu Miettunen: SKP:n talouskriisi 1981–1984 ja Koiton kaupat

- 123 Ville Rautio:
Työmarkkinakeskusjärjestöt ja työllisyysongelman yhteiskunnallinen merkitys 1970- ja 1980-luvuilla
- 123 Henna Salminen: Mitä työyhteiskunta ja ilmastonmuutos tarkoittavat toisilleen?
- 124 Inka Tuominen: Väärin lakkoiltu – suhtautuminen Hyvinkään villatehtaan vuoden 1901 lakkoilijoihin

KIRJA-ARVIOT: NEUVOSTOLIITTO

- 127 Pekka Vaara: *Viena 1919–1921. Kun neuvostovalta tuli Karjalaan* Jukka Rislakki: *Saatan kuolla jo rajalla – Suomen ja Neuvostoliiton vakoilusodan hahmoja.* (Mikko Kosunen)
- 128 Brigitte Studer: *Reisende der Weltrevolution. Eine Globalgeschichte der Kommunistischen Internationale.* (Tauno Saarela)
- 129 Jyrki Koulumies: *Itärakentajat. Työmailla Neuvostoliitossa.* (Silja Pitkänen)
- 130 Juri Shikalov: *Markat, farkut ja sukkahousut. Laiton kauppa ja länsimuodin lumo Neuvostoliitossa.* (Erkki Vasara)
- 132 Ville-Juhani Sutinen: *Neukkaturismi. Neuvostoliiton matkailun historia.* (Erkki Vasara)
- 133 Orlando Figes: *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991.* (Silja Pitkänen)
- 134 Risto Alapuro: *Vallankumouksessa. Moskovan päiväkirjat 1990–1991.* (Hannu Itkonen)
- 135 Juha-Matti Ritvanen: *Mureneva kulmakivi. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YVA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992.* (Juhana Aunesluoma)
- 136 Tuomas Savonen: *Minnesota, Moscow, Manhattan – Gus Hall's Life and Political Line Until the Late 1960s.* (Joni Krekola)
- 138 Lauri Hokkanen: *Kenen joukoissa seisoin. Taistolaiset ja valtioterrorin perintö.* (Seppo Hentilä)

MUUT KIRJA-ARVIOT

- 139 Mikko Kempainen: *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä.* (Tauno Saarela)
- 140 Pia Koivunen: *Rauhanuskovaiset. Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla.* (Riikka Taavetti)
- 141 Tapio Bergholm: *Kiihkeä Koivisto. Nuoruus sota onni 1923–1959.* (Hannu Itkonen)
- 142 Matti Mieskonen: *Kirjallisuuteen kietoutunut käsite. Tulenkantajien historiakuvan muuttuminen 1924–1987.* (Tauno Saarela)
- 143 Risto Reuna: *Puskalan putiikki. Puoluevirkaileija Veikko Puskalan kaksoiselämä.* (Markku Liljeström)
- 144 Mona Mannevu: *Ihmiskone töissä. Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa.* (Pauli Kettunen)
- 145 Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki ja Sini Mononen (toim.): *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuri-toiminnasta.* (Alpo Väkevä)
- 146 Mikko Majander: *Komplekseja, kilpailua, kumppanuutta Suomen ja Ruotsin suhteissa.* (Seppo Hentilä)
- 147 Aki Lappeteläinen: *Kohti yhtenäistä työsuojeluvalvontaa. Työsuojeluvalvonnan toimeenpano ja menettelytavat Suomessa.* (Matti Hannikainen)
- 149 Pauli Kettunen (toim.): *Työntekijän osallisuus. Mitä se on ja mitä sillä tavoitellaan.* (Mona Mannevu)
- 150 Erkki Liikanen: *Komissaari.* (Erkki Tuomioja)
- 151 Katri Merikallio: *Tarja Halonen. Erään aktivistin tarina.* (Iris Olavinen)
- 152 Sakari Silvola: *Nukkumatin kylmä sota.* (Seppo Hentilä)
- 153 Keijo Rantanen: *Hymni työlle. Suomen Työväen Musiikkiliitto ja työväen musiikkiharrastus 1920–2020.* (Mikko-Olavi Seppälä)
- 154 Matti Hannikainen: *Varma. Pienestä eläkekonttorista suureksi työeläkeyhtiöksi.* (Olli Turunen)
- 155 Hannu Itkonen: *Liikkumisen sosiologia.* (Erkki Vasara)
- 157 Leena Malkki: *Mitä tiedämme terrorismista.* (Hannu Itkonen)

IN MEMORIAM

158 Aarne Laurila 1929–2021

PERINNELAITOKSET

- 160 Työväenperinne ry
 160 Työväenliikkeen kirjasto
 162 Työväen Arkisto
 165 Kansan Arkisto
 168 Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura
 169 Työväenmuseumo Werstas

172 TIIVISTELMÄT – ABSTRACTS

FARKKUJEN ”VOIMA”

Laiton kauppa ja suomalaiset turistit Leningradissa ja Viipurissa 1960–1980-luvuilla

Juri Shikalov

dosentti, Itä-Suomen yliopisto

Lähes jokainen Neuvostoliitossa 1960–1980-luvuilla käynyt ulkomaalainen matkailija tapasi itärajan takana reippaita nuoria miehiä, jotka tarjosivat edullista viinaa, valuutanvaihtoa ja muita bisnesmahdollisuuksia. He olivat usein ensimmäiset henkilöt, jotka tulivat suomalaista turistia vastaan bussin tai hotellin ovelta. Suomessa heitä kutsuttiin *trokareiksi* tai *jobbareiksi*, Neuvostoliitossa he saivat nimityksen *fartsovššiki*. Monet ulkomaalaiset turistit käyttivät trokareiden palveluja mielellään, sillä kaupankäynti heidän kanssaan oli varsin kannattavaa. Suomessa trokauksesta tuli neuvostomatkojen erottamaton osa, ja se nostetaan esille lähes aina kun muistellaan matkoja Neuvostoliittoon.

Tietosanakirjan mukaan sana *fartsovššik* tarkoittaa ”Neuvostoliitossa 1950–1990-luvuilla toimineita nuoria henkilöitä, jotka ostivat tavaroita ulkomaalaisilta tai vaihtoivat niitä heidän kanssaan ja keinottelivat näillä”, eli möivät niitä eteenpäin korkeilla hinnoilla. Ilmiö sai nimityksen *fartsovka*. Sanakirjassa selitetään, että *fartsovkan* syynä oli ”1900-luvun jälkipuoliskolla muodostunut valtava kysyntä korkealaatuisille [...] tavaroille”, joita oli lähes mahdotonta saada kaupoista.¹ Samalla

raja avautui hieman 1950-luvun lopussa, ja ulkomaalaiset saivat mahdollisuuden vierailta Neuvostoliiton suurkaupungeissa turisteina. He toivat mukanaan tavaroita, joita neuvostoliitollaiset himoitsivat.

Ilmiö kehittyi nopeasti ulkomaisen turismin kehityksen myötä, ja 1970-luvulla *fartsovššikeja* tavattiin Neuvostoliitossa lähes kaikissa suurkaupungeissa. Erityisen paljon näitä ”kauppamiehiä” oli Moskovassa ja Leningradissa, satama- ja rajakaupungeissa sekä ulkomaalaisten turistien suosimilla alueilla, kuten Krimillä. Suomalaisetkin olivat hyvin aktiivisia tekemään ”bisneksiä” trokareiden kanssa. Tavaroita tuotiin rajan yli tiukoista tullitarkastuksista huolimatta ja kauppvoja tehtiin, vaikka se oli laitonta.

Trokaus oli varsin näkyvä ilmiö noin 30 vuoden ajan, mutta laajuudestaan huolimatta sitä on sivuttu vain lyhyesti Neuvostoliiton artikkelimä ja taloutta käsittelevissä tutkimuksissa. Lisäksi on julkaistu muutamia artikkeleita. Venäjällä *fartsovkaa* ja keinottelua on alettu käsitellä vasta viime vuosina. Suurin osa tutkimuksista ei suoranaisesti tarkastele trokausta vaan varjotaloutta, jonka yhteydessä ilmiötä sivutaan. Ne harvat venäläiset tutkijat, jotka

1 <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/278908>. Katsottu 1.2.2019. *Fartsovka*-sanan etymologian yleinen selitys on se, että sana on peräisin englanninkielistä ilmaisusta ”for sale”. Selitys perustuu siihen oletukseen, että *fartsovkan* harrastajat tavallisesti esittivät ulkomaalaisille turisteille kysymyksen: «Do you have anything for sale?». Kun heidän kielitaitonsa oli yleensä heikko, niin kaksi viimeistä sanaa kuulosti ulkopuolisten korvissa sanalla ”fortsa”. Ks. Slovar inostrannyh slov. Komlev N. G., 2006, <http://rus-yaz.niv.ru/doc/foreign-words-komlev/fc/slovar-212.htm#zag-2383>.

ovat julkaisseet artikkeleita trokauksesta, puolestaan ovat keskittyneet vain trokareiden arkielämään, kuten toiminnan erityispiirteisiin, heidän käyttämäänsä slangiin ja tapoihinsa viettää vapaa-aikaa. Kattavan katsauksen fartsovkaan liittyvistä venäläisistä tutkimuksista on tehnyt historioitsija Maria Klimova.² Suomessa aihetta ei ole tutkittu juuri lainkaan. Tämän artikkelin alussa pyritään avaamaan ilmiön syitä, minkä jälkeen sen lopussa kuvataan trokauksen kehitystä ja tuhoa suomalaisuristien suosituimmassa neuvostokaupungeissa Viipurissa ja Leningradissa.

Artikkeli pohjautuu pääosin kerronnalliseen aineistoon: haastatteluihin, muistelmiin, kyselyjen vastauksiin sekä kertomuksiin keskustelufoorumeilla. Kyselyjä ovat tehneet *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Ilta-Sanomat* vuonna 2011 ja artikkelin kirjoittaja sanomalehti *Karjalaisessa* vuonna 2017. Kyselyjen aiheena olivat muistot Neuvostoliittoon tehdyistä matkoista. Kyselyjen kautta saadun aineiston analyysi osoitti, että suomalaisten kertomukset ”neukkumatkoista” ja asioinnista trokareiden kanssa ovat pääosin hyvinkin samanlaisia. Kertomuksien yhdenmukaisuus todistaa siitä, että asiointi tapahtui tiettyjen, matkalaisten tiedossa jo ennen matkalle lähtöä olleiden kaa-vojen mukaan. Todistuksena siitä ovat myös tekemäni haastattelut. Haastateltavina olivat entiset trokarit sekä henkilöt, joille trokaus tuli tutuksi muun muassa töiden myötä.³

Aineistoa täydentävät lehtikirjoitukset, joita neuvostoliittolainen lehdistö julkaisi aiheesta 1950–1980-luvuilla. Viralliset asiakirjat,

joiden avulla pystyisi kuvaamaan trokausta, puuttuvat tai ovat varsin epäluotettavia. On esimerkiksi vaikea sanoa, paljonko trokareita oli. Miliisit rekisteröivät ainoastaan kiinni jääneet ja heidätkin varsin haluttomasti ja epäjärjestelmällisesti.⁴ Lisäksi monet lainvalvojien laatimat asiakirjat hävitettiin 1990-luvulla Neuvostoliiton romahduksen jälkeen. Kuten entinen miliisiupseeri totesi haastattelussa: ”Aineistoa ei ole missään. [...] Kaikki tuo roska on tuhottu. Kukaan ei tarvinnut sitä.”⁵

Ensin raketit, sitten housut

Neuvostoliitossa kerrottiin 1970-luvulla tuhansia anekdooteja, ja monet niistä koskivat valtion omituisia talouspolitiikkaa. Kehnot tavaravaliokimat kauppoissa, huonolaatuiset kotimaiset tuotteet, pitkät jonot, huono palvelu – kaikista näistä kerrottiin vitsejä. Yhdessä laajalti tunnetussa anekdootissa kaksi kaverusta käveli Punaisella torilla. He huomasivat, että talon seinälle oltiin ripustamassa valtavaa julistetta, johon oli kirjoitettu Neuvostoliiton kommunistisen puolueen iskulause: ”Kaikki on ihmisen nimissä ja ihmisen hyväksi!” Silloin toinen osoitti Brežnevin suurta muutokuvaa, joka roikkui toisella seinällä, ja sanoi: ”Ja minäpä tiedän, kuka se ihminen on.”

Anekdootti on osuva. Neuvostotalous, joka oli kommunistisen puolueen ohjeiden mukaan virallisesti ”hyväksi” kaikille kansalaisille, palveli todellisuudessa hyvin ainoastaan harvoja ja valittuja. Etuasemaan nostettiin valtion mahti, kun taas tavallisen ihmisen tarpeet jätettiin viimeiselle sijalle. Maassa vakiin-

2 Maria Klimova, ”Spekuljatsija i fartsovka v SSSR 1960-h – 1980- gg: Vektory sovremennogo istoriografitseskogo osmyslenija,” teoksessa *Ural industrialnyi: Bakuninskije istenija; XII Vserossijskaja konferentsija; Materialy*, T. 1. (Jekaterinburg: UrFU, 2014), 78–83.

3 Haastattelut tein vuosina 2013–2017 Viipurissa, Karjalan Kannaksella sekä Pietarissa. Etsin ja valitsin haastateltavat paikallisten asukkaiden avulla. Kyselyt olen toteuttanut lehdistön avulla. Sanomalehdet *Karjalainen* ja *Karjala* julkaisivat juttuja hankkeesta, joissa ihmisiä kehoitettiin ottamaan yhteyttä ja kertomaan kokemuksistaan matkoista Neuvostoliittoon. Kysyin erityisesti sitä, millainen oli matkan luonne ja oliko matkan aikana tehty pimeitä kauppvoja. Vastauksia tuli puhelimitse ja sähköpostitse yhteensä noin 50 kappaletta.

4 Klimova, ”Spekuljatsija i fartsovka,” 78–79.

5 Jevgeni Vyšenkov, haastattelu tekijän kanssa, Pietari, 16.11.2016.

tui ideologinen teesi, joka oli tiivistetty eräässä isänmaallisessa laulussa: ”Ajattele ensin Isänmaata ja vasta sitten itseäsi”. Raskas teollisuus ja erityisesti sotateollisuus saivat hallitukselta paljon tukea, kun taas ne teollisuuslaitokset, jotka vastasivat elintarvikkeiden, vaatteiden ja muiden kulutustavaroiden tuotannosta, joutuivat pärjäämään ilman valtion merkittäviä avustuksia.

Tällainen epätasapaino aiheutti kulutustavaroiden jatkuvan puutteen, joka yritettiin hoitaa erilaisilla jakelujärjestelmillä ja säännöstelytoimilla. Neuvostoliittolaista arkielämää tutkinut Natalia Lebina toteaa, että jo 1930-luvulla sanasta ”normi” tuli varsin konkreettinen ja tuttu käsite kaikille neuvostokansalaisille. Viranomaiset päättivät, mitä ja kuinka paljon kukin kansalainen sai syödä ja miten hän sai pukeutua. Normit olivat erilaisia eri ihmisryhmille, ja ne määriteltiin erilaisten tekijöiden perusteella. Eniten normeihin vaikuttivat asuinpaikka, ammatti ja sosiaalinen asema.⁶

Tilanne ei parantunut myöskään toisen maailmansodan jälkeen. Neuvostoteollisuus kyllä kehittyi nopeasti, mutta kevyen teollisuuden tuotantolaitokset saivat edelleen vain jäännöksiä valtion budjetista, eikä pula kulutustavaroista kadonnut mihinkään. Nikita Hruštšev, josta tuli Neuvostoliiton johtaja Stalinin jälkeen vuonna 1953, ei onnistunut korjaamaan tilannetta. Teollisuusreformissa Hruštševin strategia perustui ns. tieteelliseen kehitykseen, joka palveli ennen kaikkea sotateollisuutta. Neuvostoliittolaiset tiedemiehet saavuttivatkin 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa merkittäviä tuloksia erityisesti fysiikan ja kemian aloilla. Silloin

rakennettiin ensimmäiset ydinvoimalaitokset ja ydinsukellusveneet. Avaruuteen lähetettiin ensin Sputnik, minkä jälkeen sinne lensi ensimmäinen ihminen, kosmonautti Juri Gagarin. Toisaalta Hruštševin kokeilut kevyen teollisuuden ja erityisesti maatalouden uudistamisessa epäonnistuivat pahoin. Neuvostokansalaiset joutuivat edelleen jonottamaan kulutustavaroita, ja 1960-luvun alussa kauposta alkoivat hävitä jopa peruselintarvikkeet, esimerkiksi liha, voi ja kananmunat.⁷

Hruštševin valtakausi päättyi syksyllä 1964, jolloin Neuvostoliiton johtajaksi nousi Leonid Brežnev. Myös uuden johtajan kausi alkoi talousreformilla, jotka vaikuttivat aluksi toimivilta. Ensimmäiset yhdeksän vuotta Brežnevin johdolla olivatkin kohtuullisen hyviä talouskehityksen kannalta. Kulutustavaroiden tuotantolaitoksia pidettiin kuitenkin edelleen toissijaisina; etusijalla olivat raskas teollisuus ja sotateollisuus.⁸ Kuvaannollisesti sanottuna tykit olivat hallitukselle edelleen tärkeämpiä kuin leipä. Kuten kirjailija Tatjana Moskvina osuvasti ilmaisi, 1970-luvulla Neuvostoliitossa ”pystyttiin tekemään avaruusraketteja, muttei hyviä alusvaatteita tai edes terveysteitä”.⁹

Hyvien vuosien jälkeen Neuvostoliiton teollisuustuotanto alkoi 1970-luvun alussa hidastua, minkä myötä maan koko talouskehitys sakkasi siinä määrin, että myöhemmin alettiin puhua ”pysähtyneisyyden ajasta”. Teollisuus muuttui entistä jähmeämmäksi ja joustamattomammaksi. Neuvostoliiton talousjärjestelmä ei kannustanut laitoksia ottamaan huomioon kuluttajien toivomuksia ja tarpeita tai tekemään uudistuksia. Teollisuuslaitosten suunnitelmat laadittiin ja niiden toteuttamista arvioitiin tavallisesti vain tuotantomäärien

6 Natalia Lebina, *Sovetskaja povsednevnost: Normy i anomalii; Ot vojennogo kommunizma k bolsomu stilju* (Moskva: NLO, 2016), 43–47.

7 Andrei Sokolov & Viktorija Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii 1941–1991* (Moskva: Vysšaja škola, 1999), 144–145, 239–240, 260–261; Philip Hanson, *The Rise and Fall of the Soviet Economy* (London: Longman, 2003), 58–59; Lebina, *Sovetskaja povsednevnost*, 101–108.

8 Hanson, *Rise and Fall*, 98–99; Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 266–271.

9 Tatjana Moskvina, *Žizn sovetskoi devuški: Bioroman* (Moskva: AST, 2015), 148.

mukaan – määrä oli laatua tärkeämpää.¹⁰ Tuotteiden realisointi ei ollut kovin tärkeää suunnitelmataloudessa. Niinpä tekstiilitehtaat tuottivat suuria määriä vanhakuosisia vaatteita, ja jalkinekombinaatit täyttivät varastoja epämuodikkailla kengillä, joita kukaan ei halunnut ostaa.

Kulutustalouden nousu

Samalla, kun teollisuus tuotti kehoja kulutustavaroita, neuvostokansalaisten taloudellinen tilanne parani jatkuvasti. Hruštševin aikana palkkoja nostettiin useammankin kerran ja myös eläkkeet nousivat reilusti. Säästötkin kasvoivat nopeasti: vuonna 1964 kotitalouksien keskimääräiset säästöt olivat kaksinkertaistuneet vuoteen 1960 verrattuna. Niinpä ihmisillä oli Hruštševin valtakauden lopussa jo aika runsaasti ”vapaata rahaa” taskuissaan. Rahaa riitti, sillä elämä oli edullista jopa suurkaupungeissa. Asuntovastikkeet olivat hyvin pienet, sähkö ja vesi maksoivat vain muutaman ruplan kuukaudessa, eikä ruokakaan maksanut paljon mitään. Vaurastumisen myötä myös ihmisten kiinnostus laadukkaisiin tavaroihin kasvoi nopeasti. Neuvostotalous ei pystynyt kuitenkaan reagoimaan tilanteeseen ja tyydyttämään kasvavaa ostovoimaa.¹¹

Kansan kiinnostusta kulutustavaroihin lisäsivät myös parantuneet asumisolot. Hruštšev kehotti rakentamaan yksinkertaisia elementtitaloja, jotta mahdollisimman moni perhe saisi oman asuntonsa. Niinpä uusia asuntoja rakennettiin 1960-luvun alussa paljon. Rakennusbuumi jatkui myös Brežnevin aikana, jolloin Neuvostoliiton väestö kaupungistui hyvin

nopeasti. 1960-luvun puolivälistä 1980-luvun puoliväliin kaupunkeihin muutti jo noin viidesosa maan väestöstä.¹² Kaupunkilaisten kulutustarpeet olivat huomattavasti laajempia ja monipuolisempia kuin maaseudun asukkailla, joten väestön kaupungistuminen lisäsi kulutustavaroiden kysyntää. Kysyntä kasvoi myös koulutustason paranemisen myötä. Korkeasti koulutetut ihmiset lukivat paljon sekä olivat tietoisia muodista ja sisustusuudistuksista.

Ihmisillä oli kova halu parantaa elinolosuhteitaan, ostaa hienoja huonekaluja, vaatteita ja maukasta ruokaa. Kommunistisen puolueen lupaukset ”valoisasta tulevaisuudesta” eivät enää tyydyttäneet neuvostokansalaisia, jotka halusivat elää mukavasti tässä ja nyt. 1970-luvulla kaupunkilaisyhteisöiden suhtautumisessa kulutustavaroihin tapahtui selkeä muutos, jota kutsutaan kulutustalouden kääntöksi. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ideologit kävivät jatkuvaa taistelua ”rappeutunutta” länsimaista elämäntyyliä vastaan, mutta se ei tuonut toivottuja tuloksia. Kotimaiset lastulevyistä tehdyt huterat kaapit haluttiin vaihtaa myymälöistä löytyviin tšekkiläisiin hyllyköihin, minkä lisäksi ihmiset etsivät kirpputoreilta muun muassa länsisaksalaisia radioita. Myös suhtautuminen vaatteisiin muuttui. Jos vaatteita ostettiin sotien jälkeen kiinnittämättä juurikaan huomiota niiden ulkonäköön ja laatuun, niin 1970-luvulla monet kaupunkilaiset haaveilivat muodikkaista länsimaisista merkkivaatteista. Kotimainen ruokakaan ei enää tyydyttänyt neuvostokansalaisia, vaan kaupoista jahdattiin unkarilaista makkaraa ja suomalaista juustoa.¹³

10 Matvei Polynov, *Istoritšeskije predposylki perestroiki v SSSR: Vtoraja polovina 1940 – pervaja polovina 1980-hgg* (Sankt-Peterburg: Aleteija, 2010), 172–173; Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 266–271.

11 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 231–232; Hanson, *Rise and Fall*, 88–89; Natalia Lebina, *Povsednevnoe epohi kosmosa i kukuryzy: Destruksija bolšogo stilja; Leningrad 1950–1960-e gody* (Sankt-Peterburg: Pobeda, 2015), 95–108.

12 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 233, 292–294; Hanson, *Rise and Fall*, 63–64.

13 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 299–301; Polynov, *Istoritšeskije predposylki perestroiki*, 266–268; Moskvina, *Žizn sovetskoi deuški*, 147–148; Jukka Gronow & Sergei Zuravlev, *Fashion meets Socialism: Fashion industry in the Soviet Union after Second World War* (Helsinki: SKS, 2015), 222–230.

Suljetut rajat, joiden tarkoitus oli suojella neuvostokansalaisia ”lännen turmiolliselta vai- kutukselta”, eivät enää pitäneet kovin hyvin. Länsi tihkui niiden läpi. Elokvateattereissa näytettiin ulkomaisia elokuvia, lehdistö jul- kaisi valokuvia ”kapitalistisesta maailmasta” ja ravintoloissa soitettiin jazzia sekä muuta länsimaista musiikkia, vaikka julkisuudessa ne tuomittiin jyrkästi.

Neuvostoliiton rajat alkoivat avautua eri- tyisesti Hruštševin ns. ”suojasään” kaudella. Nikita Hruštšev itse oli varsin länsimyönteinen ihminen. Helmikuussa 1956 pidetyssä NKP:n XX edustajakokouksessa hän nosti esiin Neu- vostoliiton ulkopoliittikan uudet suuntaukset julistamalla ”rauhanomaista rinnakkaiselo- a” länsimaiden kanssa.¹⁴ Niinpä Neuvostoliitossa ruvettiin järjestämään erilaisia kansainvälisiä tapahtumia, joiden puitteissa suurkaupunkei- hin tuli vieraita myös kapitalistisista maista.

Länsimaisen katumuodin yleistymisen kan- nalta vaikuttavin oli Kansainvälinen nuorison ja opiskelijoiden festivaali, joka pidettiin Mos- kovassa kesällä 1957. Tapahtuma antoi aivan uudenlaisen kuvan pukeutumisesta. Farkut, kirjavat cowboy-paidat, tennarit ja muut län- simaiset vapaa-ajan vaatteet tekivät suuren vaikutuksen neuvostonuorisoon. Kulttuuri- vaihdon lisäksi kaduilla vaihdettiin tavaroita, ja myös pimeä kauppa kukoisti. Miliisin silloisten raporttien mukaan Moskovasta tuli festivaalin aikana ”suuri kauppatori”. Sieltä ostettiin mitä tahansa: pipoja, jalkineita, nailon- sukkiä ja -sadetakkeja, housuja, puseroita ja jopa alusvaatteita.¹⁵ Näin *fartsovka* alkoi itää.

Festivaalin jälkeen länsimainen muoti, mu- siikki ja elämäntyyli alkoivat kiinnostaa erityi- sesti nuoria neuvostokansalaisia. Nuoret eivät enää halunneet noudattaa ylhäältä määrättyä yhtenäistä tyyliä vaatetuksessa ja käyttäytymi- sessä vaan pyrkivät ilmaisemaan persoonaan- sa ja näkemyksiään omalla elämäntyyllillään. Varsinkin neuvostoyhteiskunnan eliitin nuori sukupolvi pyrki omaksumaan länsimaisen tyy- lin. Diplomaattien, hallinnon jäsenten, tiede- miesten ja taiteilijoiden lapset alkoivat käyttää farkkuja ja kuunnella länsimaista musiikkia. Heillä olikin mahdollisuus siihen, sillä heidän vanhempansa pystyivät käymään ulkomailla kohtuullisen vapaasti ja tuomaan tuliaisina muodikkaita vaatteita, musiikkilevyjä, kos- metiikkaa ja muita tavaroita, joita Neuvosto- liitosta oli mahdotonta saada.¹⁶

”Kultaista nuorisoa” seurasivat muodissa muut nuoret ja aikuisetkin. Kotimainen ke- vytteollisuus ei pystynyt tyydyttämään muoti- vaatteiden kasvavaa kysyntää. Vaateteollisuu- den tuotantouudistukset aiheuttivat suuria vaikeuksia tuotantolaitoksille, joten niiden johtajat vastustivat kaikkia uusia tuotanto- malleja.¹⁷ Muotivaatteiden puutetta yritettiin ratkaista ulkomaisilla avustuksilla, ostamalla vaatteita ja muita kulutustavaroita ensin Kii- nasta ja sitten Itä-Euroopan maista. Muotita- varoiden kysyntä oli kuitenkin niin valtavaa, että tuontikauppa ei pystynyt vastaamaan siihen nopeasta kasvustaan huolimatta. Ulko- maiset tavarat katosivat kauppojen hyllyiltä hetkessä, vaikka ne maksoivat huomattavasti enemmän kuin kotimaiset tuotteet.

14 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 199–203, 217; Lebina, *Povsednevnost epohi kosmosa i kukuruzy*, 81–96.

15 Natalia Lebina, *Mužšina i ženššina: Telo, moda, kultura; SSSR – ottepel* (Moskva: NLO, 2014), 141–142; Julia Barenholts & Sergey Karatov, *Vaš god roždenija – 1957* (Moskva: Anagramma, 2008), 62–68.

16 Irina Vinitšenko & Irina Lašina, ”Adaptatsija modnyh obrazov v povsednevnoi žizni sovetskogo obštšestva,” *Istoritšeskije, filosofskije, političeskije i juriditšeskije nauki, kulturologija i iskusstvovedenije. Voprosy teorii i praktiki* no. 1:12, 2012, 54; Barenholts & Karatov, *Vaš god roždenija*, 68, 71.

17 Larisa Zaharova, ”Naiboleje rasprostranenni ja vjavljajetsja forma prjamogo palto s odnobotnoi zastježkoi.” *O sovetskoi mode epohi ’ottepeli,’* *Neprikosnovennyi zapas*, no. 1:45, 2006, <http://magazines.russ.ru/nz/2006/1/za24.html>.

Nuoria eivät enää kiinnostaneet vaatteiden käytännöllisyys, yksinkertaisuus ja kestävyys, vaan he arvostivat niiden esteettisyyttä, ulkonäköä ja vieläpä alkuperää. Muotiin tulivat ns. firmavaatteet, esimerkiksi autenttiset farkut, paidat, takit ja lenkkitosut. Neuvostoliitossa länsimaisten tavaroiden ja erityisesti vaatteiden merkitys nousi aivan uudelle tasolle. Niistä tuli jopa fetissejä, joita oli pakko saada.¹⁸ Yksi tällainen fetissi muodostui tavallisista farmarihousuista. Farkut, jotka alun perin oli kehitetty työhousuiksi, saivat Neuvostoliitossa aivan uuden merkityksen 1970-luvulla. Niistä tuli ”onnistuneen elämän” symboli, länsimaisen muodin esikuva, josta monet nuoret ja aikuisetkin haaveilivat.

Näin neuvostoyhteiskunnassa kehittyi 1970-luvulla varsinainen ”länsimuodin kuumie”. Yhä useampi ihminen pyrki saamaan laadukkaita ulkomaisia vaatteita, jalkineita, kosmetiikkaa ja muita kulutustavaroita. Länsimaisten tavaroiden kysyntä oli suuri, ja kun niitä oli vaikea saada laillisesti, niitä ruvettiin hankkimaan laittomasti. Olosuhteet siihen muuttuivat otolliseksi, kun Neuvostoliiton raja avautui ulkomaalaisille vierailijoille ja ulkomaalaisten turistien määrät alkoivat kasvaa.

Suomalaiset tulivat

Fartsovka oli kaupantekoa ja kanssakäymistä ulkomaalaisten kanssa. Ulkomaisen turismin kehityksen myötä muodostui erinomainen toimintaympäristö ihmisille, joilla oli halua ja tarmoa tyydyttää kansalaisten kasvavaa kiinnostusta länsimaisiin vaatteisiin ja pikkuesineisiin. Stalinin aikana ulkomaalainen oli

harvinainen näky jopa Moskovan kaduilla, mutta Hruštševin ”suojasää” muutti kaiken. Moskovassa ja Leningradissa nähtiin ensimmäisen kerran runsaasti ulkomaalaisia turisteja kansainvälisen nuorisofestivaalin aikana vuonna 1957. Pian sen jälkeen rajanylitysmuodollisuuksia lievennettiin ja Neuvostoliitossa ruvettiin kehittämään palveluja ulkomaalaisille vierailijoille.¹⁹ Leningradissa ja Viipurissa se merkitsi ennen kaikkea suomalaisten turistien tuloa.

”Neukkurismin” kehityksen kannalta tärkeä tapahtuma oli Nikita Hruštševin vierailu Suomessa kesäkuun alussa 1957. Paluumatkallaan Neuvostoliiton johtaja pysähtyi hetkeksi Viipuriin, jossa hän piti puheen asema-aukiolla. Tuhansien viipurilaisten edessä Hruštšev totesi, että ”Suomi on pieni valtio, mutta sen merkitys meille on suuri”.²⁰ Nämä sanat osoittivat Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden kehityksen suuntaa. Jo kesällä 1958 viipurilaiset ja leningradilaiset näkivät kaduilla ensimmäiset suomalaiset turistibussit.

Matkailusta itärajan taakse tuli Suomessa hyvin suosittu vapaa-ajanviettotapa. Sen todisti muun muassa vuonna 1974 tehty tutkimus, jonka mukaan Neuvostoliitto oli 1970-luvun alussa suomalaisten turistien kolmanneksi suosituin kohdemaana Ruotsin ja Norjan jälkeen.²¹ Parikymmentä vuotta myöhemmin, 1980-luvun loppupuoliskolla, Neuvostoliitto oli suomalaisille jo toiseksi suosituin seuratmatkakohde heti Ruotsin jälkeen. Viipurissa suomalaisen turismin kehitys sai kunnon syyksyksen, kun kaupunkiin rakennettiin vuonna 1982 hotelli Družba. Näin suomalaiset saivat

18 Konstantin Bogdanov, ”Ževatelnaja rezinka, leningradskije podrostki i tovarnyi fetišizm v uslovijah razvitogo sotsializma,” *Antropologičeski forum*, no. 25, 2015, 74–82.

19 Vardan Bagdasarjan, Igor Orlov, Konstantin Mazin, Aleksandr Fedulin & Jožef Šnaidgen, *Sovetskoje zazerkalje: Inostrannyi turizm v SSSR v 1930–1980-e gody* (Moskva: FORUM, 2007), 74; Igor Orlov & Aleksei Popov, *Skvoz železnyi zanaevs: See USSR! inostrannyje turisty i prizrak potjemkinskih dereven*. (Moskva: Vysšaja škola ekonomiki, 2018), 106–107.

20 ”Vyborg: Ne iskonno ruskii gorod,” 2007, dokumenttielokuva, <https://www.youtube.com/watch?v=M1T-HOQtvBbU>.

21 *Suomalaisten ulkomaanlomat*, Sarja A:4 (Helsinki: Matkailun edistämiskeskus, 1976), 11, 33.

Viipurissa trokaus kehittyi varsin laajasti 1980-luvulla. Trokarit toimivat kaikissa paikoissa, joissa suomalaiset turistit yleensä kävivät. He suorastaan hyökkäsivät suomalaisiin turistibusseihin heti, kun bussit olivat pysähtyneet. Kuvassa trokareiden toimintaa Viipurin torilla kesällä 1990. Kuva: Viipurin kaupunginmuseo.

mahdollisuuden ja myös luvan oleskella ja yöpyä Viipurissa. Samalla muuttui suomalaisen turismin luonne. Järjestettyjen retkien suosio väheni, ja suomalaiset alkoivat tehdä omatoimimatkoja.²²

Matkat Neuvostoliittoon, niin kuin loma- matkat yleensä, merkitsivät monille suomalaisille irtautumista arjen rutiineista. Matkoilla irtauduttiin myös kotipaikan sosiaalisesta kontrollista, mikä rohkaisi turisteja tekemään asioita, joita he eivät olisi ikinä tehneet kotimaassaan. Suomessa kehittyi ainutlaatuinen ilmiö nimeltään vodkaturismi. ”Kävin vodka- turistien bussilla Leningradissa. Oli mukana joku lahtelainen Arska, joka sai Viipurissa ensimmäiset etanoliannoksensa, eikä sitten koko matkalla selvää hetkeä kokenut.”²³ Tämäntapaiset kertomukset olivat varsin tavallisia suomalaismatkailijoiden keskuudessa.

Neuvostoliitosta tuli suomalaisille ikään kuin suuri seikkailupuisto, jossa seikkaileminen oli turvallista, vaikka näyttikin joskus vaaralliselta.

Juopottelun lisäksi muodostivat trokareiden kanssa tehdyt kaupat olennaisen osan ”neukkurismin” seikkailuista. Jo vuonna 1964 Leningradin alueella pidettiin noin 80 suomalaista turistia, jotka olivat syyllistyneet pimeisiin kaappoihin. Monissa tapauksissa mukana oli myös alkoholi.²⁴ Suomalaisen kertomukset paljastavat, että laitonta toimintaa ja seikkailua hakivat jopa he, jotka eivät kotimaassaan ikinä olisi tehneet mitään vastaavaa. Perheenäidit ja nuoret tytöt, lainkuuliaiset palkansaajat kuten työläiset ja toimihenkilöt sekä opiskelijat – monet muistelivat, kuinka he toivat rajan yli myytäväksi sukka housuja, farkkuja sekä muuta tavaraa, ja miten jännittävää se oli. Asiointi trokareiden

22 Soile Veijola, *Turismin näyttämöt ja kulissit: Huomioita suomalaisesta seuramatkaetiketistä*, Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuslause 179 (Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, 1988), 22–25.

23 ”Korruptio ja pimeä kauppa kukoistivat,” *Etelä-Suomen Sanomat*, 18.10.2011.

24 Auvo Kostianen, ”The Vodka Trail: Finnish Travellers Motivation to Visit the Former Soviet Union,” teoksessa *Travel patterns: Past and present; Three studies*, toim. Timo Toivonen, Auvo Kostianen & Janne Ahtola (Savonlinna: University of Joensuu, 1999), 33–48.

kanssa toi paitsi jännitystä myös paljon rahaa. Muutamilla trokareille myydyillä sukkahousuilla tai farkuilla oli mahdollista korvata kaikki matkakustannukset, syödä ja juoda runsaasti, ja vielä jäi niin paljon ruplia käteen, että niiden tuhlaaminen muodostui ongelmaksi.²⁵

Valtavat määrät ruplia ja halvat hinnat saivat suomalaiset tuntemaan itsensä miljonääreiksi Neuvostoliitossa:

Kun täyten 20 vuotta Leningradissa, saimme päähämme lähteä juhlimaan parin kaverin kanssa kaupungille. Ostimme hotellista samppanjaa ja vodkaa, [...] ja 2 puolen kilon kaviaaripurkkia. Lisäksi lainasimme tarjoiluvaunut hotellista ja lähdimme tarjoamaan kaupungilla vastaan tuleville ihmisille samppanjaa, vodkaa ja kaviaaria. Ihmiset olivat vähintäänkin hämmästyneitä. Saimme touhuta noin vartin verran, kun meitä jo vietiin miliisiasemalle.²⁶

Vastaavia kertomuksia on runsaasti. Neuvostoliitto tarjosi suomalaisille sellaisia elämyksiä, joita moni heistä ei olisi koskaan pystynyt saamaan kotimaassaan. Ei ihme, että monille suomalaisille ”Leningradista tuli huume, johon oli päästävä uudelleen”.²⁷

Trokauksen nousu ja tuho

Näin trokareiden aika koitti Nikita Hruštševin valtakaudella. Useat entiset leningradilaiset trokarit korostivat muistelmissaan, että trokaus alkoi Leningradissa ja Viipurissa 1950-luvun loppupuoliskolla, kun kaupunkeihin alkoi ilmaantua suomalaisia turisteja. Esimerkiksi kuuluisa pietarilainen historioitsija Lev Lurje kuvailee trokauksen alkua Leningradissa ironisesti näin:

Fartsovka klassisessa muodossaan alkoi 1950-luvun puolivälin jälkeen. [...] Nikita Hruštševille oli muodostunut erinomainen henkilökohtainen suhde Suomeen korkeushyppymestari ja presidentti Urho Kaleva Kekkosen kanssa. Oli tehty päätös, että vaatimattomat suomalaiset metsurit pääsivät Leningradiin viettämään satumaisia viikonloppuja ostamalla halpoja ammattiliiton matkapaketteja. Leningradissa samppanja, baletti ja musta kaviaari olivat uskomattoman halpoja, ja tytöt ystävällisiä.²⁸

”Vaatimattomat metsurit” ja muut suomalaiset alkoivat harrastaa pimeitä kauppvoja itärajan takana lähes heti, kun suomalainen turismi Neuvostoliitossa alkoi kehittyä. Maanviljelijä Kalle Jalkanen muisteli, kuinka hän kävi ensimmäisen kerran Leningradissa vuonna 1958, ja hänellä oli mukanaan ”sukkahousuja, lenkkareita, farkkuja ja takkeja kaupantekoa varten”. Sen jälkeen Jalkanen alkoi salakuljettaja rajan yli tavaroita ja valuuttaa säännöllisesti. Toiminta oli niin tuottoisaa, että pian Kalle luopui maanviljelijästä ja perusti sekatavarakaupan.²⁹

Runoilija ja entinen trokari Jevgeni Rein muistelee trokauksen alkua Leningradissa seuraavasti:

Leningradissa alkoi käydä ulkomaalaisia joskus vuonna 1956. Pääosin suomalaisia. He kirosivat kieltolakia ja tulivat Leningradiin pitämään hauskaa. Heiltä ruvettiin ostamaan tavaroita salaa, ja pian muodostui pysyvien suhteiden verkosto. Alkoi *fartsovkan* sankarillinen aika-kausi...³⁰

25 Timo-Pekka Heima, ”Korruptio ja pimeä kauppa kukoistivat,” *Etelä-Suomen Sanomat*, 18.10.2011.

26 ”Votkaa, ruplia ja sukkahousuja – Kerro muistosi Neuvostoliitosta!,” *Ilta-Sanomat*, 29.9.2011.

27 Vastaus kyselyyn 6.4.2017. Tekijän hallussa.

28 Lev Lurje & Sofja Lurje, *Leningrad Doulatova: Istoritsjeski putevoditel* (Sankt-Peterburg: BHV-Peterburg, 2017), 67.

29 Anna Näveri, ”Salakuljettaja Kalle Jalkanen paljastaa: Näin harhautin neuvostotullia,” *Helsingin Sanomat*, 24.6.2014.

30 Jevgeni Rein, *Mne skušno bez Doulatova* (Sankt-Peterburg: Limbus Press, 1997), 92–93.

— А у вас нет точно таких же, но импортных?

Рисует С. САВРОВА

”Olisiko teillä samanlaisia mutta ulkomailta tuotuja?” Kulutusvallankumous muutti neuvostokansalaisten suhtautumista ulkomaalaisiin tavaroihin. 1970-luvulla monet varsinkin nuoret haaveilivat länsimaisista vaateista ja muista tavaroista. Kuva: Aikakauslehti Krokodil 16, 1973.

Ilmeisesti Rein on hieman erehtynyt vuosiluvusta. Edellä on jo mainittu, että suomalaisten varsinainen ”neukkutorismi” alkoi vuonna 1958. Tässä suhteessa tarkempi on jazz-muusikko, entinen trokari Anatoli Kalvarski, joka toteaa, että Leningradissa ”trokausmaailma alkoi kukoistaa sitten, kun suomalaiset alkoivat saapua. Se oli ehkä vuosina 1958–1959. Heiltä pystyi ostamaan tavaroita vodkapulloilla”.³¹

Julkisuudessa trokaus nostettiin esille ensimmäisen kerran vuonna 1959, jolloin Neuvostoliiton keskeinen satiiriaikakauslehti *Krokodil* julkaisi artikkelin otsikolla *Ser*,

ustupite štany (Sir, myykää housuja).³² Se, että *Krokodil*-lehti oli huomannut ilmiön, kertoi siitä, että trokaus alkoi todellakin huolestuttaa Neuvostoliiton valtakoneistoa. 1960-luvun alkuun mennessä trokausta alkoi olla näkyvässä jo kaikissa neuvostokaupungeissa, joissa liikkui ulkomaalaisia turisteja.

Alkuvaiheessa trokareita oli Leningradissa hyvin vähän. ”Leningradin ensimmäinen trokari” Valentin Tihonenko kertoi, että kaupungissa oli hänen aloittaessaan toimintansa 1950-luvun lopussa vain noin 30 trokaria. Hänen kertomuksensa mukaan *fartsovkan* uranuurtajat eivät edes tavoitelleet rahallista hyötyä. Rahaa tärkeämpiä heille olivat elämykset, joita he kokivat ulkomaalasiin tutustuessaan: ”se oli elämän sisällön etsimistä, pyrkimys täyttää elämä mielenkiintoisilla suhteilla, ihmisillä, provosoida muita.”³³

Muutkin Leningradin ensimmäiset trokarit muistelivat, että heidän toiminnassaan oli enemmän uteliaisuutta kuin pyrkimystä saada paljon rahaa. Laiton kauppa kiinnosti, koska sen kautta saatiin tietoa elämästä Neuvostoliiton rajojen ulkopuolella. Ulkomaalaisia tavaroita ostettiin ennen kaikkea omaan käyttöön – vain joskus myytiin jotain kavereille. Alkuvaiheessa trokaus perustui etupäässä vaihtokauppaan: ulkomaalaisille tarjottiin vodkapulloja tai pieniä matkamuistoja, ja vastineeksi trokareille kelpasi mikä tahansa ulkomaalainen tavara.³⁴

Tilanne muuttui kuitenkin hyvin pian, ja *fartsovkan* kaupantekojen painopiste siirtyi kiinnostuksesta rahallisen hyödyn puolelle jo muutamassa vuodessa. Idealistit, jotka trokasivat vain sen takia, että heitä kiinnosti länsimainen elämä ja tutustuminen ulkoma-

31 Rein, *Mne skužno bez Dovlatova*, 92–93; Vladimir Kozlov, *Stiljagi: Molodyje, smelyje, svobodnyje* (Sankt-Peterburg: Amfora, 2015), 101–102.

32 ”Ser, ustupite štany,” *Krokodil*, no. 13, 1959, 9.

33 Valentin Tihonenko, ”Tarzan v svojem Otetšestve: Intervju s Valentinom Tihonenko,” *Pršela*, no. 11, 1997, 11–12.

34 Juri Korotkov & Georgi Litvinov, *Stiljagi: Kak eto bylo* (Sankt-Peterburg: Amfora, 2009), 194–195; Kozlov, *Stiljagi*, 101.

lasiin, joutuivat väistymään. Heidän tilalleen tulivat varsinaiset alan miehet, kaupustelijat tosi toimin. Laiton kauppatoiminta ulkomaalaisten turistien kanssa alkoi olla Leningradissa ammattimaista jo 1960-luvun alussa. Kuten leningradilaisten trokareiden ”patriarkka” Valentin Tihonenko sanoi: ”Lopetin trokauksen vuoden 1961 alussa. Se ei ollut enää eliitin reilua urheilua, vaan mukaan tuli paljon kaikenlaisia ihmisiä ja alkoi jatkuva valehtelu.”³⁵

Viipurissa käytettiin ensimmäisen kerran sanaa *fartsovššik* kaupunkilehdessä joulukuussa 1961, jolloin siinä julkaistiin artikkeli *V temnyh podvorotnjah* (Pimeissä porttihankeissa). Artikkelin tekijä kertoi Viipurin nuorukaisista, jotka harrastivat ”ulkomaalaisten kimpujen ja kampsujen ostoja ja myyntiä” ja jotka kutsuivat itseään *fartsovššikoiksi*. Lopussa toimittaja totesi, että sellaisia kaupustelijoita ”on kaupungissamme vähän”, mutta ”valitettavasti heitä on”. Noin puoli vuotta myöhemmin sama toimittaja julkaisi lehdessä *Vyborgski kommunist* toisen artikkelin trokareista.³⁶ Näiden artikkeleiden mukaan ensimmäiset viipurilaiset trokarit tekivät kauppvoja ennen kaikkea ulkomaalaisten merimiesten kanssa. Nämä olivatkin ensimmäisiä ulkomaalaisia kauppakumppaneita, joiden kanssa ruvettiin tekemään pimeitä kauppvoja myös muissa satamakaupungeissa, sillä heillä oli mahdollisuus tuoda tavaroita ja tutustua neuvostokaupunkiin aika vapaasti jo ennen ulkomaalaisia turisteja.

Ulkomaalaisturismin kehitys kiihdytti laitoman kaupan kasvua hyvinkin nopeasti. Jo 1960-luvun alussa KGB:n johto raportoi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitealle, että valuutan ja tavaroiden

pimeä kauppa oli kivunnut ”suuriin määriin vuosina 1959 ja 1960, koska ulkomaalaisten tulo maahan on kasvanut”.³⁷ Silti trokareita nähtiin Viipurin kaduilla 1960-luvulla vielä aika harvoin. Silloin ulkomaalaiset turistit saivat oleskella kaupungissa vain kolme neljä tuntia, minkä lisäksi oleskeluaika suunniteltiin ja sitä valvottiin tarkasti. Tiukka valvonta esti trokareiden toiminnan. Tilanne pysyi lähes samanlaisena myös 1970-luvulla. Viipurilainen toimittaja ja entinen leningradilainen trokari Andrei Kolomoiski pitää 1970-luvun Viipuria ”provinssipaikkana” trokauksen suhteen, vaikka kaupungista löytyikin joitakin ”tositrokareita”.³⁸

Trokaus tuli viipurilaisille hyvin tutuksi vasta sen jälkeen, kun kaupungissa avattiin hotelli Družba vuonna 1982. Samalla ulkomaalaisten turistien oleskelusääntöjä muutettiin radikaalisti. Kuten on jo mainittu, hotellin avaamisen myötä vierailijat saivat oleskella kaupungissa usean vuorokauden ajan. Viipurista tulikin todellinen turistikohte ja suomalaisten vodkaturistien Mekka. Yöpymismahdollisuuden myötä yhä useampi suomalainen lähti kaupunkiin viikonlopuksi ”pitämään hauskaa”. Vodkaturistien myötä pimeä kauppa kehittyi nopeasti, eikä trokaus enää ihmetyttänyt viipurilaisia 1980-luvulla.³⁹

Myös Leningradissa suomalaisilla turisteilla oli tärkeä rooli trokauksen kehityksessä. Entinen trokari Aleksandr Panov valaisee kirjassaan leningradilaisten trokareiden keskinäistä maailmaa 1960-luvulla ja kertoo, että kaupungissa tapahtuneen trokauksen ”kantavana voimana” olivat nimenoman suomalaiset turistit. Heistä paikalliset trokarit pitivät paljon enemmän kuin muista ulkomaalaisista: ”Turmalai

35 Tihonenko, ”Tarzan v svojem Otetšestve,” 11–12.

36 *Vyborgski kommunist*, 10.12.1961, 3.6.1962.

37 Orlov & Popov, *Skvoz' železnyi zhanaves*, 433.

38 Andrei Kolomoiski. haastattelu 22.5.2017, Viipuri. Tekijän hallussa.

39 Hotelli Družban entiset työntekijät. Ryhmähaastattelu 23.5.2017, Viipuri; Entinen Intouristin opas, tulkki. Haastattelu 24.5.2017, Viipuri. Haastattelut Tekijän hallussa.

tarkoittaa suomalainen. [...] Minä tykkään turmalaista. He olivat asiallisimpia kaikista ulkomaalaisista.”⁴⁰

Entisen leningradilaisen miliisiupseerin Jevgeni Vyšenkovin mukaan ”kaikki suomalaiset vieraat toivat jotain ja myivät”, siitä tuli ”ihan normaalia” toimintaa. Suomalaisten kautta maahan tuli hyvin paljon valuuttaa, länsimaisia vaatteita ja tavaroita: ”Kuvitelkaa suuri kauppakeskus, jossa 75 prosenttia tavaroista tulee Suomesta. [...] Joskus kauppakeskuksilla menee niin ja näin, mutta mitä tapahtuisi, jos suomalaiset tavarat katoaisivat kokonaan? Siihen loppuisi koko tavaratalon bisnes.”⁴¹

”*Fartsovkan* sankarillinen kausi” jatkui, ja laitton kauppa saavutti huippunsa 1980-luvulla. Sadat trokarit ajelivat autoillaan Leningradin keskustassa, piirittivät kaupungin suosituimpia turistinähtävyyksiä, parveilivat Intouristin hotellien parkkipaikoilla ja ravintoloissa sekä tekivät kauppvoja Leningradin suurempien tavaratalojen Gostiny Dvor ja Apraksin Dvor sisällä ja ympärillä. Vyšenkovin mukaan trokarit muodostivat 1980-luvun alussa Leningradissa jo kokonaisen ”rinnakkaismaailman, jossa oli jo kaikki, mikä 10–15 vuoden kuluttua täytti Pietarin: vapaa kauppa, rahapelit, ravintolat”.⁴²

Jevgeni Vyšenkov tiesi, mistä puhui. Hän työskenteli miliisiosastolla, jonka päätehtävänä oli Leningradin keskustan puhdistaminen laittomista kaupustelijoina, ja hän tunsii trokareiden maailman varsin hyvin. Entinen miliisiupseeri kertoo haastattelussaan ja Leningradin rikollismaailmasta kertovassa kirjassaan, että 1980-luvulla trokarit eivät enää keinoja kaihtaneet, vaan olivat valmiita myymään mitä tahansa rahallisen hyödyn saamiseksi.⁴³ Ajan myötä laitton kauppa ulkomaalaisten

kanssa sai useita erilaisia muotoja, tyylejä ja menetelmiä.

Trokareita alkoi olla liikaa jopa suomalaisille turisteille, joille trokaus toi paljon hyötyä ja mieluisia matkaelämyksiä. ”Hotelleissa ja levähdysalueilla halusivat ostaa vaatteet päältä ja kengät jalasta. Ostajia pyöri ympärillä haitaksi asti”. Näin kirjoitti seuramatkalla Leningradissa kesällä 1983 vierailut turisti. Siitä huolimatta kaupunki houkutteli edelleen suomalaisia. Hän jatkaa:

Korruptio ja mustapörssi kukoisti, ja myönnän itsekin osallistuneeni nuoruudessa pikkukauppaan, joka tuolloin oli yleistä. Vodka ja sampanja virtasi, mutta kyllä tuli käytyä paljon myös eri retkillä, museoissa ja kulttuuritapahtumissa, jotka olivat edullisia ja tasokkaita!⁴⁴

Neuvostoliiton historian viimeisinä vuosina 1980-luvun lopussa trokauksesta tuli jo niin yleinen ilmiö, että lainvalvojatkaan eivät pystyneet tekemään sille paljon mitään. Tilanne oli ryöstäytymässä käsistä. Esimerkiksi Viipurin kaduilla huijarit, mankujat ja varkaat kävivät turistien kimppuun lähes heti, kun turistibussien ovet avautuivat. Niiden suomalaisten, jotka vielä uskalsivat mennä itärajan taakse omilla autoillaan, oli vaikea saada autoaan ehjänä takaisin Suomeen. Viipurin kaupungin johto yritti parantaa tilannetta lisäämällä miliisipartioita paikoille, joissa kävi paljon suomalaisia, kuten rautatieaseman aukiolle, kauppatorille ja Berjozka-kaupan lähelle. Se ei kuitenkaan auttanut. Miliisilaitoksen voimat olivat riittämättömät.⁴⁵

Myös Leningradissa jengit valloittivat 1980-luvun lopussa paikkoja, joissa ulkomaalaiset liikkuivat. Suomalaiset turistit, jotka usein olivat humalassa, olivat helppo saalis varkaille

40 Aleksandr Panov, *Fartsovštšiki* (London: Flegon Press, 1971), 89.

41 Jevgeni Vyšenkov, haastattelu tekijän kanssa, Pietari, 16.11.2016.

42 Jevgeni Vyšenkov, *Kryša, 20 let so smerti SSSR: Ustnaja istoria reketa* (Moskva: AST, 2014), 36.

43 Vyšenkov, *Kryša*, 36.

44 Timo-Pekka Heima, ”Korruptio ja pimeä kauppa kukoistivat,” *Etelä-Suomen Sanomat*, 18.10.2011.

45 *Vyborgski kommunist*, 21.3.1989.

Ajan myötä trokareiden toiminta muuttui yhä röyhkeämmiksi. Myös pikkutrokarit, eli niin sanotut purkkapojat, alkoivat käyttäytyä sietämättömästi. Kuvassa purkkapojat turistibussin ovella Leningradissa 1980-luvulla. Kuva: Kevin H, Freeimages.

ja ryöstäjille. ”Urheat” vodkaturistit eivät kuitenkaan ottaneet opikseen vaan jatkoivat seikkailujaan. Näin eräs suomalainen mies joutui kolmen päivän aikana kolme kertaa rikoksen uhriksi. Ensin häneltä varastettiin kukkaro ravintolassa, minkä jälkeen huora huijasi häntä ja vei hänen takkinsa. Lopuksi miehen matkalaukku katosi hotellin ovien edestä.⁴⁶

Perestroikan aikana räjähdysmäisesti kasvanut järjestäytynyt rikollisuus otti haltuunsa varjotalouden, ja rikollisjengit ryhtyivät vaatimaan ”suojelumaksuja” ja ”veroja” myös trokareilta. Aluksi toiminta oli epäsäännöllistä, mutta pian maksuja ruvettiin keräämään järjestelmällisesti. Jengit laittoivat omia partioitaan jokaiseen Intouristin hotelliin, ravintoloihin ja muihin trokareiden suosikkipaikkoihin. Jengit pitivät paikkoja järjestyksessä,

puolustivat trokareita muilta jengeiltä, maksoivat paikallisille miliisipartioille lahjuksia ja häätivät pois ulkopuolisia kilpailijoita. Tästä ”palvelusta” trokarit joutuivat maksamaan jengiläisille isojaakin summia.⁴⁷

Kilpailijoiden torjunta oli kyllä tarpeen trokareiden kannalta. Helpot ja suuret rahat houkuttelivat laittomaan ”bisnekseen” paljon nuoria myös Leningradin ulkopuolelta, ja ulkopuoliset tunkeilijat alkoivat valloittaa leningradilaisten trokareiden suosimia paikkoja suurten rahojen toivossa. Vuosina 1985–1988 miliisi pidatti pelkästään Leningrad-hotellissa 2 872 ihmistä, joista 1 302 oli miehiä ja 1 570 naisia. Puolet pidätetyistä oli kotoisin Leningradin ulkopuolelta. Naiset olivat myyneet seksiä, ja miehet tehneet kauppooja ulkomaa-laisten kanssa. Suurin osa heistä ei ollut viral-

⁴⁶ Jevgeni Vyšnikov, ”Gorod Lenina i grehov: Finskije stranitsy na Fontanke,” *Fontanka.ru*, 2014, <http://fontankafi.ru/articles/16010/>.

⁴⁷ Vyšnikov, *Kryša*, 224–226, 256–257.

lisesti missään töissä. Sosiologi Ivan Petrov tulkitsee näitä lukuja niin, että Neuvostoliiton historian loppuvuosina monet nuoret eivät enää edes yrittäneet noudattaa neuvostoyhteisön ”virallisia normeja”, vaan torjuivat neuvostojärjestelmän sellaisenaan.⁴⁸

Neuvostoliittolainen ideologia ja kasvatusta eivät näyttäneet enää toimivan nuorison keskuudessa. Vuonna 1987 sosiologit järjestivät kyselyn, johon osallistui noin 800 nuorta miestä ja naista suurista kaupungeista, myös Leningradista. Kyselyn tulokset osoittavat, että romanttiset unelmat lentäjän tai tutkijan ammateista hävisivät; niiden tilalle tulivat kaupalliset intressit ja haaveet isoista rahoista. Yhä useampi nuori mies oli halukas kokeilemaan trokarin uraa. Kysely paljastaa, että 16–17-vuotiaat nuorukaiset pitivät *fartsovkaa* parhaana mahdollisena keinona saada paljon rahaa.⁴⁹

Uusia tulokkaita tuskin voitiin nimittää trokareiksi, ja heidän käytöksensäkin oli kaukana entisten trokareiden käytöksestä. Yleensä he toimivat häikäilemättömästi ja usein uhkaavastikin. Wärtsilän konsernin edustajat kertoivat *Vyborg*-lehden toimittajalle, kuinka heidän autoonsa hyökättiin kesällä 1989. Matkalla rajalta Viipuriin heidät oli yritetty pysäyttää väkisin useita kertoja. Myös suomalaisturistien kokoonpano oli muuttunut. Muusikko Jorma Kääriäinen, joka asui Viipurissa kolme kuukautta vuonna 1991, oli järkyttynyt kaupungin silloisesta ilmapiiristä. Hän olisi halunnut järjestää kulttuurivaihtoa Viipurin ja Suomen välillä, mutta huomasi pian, että ”kulttuurielämä kaupungissa on loppunut”. Kääriäisen mielestä Viipurista oli tullut ”ilotalo”, jossa kävivät vain ”kolmossortin turistik”.⁵⁰

Toinen tappava isku *fartsovkalle* tuli Neuvostoliiton rajojen avaamisesta. Perestroika

helpotti neuvostokansalaisten matkustamista ulkomaille, ja ulkomaista tavaraa alkoi virrata neuvostokaupunkien markkinoille. Farkkuja ja sukkahousuja, purukumia ja yhdysvaltalaisia savukkeita, skotlantilaista viskiä ja saksalaista olutta ynnä muita länsimaisia tuotteita, joista kansalaiset ennen vain haaveksivat, ruvettiin myymään vapaasti yksityiskaupoissa ja kioskeissa.

Rajan yli tulvineet halvat tavarat ja valtava joukko uusia tulokkaita olivat tuhoisia trokareille. ”Nyt trokareita ilmaantui tuhansia, eikä heillä ollut enää mitään sellaista, jota ei olisi pystynyt ostamaan kaupparitorilta”. Näin kuvaili 1980-luvun lopun tilannetta entinen miliisiupseeri Vyšenkov.⁵¹ Kauppa ulkomaalaisten turistien kanssa ei ollut enää kannattavaa eikä turvallista, ja niin trokarit hävisivät Viipurin ja Leningradin kaduilta. Heidän tilalleen tulivat keinottelijat, jotka myivät Kiinasta ja Turkista tuotuja väärennetyjä ”merkkivaatteita”. Ilmiön varsinainen loppu tuli Neuvostoliiton romahduksen myötä 1990-luvun alussa. Trokaus oli Neuvostoliiton talousjärjestelmän tuote, eikä sille ollut enää sijaa Venäjän uudessa markkinataloudessa.

Loppusanat: farkkujen tuhoisa vaikutus

Venäläisen sananlaskun mukaan ”pyhä paikka ei tyhjäksi jää”. Talusmaailmassa se merkitsee sitä, että jos tarjonta on liian vähäistä, niin aina löytyy joku, joka pyrkii sen täyttämään. Näin toimii markkinatalous länsimaissa, missä joustavat ja monipuoliset yritykset reagoivat nopeasti kuluttajien kysynnän muutoksiin. Kömpelössä neuvostotaloudessa ”tyhjen paikkojen” täyttäminen tapahtui valtion puolelta varsin hitaasti, jos ollenkaan. Mutta aivan tyhjäksi markkinat eivät kuitenkaan jääneet,

48 Ivan Petrov, ”Kak vyerli fartsovštiki 80-h,” *812Online*, 23.12.2010, <http://www.online812.ru/2010/12/23/004/print.html>.

49 ”Pered zerkalom,” *Literaturnaja gazeta*, 2.9.1987.

50 *Vyborgski kommunist*, 2.9.1989; *Vyborg*, 20.9.1991.

51 Vyšenkov, *Kryša*, 224.

sillä niitä täyttivät – ainakin osittain – kaupustelijat, jotka toimivat virallisen järjestelmän ulkopuolella. Näin muodostui trokaus, ainutlaatuinen ilmiö, joka tuotti länsimaisia tavaroita neuvostoyhteisölle ja täytti kuluttajien muuttuvia toiveita.

Trokaus alkoi 1950-luvun lopussa Moskovassa ja Leningradissa, ja pian se oli levinnyt Neuvostoliitossa rajalta rajalle, Valko-Venäjältä aina Tyynelle merelle saakka. Länsimaisen muodin lumo ja halu omistaa laadukkaita tavaroita ei säästänyt edes neuvostoideologian aktivisteja. Eräs entinen trokari muistellee haastattelussa, kuinka kommunistiuorten Komsomol-järjestön paikallinen johtaja haukkui hänet julkisesti kokouksessa, mutta pyysi kokouksen jälkeen tätä ”järjestämään” itselleen yhdysvaltalaisia farkkuja. Trokarin näkemysten mukaan neuvostoyhteiskunnan ”ajattelutavassa” oli tapahtunut suuri muutos 1970-luvun loppupuoliskolla. Silloin yhteiskunta alkoi ”mädäntyä”, ja 1980-luvulla se oli jo ”mädäntynyt” pahasti.⁵²

”Mädäntyminen” tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että neuvostoyhteiskunta oli osoittautumassa samanlaiseksi kuin ”rapeutunut” länsimainen yhteiskunta. Neuvostopropagandan mukaan elämä pyöri lännessä vain rahojen ja tavaroiden ympärillä, eikä siellä kannettu huolta ihmisistä ja ihmiskunnan tulevaisuudesta. Neuvostoliiton historian viimeiset vuosikymmenet paljastivat, että myös neuvostoyhteiskunnassa raha ja tavarat saivat tärkeän roolin. Monia ihmisiä maallinen hyvä kiinnosti enemmän kuin ideologinen propaganda. Neuvostokansalainenkin halusi pukeutua muodikkaasti, syödä hyvin ja nauttia elämästä tässä ja nyt, eikä vasta kommunistisen

puolueen lupaamassa ”valoisassa tulevaisuudessa”. Näin trokarit saivat oman paikkansa neuvostoyhteiskunnassa. Sadattuhannet ihmiset käyttivät trokareiden ”palveluja” ja ostivat heiltä länsimaisia tavaroita ja valuuttaa. Heistä tuli henkilöitä, joita Neuvostoliitossa kutsuttiin ”tarpeellisiksi ihmisiksi”, ja heidän toimintaansa alettiin suhtautua hyväksyvästi sellaisissakin piireissä, jotka virallisesti taistelivat heitä vastaan.⁵³

Trokauksen historia kesti reilut kolmekymmentä vuotta, ja sinä aikana laittomalla kaupalla ulkomaalaisten vierailijoiden kanssa oli suuri vaikutus neuvostokansalaisten elämään. Toimittaja Jevgeni Vyšnikov, joka 1980-luvulla toimi miliisin erikoisosastolla ja taisteli trokareita vastaan Leningradissa, arvioi trokauksella olleen merkittävä rooli jopa koko Neuvostoliiton tuhoutumisessa. Entisen miliisin mukaan ”Suomen tuhoisa voima oli varsin suuri”. Vyšnikov olettaa, että suomalaiset farkut ja sukka housut romuttivat neuvostoideologiaa tehokkaammin kuin toisinajattelijoiden poliittiset aatteet.⁵⁴

Myös kirjailija ja lehtikolumnisti Aleksandr Kabakov toteaa, että Neuvostoliitto taisteli kapitalistisen lännen ideologista vaikutusta vastaan, mutta länsi voitti tuon taistelun nimenomaan tavaroiden eikä ideologian avulla. Kabakov nimittää farkkuja ”tehokkaaksi tuhoesineeksi”, joka tuhosi neuvostoaatteita paljon paremmin kuin länsimainen propaganda. Hänen mielestään lännen lopullinen voitto Neuvostoliitosta tapahtui silloin, kun farkut ”saivat haltuunsa neuvostoliittolaisten nuorisoaktivistien takamukset”.⁵⁵

Ehkäpä Jevgeni Vyšnikov ja Aleksandr Kabakov yliarvioivat trokauksen roolia Neuvos-

52 Entinen trokari, haastattelu tekijän kanssa, Jalkala, 16.6.2012.

53 Pavel Romanov & Maria Suvorova, ”’Tšistaja fartsa’: Sotsialnyi opyt vzaimodeistvija sovetского gosudarstva i spekuljantov,” teoksessa *Neformalnaja ekonomika v postsovetkom prostranstve: Problemy issledovanija i regulirovanija*, toim. Irina Olimpijeva & Oleg Patšnikov (Sankt-Peterburg: Tsentr nezavisimyh issledovanij, 2003), 148–155.

54 Jevgeni Vyšnikov, haastattelu tekijän kanssa, Pietari, 16.11.2016.

55 Aleksandr Kabakov, *Kamera hranenija: Meštšanskaja kniga* (Moskva: AST, 2015), 297.

toiliiton tuhoutumisessa. Neuvostoliitto tuskin olisi romahtanut pelkästään farkkujen ja sukka housujen vaikutuksesta. Siihen oli monia muita, paljonkin vaikuttavampia syitä. Vyšnekov ja Kabakov ovat kuitenkin ainakin osittain oikeassa. Länsimaisten tavaroiden lumo todellakin edesauttoi paljon tehokkaammin neuvostoyhteiskunnan ideologista rappeutumista kuin toisinaajattelijoiden kirjoitukset ja länsimäinen propaganda. Trokaus on vaikuttanut myös suomalaisiin. Trokarit antoivat tuhansille suomalaisille matkailijoille mahdollisuuden kokea unohtamattomia hetkiä, avasivat heille ”ihmemaan”, jossa tavallinen maalaispoika tai -tyttö koki itsensä miljonääriksi. Nämä hetket muistetaan edelleen monissa suomalaisissa perheissä.

Lähteet

Kirjallisuus

- Bagdasarjan, Vardan, Igor Orlov, Konstantin Mazin, Aleksandr Fedulin & Jožef Šnaidgen. *Sovetskoje zazerkalje: Inostrannyi turizm v SSSR v 1930–1980-e gody*. Moskva: FORUM, 2007.
- Barengolts, Julia & Sergey Karatov. *Vaš god roždenija – 1957*. Moskva: Anagramma, 2008.
- Bogdanov, Konstantin. ”Ževatel'naja rezinka, leningradskije podrostki i tovarnyi fetišizm v uslovijah razvitogo sotsializma.” *Antropologičeski forum*, no. 25, 2015, 69–85.
- Hanson, Philip. *The Rise and Fall of the Soviet Economy*. London: Longman, 2003.
- Kabakov, Aleksandr. *Kamera hranenija: Meštšanskaja kniga*. Moskva: -AST, 2015.
- Klimova, Maria. ”Spekuljatsija i fartsovka v SSSR 1960-h – 1980- gg: vektory sovremennoogo istoriografitseskogo osmyslenija.” Teoksessa *Ural industrialnyj: Bakuninskije tstenija; XII Vserossijskaja konferentsija; Materialy*, T. 1. 78-83. Jekaterinburg: UrFU, 2014.
- Korotkov, Juri & Georgi Litvinov. *Stiljagi: Kak eto bylo*. Sankt-Peterburg: Amfora, 2009.
- Kostiainen, Auvo. ”The Vodka Trail: Finnish Travelers Motivation to Visit the Former Soviet Union.” Teoksessa *Travel patterns: Past and present; Three studies*. Toimittaneet Timo Toivonen, Auvo Kostiainen & Janne Ahtola, 33–48. Savonlinna: University of Joensuu, 1999.
- Kozlov, Vladimir. *Stiljagi: Molodyje, smelyje, svobodnyje*. Sankt-Peterburg: Amfora, 2015.
- Lebina, Natalia. *Mužština i ženština: Telo, moda, kultura: SSSR – otpepel*. Moskva: NLO, 2014.
- Lebina, Natalia. *Povsednevnost epohi kosmosa i kukuruzy: Destruksija bolšogo stilja: Leningrad 1950–1960-e gody*. Sankt-Peterburg: Pobeda, 2015.
- Lebina, Natalia. *Sovetskaja povsednevnost: Normy i anomalii; Ot voennogo kommunizma k bolšomu stilju*. Moskva: NLO, 2016
- Lurje, Lev & Sofja Lurje. *Leningrad Dovlatova: Istoričeski putevoditel*. Sankt-Peterburg: BHV-Peterburg, 2017.
- Moskvina, Tatjana. *Žizn sovetskoi devuški: Bioroman*. Moskva: AST, 2015.
- Orlov, Igor & Aleksei Popov. *Skvoz 'železnyi zana ves': See USSR!; inostrannyje turisty i prizrak potjemkinskih dereven*. Moskva: Vyššaja škola ekonomiki, 2018.
- Panov, Aleksandr. *Fartsovštiki*. London: Flegon Press, 1971.
- Petrov, Ivan. ”Kak vyperli fartsovštiki 80-h.” *812Online*, 23.12.2010, <http://www.online812.ru/2010/12/23/004/print.html>.
- Polynov, Matvei. *Istoričeskije predposylki perestroiki v SSSR: Vtoraja polovina 1940 – pervaja polovina 1980-h gg*. Sankt-Peterburg: Aleteija, 2010.
- Rein, Jevgeni. *Mne skuštšno bez Dovlatova*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 1997.
- Romanov, Pavel & Maria Suvorova. ”Tšistatja fartsa': sotsialnyi opyt vzaimodejstvija sovetskogo gosudarstva i spekuljantov.” Teoksessa *Neformalnaja ekonomika v postsovetskom prostranstve: Problemy issledovanija i regulirovanija*. Toimittaneet Irina Olimpijeva & Oleg Patšenkov, 148–155. Sankt-Peterburg: Tsentr nezavisimyh issledovanij, 2003.
- Sokolov, Andrei & Viktorija Tjaželnikova. *Kurs sovetskoi istorii 1941–1991*. Moskva: Vyššaja škola, 1999.
- Suomalaisten ulkomaanlomat*. Sarja A:4. Helsinki: Matkailun edistämiskeskus, 1976.
- Tihonenko, Valentin. ”Tarzan v svojem Otetšestve: Intervju s Valentinom Tihonenko.” *Přsela*, n:o 11, 1997, 10–28.
- Veijola, Soile. *Turismin näyttämöt ja kullisit: Huomioita suomalaisesta seuramatkaetiketistä*. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 179. Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, 1988.
- Vinitšenko, Irina & Irina Lašina. ”Adaptatsija modnyh obrazov v povsednevnoi žizni sovetskogo obštšestva.” *Istoričeskije, filosofskije, političeskije i juridičeskije nauki, kulturologija i iskusstvovedenije. Voprosy teorii i praktiki*, no. 1:12, 2012, 48–56.

- Vyšňkov, Jevgeni. "Gorod Lenina i grehov: Finskije stranitsy na Fontanke." *Fontanka.ru*, 2014, <http://fontankafi.ru/articles/16010/>.
- Vyšňkov, Jevgeni. *Kryša, 20 let so smerti SSSR: Ustnaja istoria reketa*. Moskva: AST, 2014.
- Zaharova, Larisa. "'Naiboleje rasprostranennoi javljajetsja forma prjamogo palto s odnobortnoi zastježkoi': O sovetskoi mode epohi 'ottepeli.'" *Neprikosnovennyi zapas*, no. 1:45, 2006, <http://magazines.russ.ru/nz/2006/1/za24.html>.
- "Vyborg: Ne iskonno russki gorod." 2007, dokumentielokuva, <https://www.youtube.com/watch?v=M1THOQrvBbU>.

Lehdet

- Vyborg* 20.9.1991
- Vyborgski kommunist* 10.12.1961, 3.6.1962, 21.3.1989, 2.9.1989.

- Ilta-Sanomat* 29.9.2011.
- Krokodil* no. 13, 9. 1959.
- Etelä-Suomen Sanomat* 18.10.2011.
- Helsingin sanomat* 24.6.2014.

Haastattelut

- Entinen Intouristin opas, tulkki, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 24.5.2017.
- Entinen trokari, lehtitoimittaja, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 22.5.2017.
- Entinen trokari, haastattelu tekijän kanssa. Jalkala, 16.6.2012.
- Hotelli Družban entiset työntekijät, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 23.5.2017.
- Kolomoiski, Andrei, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 22.5.2017.
- Vyšňkov, Jevgeni, haastattelu tekijän kanssa. Pietari, 16.11.2016.

NEUVOSTOURHEILUN NOUSU JA TUHO

Hannu Itkonen

professori, Jyväskylän yliopisto

Venäjän keisarikunta sortui keväällä 1917 tahtuneeseen porvarilliseen vallankumoukseen. Sitä seurasi saman vuoden syksyllä, lokakuussa paikallista kalenteria, bolševikkien suorittama uusi vallankumous, jonka jälkeen maa ajautui veriseen ja laajoille alueille levittäytyneeseen sisällissotaan. Taistelujen, köyhyyden ja kurjuuden oloissa ihmisille ei tullut ensimmäisenä mieleen urheilun ja liikunnan harrastaminen. Vasta Neuvostoliitto-nimisen valtion tultua perustetuksi (1922) ryhdyttiin itäisessä naapurimaassamme pohtimaan myös urheilun ja laajemminkin ruumiillisuuden kysymyksiä.

Sisällissodan seurauksena maassa vallitsi pula miltei kaikesta. Ratkaisuksi nähtiin tarkasti kontrolloidun liittovaltion muodostaminen. Keskusjohtoiseen suunnitelmatalouteen tukeutuen tuotannolliset tavoitteet asetettiin viisivuotiskausille ja vuodeksi kerrallaan. Suunnitelmallisuus ulotettiin myös paikallistasolle, jolloin tarvittavien tuotteiden valmistaminen perustui alueelliseen työnjakoon. Pääavoitteiksi asetettiin maan sähköistäminen, raskaan teollisuuden rakentaminen ja maatalouden kollektivisointi. Myös väestön sivistystason kohottaminen nähtiin välttämättömäksi, sillä neuvostovallan alkuaikoina ainoastaan kolmannes väestöstä oli lukutaitoisia. Osana yhteiskunnan mittavista muutoksista olivat

väestön pakkosiirrot ja vankityövoiman käyttö, joiden seurauksena kymmeniä tuhansia ihmisiä menehtyi kurjissa olosuhteissa.¹

Ruumiillisuuden valtiollistaminen

Neuvostoliiton urheilun organisointi toteutui sangen omintakeisesti. Ensinnäkin, aikaisempien sukupolvien liikuntakulttuurista perinnettä ei voitu juurikaan hyödyntää. Vallankumouksen myötä tsaarinaikaiset liikunnan ja urheilun muodot eivät kelvanneet neuvostourheilun perustaksi. Vallankumousta edeltävä liikuntakulttuuri oli koostunut ylhäisöpiirien säätyläisliikunnasta ja sotilasurheilusta. Venäjän keisarillisen armeijan liikkumismuotoja olivat etenkin ratsastus, ammunta ja hiihto.

Venäjä oli hakeutunut jo 1890-luvulla mukaan kansainväliseen urheilutoimintaan. Maa oli perustamassa vuonna 1894 Kansainvälistä olympiakomiteaa ja osallistui vuonna 1908 Lontoon ja neljää vuotta myöhemmin Tukholman olympiakisoihin. Lisäksi se liittyi vuonna 1912 myös kansainväliseen jalkapalloorganisaatioon.² Venäjä ei menestynyt ensimmäisissä olympiakisoissa kovin hyvin, mutta Lontoossa se saavutti kolme ja Tukholmassa viisi mitalia. Venäjän lipun alla urheilleet suomalaiset saalistivat Tukholman kisoista 26 mitalia. Maat kohtasivat Tukholman kisoissa kesäkuun 30. päivänä 1912 jalkapallo-

1 M. P. Kim et al., toim., *Neuvostoliiton historia: Sosialismin aikakausi* (Moskova: Kustannusliike Edistys, 1978), 229–243; Anne Applebaum, *Gulag: A History of the Soviet Camps* (London: Penguin Books, 2003), 73–85.

2 Barbara Keys, "Soviet Sport and Transnational Mass Culture in the 1930s," *Journal of Contemporary History* 38, no. 3 (2013): 416.

ottelussa, jonka Suomi voitti selviten jatkopeleihin.³

Toisekseen, urheilu liitettiin yhteiskuntaa valtiollistettaessa laajempaan ruumiillisuuden normittamiseen. Jo vuonna 1918 bolševikit olivat säättäneet asetuksen sotataidon oppivelvollisuudesta. Vsevobuts-nimellä tunnetun sotilasurheiluasetuksen tavoitteena oli saattaa yleinen sotilasvalmennus osaksi sosialistisen yhteiskunnan rakennustyötä.⁴ 1920-luvulla ruumiinkasvatus keskittyi ennen kaikkea sotilaallisten valmiuksien ja työkuntoisuuden kehittämiseen, joita palvelemaan urheiluharrastukset asemoituivat sujuvasti.⁵ Kilpaurheilu ei ollutkaan neuvostovallan parina ensimmäisenä vuosikymmenenä keskeisessä asemassa yhteiskunnallisissa käytännöissä.⁶

Kolmas urheilun omintakeisuutta synnyttänyt tekijä oli vallankumouksen myötä käynnistynyt kulttuurin uudelleenorganisointi. Mitenkään mutkattomasti ei vallankumoukselliseen kulttuuriin päädytty; 1920-luvun kulttuurielämä oli täynnä mitä erilaisimpien näkemysten ja suuntausten vuorovaikutusta ja taistelua. Tavoitteena oli luoda vaihtoehto porvarilliseksi luokitellulle rappiokulttuurille. Uutta kumouksellista taidetta ryhtyi toteuttamaan useilla kulttuurin aloilla toiminut Proletkult-liike. Etenkin alkuvaiheissa oltiin valmiita tuhoamaan kaikki vanha ja tuottamaan uutta puhtaasti proletaarista taidetta.⁷ Liikkeen hen-

gessä myös urheilua alettiin organisoida aivan uusista lähtökohdista. Vallankumouksellista fyysistä kulttuuria luotiin teatraalisissa suurten joukkojen ulkoilmaesityksissä.⁸ Moskovan Varpusvuorilla järjestettyjä joukkotilaisuuksia pidettiin vaihtoehtona porvarillisen individualistiselle kilpaurheilulle.

Muun kulttuurin tavoin myös ruumiin-kulttuurin suunnasta käytiin 1920-luvulla ankaraa kamppailua. Osa kulttuuriväestä ja etenkin Proletkult-liike vastusti kilpaurheilua. Runoilija Vladimir Majakovski totesi, että ”maailmassa ei ole parempia vaatteita kuin ruskeaksi paahtunut ja raikas iho”.⁹ Keskusteluihin osallistuivat myös ”hygienisteiksi” nimetyt, jotka koostuivat fysiologian, anatomian, hygienian ja terveydenhuollon ammattilaisista. Ymmärrettävästi ”hygienistien” tavoitteena oli yleinen terveyden edistäminen, joten he vastustivat kilpaurheilua. Esimerkiksi painonnostoa, nyrkkeilyä ja voimistelua ”hygienistit” pitivät irrationaalisina ja jopa tervedelle vaarallisina.¹⁰

Osa neuvostokansalaisista alkoi kuitenkin kiinnostua kilpaurheilusta. Vuonna 1921 Moskovassa perustettiin sinänsä vähämerkitykselliseksi koettu ja siksi pelkästään sotilasvalmennusjärjestelmän alaostoksi nähty *Punainen urheiluinternationaali* (PUI).¹¹ Sen viralliseksi nimeksi kirjattiin *Kansainvälinen fyysisen kulttuurin työläisten ja talonpoikien liitto*.

3 Kenth Sjöblom, ”Autonominen olympiamaa,” teoksessa *Sadan vuoden olympiadi: Suomalaisen olympialiikkeen historia*, toim. Vesa Tikander et al. (Porvoo: WSOY, 2007), 10–39.

4 James Riordan, *Sport in Soviet Society* (London: Cambridge, 1977), 68–70.

5 Hannu Itkonen, & Pentti Stranius, *Liikettä Venäjän Karjalassa: Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta*, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 137 (Joensuu: Joensuun yliopisto, 2002), 25–35.

6 Timo Metsä-Tokila, ”Tiellä olympialaisiin: Huipulle tähtäävän urheilun ja koulutuksen yhdistäminen Neuvostoliitossa ja Venäjällä,” *Idäntutkimus* 7, no. 3–4 (2000): 71.

7 Pekka Pesonen, *Venäjän kulttuurihistoria* (Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1998), 170–171.

8 Henning Eichberg, ”Body Culture,” teoksessa *Routledge Companion to Sports History*, toim. S. W. Pope & John Nauright (London: Routledge, 2010), 166.

9 Itkonen & Stranius, *Liikettä Venäjän*, 23.

10 Riordan, *Sport in Soviet*, 95–96.

11 Helge Nygrén, *Punainen olympia: TUL kansainvälisen työläisurheilun vaiheissa 1920–30-luvuilla* (Helsinki: Tammi, 1968), 17.

Keskeiseksi tavoitteeksi määritettiin työläisurheiluliikkeen johdattaminen proletariaatin vallankumouksen palvelukseen ja yhteistyön rakentaminen sosialidemokraattisten työläisurheilijoiden kanssa yhteisrintamataktiikan hengessä.¹²

Työväen Urheiluliiton historiankirjoittajan Seppo Hentilän mukaan PUI:n perustamiseen johti kolme tekijää. Ensinnäkin siihen vaikutti kansainvälinen urheilupolitiikka. Vuoden 1920 syyskuussa työläisurheilulle oli Luzernissa perustettu kattojärjestö (LUI). Kommunistit huolestuivat sen perustamisesta peläten järjestöstä muodostuvan johtava kansainvälinen työläisurheilujärjestö. PUI:n perustaminen johti osaltaan työläisurheilun jakautumiseen kahteen kilpailevaan leiriin. Toisekseen Neuvosto-Venäjän urheilu oli uudelleenorganisoinnin alaisena, joten PUI:lle määrittyi uusia tehtäviä. Kolmas perustamiseen johtanut tekijä oli eräissä Keski-Euroopan maissa alkanut työväen urheiluliikkeen jakautuminen sosialidemokraattien ja kommunistien leireihin.¹³

Neuvostoliiton ruumiinkulttuurin tärkein osa oli 1920-luvulla Vsevobuts-järjestelmä, jonka toimintaa organisoiti vuonna 1920 perustettu *Korkein liikuntaneuvosto*. Vsevobuts-järjestelmä koostui ”vapaehtoista” nuorisolle tarkoitettusta ruumiillisesta koulutusjaksosta. 600 tunnin valmennus sisälsi muun muassa marssiharjoituksia, sotilasharjoitteita, pelejä, voimistelua ja yleisurheilua. Vsevobutsin puitteissa liikunnallisia harjoituksia koordinoi *Fyysisen kasvatuksen ja urheilun osasto*, jonka toimet ulottuivat nopeasti tehtäisiin, kouluihin ja oppilaitoksiin. Kyseisiin organisaatioihin perustettiin sotilasurheilukerhoja, joiden toi-

minta perustui 1920-luvun vuosina ainakin osittain vapaehtoisuuteen.¹⁴

Punainen urheiluinternationaali ei ollut pitkäikäinen organisaatio. Vuonna 1937 se lakkautettiin. Kommunistisen puolueen johdolla toimineen valtaorientoituneen järjestön toiminta kävi tarpeettomaksi. Sotilaskuntoisuuden ylläpitoon ei enää tarvittu PUI:n kaltaista organisaatiota.¹⁵ PUI kävi tarpeettomaksi myös sikäli, että kilpaurheilusta vastasivat sitä varten perustetut organisaatiot. Merkittävään asemaan olivat nousseet urheilun lajiorganisaatiot, jotka keskittyivät huolehtimaan oman lajinsa menestyksestä. Lisäksi muun muassa armeija, turvallisuuspalvelu, miliisi ja tuotantolaitokset olivat pystyttäneet omat urheiluorganisaationsa joukkueineen ja yksilöurheilijoineen.

Neuvostoliiton liikuntakulttuurin alkuaskeleet olivat tulevaisuuden suunnanetsintää sekä poikkeavien tulkintojen esittämistä. Merkittäviä suunnanmäärittäjiä olivat Proletkult-ryhmäläiset, ”hygienistit” ja armeija sekä vähitellen myös kilpaurheilun nimiin vannoneet toimijat. Suunnanetsintää osoittaa, että 1920-luvulla urheilun mallia haettiin muun muassa partioliikkeestä, Sokol-voimistelusta ja juutalaisten Maccabee-organisaatiosta sekä joistakin porvarillisista urheiluorganisaatioista. Nuoren sosialistisen valtion säilyttämiseen tähtäävä sotilaskuntoisuuden kasvattaminen johti urheilun militarisointiin.¹⁶

Urheilun suosion kasvu

Moskovassa järjestettiin PUI:n toimesta kesällä 1928 ensimmäiset spartakiadit. Neuvostoliitossa oli pantu merkille ns. porvarillisten

¹² Seppo Hentilä, *Suomen työläisurheilun historia*, vol. 1, *Työväen Urheiluliitto 1919–1944* (Hämeenlinna: Karisto, 1982), 141.

¹³ Hentilä, *Suomen työläisurheilun*, 142.

¹⁴ M. F. Buntsuk, *Neuvostoliiton liikuntaorganisaatio*, Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 71 (Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura, 1979), 71, 12–13.

¹⁵ Joachim Raschke, ”Zum Begriff der sozialen Bewegung?,” teoksessa *Neue Soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*, toim. R. Roland & D. Rucht (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1987), 19–29.

¹⁶ Riordan, *Sport in Soviet*, 68–69.

olympiakisojen suosion kasvu. Spartakiadien järjestäminen ajoitettiin samaan vuoteen kuin Amsterdamissa pidetyt olympiakisat. Moskovan uudella Dynamo-stadionilla pidettyihin spartakiadeihin saapui osanottajiksi 650 työläisurheilijaa 19 maasta. Neuvostoliiton omassa joukkueessa esiintyi 4 000 osanottajaa. Kisojen ideologisesta virituksesta viesti kisojen avajaisissa kajahtanut työn orjista ja sorron yöstä muistuttanut *Kansainvälinen*. Helge Nygrénin mukaan Moskovan spartakiadit olivat siihen mennessä järjestetyistä kansainvälisistä kilpailuista ”ulkonaisesti todennäköisesti maailman mittavin urheilujuhla”.¹⁷

Spartakiadeissa pääsivät esiintymään sekä joukkoliikunnan ja voimistelun nimiin vannovat Proletkult-linjan edustajat että urheilumenestystä tavoittelevat kilpaurheilijat¹⁸. Kansainvälisten vieraiden joukossa kilpaili myös suomalaisia, sillä mukana oli Työväen Urheiluliiton urheilijoita. TUL:n 80-henkinen joukkue menestyi kilpailuissa hyvin, sillä se saavutti kaikkiaan seitsemän voittoa, kahdeksan kakkossijaa ja monia muita kärkipään sijoituksia. Menestyneimpiä olivat yleisurheilijat Volmari Iso-Hollo, Hanna Kekäläinen ja Veikko Mutikainen, painija Kalle Ponsén, nyrkkeilijät Gunnar Bärlund ja Yrjö Paakki sekä uimari Irma Lumivuokko. TUL:n sosialidemokraattista johtoa kisamatka Neuvostoliittoon ei miellyttänyt, ja niinpä liittotoimikunta erotti syyskuun alussa kaikki spartakiadijoukkueeseen osallistuneet urheilijat.¹⁹

Vuoden 1928 lopulla Moskovassa järjestettiin talvilajien spartakiadit. Mittasuhteiltaan kisat olivat vaatimattomat verrattuna kesällä järjestettyihin spartakiadeihin. Kisoihin saapui 636 osanottajaa, jotka kilpailivat hiihdos-

sa, pikaluistelussa ja ampumahiihdossa. Postin työntekijöille, palomiehille, rajavartioloille ja maanviljelijöille oli järjestetty omat kilpailunsa.²⁰

Suomalaiset olivat merkittävästi mukana neuvostourheilun kansainvälisten suhteiden synnyttämisessä. Vuonna 1922 TUL teki yhteistyösopimuksen Neuvosto-Venäjän *Fyysisen kasvatuksen korkeimman neuvoston* kanssa kilpailusuhteiden järjestämisestä. Syyskuussa 1922 kilpailuyhteistyö käynnistyi TUL:n jalkapallojoukkueen vieraillessa turnausmatkalla eri puolilla itäistä naapurimaata. Ottelut olivat Neuvostoliiton ensimmäinen virallinen kansainvälinen urheilukosketus. Urheiluinnostusta levittivät osaltaan myös sisällissodan seurauksena Neuvostoliittoon paenneet suomalaiset, jotka olivat jo kotimaassaan osallistuneet työläisurheilurientoihin.²¹

Vuoden 1928 spartakiadit lisäsivät urheilun kiinnostavuutta Neuvostoliitossa. Myös neuvostojohdon tekemä poliittinen linjaus siirtymisestä kansanrintamataktiikkaan vauhditti pyrkimyksiä kansainvälisten urheilusuhteiden lisäämiseen. Kansainväliset kilpailukosketukset johtivat myös vertailuasetelmiin. Neuvostojohdon olikin ryhdyttävä pohtimaan, miten urheilua tuli organisoida menestyksen saavuttamiseksi. Kysehän ei ollut pelkästään urheilukenttien vaan myös sosialismin ja kapitalismin välisestä mittelöstä.²²

Spartakiadit lisäsivät urheilun kiinnostavuutta myös siten, että ne synnyttivät aivan uudenlaista neuvostojulkisuutta. Hyvissä ajoin ennen tapahtumaa ryhdyttiin julkaisemaan *Spartakiada*-lehteä, jossa opastettiin niin urheilijoita kuin urheiluyleisöäkin. Lehden kirjoituksissa korostettiin spartakiadien mer-

17 Nygrén, *Punainen olympia* 48–58.

18 Hannu Itkonen & Kalervo Ilmanen, ”Neuvostourheilusta Venäjän sekajärjestelmään,” *Idäntutkimus* 15, no. 4 (2008): 20–21.

19 Hentilä 1982, 215–220.

20 James Riordan, *Sport, Politics and Communism* (Manchester: Manchester University Press, 1991), 40.

21 Hentilä, *Suomen työläisurheilun*, 146–147.

22 Itkonen & Ilmanen, ”Neuvostourheilusta Venäjän,” 21.

kitystä propagandan välineenä. Kisojen näytävyyden suhteen haluttiin, että kilpailukatsojat olisivat täynnä yleisöä. Näin osoitettaisiin työläisurheilun joukkovoimaa.²³

Neuvostoliitto ei osallistunut 1920-luvulla läntisten maiden urheilutoimintaan. Pyrkimyksenä oli kehittää omaa urheilukulttuuria kollektivismien hengessä vaihtoehtona kapitalistiselle kulutusorientoituneelle ja elitistiselle urheilulle. 1930-luvulla urheilusta muodostui massakulttuurin suosituin ilmiö. Tätä muutosta seurattiin myös Neuvostoliitossa. Vuonna 1934 urheilupolitiikkaa laajempi poliittinen linjaus kansanrintamapolitiikasta ja sen avulla fasismin vastustamisesta lisäsivät pyrkimyksiä solmia kansainvälisiä urheilusuhteita. Syntyneet kilpailukosketukset olivat omiaan modernisoimaan neuvostourheilua. Samalla jouduttiin pohtimaan myös sitä, millaisin menetelmin menestystä kyettäisiin saavuttamaan.²⁴

Yleisemmät 1930-luvulla toteutuneet muutokset vaikuttivat myös urheilun asemaan. Moshe Lewin on kuvannut muutosten mittaavuutta seuraavasti:

Ajanjakson yleistä ilmapiiriä kuvastavat kaupungistuminen, teollistaminen, kollektivointi, puhdistukset ja näytösoikeudenkäynnit, koulutuksen yleistymisen, kulttuurin usein demagoginen väheksyntä, voimavarojen ja ihmisten mobilisointi, yhä tavallisimpien toimintojen julistaminen rikollisiksi, hallintorakenteiden kiihkeä luominen ja niin edelleen. Kaikki nämä ja monet muutkin kuuluvat kuohuvalle 1930-luvulle. Nämä huomattavat, miltei samanaikaisesti sattuneet tapahtumat ja prosessit nivELYIVÄT keskenään, vaikuttivat toisiinsa ja synnyttivät historiallisia muutoksia tahtiin, johon on harvoin missään ylletty. Ja kaikki tapahtui suuren hämmennyksen, jopa kaaoksen ilmapiirissä.”²⁵

Muutosten tuulet ulottuivat myös kulttuurielämään. Vallankumouksen jälkeen syntyneille kulttuurisuuntauksille laitettiin ”suitset suuhun”. Kirjavat kulttuuriryhmittymät muutettiin puolue- ja valtiojohtoisiksi taiteilijaliitoiksi. Viralliseksi kulttuuri-ideologiaksi määriteltiin jo 1930-luvun alussa sosialistinen realismi, jonka noudattamista edellytettiin kaikilla taiteen aloilla. Sosialistisen realismin vaateiksi asetettiin puoluekantaisuus, kansanomaisuus ja tyypillisuus. Puoluekantaisuus merkitsi taiteen alistamista NKP:n poliittisiin linjauksiin. Kansanomaisuudella ymmärrettiin kansan elämän, olosuhteiden, tavoitteiden ja roolien oikeata kuvaamista. Tyypillisyyden kategorian mukaisesti taiteilijan tehtävänä oli luoda tyyppisiä, joissa yhdessä roolihahmossa korostuu moninaisuus. Sosialistinen realismi edellytti tyyppien kuvastavan nimenomaisesti toimijoiden yhteiskunnallista taustaa ja luokaluonnetta.²⁶

Sosialistisen realismin mukaisesti varsinaiseksi tyyppien tyyppiä nähtiin positiivinen sankari, jonka tuli olla kaikin puolin esikuvallinen ja palvella työväenluokan etuja. Kirjallisuudessa tällaisiksi sankareiksi tulkittiin muun muassa Pavel Vlasovin hahmo Maksim Gorkin *Äiti*-romaanissa ja yhteisen edun nimissä uhrautuva Pavel Kortsagin Nikolai Ostrovskin teoksessa *Kuin ka teräs karastui*. Kuvataiteessa sankarit olivat iloisia ja puhtoisia työläisiä näyttämässä pellolla tai teknisen edistyksen symbolin, traktorin, selässä vilkuttavia ihmisiä.²⁷

Tulkinta sosialistisen realismin sankarista vauhditti urheilijaesikuvien muodostumista. Urheilusankaruuden tuottaminen poikkesi taiteesta sikäli, että sankaruus lunastettiin menestymällä kilpailukentillä. Myös edellä kuvatut yleisemmät yhteiskunnalliset muutokset

23 Mike O’Mahony, *Sport in the USSR: Physical Culture–Visual Culture* (London: Reaktion Books, 2006), 63–64.

24 Keys, ”Soviet Sport,” 414.

25 Moshe Lewin, *Neuvostoliiton vuosisata* (Helsinki: Like Kustannus, 2006), 96–97.

26 Pesonen, *Venäjän kulttuurihistoria*, 173–174.

27 Pesonen, *Venäjän kulttuurihistoria*, 174–175.

loivat edellytyksiä urheilun suosion kasvulle. Urheilu nähtiin jopa vastavoimaksi kaupungistumisen myötä syntyneelle huliganismiksi nimetylle häiriökäyttäytymiselle.²⁸

Vaikka kilpaurheilu kasvattikin suosioaan neuvostoliittolaisessa urheilukulttuurissa, ei ideologisista tavoitteista kuitenkaan luovuttu. Vuonna 1933 neuvostolehdistä kehoitettiin urheilijoita lyömään porvarilliset ennätykset. Lehdistö halusi Neuvostoliitosta maailman johtavan urheiluvalltion kaivaten voittoja, ennätyksiä ja menestystä.²⁹ Myöskään joukkoliikuntaa ei unohdettu. Vuonna 1931 maassa otettiin käyttöön liikuntaohjelma, jonka tunnuksena oli ”*valmiina työhön ja maanpuolustukseen*”. Malli GTO-ohjelmalla tunnetun fyysisen kasvatuksen organisoimiseksi otettiin lordi Baden-Powellin partioliikkeen aktiviteeteista.³⁰ GTO:sta muodostui Neuvostoliiton liikuntakasvatusjärjestelmän perusta testeineen ja suoritusmerkkeineen. Ohjelma sisälsi omat tavoitteensa eri ikäisille, ja sitä päivitettiin vuosikymmenten myötä.³¹ GTO on toiminnassa myös nyky-Venäjällä, jossa presidentti Vladimir Putin otti 2010-luvun puolivälissä 6–70-vuotiaille suunnatun ohjelman uudelleen käyttöön.

Neuvostourheilu kansainvälistyi 1930-luvun puolivälissä merkittävästi. Ensimmäisiä kilpailumatkoja tekivät nyrkkeilijät, juoksijat ja jalkapalloilijat. Vuonna 1934 Moskovan Spartakin pelaajat matkustivat ottelumatkalle Tšekkoslovakiaan, jossa kohtasivat Židenice Brnon ammattilaisjoukkueen. Vastustaja oli maailman huipulta, sillä tšekkien maajoukkue oli edellisenä vuonna voittanut maailmanmestaruuden lyötyään loppuottelussa Italian.³²

Urheilijavaihtoa tehtiin muun muassa uinissa, painissa, luistelussa, painonnostossa, pyöräilyssä, tenniksessä, miekkailussa, nyrkkeilyssä ja yleisurheilussa. Neuvostourheilijat vierailivat Skandinavian maissa, Turkissa, Ranskassa ja Belgiassa. Myös vastavierailuja tehtiin. Kilpailutapahtumat herättivät ylenpalttista kiinnostusta. Esimerkiksi vuoden 1936 tammikuussa, jolloin moskovalaisjoukkue voitti jalkapallo-ottelussa Pariisissa Ranskan mestarijoukkueen, oli *Parc des Princes -stadionille* saapunut 60 000 katsojaa.³³

Urheilun kiinnostavuuden lisääntyessä ja harrastajamäärien kasvaessa piti myös neuvostomaan sisäistä kilpailutoimintaa ryhtyä organisoimaan. Kolmikymmenluvulla nousi jalkapalloilu suosituimmaksi urheilumuodoksi kaikkialla Neuvostoliitossa. Vuonna 1936 maassa perustettiin Moskovan Dynamon johdolla kansallinen liiga. Urheilun organisoimistapaa osoitti se, että keskenään kilpailevien joukkueiden taustavoimat löytyivät muun muassa salaisesta poliisista, sisäministeriöstä, armeijasta, rautateiltä ja tuotantolaitoksista.³⁴

Urheilun suurvallaksi

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina Neuvostoliiton oli arvioitava uudelleen suhteensa kansainväliseen urheilutoimintaan. Jo 1930-luvun kansainvälinen urheiluvaihto oli tuottanut ymmärrystä huippu-urheilun tasosta ja menestyksen edellyttämistä toimista. Ammattilaisurheilijoiden kohtaaminen esimerkiksi jalkapallossa vakuutti neuvostourheilun päättäjät ja valmentajat siitä, että urheilijoille oli luotava edellytykset täysipainoiseen harjoitteluun.

28 Lewin, *Neuvostoliiton vuosisata*, 99.

29 Barbara Keys, *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the 1930s* (London: Harvard University Press, 2006), 164–165.

30 James Riordan, “The Unfinished Symphony Communism and Sport” (ISHPES Congress in Budapest, 1999).

31 Riordan, *Sport in Soviet*, 129–131.

32 Keys, *Globalizing Sport*, 166–168.

33 Keys, ”Soviet Sport,” 422.

34 Manfred Zeller, *Sport and Society in the Soviet Union: The Politics of Football after Stalin* (London: I.B. Tauris, 2018), 6.

Neuvostourheilussa oli siirretty ammattilaisuuteen osin jo ennen toisen maailmansodan vuosia. Moskovan Dynamo perustettiin kesäkuussa 1923 turvallisuuspäällikkö Feliks Dzerzjnskin aloitteesta. Vielä tuolloin oli kyse ruumiillisuuden kolminaisuuden – työn, maanpuolustuksen ja urheilun – liitosta. 1930-luvun puolivälissä katseet suuntautuivat myös muihin mahdollisiin resurssitahoihin. Ammattiliittojen urheiluseuraksi perustettiin Spartak. Omat urheiluseuransa saivat myös rautatieläiset (Lokomotiv) ja armeija (TšSKA).³⁵

Urheilun asemaa määritettiin myös lainsäädännöllä. Vuonna 1936 perustettiin valtiollisen liikuntaneuvoston tilalle *Liikunta- ja urheilukomitea*, mikä jo sinällään merkitsi urheilun merkityksen kasvua. Urheilijoiden yhteiskunnallista asemaa legitimoiti vuonna 1939 säädetty asetus Urheilijan päivästä. Urheilusankarit nousivat kansakunnan merkkihenkilöiksi stahanovilaisten kaivosmiesten ja kommunististen iskurityöläisten rinnalle.³⁶

Neuvostourheilun organisointiin 1930-luvulla toteutetut muutokset otettiin käyttöön heti toisen maailmansodan päätyttyä. Vuonna 1945 Neuvostoliitossa vieraili Suomen opetusministeriön delegaatio, jonka tavoitteena oli tutustua maan kulttuurielämään. Valtuuskuntaan kuulunutta entistä suojeluskuntamiestä mutta jatkosodan päätyttyä kommunistiksi kääntynyttä Klaus U. Suomelaa kiinnostivat etenkin urheiluasiat, joita hän käsitteleekin vuosi vierailun jälkeen ilmestyneessä kirjassaan. Neuvostourheilun tarkastelussa Suomela hyödynsi käsiinsä saamaansa Izvestijan artikkelia, joka oli otsikoitu *Edistämään urheilijain tuloksia*.³⁷

Tekstinsä alussa Suomela kehuu Neuvostoliiton urheilujärjestelmää, joka mahdollistaa

urheilijoiden ennätystehtailun. Huomiota saa myös naisten aktiivinen osallistuminen urheiluelämään. Erityisesti Suomela nostaa esiin urheiluammattilaisuuden suhteen tehdyn täyskäännöksen sekä ennätysmiehille ja mestareille maksettavat mittavat rahapalkinnot. Esimerkiksi maailmanennätyksen saavuttaminen palkitaan rahallisella korvauksella, joka vastaa metallimiehen 7–8 kuukauden palkkaa. Suomelan arvion mukaan neuvostoammattilaisuus merkitsee uusien urheilijakykyjen esiin nousua kansainvälisissä kilpailuissa, jolloin myös muiden maiden on siirryttävä vastaavanlaiseen rahapalkintojen maksamiseen.³⁸

Suomela teki urheilun ammattilaispohdinnoissaan samanlaisen suunnanmuutoksen kuin poliittisessa ajattelussaan. Aiemmin amatörismin nimiin vannonut mies näki ammattilaisuuden sangen myönteiseksi ilmiöksi. Tekstissään Suomela nostaa esille myös suomalaisia ammattilaisurheilijoita, joiden suorituksia ei ole tarvinnut hävetä. Ammattiurheilijoiksi tulevat nimetyiksi ”Hevonpäämme, Saarelamme, Tuomistomme, ’Gee Beemme’ ja Kolehmaisien Viljamit”. Harjoitettua salaammattilaisuutta Suomela pitää urheilua demoralisoivana. Tieteessä, taiteessa ja talouselämässä noudatettu rahapalkkiokäytäntö tulisi ulottaa myös urheilun alueelle, jotta ”salaammattilaisuuden piiliset” saataisiin loppumaan. Suomelalta lähtee viesti urheilujärjestöillekin. Elleivät neuvostourheilijat pääse ”ammattilaisina kilpailuihin, niin heillä riittää kansainvälisyyttä omassa rannattomassa isänmaassaan”.³⁹

Koska urheilu nähtiin Stalinin johdolla osaksi yhteiskuntajärjestelmien välistä kamppailua, kilpa-areenoille ei ollut syytä lähettää urheilijoita ilman menestysodotuksia. Niinpä Neuvostoliitosta matkasi Lontoon olympia-

35 Riordan, *Sport in Soviet*, 124–125; Riordan, *Sport, Politics*, 68–69.

36 Itkonen & Stranius, *Liikettä Venäjän*, 25–26.

37 Klaus U. Suomela, *Lensimme uuteen maailmaan: Nähtyä ja koettua Neuvostoliitosta* (Lahti: Kansankirja, 1946), 188.

38 Suomela, *Lensimme uuteen*, 190–191.

39 Suomela, *Lensimme uuteen*, 192.

Neuvostoliitto kohtasi Suomen yleisurheilumaatottelussa vuonna 1974 Helsingissä. 400 metrin juoksun neuvostujuoksijattaret (vas.) Nadežda Kolesnikova (1949–2013) ja kansallisuudeltaan latvialainen Ingrida Barkane (s. 1948) Olympiastadionilla odottelemassa kilpailusuorituksensa alkua. Kuva: Alvar Kolanen.

kisoihin vuonna 1948 delegaatio, jonka tuli selvittää, miten neuvostourheilijat olisivat pärjänneet kisoissa. Laaditun raportin mukaan maan urheilijat olisivat menestyneet koitoksissa toiseksi parhaiten. Edelle olisi yltänyt ainoastaan Yhdysvaltain joukkue. Menestysmahdollisuuksia neuvostoliittolaiset näkivät etenkin jalkapallossa ja painonnostossa sekä yleisurheilussa, koripallossa, painissa, uinnissa, lentopallossa, luistelussa, hiihdossa, nyrkkeilyssä ja voimistelussa.⁴⁰

Neuvostourheilijat astelivat olympiakentille Helsingin vuoden 1952 kisoihin. Neuvostoliiton ja muiden sosialististen maiden urheilijoille rakennettiin oma olympiakylä

Otaniemeen.⁴¹ Ilman menestystä neuvostourheilijat eivät jääneet, sillä he kahmivat kisoista 71 mitalia, joista kultaisia oli 22, hopeisia 30 ja pronssisia 19. Mitalitaulukossa korkeammalle sijoittui ainoastaan Yhdysvallat 76 mitalillaan.⁴²

Helsingin kisojen menestys ja poliittisen ilmapiirin muutos Stalinin vuonna 1953 tapahtuneen kuoleman jälkeen lisäsivät edelleen urheilun suosiota. NKP:n vuonna 1956 pidetyn XX edustajakokouksen päätökset ja suojaan nimellä tunnetun neuvostoyhteiskunnan poliittisen vaiheen on jopa katsottu luoneen edellytyksiä kansainväliselle urheilumenestykselle.⁴³ Irina Makoveevan mukaan

40 Keys, "Soviet Sport," 431–432.

41 Jouko Kokkonen, "Oikeiden olympiakisojen maa," teoksessa *Sadan vuoden olympiadi: Suomalaisen olympialiikkeen historia*, toim. Vesa Tikander et al. (Porvoo: WSOY, 2007), 158–159.

42 "Olympic Games," luettu 6.9.2021, www.olympics.com/en/olympic-games.

43 Orlando Figes, *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991* (Helsinki: Siltala, 2021), 304.

suojasään mahdollistamat toimet näkyivät Melbournen olympiakisojen menestyksessä loppuvuodesta 1956.⁴⁴ Mitaleita neuvostourheilijat rohmusivat 98 kappaletta. Kultaisia he saavuttivat 37, hopeisia 29 ja pronssisia 32. Talviolympiakisoihin Neuvostoliitto osallistui ensimmäisen kerran samaisena vuonna 1956 Cortina d'Ampezzossa Italiassa. Ilman menestystä se ei jäänyt tuolloinkaan. Kultamitaleita tuli seitsemän, hopeaa kolme ja pronssia kuusi eli yhteensä 16 mitalia.⁴⁵

Neuvostoliiton olympiamenestys jatkui aina maan romahtamiseen saakka. Viimeiset

talviolympiakisat, joihin urheilijat osallistuvat Neuvostoliiton lipun alla, pidettiin Kanadan Calgaryssä vuonna 1988. Samana vuonna neuvostourheilijat kisasivat myös Soulin kesäkisoissa Koreassa. Oheinen taulukko 1. havainnollistaa Neuvostoliiton urheilijoiden saavuttamia mitaleita kesäolympiakisoissa. Niiden yhteismäärä on huikea 1 010. Menestystä tuli myös olympialaisissa talvikisoissa. Yhdeksiin kisoihin osallistuneet neuvostourheilijat ylsivät niissä kaikkiaan 194 mitaliin. Taulukko 2. havainnollistaa talvikisojen mitali-määriä.

Taulukko 1. Neuvostoliiton mitalit kesäolympiakisoissa 1952–1988.

	kulta	hopea	pronssi	yhteensä
Helsinki 1952	22	30	19	71
Melbourne 1956	37	29	32	98
Rooma 1960	43	29	31	103
Tokio 1964	30	31	35	96
Mexico 1968	29	32	30	91
München 1972	50	27	22	99
Montreal 1976	49	41	36	125
Moskova 1980	80	69	46	195
Soul 1988	55	31	46	132

Taulukko 2. Neuvostoliiton mitalit talviolympiakisoissa 1956–1988.

	kulta	hopea	pronssi	yhteensä
Cortina 1956	7	3	6	16
Squaw Valley 1960	7	5	9	21
Innsbruck 1964	11	8	6	25
Grenoble 1968	5	5	3	13
Sapporo 1972	8	5	3	16
Innsbruck 1976	13	6	8	27
Lake Placid 1980	10	6	6	22
Sarajevo 1984	6	10	9	25
Calgary 1988	11	9	9	29

44 Irina Makoveeva, "Soviet Sport as Cultural Phenomenon: Body and/or Intellect?," *Studies in Slavic Cultures*, no. 3 (2002): 9–32.

45 "Olympic Games," luettu 6.9.2021, www.olympics.com/en/olympic-games.

Neuvostoliiton legendaarinen jääkiekkomaajoukkue, Punakone, lähdössä menestyksekkääseen maailmanmestaruusjahtiin kevään 1975 kokoonpanossaan. Kuvassa vasemmalta oikealle eturivissä Vladislav Tretjak, Valeri Vasiljev, Vladimir Jursinov (valmentaja), Boris Kulagin (valmentaja), Konstantin Loktev (valmentaja), Boris Mihailov (joukkueen kapteeni) ja Aleksander Sidelnikov, keskirivissä Juri Detkin (hieroja), Aleksander Maltsev, Vladimir Šadrin, Aleksander Jakušev, Viktor Zluktov, Vladimir Lutšenko, Aleksander Gusev, Gennadi Tsigankov, Oleg Belakovski (lääkäri) ja Vladimir Petrov sekä takarivissä Valeri Harlamov, Viktor Šalimov, Aleksander Golikov, Sergei Babinov, Vjatšeslav Fetisov, Sergei Kapustin, Helmut Balderis ja Vasili Pervuhin. Kuva: LEHTIKUVA / Photo TASS / Vyacheslav Un Da-sin.

Kaikkiaan neuvostourheilijat saivat kesä- ja talviolympiakisoissa yhteensä 1 204 mitalia. Vuoden 1984 Los Angelesin kisoissa mitalisaa ei karttunut, sillä Neuvostoliitto boikotoi kisoja vastavetona Yhdysvaltain edellisten, Moskovassa järjestettyjen kisojen boikotille. Useiden länsimaiden jäätyä pois Moskovan kisoista niistä muodostui järjestäjämään ja DDR:n mitalijuhla. Moskovan olympiakisat olivat joka tapauksessa neuvostourheilulle ja laajemminkin maan poliittiselle johdolle näytön paikka. Kisojen ajaksi kaupunki oli ehostettu näytöskuntoon, ja kaikki, jotka eivät olleet jollakin tavalla tekemisissä olympiakisojen kanssa, oli lähetetty maaseudulle pioneireille, datšoille tai valtion lomakeskuksiin.⁴⁶

Neuvostoliitto-nimisen maan katoaminen kartalta pakotti pohdintoihin myös olympialiikkeessä. Vuoden 1992 Barcelonan kesäkiisoihin ja Albertvillen talvikisoihin kehiteltiin omintakeinen ratkaisu. Venäläiset ja joidenkin entisten neuvostotasavaltojen urheilijat kilpailivat *Itsenäisten valtioiden yhteisön* (IVY / Unified Team) nimissä ja olympialipun alla. IVYä edustavan urheilijan voittaessa olympiakultaa tankoon vedettiin olympialippu ja soitettiin olympiahymni. Barcelonassa näin tehtiin 45 ja Albertvillessä yhdeksän kertaa.

Menestystä laajalla rintamalla

Neuvostourheilun tuotantokoneisto jauhoi tehokkaasti. Lukuisissa eri urheilumuodoissa

⁴⁶ Grigori Rodtšenko, *Voitto tai kuolema: Venäjän salainen dopingohjelma* (Liettua: Bazar, 2020), 37.

Alevtina Koltšina (s. 1930) oli moninkertainen maastohiihdon maailmanmestari ja olympiamitalisti 1950-luvun puolivälistä 1960-luvun lopulle ja yksi Neuvostoliiton naishiihdon suurista nimistä yhdessä Galina Kulakovan kanssa. Kuvassa Koltšina kilpailemassa Suomessa 1950-luvun lopulla. Hiihtouransa jälkeen hän muutti miehensä Pavel Koltšinin (1930–2010) – hänkin aiemmin kansainvälisesti menestynyt huippuhihtäjä – kanssa Viroon, jossa asuu edelleen. Vuonna 1996 Koltšinit saivat Viron kansalaisuuden. Kuva: Urheilumuseo.

saavutettiin menestystä, jonka perusteellinen tarkastelu tässä yhteydessä on mahdotonta. Huomio kiinnitettiin ennen kaikkea olympialajeihin, joissa kilpailu etenkin Yhdysvaltain kanssa muodostui muun politiikan ohessa urheilun kylmäksi sodaksi. Neuvostourheilun menestystekijöitä olivat valtioammattilaisuus, lääketieteen hyödyntäminen valmennuksessa farmakologisine ohjelmineen sekä tehokas urheilijoiden ja valmentajien rekrytointijärjestelmä. Erityisen tärkeäksi rekrytointi- ja valmennusjärjestelmäksi muotoutuivat urheilukoulut, joissa ammattivalmentajat ryhtyivät kasvattamaan lapsista ja nuorista tulevia huippu-urheilijoita.

Jalkapallo oli noussut Neuvostoliiton suosituimmaksi urheilumuodoksi jo 1930-luvulla.

Kansallisen sarjajärjestelmän perustamisen myötä pelin taso nousi Venäjän lisäksi myös muissa neuvostotasavalloissa. Muiden alueiden seurat haastoivat vähitellen moskovalaisseurojen Dynamon ja Spartakin valta-aseman. Ensimmäinen vakavasti otettava haastaja oli Kiovan Dynamo. Neuvostojalkapalloa tutkineen Manfred Zellerin mukaan pelin leviäminen synnytti myös alueellisia kannattaja- ja fanikulttuureita, jotka vaikuttivat koko neuvostoyhteiskunnan koheesioon ja tasavaltojen välisiin suhteisiin.⁴⁷

Moskovan Dynamo teki pelimatkan Britanniaan jo vuonna 1945. Kokoonpanoa oli täydennetty muiden joukkueiden pelaajilla, joten kyseessä oli lähes maajoukkue. Urheilullisesti matka osoittautui menestyksekkääksi. Esimer-

⁴⁷ Zeller, *Sport and Society*, 6–11.

kiksi päättelussa kaatui Arsenal maalein 4–3. Dynamon vierailu sai suurta huomiota sekä neuvostolehdissä että Britannian vasemmistolaisessa *Daily Workerissa*. Neuvostoliitossa vierailusta tehtiin musiikkikomedia, jonka nimi 19–9 symboloi tehtyjä maaleja.⁴⁸ Jalkapallossa neuvostourheilu saavutti kansainvälistä menestystä myös maajoukkueetasolla. Neuvostoliitto voitti Melbournen olympiakisoissa kultamitalin vuonna 1956. Euroopan-mestaruuskilpailuissa maa voitti kultaa vuonna 1960 ja hopeaa vuosina 1964, 1972 ja 1988. Maailmanmestaruudesta kamppailtaessa parhaaksi saavutukseksi jäi Lontoon kisojen neljäs sija vuonna 1966.⁴⁹

Urheilun kylmää sotaa käytiin olympiareenoilla, joilla voitiin mitata saavutettujen mitalien määriä. Varsinaiseksi kylmän sodan lajiksi nousi jääkiekkoilu. Näin tapahtui siitäkin huolimatta, että NHL:n parhaimmat yhdysvaltalais- ja kanadalaisammattilaiset eivät MM-kilpailuihin osallistuneetkaan. Punakooneeksi kutsutun jääkiekkjoukkueen menestys hakee vertaistaan. Olympiakisoissa joukkue saavutti seitsemän kultaa, hopean ja pronssin. MM-kisoissa mestaruutta juhlittiin 22 kertaa. Hopeaa tuli seitsemän ja pronssia viisi kertaa.

Neuvostoliiton joukkuepelien maajoukkueet ovat voittaneet arvokilpailujen kirkkaimman mitalin sekä lukemattomia muita mitaleita myös koripallossa, lentopallossa, käsipallossa, vesipallossa ja jääpallossa. Yksilölajeissa menestystä on tullut lukuisissa urheilumuodoissa. Neuvostoliiton urheilutähdet ovat tulleet tunnetuiksi muun muassa yleisurheilussa, hiihdossa, ampumahiihdossa, taitoluistelussa, pikaluistelussa, painissa, painonnostossa, nyrkkeilyssä, ammunnassa, uinnissa, soudussa ja shakissa. Eniten olympiamitaleja

on tullut yleisurheilussa (195), voimistelussa (184), painissa (116) ja painonnostossa (62). Talvilajeista parhaiten on menestytty hiihdossa (68), pikaluistelussa (60) ja taitoluistelussa (24).⁵⁰

Merkille pantavaa on, että huomattavan osan Neuvostoliiton urheilumenestyksestä ovat saavuttaneet naiset. Voimistelussa ovat Neuvostoliiton väreissä kilpailleista naisista menestyneimpiä olleet ukrainalaiset Larisa Latinina saavutuksenaan 18 olympiamitalia ja Polina Astahova 10 mitalillaan. Valkovenäläinen Olga Korbut saavutti kilpaurallaan 6 olympiamitalia. Hiihdossa ovat puolestaan olleet menestyneimpiä naisia viidesti maailmanmestaruuden voittanut Galina Kulakova, joka lisäksi saavutti urallaan kahdeksan olympiamitalia, ja seitsenkertainen maailmanmestari Alevtina Koltšina viidellä olympiamitalillaan. Miesten puolella ovat menestyneimpiä olympiurheilijoita olleet voimistelijat Nikolai Andrianov 15 mitalillaan ja Boris Sahlin saavutuksenaan 13 mitalisijaa.⁵¹

Urheilun suurvalta ja perintö

Neuvostoliittoa voidaan pitää kiistatta urheilun suurvaltana. Tultuaan kansainväliseen kilpailutoimintaan maa oli sekä olympiakisoissa että muissa arvokilpailuissa varsinainen mitalirohmu. Menestystä tuli sekä kesä- että talvilajeissa. Vaikka maa keskittyi etenkin olympialajeihin, niin ennätyksiin ja saavutuksiin se ylsi muissakin urheilumuodoissa laajalla rintamalla.

Neuvostoliiton menestymistä urheilussa edesauttoi se, että eri tasavaltojen kiinnostus lajeja kohtaan oli poikkeavaa. Pohjoisilla kylmemmillä alueilla oli luonnollista keskittyä hiihdon, luistelun, jääkiekon ja jääpallon kal-

48 Vesa Vares, *Pallon herruus: Kuningaslajin valta ja lumo* (Helsinki: Otava, 2018), 205–209.

49 ”Olympic Football Tournament Melbourne 1956,” luettu 6.9.2021, <https://www.fifa.com/tournaments/mens/mensolympic/melbourne1956>; Stuart Mesham, toim., *EURO 2020: Suuri jalkapallokirja* (Helsinki: Readme.fi, 2021).

50 Itkonen & Ilmanen, ”Neuvostourheilusta Venäjän,” 25.

51 ”Olympic Games,” luettu 6.9.2021, www.olympics.com/en/olympic-games.

taisiin urheilumuotoihin. Etenkin ennen useiden talvilajien siirtymistä halleihin urheiltiin lumen ja pakkasen mahdollistamissa olosuhteissa. Joissakin tasavalloissa urheiluperinteet kantoivat aiempaa lajiharrastusta vielä neuvostoaikoinakin. Esimerkiksi Liettuan koripallolun suosiota selittävät maan aiemmat yhteydet läntiseen suuntaan. Karjalan tasavallassa puolestaan keskityttiin hiihtoon, mäkihyppyyn, yhdistettyyn ja luisteluun, joista sillä olikin useita olympiaedustajia.

Neuvostoliiton valtiollisesti johdetussa urheiluorganisaatiossa valmennusprosessit oli tehty mahdollisimman kokonaisvaltaisiksi. Valmentajilla ja urheilijoilla oli käytössään lääketieteen uusimmat saavutukset. Farmakologisiin ohjelmiin eli dopingin käyttäjiksi valikoitiin kaikkein lahjakkaimmat urheilijat, joiden lääkaineiden käyttöä valvottiin perusteellisesti. Neuvostoliiton urheiluorganisaatioissa tunnettiin hyvin, millaisin keinoin huippu-urheilussa toimittiin muissakin maissa. Neuvostourheilun menestyksen takasivat osaksi myös urheilijoiden harjoitusleirit ja kova treenikuri.⁵²

Monissa lajeissa oli suoranaista tungosta olympiaedustajiksi. Esimerkiksi voimailulajeissa Neuvostoliiton sisäiset karsinnat olivat armottoman tiukkoja vääntöjä. Muiden tasavaltojen edustajat kritisoivatkin jatkuvasti, että venäläisurheilijoita suosittiin arvokisavälinoissa. Neuvostoliitossa urheilumenestys tuotti paljon muutakin hyvää kuin mitaleita ja ennätyksiä. Urheilijoita hyödynnettiin sekä urheilun että järjestelmän esikuvina. Yksilöiden ja joukkueiden voitot nähtiin osoitukseksi sosialistisen yhteiskunnan paremmuudesta suhteessa kapitalistisiin valtioihin. Tällainen vertailu oli omiaan synnyttämään ”kylmää sotaa” myös urheiluareenoilla. Menestyneiden urheilijoiden elämisen olosuhteista huolehdit-

tiin hyvin jo uran aikana. Urheilu-uran päätyttyä urheilutähdet palkittiin hyvillä työtehtävillä. Usein leipäpuu löytyi urheiluorganisaation erilaisista rooleista.

Millaisen perinnön neuvostourheilu jätti jälkeensä? Ensinnäkin urheilun asema on säilynyt edelleen vahvana paitsi Venäjällä myös monissa muissa entisissä neuvostotasavalloissa. Vuoden 1992 Barcelonan kesä- ja Albertvilien talviolympiakisoista IVY-maiden urheilijat saalistivat 135 mitalia. Tämän jälkeen venäläiset urheilijat ovat saavuttaneet kuusista kesäolympiakisoista (1996–2016) 425 mitalia ja seitsemistä talvikisoista (1994–2018) 137 mitalia. Hyvin on menestynyt myös Ukraina, jonka saalis on ollut kyseisen ajan kesäkisoista 121 ja talvikisoista seitsemän mitalia.

Leimallista neuvostoaajan jälkeiselle urheilun organisoinnille on ollut valtiojohtoisuus. Näin on jouduttu menettelemään, koska Venäjän urheilussa ei ole olemassa Suomen kaltaista vahvaa kansalaisyhteiskuntaa. Urheilun organisointia Venäjän Karjalassa johtanut Jevgeni Shorohov kuvasi neuvostokauden jälkeistä aikaa seuraavasti:

Venäjällä olivat tyypillisiä 1990-luvulla hyvin monimutkaiset yhteiskuntapoliittiset prosessit. Neuvostoliiton hajotessa vuosikymmenen alussa markkinauudistukset johtivat pitkäaikaiseen sosiaalis-taloudelliseen kriisiin, jonka seurauksena väestön elintaso laski merkittävästi. Liikunta- ja urheilutoimen alalla tänä aikana korostettiin ennen kaikkea valtion politiikan vahvistamista, alan asiantuntijoiden ja aineellisten resurssien säilyttämistä, liikuntaa ja terveyttä edistävän työn organisointia sekä valtion ylläpitämien lasten ja nuorten urheilukoulujen toiminnan tukemista.⁵³

Neuvostourheilun tietotaito siirtyi yhteiskunnallisesta mullistuksesta huolimatta seuraavil-

52 Rodtšenkov, *Voitto tai kuolema*, 56.

53 Jevgeny Sorohov, ”Liikunta- ja urheilutoiminnan järjestäminen Karjalan tasavallassa Neuvostoliiton jälkeisenä aikana vuosina 1991–2014,” teoksessa *Liikuntaa organisoimaan: Opas liikunnan ja urheilun toimijoille*, toim. Hannu Itkonen (Joensuu: Itä-Suomen liikuntaopisto, 2014), 31.

le sukupolville. Lisäksi monet alan toimijat jatkoivat tehtävissään urheiluvallmentajina ja -organisaattoreina. Myös farmakologisissa tehtävissä toimitettiin totutuin käytännön valtiollisesti organisoituina. Valtiollisen kontrollin purkautuminen on johtanut ylilyönteihin ja alakulttuurisiin käytäntöihin. Toki jo Neuvostoliiton aikana urheiluelämä oli täynnä noitatohtoreita eli harjaantuneita valmentajia ja joukkueenjohtajia, joista joillakin oli laaja lääke- ja yleistieteellinen koulutus.”⁵⁴

Viime vuosikymmenen puolivälissä Venäjällä otettiin käyttöön GTO-ohjelma. Presidentti Putinin määräyksin venäläiset veloitettiin Neuvostoliiton käytäntöjen mukaisesti olemaan valmiita työhön ja maanpuolustukseen. Julkisuudessa onkin arvioitu, että GTO-ohjelman palauttaminen on yksi osoitus Venäjän paluusta neuvostokäytäntöihin. Voisipa ajatella niinkin, että GTO:n myötä paluun teki ruumiin kolminaisuuden tulkinna. Työn ja maanpuolustuksen rinnalle asettuu sulavasti kolmanneksi lenkiksi urheilu.

Neuvostourheilun perinnön hengessä urheilulla on keskeinen asema uusissa itsenäistyneissä valtioissa. Urheilijoiden voitot nähdään tärkeiksi identiteetin ja kansallistunteen rakennustyössä. Venäjä on halunnut osoittaa urheilun suurvalta-asemaa myös järjestämällä kansainvälisiä arvokilpailuja. Sotshin vuoden 2014 talviolympiakisojen ja jalkapalloilun vuoden 2018 MM-kisojen järjestämisestä Venäjän poliittinen johto otti irti kaiken mahdollisen imagohyödyn, jolloin tapahtumilla oli myös urheilua laajempi poliittinen merkityksensä.⁵⁵

Neuvostourheilun tarkastelu osoittaa urheilun kontekstuaalisuuden. Yleisemmät yhteiskunnalliset olosuhteet ja poliittiset valinnat vaikuttavat siihen, millaisiksi urheilun asema

ja merkitys muodostuvat.⁵⁶ Neuvostoliitossa urheilu liitettiin NKP:n johdolla olennaiseksi osaksi ideologista kamppailua kapitalistisia maita vastaan. Urheilu palveli hyvin maapuolustuksen ja työn ruumiillisuutta, ja yhdessä ne muodostivat kiinteän järjestelmää palvelevan kolminaisuuden. Suosion kasvaessa huippu-urheilusta muotoutui yksi yhteiskuntajärjestelmien välisen kylmän sodan taistelutanner, jossa neuvostourheilijat menestyivät kiistatta hyvin. Menestyksen saavuttamiseksi käytettiin kaikki mahdolliset keinot aina farmakologia ohjelmia myöten. Neuvostoliiton urheilun suurvalta-aika päättyi koko maan romahdukseen. Vaikka neuvostourheilu tuhoutuikin, niin sen perintö elää edelleen monin tavoin urheilun käytännöissä Venäjällä ja osin muissakin entisissä neuvostotasavalloissa.

Lähteet

- Applebaum, Anne. *Gulag: A History of the Soviet Camps*. London: Penguin Books, 2003.
- Buntsuk, M. F. *Neuvostoliiton liikuntaorganisaatio*. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 71. Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura, 1979.
- Eichberg, Henning. ”Body Culture.” Teoksessa *Routledge Companion to Sports History*, toim. S. W Pope & John Nauright, 162–181. London: Routledge, 2010.
- Figes, Orlando. *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991*. Helsinki: Siltala, 2021.
- Hentilä, Seppo. *Suomen työläisurheilun historia*. Vol. 1, *Työväen Urheiluliitto 1919–1944*. Hämeenlinna: Karisto, 1982.
- Itkonen, Hannu. *Liikkumisen sosiologia*. Tampere: Vastapaino, 2021.
- Itkonen, Hannu & Kalervo Ilmanen. ”Neuvostourheilusta Venäjän sekajärjestelmään.” *Idäntutkimus* 15, no. 4 (2008): 18–28.
- Itkonen, Hannu & Pentti Stranius. *Liikettä Venäjän Karjalassa: Tutkimus liikuntakulttuurin muutok-*

⁵⁴ Rodtšenkov, *Voitto tai kuolema*, 91.

⁵⁵ Robert W. Orttung & Sufian N. Zhemukhov, *Putin's Olympics: The Sochi Games and the Evolution of Twenty-First Century Russia* (London: Routledge, 2018), 21–29.

⁵⁶ Hannu Itkonen, *Liikkumisen sosiologia* (Tampere: Vastapaino, 2021).

- sesta. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 137. Joensuu: Joensuun yliopisto, 2002.
- Keys, Barbara. *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the 1930s*. London: Harvard University Press, 2006.
- Keys, Barbara. "Soviet Sport and Transnational Mass Culture in the 1930s." *Journal of Contemporary History* 38, no. 3 (2013): 413–434.
- Kim, M. P. et al., toim., *Neuvostoliiton historia: Sosialismin aikakausi*. Moskova: Kustannusliike Edistys, 1978.
- Kokkonen, Jouko. "Oikeiden olympiakisojen maa." Teoksessa *Sadan vuoden olympiadi: Suomalaisen olympialiikkeen historia*, toim. Vesa Tikander et al., 108–173. Porvoo: WSOY, 2007.
- Lewin, Moshe. *Neuvostoliiton vuosisata*. Helsinki: Like Kustannus, 2006.
- Makoveeva, Irina. "Soviet Sport as Cultural Phenomenon: Body and/or Intellect?." *Studies in Slavic Cultures*, no. 3 (2002): 9–32.
- Mesham, Stuart, toim. *EURO 2020: Suuri jalkapallokirja*. Helsinki: Readme.fi, 2021.
- Metsä-Tokila, Timo. "Tiellä olympialaisiin: Huipulle tähtäävän urheilun ja koulutuksen yhdistäminen Neuvostoliitossa ja Venäjällä." *Idäntutkimus* 7, no. 3–4 (2000): 71–79.
- Nygrén, Helge. *Punainen olympia: TUL kansainvälisen työläisurheilun vaiheissa 1920–30-luvuilla*. Helsinki: Tammi, 1968.
- O'Mahony, Mike. *Sport in the USSR: Physical Culture–Visual Culture*. London: Reaktion Books, 2006.
- Orttung, Robert W. & Sufian N. Zhemukhov. *Putin's Olympics: The Sochi Games and the Evolution of Twenty-First Century Russia*. London: Routledge, 2018.
- Pesonen, Pekka. *Venäjän kulttuurihistoria*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1998.
- Raschke, Joachim. "Zum Begriff der sozialen Bewegung?." Teoksessa *Neue Soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*, toim. R. Roland & D. Rucht, 19–29. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1987.
- Riordan, James. *Sport in Soviet Society*. London: Cambridge, 1977.
- Riordan, James. *Sport, Politics and Communism*. Manchester: Manchester University Press, 1991.
- Riordan, James. "The Unfinished Symphony Communism and Sport." ISHPES Congress in Budapest, 1999.
- Rodtsenkov, Grigori. *Voitto tai kuolema: Venäjän salainen dopingohjelma*. Liettua: Bazar, 2020.
- Sjöblom, Kenth. "Autonominen olympiamaa." Teoksessa *Sadan vuoden olympiadi: Suomalaisen olympialiikkeen historia*, toim. Vesa Tikander et al., 10–39. Porvoo: WSOY, 2007.
- Sorohov, Jevgeny. "Liikunta- ja urheilutoiminnan järjestäminen Karjalan tasavallassa Neuvostoliiton jälkeisenä aikana vuosina 1991–2014." Teoksessa *Liikuntaa organisoimaan: Opas liikunnan ja urheilun toimijoille*, toim. Hannu Itkonen, 31–54. Joensuu: Itä-Suomen liikuntaopisto, 2014.
- Suomela, Klaus U. *Lensimme uuteen maailmaan: Nähtyä ja koettua Neuvostoliitosta*. Lahti: Kansankirja, 1946.
- Vares, Vesa. *Pallon herruus: Kuningaslajin valta ja lumo*. Helsinki: Otava, 2018.
- "Olympic Football Tournament Melbourne 1956." Luettu 6.9.2021. <https://www.fifa.com/tournaments/mens/mensolympic/melbourne1956>.
- "Olympic Games." Luettu 6.9.2021. www.olympics.com/en/olympic-games.
- Zeller, Manfred. *Sport and Society in the Soviet Union: The Politics of Football after Stalin*. London: I.B. Tauris, 2018.

KUN ITÄNAAPURI VAIHTUI

Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja Venäjän nousu 1990–1992

Juha-Matti Ritvanen

VTT, Turku

Neuvostoliiton hajoaminen on 1900-luvun merkittävimpiä poliittisia tapahtumia. Yksi ratkaisevimmin hajoamiseen vaikuttaneista tekijöistä oli kansallisuuskysymys. Presidentti Mihail Gorbatšovin käynnistämä uudistuspolitiikka päästi irti patoutuneet kansallisuusliikkeet, jotka suuntautuivat pian Neuvostoliiton keskusvaltaa vastaan.¹ Liikkeiden johtohenkilöksi tuli Boris Jeltsin. Gorbatšov ja Jeltsin olivat keskeisiä pelaajia tapahtumissa, jotka johtivat neuvostovallan päättymiseen.²

Suhteet Neuvostoliittoon hallitsivat Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa koko kylmän sodan ajan. Niiden kulmakiveksi muodostui vuonna 1948 solmittu sopimus ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta. Tammikuussa 1992 YYA-sopimus korvattiin Suomen ja Venäjän federaation perussopimuksella. YYA-sopimuksen raukeaminen loi uuden pohjan kahdenvälisen suhteiden ja Suomen kansainvälisen aseman määrittämiselle.

Olemassa oleva, pitkälti aikaistoimijoiden ja joidenkin yksittäisten historiantutkimus-

ten luoma historiakuva painottaa Suomen reaktiivista ja varovaista politiikkaa kylmän sodan loppuvaiheissa sekä Neuvostoliiton hajoamisprosessin aikana.³ ”Emme uskoneet muutoksiin, koska emme halunneet niitä”, Max Jakobson kirjoitti jo vuonna 1992. Hänen mukaansa presidentti Mauno Koivisto luki väärin tilannetta itänaapurissa. Koivisto rakensi politiikkaansa liikaa Gorbatšovin Neuvostoliiton varaan eikä ymmärtänyt ajoissa Jeltsinin Venäjän merkitystä.⁴ Juhani Suomi väittää, että ”Helsingissä suljettiin tietoisesti silmät Gorbatšovin uudistuspolitiikan alkaneelta kriisiytymiseltä ja opposition vahvistumiselta sen myötä”.⁵

Varsinainen, systemaattinen alkuperäislähteisiin pohjautuva ja Suomen valtiojohdon toimintaa koskeva kriittinen historiantutkimus on hiljattain virinnyt, joskin se on vielä suhteellisen vähäistä.⁶ Neuvostoliiton hajomista koskevassa tutkimuksessa on saanut eniten huomiota Suomen suhtautuminen Baltian maiden ja ennen muuta Viron itsenäistymiskamppailuun. Heikki Rausmaa tarkaste-

- 1 Mark R. Beissinger, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); Astrid S. Tuminez, “Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union,” *Journal of Cold War Studies* 5, no 4 (2003).
- 2 Marc Zlotnik, “Yeltsin and Gorbachev: The Politics of Confrontation,” *Journal of Cold War Studies* 5, no. 1 (2003).
- 3 Vilho Harle, ”Mauno Koivisto – sankari vasten tahtoaan?,” *Ulkopolitiikka*, no 1, 1995, 15; Jaakko Blomberg, *Väkauden kaipuu: Kylmän sodan loppu ja Suomi* (Helsinki: WSOY, 2011), 654.
- 4 Max Jakobson, *Vallanvaihto: Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974–92* (Keuruu: Otava, 1992), 317–318, 361.
- 5 Juhani Suomi, *Suomen tasavallan presidentit 1919–2017* (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2018), 322.

lee väitöskirjassaan seikkaperäisesti Suomen ja Viron poliittisia suhteita vuosina 1988–1991. Hän murtaa perinteisiä käsityksiä Suomen kylmäkiskoisesta suhtautumisesta Viron itsenäistymispyrkimyksiin. Rausmaan tutkimusta täydentää Ilmar Metsalon pro gradu -tutkielma, jossa selvitetään Suomen ulkoministeriön arkistoaineistojen valossa Suomen suhtautumista Baltian maiden itsenäistymiskehitykseen vuosina 1986–1991.⁷ Tutkimusten painotuksista johtuen Neuvostoliiton kehitystä käydään kuitenkin läpi varsin pintapuolisesti ja sitä on tuotu esiin vain balttien ja Moskovan suhteiden esittelyn kautta.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden muutosta ja Suomen Venäjä-politiikan muotoutumista vuosina 1990–1992. Miten Suomen valtiojohto suhtautui Neuvostoliiton hajoamiskehitykseen ja Venäjän toimijuuden nousuun? Artikkelissa käsitellään ennen kaikkea ylimmän ulkopoliittisen vallankäytön tarkastelun kannalta keskeisiä vaikuttajia. Laajojen valtaoikeuksiansa vuoksi presidentti Mauno Koivisto on luonnollisesti tutkimuksen tärkein hahmo.

Keskeisenä lähdemateriaalina ovat Suomen ulkoasiainministeriön arkisto ja presidentti Koiviston yksityisarkisto. Arkistoaineistoa tutkimuksen lähteenä täydentää tutkimus- ja muistelmakirjallisuus.

Itänaapuri natisee liitoksissaan

Neuvostoliiton kansallinen liikehdintä lähti liikkeelle Kaukasuksen ja Baltian pienistä tasavalloista, joista se levisi suurimpiin tasavaltoihin Venäjälle ja Ukrainaan.⁸ Venäjä oli neuvostovaltion ehdoton keskus. Sen alueella asui lähes puolet Neuvostoliiton väestöstä, se muodosti kaksi kolmasosaa unionin taloudesta ja kattoi kolme neljäsosaa unionin pinta-alasta.⁹

Kansallismieliseen liikehdintään Neuvostoliiton eri osissa kiinnitettiin suomalaismediassa huomiota 1980-luvun loppupuoliskolla. *Suomen Kuvalehdessä* pohdiskeltiin jo kesällä 1988 ”Neuvostoliiton imperiumin” hajoamisen mahdollisuutta: ”Venäjän valtion’ yhtenäisyys on kulkenut sitovana lankana tsaarien ajasta perestroikan päiviin. Olisiko nyt alka- massa muutos? Vai luhistuuko ennemmin tai myöhemmin koko järjestelmä, joka tarjoaa

-
- 6 Kimmo Rentola, ”When to Move?: Finland and the Disintegration of the Soviet Union,” teoksessa *Northern Europe in the Cold War, 1965–1990: East-West Interactions of Trade, Culture and Security*, toim. Poul Villame, Ann-Marie Ekengren ja Rasmus Mariager (Helsinki: Aleksanteri Institute, 2016); Juha-Matti Ritvanen, ”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan’: Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Suomen Operaatio Pax 1989–1990,” *Historiallinen Aikakauskirja* 115, no. 1 (2017); Juhana Aunesluoma ja Marjo Uutela, ”In Germany’s Footsteps: German Reunification and Finland, 1987–1994”, teoksessa *Europa und die deutsche Einheit: Beobachtungen, Entscheidungen und Folgen*, toim. Michael Gehler ja Maximilian Graf (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017); Suvi Kansikas, ”Dismantling the Soviet Security System: Soviet-Finnish Negotiations on Ending Their Friendship Agreement, 1989–91,” *The International History Review* 41, no. 1 (2019), <https://doi.org/10.1080/07075332.2017.1398177>.
- 7 Heikki Rausmaa, ”Kyllä kulttuurin nimissä voi harrastella aika paljon’: Suomen ja Viron poliittiset suhteet keväästä 1988 diplomaattisuhteiden solmimiseen elokuussa 1991 (Helsinki: Helsingin yliopisto, 2013); Ilmar Metsalo, ”Vallanvaihto suomalaissilmän: Suomen ulkoasiainministeriön analyysit Baltian itsenäistymiskehityksestä 1986–1991” (Pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, 2016); Ks. myös Juha-Matti Ritvanen, ”The Change in Finnish Baltic Policy as a Turning Point in Finnish-Soviet Relations: Finland, Baltic Independence and the End of the Soviet Union 1988–1991,” *Scandinavian Journal of History* (2020), <https://doi.org/10.1080/03468755.2020.1765861>.
- 8 Virallisesti nimet olivat Venäjän sosialistinen federatiivinen neuvostotasavalta ja Ukrainan sosialistinen neuvostotasavalta. Jäljempänä puhutaan Venäjästä ja Ukrainasta.
- 9 Beissinger, *Nationalist Mobilization*, 388; Alex Pravda, ”The collapse of the Soviet Union, 1990–1991”, teoksessa *Endings*, toim. Melvyn P. Leffler ja Odd Arne Westad, vol 3 teoksesta *The Cambridge History of the Cold War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 356.

Kaksi presidentillistä pariskuntaa. Koivistot ja Gorbatsšovit Presidentinlinnan parvekkeella neuvostopresidentin Suomen-vierailulla lokakuussa 1989. Kuva: Työväen Arkisto / Kalevi Keski-Korhonen / Paasikuva.

etuja niin harvoille, mutta kahlitsee ja vaikeuttaa niin monien elämää?”¹⁰

Suomen Moskovan-suurlähettiläs Heikki Talvitie raportoi vuoden 1989 alkupuolella Venäjän lisääntyneistä autonomiapyrkimyksistä. Keskusteluissaan venäläisten poliitikkojen kanssa Talvitie huomasi näiden tavoitteen kasvattaa omaa taloudellista ja poliittista liikkumavaraansa suhteessa Moskovan keskushallintoon. Venäläiset kokivat, että keskusvalta riisti taloudellisesti Venäjää muiden tasavaltojen hyväksi.¹¹

Presidentti Koivisto seurasi aktiivisesti Neuvostoliiton taloudellista ja yhteiskunnallista tilannetta. Hän oli julkisuudelta piilossa

aloittanut kirjeenvaihdon Gorbatsšovin kanssa jo vuoden 1984 lopulla eli ennen tämän valintaa NKP:n johtoon.¹² Koiviston myönteinen käsitys neuvostojohtajasta vahvistui heidän tavatessaan Moskovassa syyskuussa 1985. ”Gorbatsšov oli täysin toisenlainen neuvostojohtaja kuin edeltäjänsä, jotka olin tavannut. Hänen kanssaan syntyi todellinen dialogi.”¹³

Huhtikuussa 1989 Koivisto asetti erityisen työryhmän kartoittamaan Neuvostoliiton uudistuspolitiikan kehitystä. Tätä ns. perestroika-työryhmää voi pitää valtiovarainministeriöön Helsingissä perustetun Unkarin talousuudistuksia tutkineen asiantuntijaryhmän jatkona. Koivisto analysoi Itä-Euroopan ja Neuvosto-

10 *Suomen Kuvalehti*, 8.7.1988.

11 Talvitie UM:ille 30.1.1989, 18.41 NLO, Suhteet Suomi-Neuvostoliitto, suhteet Venäjään v. 1988–1990, UMA.

12 Mauno Koivisto, *Kaksi kautta 2*, vol 2, *Historian tekijät* (Helsinki: Kirjayhtymä, 1995), 163.

13 Koivisto, *Kaksi kautta*, 173.

liiton tilannetta kirjeissään Yhdysvaltain presidentille George Bushille. Hän kirjoitti, etteivät Euroopan sosialistiset maat voineet enää jatkaa vanhaan malliin.

Se, että unkarilaiset kommunistit tulevat pyytämään meiltä neuvoa heidän uudistuspyrkimyksissään heijastaa mm. sitä, että he ovat menettäneet uskonsa omaan järjestelmänsä ylivoimaisuuteen ja yhteiskunnallisen kehityksen ennalta määrättyyn suuntaan.¹⁴

Vuodenvaihteessa 1989–1990 Koivisto arvioi, että venäläinen nationalismi korvaisi pitkälti kommunistisen ideologian johtavan aseman Neuvostoliitossa. ”Mutta samalla kun se yhdistää Venäjää, se jakaa Neuvostoliittoa.” Hän uskoi kuitenkin, ettei ”suurvenäläisillä sovinnisteilla” ole sen suurempia valtapyrkimyksiä kuin ”elvyttää vanhoja venäläisiä arvoja, palauttaa laki ja järjestys, kääntäjä sisäänpäin”.¹⁵

Boris Jeltsinin valinta kesällä 1990 Venäjän korkeimman neuvoston puheenjohtajaksi tuli merkittävään huomattavaa käännekohtaa Neuvostoliiton sisäisessä kehityksessä. Helmi-kuun 1988 keskuskomitean täysistunnossa hänet oli Gorbatšovin toimesta erotettu Moskovan puoluejohtajan paikalta ja vapautettu politbyroon ehdokasjäsenyydestä. Tapaus jätti syvät jäljet Gorbatšovin ja Jeltsinin keskinäisiin suhteisiin.¹⁶

Jeltsin palasi Moskovaan jo vuoden 1989 aikana, kun hänet Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP:n) johdon vastustuksesta huolimatta valittiin Neuvostoliiton korkeimman neuvoston jäseneksi. Kesäkuun 1990 puheenjohtajavaalissa Gorbatšov yritti

turhaan estää Jeltsinin valinnan tukemalla tämän vastaehdokasta.¹⁷

Suurlähettiläs Talvitie piti Jeltsinin vaalivoiton selvimpänä syynä venäläisen kansallistunteen nousua. Gorbatšovin kannalta Talvitie piti huolestuttavana sitä, että Jeltsinin takana olivat lähes kaikki uudistusmieliset voimat. Lisäksi neuvostotalouden lohduton tilanne kalvoi kansalaisten uskoa Gorbatšoviin ja johti muutosten vaatimiseen.¹⁸

Kun Koivisto tapasi Gorbatšovin 9. syyskuuta 1990 järjestetyssä huippukokouksessa Helsingissä, hän kysäisi, kuinka neuvostojohdaja tuli toimeen Jeltsinin kanssa. Gorbatšov totesi Jeltsinillä olevan se paha tapa, että tämä aina hyvin nopeasti palasi ”populistisiin äänenpainoihin”. Jeltsin oli Gorbatšovin mukaan lyhytjänteinen ja kärsimätön, mihin liittyi myös hänen lähtönsä Moskovan puoluejohtajan paikalta. ”Hänen kanssaan on kovin vaikea työskennellä yhdessä.”¹⁹

Koivisto puhui ponnekkaasti Gorbatšovin tukemisen puolesta, kun Neuvostoliiton poliittiset rakenteet horjuivat ja talous ajautui yhä syvempään kriisiin. Toisaalta hän uskoi, että Gorbatšov tarvitsi Jeltsiniä kamppailussa NKP:n vanhoillisia piirejä vastaan.

Neuvostoakateemikko Georgi Arbatoville Koivisto luonnehti itänaapurin johtajia seuraavaan tapaan:

Gorbatšov on suuri valtiomies, jolla on laaja näkemys sekä yhteiskunnasta että maailmanpolitiikasta. Jeltsin on ilmeisesti oikea mies, kun tarvitaan voimaa voittaa vaikeudet, mennä ’harmaan kiven läpi’. Ilmeisesti he voivat yhdessä saada paljon aikaan.²⁰

14 Koiviston kirje Bushille 19.9.1989, kansio 38, Ulkopolitiikka/Selvityksiä 1989, MKA, KA; Koivisto, *Kaksi kautta*, 271–274.

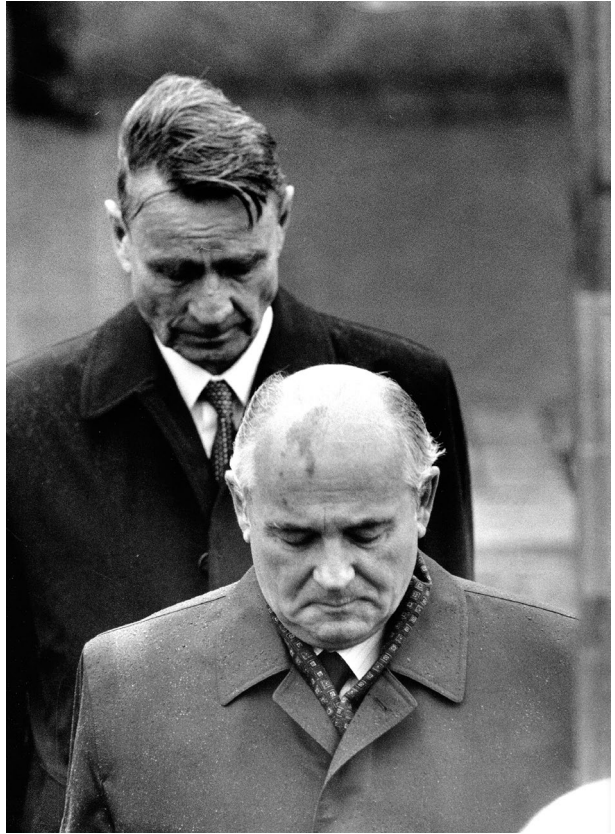
15 Koiviston kirje presidentti Bushille 9.1.1990, kansio 40, Ulkopolitiikka/Selvityksiä 1990, MKA, KA; Koivisto, *Kaksi kautta*, 317–319.

16 Zlotnik, *Yeltsin and Gorbachev*, 137–138.

17 William Taubman, *Gorbachev: His Life and Times* (London: Simon & Schuster, 2017), 514.

18 Talvitie UM:lle 12.6.1990, Moskova r-sarja 1990, UMA.

19 Muistio Koiviston ja Gorbatšovin tapaamisesta 8.9.1990, kansio 41, Ulkopolitiikka/Selvityksiä 1990, MKA, KA; Koivisto, *Kaksi kautta*, 353.

Tasatahtia totisin miettein Gorbatsšovin Helsingin-vierailulla lokakuussa 1989. Eletään kuukausia, jolloin Itä-Euroopan pienet kommunistivaltiot ovat suuren murroksen kourissa – kuin prologina Neuvostoliiton tapahtumille kahta vuotta myöhemmin. Kuva: Työväen Arkisto / Kalevi Keski-Korhonen / Paasikuva.

Neuvostoliiton uusi tilanne pantiin merkille myös Suomen ulkoministeriössä. Ulkoministeriö alkoi rakentaa suhdetta Venäjään syksyn 1990 aikana. Keskeisimpänä syynä tähän oli taloudellinen intressi, mutta myös asian poliittinen painoarvo tunnustettiin.²¹

Gorbatsšovin tavoitteena oli uusi liittosopimus, jonka yhtenä suurena kysymyksenä oli, missä suhteessa keskusvalta siirtäisi taloudellista päätäntävaltaa tasavalloille. Neuvostoliiton vienti Suomeen koostui pääasiassa öljystä

ja raaka-aineista. Siksi oli tärkeää, mikä taho hallitsisi itänaapurin luonnonvaroja, joista valtaosa oli Venäjän alueella.

Lokakuussa 1990 Helsingissä vieraili Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev. Hän oli suomalaisille entuudestaan tuttu, koska oli aiemmin työskennellyt Neuvostoliiton ulkoministeriössä.²² Kozyrev tapasi ulkoministeriön virkamiesjohtoa, ja hänelle järjestettiin epävirallinen keskustelu ulkoministeri Pertti Paasion kanssa.²³

20 Muistio Koiviston tapaamisesta Arbatovin kanssa 17.9.1990, kansio 41, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1990, MKA, KA.

21 UM Moskovan suurlähetystölle 17.9.1990, 18.41 NLO, Suhteet Suomi-Neuvostoliitto, suhteet Venäjään v. 1988–1990, UMA.

22 Blomberg, *Vakauden kaipuu*, 155; Heikki Talvitie ja Risto Repo, *Itsenäisyyden ilmiansuunnat* (Helsinki: Auditorium, 2015), 123.

23 Muistio Paasion tapaamisesta Kozyrevin kanssa 27.10.1990, 18.41 NLO, Suhteet Suomi-Neuvostoliitto, suhteet Venäjään v. 1988–1990, UMA.

Suhteiden viritteyä Suomen ja Venäjän välillä hankaloitti epätietoisuus Moskovan keskushallituksen ja tasavaltojen välisistä kompetenssikysymyksistä. Suomen näkökulmasta keskeistä oli, että suhteiden rakentelu Venäjään ei saanut häiritä Suomen ja Neuvostoliiton keskinäisiä suhteita.²⁴

Ulkoministeriössä arvioitiin, että Gorbatšovin ja Jeltsinin peruslähtökohta oli kuitenkin samankaltainen.

Molemmat pyrkivät säilyttämään Neuvostoliiton suurvalta-aseman ja haluavat rakentaa (neuvosto)kansojen yhtenäisyyttä. Pohjimmiltaan Venäjän osaltakaan ei ole kysymys venäläiskansallisen identiteetin rakentamisesta tai säilyttämisestä, vaan päätavoite on valtiollinen, Venäjä-keskeisen imperiumin jatkuvuus.²⁵

Saksojen yhdistymisen aattona suurlähettiläs Talvitie arvioi profeettallisesti Venäjän turvallisuusintressejä ja Suomen linjaa. Hänen mukaansa venäläiset nationalistit eivät sen hetkessä tilanteessa olleet kiinnostuneita turvallisuuskysymyksistä. Tilanne muistutti paljolti 1920-luvun alkua. ”Venäläiset poliitikan tekijät ovat ’uusia ihmisiä’ ja tänä päivänä voidaan jättää huomiotta sellaisia turvallisuusintressejä, jotka muutaman vuosikymmenen päästä taas havaitaan tärkeiksi”. Suomen edun mukaista oli Talvitien mielestä toimia siten, että ”kaikissa oloissa Suomi tai sen alue ei joutu mahdollisena turvallisuusriskinä spekulatioiden piiriin”.²⁶

Suomen hallitus oli 21. syyskuuta 1990 ilmoittanut yksipuolisesti Pariisin vuoden 1947 rauhansopimuksen sotilasartiklojen ja

YYA-sopimuksen Saksa-viittauksen menettäneen merkityksensä. Toiminnan taustalla oli Saksojen yhdistymisprosessi ja suvereniteetin palautuminen. Tämä Operaatio Paxina tunnettu päätös vahvisti Suomen puolueettomuutta ja heijasti maan aseman muutosta, mutta ei merkinnyt ulkopoliittista linjan käännettä. Presidentti Koivisto korosti, että YYA-sopimuksen olennainen sisältö säilytti merkityksensä.²⁷ Suurimpana yksittäisenä epävarmuustekijänä nähtiin kysymys Neuvostoliiton tulevaisuudesta, johon YYA-sopimuksen tilan katsottiin olevan lopulta kytköksissä.²⁸

Mauno ja Boris

Neuvostojohdossa tapahtui vuoden 1990 lopulla selvä siirtyminen vanhoilliseen suuntaan. Uudistuspolitiikkaan varauksellisesti tai suorastaan vastustaen suhtautuvat voimat yhdistyivät, ja presidentti Gorbatšovin rinnalla vaikutusvaltaansa vahvistivat puolueen kovan linjan ainekset. Ulkoministeri Eduard Ševardnadzen eroilmoitus joulukuussa dramatisoi vallan siirtymää.²⁹

Vanha kaarti vaati tiukkaa linjaa ja toimenpiteitä Neuvostoliiton sisäisen järjestyksen ylläpitämiseksi. Jännitteet leimahtivat Baltian alueella, jossa neuvostojoukot yrittivät tukahduttaa itsenäisyyspyrkimykset.

Boris Jeltsinin poliittinen toiminta osui pitkälle yksiin radikaalien uudistusmielisten tavoitteiden kanssa Baltiassa. Viron johtajien kutsusta Jeltsin vieraili 13. tammikuuta 1991 Tallinnassa ja allekirjoitti julistuksen, jolla Venäjä solmi kahdenväliset suhteet kaikkien kolmen Baltian tasavallan kanssa.³⁰

24 Blomberg, *Vakauden kaipuu*, 155–156.

25 Neuvostoliiton tilannetta käsiteltiin ulkoministeriön Eurooppa-työryhmän kokouksessa 16.11.1990, 13.60 Eurooppa, Eurooppa poliittinen yhteistyö, Suomen politiikka v. 1990, UMA.

26 Talvitie UM:lle 3.10.1990, Moskova r-sarja 1990, UMA.

27 Ritvanen, *Operaatio Pax*, 74–86.

28 Mikko Majander, ”YYA-sopimus Koiviston ajan Suomessa: Keskustelun kaksi kierrosta,” *Ulkopolitiikka*, no. 1, 1991, 52.

29 Talvitie UM:lle 9.11.1990, Moskova r-sarja 1990, UMA; Talvitie UM:lle 10.12.1990, Moskova r-sarja 1990.

30 Una Bergmane, *French and US reactions facing the disintegration of the USSR: The case of the Baltic states (1989–1991)* (Paris: Sciences Po - Institut d’études politiques de Paris, 2016), 247.

Vilnan väkivaltaisuuksien jälkeen suurlähettiläs Talvitie tapasi Jeltsinin yhdessä muiden pohjoismaiden Moskovan-lähettiläiden kanssa. Ulkoministeriö näytti Talvitien osallistumiselle vihreää valoa, kunhan kyse oli ”puhtaasti informoitumisesta”.

Jeltsinin mukaan Baltiassa ei ollut kyse paikallisesta ongelmasta, vaan kyseessä oli oikeistovoimien hyvin laadittu suunnitelma demokratisoimisprosessin kääntämiseksi taaksepäin. Hän katsoi, että Gorbatšovilla ei ollut enää ote hallussaan, vaan tämä toimi pelkästään vanhoillisten voimien sätkynukkena. Keskushallinnon kiristyneen politiikan vuoksi Jeltsin kaavaili Venäjälle omaa kansalliskaartia ja suunnitteli irrottavansa KGB:stä Venäjälle turvallisuuspalvelun.³¹

Presidentti Koivisto piti Jeltsinin puheita omasta armeijasta varsin huolestuttavina. Hän päätteli, että vaatimukseen suostuminen johtaisi siihen, että muutkin tasavallat saisivat omat sotavoimansa. Ajatus Neuvostoliiton ydinaseiden jakamisesta avasi presidentin mielestä ”kauhistuttavia perspektiivejä”.³²

Koivisto ei pitänyt Jeltsiniä uskottavana vaihtoehtona Gorbatšoville. NKP vahvisti asemiaan, joten oli perustelua olettaa, että valtaan saattaisi nousta ”joku, jolla on puoluekoneiston ja -aktiivien kannatus”. Koivisto piti varapresidentti Gennadi Janajevin asemaa tärkeänä, koska tämä oli Gorbatšovin ohella ainoa neuvostojohtoon kuulunut politbyroon jäsen.³³ Janajev tunnettiin Suomessa varsin hyvin. Hän oli työskennellyt 1970-luvulla Neuvostoliiton nuorisjärjestöjen komitean puheenjohtajana ja luonut henkilökohtaiset

suhteet moniin suomalaisiin nuorisopoliitikoihin, jotka olivat sittemmin kohonneet yhteiskunnan johtaville paikoille.³⁴

Koivisto tapasi Janajevin tammikuun 1991 lopulla, jolloin hän osallistui kuningas Olavi V:n hautajaisiin Oslossa. Keskustelun aikana presidentti palautti mieliin, että Gorbatšov oli edellissyksyisen Suomen vierailunsa aikana todennut olevansa valmis yhteistyöhön Jeltsinin kanssa, mutta kertonut Venäjän johtajalla olevan taipumusta populismiin. Janajev myönsi, että yhteistyö Gorbatšovin ja Jeltsinin välillä oli vaikeaa. ”Jeltsin on henkilönä hyvin monimutkainen – ei riitä, että hän on populistisi; hän on lisäksi tasapainoton henkilö, hän juo paljon, häntä ympäröivät henkilöt ovat vaikeita.”³⁵

Vaikka alkoholinkäytöstä moittiminen oli melko paksua puhetta Janajevilta, joka ei itsekkään ollut mikään tunnettu raittiusmies, oli Jeltsin jättänyt käyttökellään kuvan epäilyttävästä henkilöstä esimerkiksi vieraillessaan Yhdysvalloissa vuonna 1989.³⁶ Väitteet päihytyneenä esiintymisestä virallisissa tilaisuuksissa eivät olleet omiaan lisäämään luottamusta häneen.

Kevään 1991 mittaan Venäjän merkitys Neuvostoliiton politiikassa kävi yhä ilmeisemmäksi. Poliittisesta käänteestä todistava tapahtuma oli Gorbatšovin, Jeltsinin ja kahdeksan muun tasavallan edustajien välillä aikaansaatu yhteisymmärrys uudesta liittosopimuksesta. Sillä tavoiteltiin tasavaltujen päätäntävällän vahvistumista keskushallinnon kustannuksella.³⁷

Kesäkuun 12. päivä 1991 Jeltsin valittiin Venäjän presidentiksi suorassa kansanvaalissa.

31 Talvitie UM:lle 15.1.1991. 21.50 NLO, Sisäpolitiikka Neuvostoliitto/Baltian tilanne, yleistä, v. 1991, UMA.

32 Muistio Koiviston ja hallituksen edustajien tapaamisesta 25.1.1991, kansio 43, Ulkopoliitiikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA; Koivisto, *Kaksi kautta*, 412.

33 Muistio Koiviston ja Brundtlandin tapaamisesta 30.1.1991, kansio 43, Ulkopoliitiikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA.

34 Janajevin ”ystäväpiiriin” lukeutui mm. Matti Ahde, Ulf Sundqvist, Esko Aho, Lauri Ihalainen, Pekka Saarnio, Jaakko Laakso ja Ilkka Kanerva. *Helsingin Sanomat*, 27.12.1990.

35 Muistio Koiviston ja Janajevin tapaamisesta 30.1.1991, kansio 43, Ulkopoliitiikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA.

36 Timothy J. Colton, *Yeltsin: A Life* (New York: Basic Books, 2008), 175.

37 Taubman, *Gorbachev*, 579.

Ylivoimainen vaalivoitto teki hänestä vahvan miehen ei ainoastaan Neuvostoliitossa vaan myös ulkomailla.

Koiviston oli määrä matkustaa Moskovaan kesäkuun lopulla. Vierailun isäntänä oli presidentti Gorbatšov. Uutta avautusta edusti Koiviston ensikohtaaminen Jeltsinin kanssa. ”Tapaaminen ei ollut alun perin ohjelmassa, mutta kun sitä esitimme, se järjestyi heti”, presidentti muistelee.³⁸

Tapaamisaloite tosin oli lähtenyt Venäjän puolelta. Koiviston vierailun alla suurlähettiläs Talvitie tapasi Venäjän ulkoministeriön Eurooppa-osaston päällikön Oleg Kabanovin. Tämä ehdotti Koiviston ja Jeltsinin tapaamista, jolle ei hänen mukaansa ollut estettä, koska ulkopolitiikassa ja kansainvälisissä suhteissa Venäjän ja Neuvostoliiton välillä ei vallinnut kilpailutilannetta.³⁹

Kesäkuun 25. päivänä 1991 Koivisto tapasi Jeltsinin Venäjän tasavallan hallintorakennuksessa eli niin sanotussa Valkoisessa talossa. Keskustelu lähti liikkeelle kankeasti. Jeltsin yllätti suomalaiset esittämällä Venäjän ja Suomen suhteiden kehittämiseksi seuraavan ohjelman:

1. Laaditaan valtiosopimus sopusoinnussa olemassa olevan Suomen ja Neuvostoliiton sopimuksen kanssa.
2. Laaditaan kaupallinen sopimus, jonka mukaan suuria yhteistyöresursseja hyödynnetään.
3. Venäjä haluaa osallistua jollakin tavalla Pohjoismaiden Neuvoston toimintaan.
4. Laaditaan yhteinen ympäristöohjelma.
5. Perustetaan konsulaatteja, jos Suomi hyväksyy. Voitaisiin aloittaa Karjalasta.
6. Yksinkertaistetaan raja-asioita.

Rehvakas tyyli ei tehnyt Koivistoon vaikutusta. Hän korosti Jeltsinille, että Suomi halusi vaalia

kaikkea sitä, mikä Neuvostoliiton-suhteissa oli arvokasta, ja kehittäisi siltä pohjalta suhteita Venäjään.

Jeltsin vastasi ensin, että ”ymmärsi herkkyyden Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa”, mutta jatkoi ristiriitaisesti, että Venäjä ei hyväksyisi mitään keskusvallan tekemisiä. Hän totesi, että Venäjällä tulisi olemaan itsenäinen ulkomaankauppapolitiikka, josta sovitaisiin yhdessä keskushallinnon kanssa. Tuotantolaitokset siirtyisivät Venäjän alaisuuteen vuoden 1991 aikana. Liitolle tulisivat jäämään vain puolustus, rautatie ja voimatalous. Kaikki muu kuuluisi Venäjän omaan toimialaan. Tapaamisen päätteeksi Koivisto ja Jeltsin sopivat siitä, että Venäjä lähettäisi korkeatasoisen valtuuskunnan Helsinkiin keskustelemaan maiden välisistä suhteista.⁴⁰

Moskovan-käynnin jälkeen Koivisto tapasi *Helsingin Sanomien* luottotoimittajia Naantalin Kultarannassa. Neuvostoliiton tulevaisuudesta keskusteltaessa presidentti oli toiveikas Gorbatšovin vallassa pysymisen suhteen. Jeltsinin aiheet epäilyttivät. Koivisto uskoi, että Venäjä pyrki käyttämään Suomea Neuvostoliiton sisäisessä kamppailussa tavalla, joka ei paljon poikennut tilanteesta Baltiasta. ”Venäjä näyttää pyrkivän tilanteeseen, jossa se olisi valtio valtiossa, ja Suomenkin rajalla olisi sekä Neuvostoliiton että Venäjän tulliasemat”, presidentti sanoi kenties puolileikkilään.⁴¹

Koivisto ei ollut ajatuksineen yksin. Lännen johtajat tukivat Gorbatšovia, koska he halusivat säilyttää tilanteen Neuvostoliitossa mahdollisimman vakaana. Kun presidentti George Bush vieraili Moskovassa heinä-elo-kuun vaihteessa 1991, hän kieltäytyi Jeltsinin ehdotuksesta sopia suorat sopimussuhteet Venäjän ja Yhdysvaltain välille. Lisäksi Bush piti

38 Koivisto, *Kaksi kautta*, 426.

39 Talvitie UM:lle 31.5.1991, 18.60 NLO, Tasavallan presidentti Mauno Koiviston vierailu Neuvostoliittoon 24.–25.6.1991, UMA.

40 Muistio Koiviston ja Jeltsinin tapaamisesta 2.7.1991, 18.60 NLO, Tasavallan presidentti Mauno Koiviston vierailu Neuvostoliittoon 24.–25.6.1991, UMA.

41 Muistio Koivisto-tapaamisesta 1.7.1991, muistiot B:1, AAA, PA.

Kiovassa puheen, jossa hän varoitti tasavaltoja kansalliskiihkon vaaroista. Huomiota herättänyt lausunto, jonka yhdysvaltalaislehdistö leimasi Chicken Kiev (Kiovan kana) -puheeksi, pahoitti itsenäisyyttä vaatineet ukrainalaiset.⁴²

Suhteet Neuvostoliittoon mullistuvat

NKP:n vanhan kaartin piirissä oli tyytymättömyys Gorbatšovia kohtaan puhjennut kevään 1991 aikana avoimeksi kapinaksi. Kun neuvostojohtaja lähestyi Jeltsiniä ja muita uudistusmielisiä piirejä, jyrkän linjan edustajat kävivät vastaiskuun. Maanantaiaamuna 19. elokuuta vallan kaappasi Moskovassa itsensä poikkeustilakomiteaksi nimennyt kahdeksanjäseninen vanhoillisten ryhmä. Gorbatšovin heikkoon terveydentilaan vedoten varapresidentti Janajev ilmoitti ottaneensa tilapäisesti hoitoonsa presidentin tehtävät.⁴³

Suomen hallitus antoi lausunnon, jossa vallankaappausyritys varovaisin sanankääntein tuomittiin. Lausunnossa pahoiteltiin, että poikkeustilan julistaminen oli ”keskeyttänyt demokraattisen kehityksen Neuvostoliitossa”. Hallitus toivoi, että itänaapurissa palattaisiin ”normaaleihin oloihin mahdollisimman pikaisesti”.⁴⁴

Epätietoisuus kehityksen suunnasta vaikutti keskeisellä tavalla Suomen kannanottoon. Helsingissä otettiin huomioon se mahdollisuus, että kaappaus onnistuisi. Itänaapurin kanssa Suomen olisi vastaisuudessaakin suhteensa hoidettava, olipa siellä vallassa kuka tahansa.⁴⁵

Toisena kaappauspäivänä, 20. elokuuta, presidentti Koivisto otti vastaan poikkeustilakomitean käskyjä noudattaneen suurlähettiläs Boris Aristovin sekä vallankaappareita

vastustaneen Jeltsinin leiriin kuuluneen akateemikko Georgi Arbatovin. Ratkaisu korosti Koiviston halua pitää kanavat auki kriisin molempiin osapuoliin.

Suurlähettiläs Aristov saapui tiistaiaamuna Suomen presidentin puheille mukanaan henkilökohtainen kirje Janajevilta. Aristov selitti, että kirje oli lähetetty valtionpäämiehille, joilla oli ollut erityisen läheiset yhteydet Gorbatšoviin.

Koivisto kiitti kirjeestä ja totesi, että Suomi pyrki kaikissa oloissa hyviin suhteisiin Neuvostoliiton kanssa. Samalla Koivisto ilmaisi huolensa Gorbatšovista ja tämän uudistuspolitiikan jatkuvuudesta.

Suomalaiset ja minä henkilökohtaisesti pyrimme tarkoin seuraamaan tapahtumia Neuvostoliitossa ja toivon, että Neuvostoliitossa löydetään ratkaisut, jotka tekevät uudistuspolitiikan jatkamisen mahdolliseksi ja että vältetään ristiiriitojen kärjistymisen väkivaltaiseksi.⁴⁶

Koiviston poikkeustilakomitealta saamassa kirjeessä perusteltiin vallankaappausta ja kerrottiin kaappareiden pyrkimyksistä.

On syntynyt todellinen uhka maan hajaantumisesta, yhtenäisen talousalueen, yhtenäisen kansalaisoikeusalueen, yhtenäisen puolustuksen ja yhtenäisen ulkopoliittikan luhistumisesta. Normaali elämä näissä olosuhteissa on mahdotonta. Monilla SNTL:n alueilla vuotaa veri kansallisuksien välisten konfliktien tuloksena.

Gorbatšovin aloittamia uudistuksia luvattiin jatkaa. Tämä tapahtuisi kuitenkin palauttamalla kuri ja järjestys. ”Kansainvälisellä alalla kaikki sopimukset pysyvät voimassa, maamme ulkopoliittista suuntausta tullaan jatkamaan.”

42 Serhii Plokyh, *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union* (New York: Basic Books, 2014), 63–65.

43 Plokyh, *Last Empire*, 90.

44 Hallituksen kannanotto Neuvostoliiton tilanteen johdosta 19.8.1991, 21.50 NLO, Sisäpolitiikka Neuvostoliitto, Poikkeustila 19.–21.8.1991, UMA.

45 Blomberg, *Vakauden kaipuu*, 344.

46 Muistio Koiviston ja Aristovin tapaamisesta 20.8.1991, kansio 47, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA.

Mutta sitä varten oli ”palautettava poliittinen vakaus maassa ja siirryttävä vihdoin hallittuun muutosprosessiin”. Poikkeustilakomitea toivoi tukea ja ymmärtämystä pyrkimyksilleen.

Vaikka ainoastaan me itse voimme tehdä keskeisen osan tästä työstä, me pidämme arvossa Teidän hyvää suhtautumistanne ja oletamme, että yhteistyön ylläpitäminen meidän valtioidemme välillä on vastannut ja vastaa molemminpuolisia etuja samoin kuin vakauden ja rauhallisten olojen etuja koko maailmassa.

Kirjeen lopussa ilmoitettiin, että ”Mihail Sergejevitch [Gorbatšov] on täydellisesti turvassa ja että häntä ei uhkaa mitään”.⁴⁷ Muistelmis- saan Koivisto mainitsee tämän ilmoituksen olleen tärkeä, vaikka hän ei muuten esittele Janajevin kirjeen sisältöä.⁴⁸

Myöhemmin Aristovin tapaamisen jälkeen Koivisto keskusteli Arbatovin kanssa. Arbatovin tapaamisesta ei löydy muistiota Koiviston arkistosta. Tässä artikkelissa esitetyt tiedot perustuvat kansliapäällikkö Jaakko Kalelan henkilökohtaisiin muistiinpanoihin. Kalelan mukaan presidentin linnan saapuessaan Arbatov oli levoton puhuttuaan puhelimesta poikansa professori, kansanedustaja Aleksei Arbatovin kanssa. Poika-Arbatov oli kehottanut isäänsä jäämään toistaiseksi Suomeen, koska hänet tiettävästi pidettäisiin lentokenkällä.

Ongelmana oli, että Arbatov oli suunnitellut palaavansa tiistaina Moskovaan ja hänen Suomen-viisuminsa oli menossa umpeen. Asiasta kerrottiin Koivistolle, joka käski Kalelaa ottamaan yhteyttä sisäministeriön kansliapäällikköön Juhani Perttuseen. Perttunen järjesti ennätysvauhtia pidennyksen Arbatovin viisumiin.⁴⁹ Tämän saamalla hyvällä koh-

telulla oli laajempaakin merkitystä Suomen ja Venäjän suhteille, koska hän raportoi Suomen matkastaan suoraan Jeltsinille.

Vallankaappausdraamaa kesti vain kolme päivää, mutta se mullisti valtasuhteet itänaapurissa. Jeltsin nousi tilanteen herraksi. Neuvostoliiton hajoamiskehitys vauhdittui. Ensimmäisinä irtautuivat Baltian maat. Venäjä tunnusti 24. elokuuta Viron ja Latvian itsenäisyyden. Liettuan itsenäisyyden se oli hyväksynyt jo aikaisemmin.⁵⁰

Uudessa tilanteessa Suomen ulkopoliittinen johto ei jäänyt odottelemaan Neuvostoliiton kantaa balttien itsenäisyydelle, sillä Venäjän tunnustuksella oli ratkaiseva merkitys. Samalla kun useimmat Suomen viiteryhmämaat olivat palauttaneet diplomaattisuhteet Baltian maihin, nousi pääsy mukaan länsimaiden ketjuun Neuvostoliiton tunnustuksen odottelemista tärkeämmäksi.⁵¹

Baltian maiden itsenäisyyden tunnustaminen oli esimakua Suomen idänsuhteiden kokonaisvaltaiselle muutokselle. Syyskuun 2. päivänä 1991 ulkoministeriössä pidettiin ministeri Paavo Väyrysen johtama strategiakokous, jossa keskusteltiin suhteiden kehittämistarpeista itänaapurin kanssa. Vallitseva käsitys sillä hetkellä oli, että Suomi ei Neuvostoliiton sekavan tilanteen vuoksi avaisi keskustelua YYA-sopimuksesta. Yhteyksien rakentaminen Venäjään päätettiin kuitenkin käynnistää ilman että ”jäädaan odottamaan Venäjän ja entisen Neuvostoliiton välisten suhteiden lopullisempaa muotoutumista”.⁵²

Ulkoministeriö otti aktiivisen roolin Venäjä-suhteiden kehittämisessä. Väyrynen keskusteli kollegansa Andrei Kozyrevin kanssa maiden välisistä suhteista Moskovan ihmis-

47 Janajevin kirje Koivistolle 20.8.1991, kansio 47, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA.

48 Koivisto, *Kaksi kautta*, 430.

49 Jaakko Kalela, ”Presidentti Koiviston ja akateemikko Arbatovin tapaaminen,” sähköposti tekijälle, 13.3.2017. 50 Ploky, *Last Empire*, 174.

51 Blomberg, *Vakauden kaipuu*, 355–356.

52 Alpo Rusin muistio ”Ministeriön johdon suunnittelukokous; johtopäätökset” 3.9.1991, 18.41 NLO, YYA-sopimus Suomi-Neuvostoliitto, v. 1991–, UMA.

oikeuskonferenssin yhteydessä 10. syyskuuta 1991. Kozyrev totesi, että Venäjän näkökulmasta oli tärkeää kehittää suhteita Suomeen. Hän antoi ymmärtää, että Venäjän hallinnon epäjärjestyksen vuoksi sillä ei ollut vielä kapasiteettia suhteiden lähempään tarkasteluun.⁵³

Tapaamisesta vedettiin Helsingissä se johdopäätös, että Suomen oli oltava aloitteellinen Venäjä-suhteiden eteenpäin viemisessä. Väyrysen kehotuksesta ulkoministeriön poliittinen osasto käynnisti valmistelutyön poliittisen, taloudellisen ja lähialueyhteistyötä koskevan sopimuksen luonnostelemiseksi. Tarkoitus oli saada Suomen esitykset valmiiksi ennen Venäjän valtuuskunnan saapumista Helsinkiin myöhemmin syksyllä.⁵⁴

Presidentti Koivisto vieroksui ulkoministeriössä hahmoteltua linjaa, jonka mukaan YYA-sopimuksen alasajo hoidettaisiin ikään kuin Venäjän kautta. ”Pitää varoa, ettei joudu tilanteeseen, jossa tuetaan yhtä porukkaa valtaan ja sen jälkeen saadaan sen epäluulot siitä, että tulevaisuudessa mahdollisesti tuetaan jotain muuta valtaan samalla tavalla”, presidentti opasti ulkoministeri Väyrystä.⁵⁵

Jeltsiniin Koivisto suhtautui epäillen. Kesäkuinen tapaaminen Venäjän johtajan kanssa kehotti varovaisuuteen. ”Hänellä [Jeltsinillä] oli ainakin silloin semmoisia ajatuksia, että he niin kuin rynnistävät tähän kenttään siihen katsomatta sopiiko se Neuvostoliitolle vai ei.”⁵⁶

Lokakuun 1991 puolivälissä, samaan aikaan kun neuvottelut Neuvostoliiton kanssa alkoivat, Suomi luovutti Venäjän ulkoministeriölle ensimmäiset sopimusluonnokset, jotka koskivat keskinäisten suhteiden periaatteita, kaupan ja taloudellisen yhteistyön edistämistä ja lähialueyhteistyötä. Samalla sovittiin, että poliittisen sopimuksen osalta Venäjä odottaisi Suomen ja Neuvostoliiton sopimuksen valmistumista.⁵⁷

Suomalaisneuvottelijat pyrkivät välttämään sekaantumasta Venäjän ja Neuvostoliiton ulkoministeriöiden kilpailuasetelmaan. Helsingissä lähdettiin kuitenkin siitä, että itsemääräämistään vahvistaneella Venäjällä oli käytännössä veto-oikeus Neuvostoliiton neuvottelulinjaan.⁵⁸

Sopimusneuvottelujen hankalin asia oli rajakysymys. Se liittyi voimakkaasti Suomessa jo parin vuoden ajan käytyyn keskusteluun itärajan korjauksesta tai peräti koko luovutetun Karjalan takaisinsaamisesta. Karjalan liiton puheenjohtaja, ilmavoimien eläkkeelle jäänyt komentaja Rauno Meriö esitti kirjoituksessaan *Keskisuomalaisessa*, että Suomen hallitus ottaisi Karjalan palauttamisen esille sopimusneuvotteluissa Neuvostoliiton kanssa.⁵⁹ Keskustelua käytiin myös eduskunnassa, jossa esitettiin vaatimuksia Karjalan palauttamisesta.⁶⁰

Presidentti Koivisto puuttui Karjala-kysymykseen *Uuden Suomen* laajassa haastattelussa.

53 Muistio Väyrysen ja Kozyrevin tapaamisesta 10.9.1991, 18.41 NLO, Suhteet Suomi-Venäjä, v. 1991, UMA.
54 Jaakko Blombergin muistio ”Suomen ja Venäjän suhteet” 13.9.1991. 18.41 NLO, Suhteet Suomi-Venäjä, v. 1991, UMA.

55 Muistio Koiviston ja Väyrysen tapaamisesta 3.9.1991, kansio 48, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA.

56 Muistio Koiviston ja Ahon tapaamisesta 13.9.1991, kansio 48, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA; Koivisto, *Kaksi kautta*, 442.

57 Muistio Blombergin ja Kolokolovin tapaamisesta 15.10.1991, 18.41 NLO, Suhteet Suomi-Venäjä, v. 1991, UMA; Blomberg, *Vakauden kaipuu*, 421.

58 Kari Möttölään muistio ”Suomen ja Venäjän perussopimus; turvallisuuspoliittisten määräysten sisältö ja tausta Suomen ja SNTL:n neuvottelujen valossa” 3.2.1992. Kansio Suomi-Venäjä 1990–1992, sp-sopimus 1992, JBK, UMA.

59 *Keskisuomalainen*, 22.9.1991.

60 M Kohijoki (kok), 17.9.1991, KK 232/1991 vp, EA; M Tiuri (kok) ym., 26.9.1991, KVN 35/1991 vp, EA.

Hän halusi muistuttaa, että Suomi oli solminut jo kolme rauhansopimusta – toisin kuin esimerkiksi Japani, joka ei ollut solminut rauhansopimusta Neuvostoliiton kanssa. ”Emme ole menettäneet Karjalaa minkään salaisen pykälän nojalla, me olemme hävinneet sen sodassa, kahdessa sodassa”, presidentti korosti.⁶¹

Koiviston mukaan ei olisi hyväksi, jos uusien sopimusmääritteiden luominen tai pelkästään aikaisempien vahvistaminen rohkaisisi Karjalasta käytyä keskustelua. Hänen mielestään olisi hyvä, jos Neuvostoliitto ei ottaisi lainkaan asiaa esille.⁶²

Neuvostoliiton valtuuskuntaa johti varaulkoministeri Juri Derjabin, joka kuului neuvostoulkoministeriön Suomi-tuntijoihin ja oli työskennellyt diplomaattisissa tehtävissä Helsingissä useaan otteeseen 1960-luvun lopulta lähtien. Myöhemmin hän toimi Venäjän ensimmäisenä Suomen-suurlähettiläänä.

Sopimusneuvottelujen aikana Derjabin teki selväksi, että rajat piti vahvistaa uudessa sopimuksessa. Neuvostoliiton pyrkimys noudatti sen yleistä linjaa, joka ilmeni muiden naapurimaiden ja Saksan kanssa tehdyissä sopimuksissa. Neuvostoliitolla/Venäjällä oli ja on Euroopassa lukuisia riidanalaisia raja-alueita, joiden kannalta Karjalan luovuttaminen olisi luonut vaarallisen ennakkotapauksen.⁶³

Toisen sopimuskierroksen päätteeksi suomalaiset suostuivat sisällyttämään rajoja koskevan artikkelin sopimustekstiin, mutta saivat kirjatuksi siihen Etykin päätösasiakirjan periaatteen rajojen rauhanomaisesta muuttamisesta.⁶⁴ Lopputulos oli kompromissi, joka

huomioi yhtäältä Suomen julkisen mielipiteen ja toisaalta itänaapurin turvallisuusedut.

Vanhan loppu, uuden alku

Neuvostoliiton kohtalon kannalta ratkaisevaksi osoittautui Ukrainan kansanäänestys itsenäisyydestä 1. joulukuuta 1991. Äänestys päättyi itsenäisyyden kannattajien selkeään voittoon. Ukraina torjui suunnitellun valtioliittosopimuksen, eikä Jeltsin pitänyt mielekkäänä liittoa, johon toiseksi suurin tasavalta ei kuuluisi. Joulukuun 8. päivänä Jeltsin tapasi Ukrainan ja Valko-Venäjän presidentit. He sopivat Itsenäisten valtioiden yhteisön (IVY) perustamisesta ja Neuvostoliiton lakkauttamisesta.⁶⁵

Suomi vei sopimushanketta Neuvostoliiton kanssa eteenpäin sitkeästi, vaikka valta oli käytännössä siirtynyt Jeltsinin johtamalle Venäjälle. Sopimus hyvästä naapuruudesta ja yhteistyöstä (hny-sopimus) parafoitiin 9. joulukuuta 1991. Presidentti Koivisto totesi jälkepäin, että ”me katsoimme, että yya-sopimuksen korvaamisella uudella sopimuksella olisi ollut oma arvonsa, koska se olisi poistanut mahdollisia ongelmia tulevissa suhteissa Neuvostoliiton seuraajavaltioiden kanssa”.⁶⁶

Suomen ja Neuvostoliiton uusi sopimus oli määrä allekirjoittaa 18. joulukuuta 1991. Edellisenä päivänä Venäjä asettui kuitenkin vastustamaan sopimuksen allekirjoittamista. Sen ulkoministeriössä lähdettiin siitä, että YYA-sopimuksen korvaisi Suomen ja Venäjän välinen sopimus.

Muuttuneessa tilanteessa Suomen ja Neuvostoliiton ulkoministeriöt sopivat yhteisesti,

61 *Uusi Suomi*, 22.9.1991.

62 Muistio Koiviston ja Ahon tapaamisesta 4.10.1991, kansio 48, Ulkopoliitikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA; Koivisto, *Kaksi kautta*, 444.

63 Muistio Suomen ja SNTL:n sopimusneuvottelut 14.10.1991 Moskovassa, 18.41 NLO, YYA-sopimus Suomi-Neuvostoliitto v. 1991–, UMA.

64 Muistio Suomen ja SNTL:n sopimusneuvottelut 4.–5.11.1991 Helsingissä, 18.41 NLO, YYA-sopimus Suomi-Neuvostoliitto, v. 1991–, UMA.

65 Ploky, *Last Empire*, 308–309.

66 Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston esitelmä Paasikivi-seuran vuosikokouksessa 26.11.1993. *ULA* 1994, 141–147.

ettei hny-sopimusta allekirjoitettaisi. Sitä, että Venäjä oli käyttänyt sopimuskeskustelussa veto-oikeutta, ei neuvostoulkoministeriön toiveesta julkistettu.⁶⁷

Samana päivänä, kun Suomen ja Neuvostoliiton sopimuksen allekirjoittamisesta luovuttiin, suurlähettiläs Talvitie välitti Helsinkiin tiedon siitä, että Venäjän ulkoministeriö pyysi ulkovaltoja tunnustamaan Venäjän itsenäisyyden. Norja oli ensimmäisenä maana tunnustanut Venäjän itsenäiseksi valtioksi 16. joulukuuta. Viitaten puhelinkeskusteluun osastopäällikkö Jaakko Blombergin kanssa Talvitie esitti valtiojohdolle, että myös Suomi tunnustaisi Venäjän.⁶⁸

Presidentti Koivisto oli ulkoministeriötä pidettyvämmällä kannalla. ”Ei ole meidän asiamme todeta Neuvostoliiton olevan elossa tai kuollut”, hän tokaisi pääministeri Esko Aholle. Koivisto ei halunnut Suomen puuttuvan itänaapurin sisäiseen tilanteeseen, jollaiseksi Venäjän tunnustaminen olisi voitu tulkita. Hän perusteli linjaansa viittaamalla tapaamiseen Pietarin kaupunginjohtajan Anatoli Sobtšakin kanssa. Sobtšak, joka kuului Venäjän politiikan nouseviin nimiin, oli todennut, että lännen ei pitänyt tunnustaa Venäjää, mukaan lukien yhtään sen tasavaltaa, ennen kuin oli selvitetty Neuvostoliitolle kuuluvat ydinaseet sekä Neuvostoliiton kansainväliset velvoitteet ja niiden noudattaminen.⁶⁹

Neuvostoliiton loppu sinetöitiin virallisesti 21. joulukuuta 1991 yhdentoista entisen neuvostotasavallan kokouksessa Alma-Atassa. Itse-

näisten valtioiden yhteisöön (IVY) liittyivät Venäjän, Ukrainan ja Valko-Venäjän ohella kahdeksan entistä neuvostotasavaltaa. Samalla Ukraina, Valko-Venäjä ja Kazakstan sitoutuivat siirtämään taktiset ydinaseet Venäjälle tuhottaviksi.⁷⁰

Joulupäivänä 1991 presidentti Gorbatšov ilmoitti eroavansa virastaan. Koivisto kertoi Yleisradion haastattelussa seuranneensa neuvostojohtajan erouutista ”haikeudella”.⁷¹ Heidän välilleen oli kehittynyt läheinen henkilökohtainen ystävyys. Tätä henkiä myös Gorbatšovin lähettämä yksityiskirje Koivistolle.

Gorbatšov viittaa saman sukupolven kokemukseen koko sodanjälkeiseltä ajalta.

Minusta tuntuu, että olemme arvokkaalla tavalla jatkaneet kaikkea sitä parasta, mitä on luotu maittemme välisissä suhteissa sodan jälkeisinä vuosina. Tämä on mahdollistanut sen, että kansamme, joiden tarinat ovat erottamattomasti nivoutuneet toisiinsa vuosisatojen saatossa, ovat kesänneet arvokkaasti viime vuosien koettelemukset.

Nimenomaan nyt Gorbatšov piti tärkeänä ”säilyttää suhteiden erityisluonne, joka on lujasti jäänyt ihmisten mieliin maailmassa”. Suomen johdon asennoituminen oli hänen mukaansa osoittanut ”aitoa valtioviisautta”.

Lämminhenkinen kirje päättyy loppulauseeseen Koivistolle: ”Vielä kerran puristan täydestä sydämeistäni kättänne, Mauno.”⁷²

Allekirjoittamaton hny-sopimus raukesi Neuvostoliiton olemassaolon päättymisen myötä, mutta Venäjä otti sopimushankkeen

67 Talvitie UM:lle 17.12.1991, kansio 48, Ulkopoliitikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA; Heikki Talvitie, ”Yya-sopimuksen loppuvaihe 1991,” teoksessa *YYA: Aika ja sopimus*, toim. Unto Vesa (Tampere: Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, 1998), 81.

68 Talvitie UM:lle Venäjän tunnustaminen 17.12.1991, kansio 48, Ulkopoliitikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA.

69 Muistio Koiviston ja Ahon tapaamisesta 19.12.1991, kansio 48, Ulkopoliitikka/Selvityksiä 1991, MKA, KA.

70 Plokhly, *Last Empire*, 362–363.

71 *Helsingin Sanomat*, 27.12.1991.

72 Suomennos Mihail Gorbatšovin kirjeestä Koivistolle joulukuuta 1991, Da:3, Presidentti Koiviston virallinen kirjeenvaihto 1990–1991, TPK III, KA. Kirjeessä ei ole päiväystä. Venäjänkielisen version yhteyteen kansliapäällikkö Jaakko Kalela on kirjannut, että kirje tuli joulun alla, etukäteissähkkeenä, kun Gorbatšov ilmoitti eroavansa.

omakseen. Suomen ja Venäjän valtiolliset perussopimukset allekirjoitettiin Helsingissä 20. tammikuuta 1992.

Vielä allekirjoituspäivänä oli tulla mutkia matkaan. Venäjän ulkoministeri Kozyrev oli edellispäivänä soittanut kollegalleen Väyrysellä ja todennut, että Jeltsin oli korkeimman valtiojohdon tapaamisessa ilmoittanut haluvansa tulla itse allekirjoittamaan sopimukset Suomen-vierailullaan. Matkaa kaavailtiin maaliskuuksi. Väyrynen totesi Kozyreville, että Suomelle allekirjoittamisen lykkääminen sopi huonosti. Viivästyksen herättäisi epämiellyttäviä kysymyksiä ja merkitsisi YYA-sopimuksen jämmistä roikkumaan pitkäksi aikaa.

Suomalaisten vasta-argumentit eivät kuitenkaan tehonneet. Kiusallisen tilanteen pelasti presidentti Koivisto, jonka piti vedota suoraan Jeltsiniin. Lopulta allekirjoituslupa heltisi varapääministeri, valtiosihteeri Gennadi Burbulikselle.⁷³

Jeltsin oli impulsiivinen luonne, mutta diplomaattisen improvisoinnin taustalla vaikuttaa olleen myös sisäpoliittinen köyden veto. Allekirjoitusseremonian poliittista merkitystä korosti, että sopimus oli ensimmäinen, jonka Jeltsinin Venäjä solmi länsimaan kanssa.

Tapaamisessaan presidentti Koiviston kanssa Burbulis antoi Suomen ulkopoliitikalle tunnustusta:

Me annamme suuren arvon Teidän asenteellenne ulkopoliittisiin kysymyksiin ja siihen, miten Te olette rakentaneet suhteita Venäjään jo ennen kuin Neuvostoliitto kaatui Venäjän syliin. Suomen politiikka osoittaa hyvää poliittista vaistoa ja kykyä ennakoida tulevaa kehitystä. Se ei perustu päiväkohtaisiin suhdanteisiin, vaan korostaa korkeampia inhimillisiä tavoitteita, joista koko ihmiskunnan tulevaisuus riippuu.

Koivisto ja Burbulis kävivät myöhemmin venäjäksi puhelinkeskustelun Jeltsinin kanssa. Koiviston tervehdittyä Jeltsiniä ja kysytyä tämän vointia Jeltsin puhkesi valittamaan tilanteen vaikeutta Venäjällä. Samalla hän vaikuutti olevansa optimistinen ja varma voitosta. Venäjä oli lähtenyt uudistusten tielle, ja vaikka eteneminen tuntui raskaan taakan kiskomiselta, Jeltsin uskoi kansan kestävänsä jotenkuten tämän vaikeimman vuoden.

Koivisto sanoi Jeltsinille, että sopimusten allekirjoittaminen sovitussa järjestyksessä oli ollut hyvin tärkeää. Muuten olisi tapahtunut ”katastrofi”, koska kaiken tiedettiin olevan valmista. Jeltsin totesi perussopimuksen olevan hyvin merkittävä asiakirja sitäkin suuremmalla syyllä, kun sen yhteydessä irtisanottiin vuoden 1948 YYA-sopimus, ”joka on ollut epäoikeudenmukainen suhteessa Suomeen”.⁷⁴

Koiviston kuullen Jeltsin moitti puhelimesta jyrkkäsanaisesti Burbulista. ”Sinä sait nyt sen mitä sinä halusit. Sinä syöt presidentin ruokaa.”⁷⁵ Sopimusten allekirjoitustilaisuuden jääminen välistä otti yhä Jeltsinin luonnon päälle.

Suomen ja Venäjän sopimus vastasi sisällöltään Venäjän uusia sopimussuhteita muiden Euroopan maiden kanssa. Sopimus ei velvoittanut minkäänlaiseen sotilaalliseen yhteistoimintaan. Se pani pisteen erikoissuhteelle, joka oli rajoittanut Suomen ulkopoliittista liikkuvapautta ja sitonut maan itänaapurin vaikutuspiiriin.

Lopuksi

Neuvostoliiton taloudellinen ja yhteiskunnallinen kriisi vaati Suomea arvioimaan uudestaan idänpolitiikan perusteita ja tavoitteita. Suomi pyrki yhtäältä tukemaan Mihail Gorbatšovia ja hänen aloittamiaan uudistuksia

73 Kalelan muistio keskustelusta Blombergin kanssa 19.1.1992, kansio 49, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1992, MKA, KA.

74 Muistio Koiviston ja Burbuliksensa tapaamisesta 20.1.1992, kansio 49, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1992, MKA, KA; Koivisto, *Kaksi kautta*, 452.

75 Muistio Koiviston ja Burbuliksensa puhelinkeskustelusta Jeltsinin kanssa 20.1.1992, kansio 49, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1992, MKA, KA.

sekä toisaalta rakentamaan yhteyksiä Boris Jeltsinin Venäjään.

Politiikan kaksijakoisuus muistuttaa Suomen Baltian-politiikkaa, jossa presidentti Koivisto antoi opetusministeriölle liikkumatilaa Viron-suhteiden hoidossa. Ministeriö sai vapauksia kulttuuriyhteistyön järjestämisessä samalla kun presidentin kontrolloimaa politiikan päälinjaa ohjasi kriittinen suhtautuminen itsenäisyyteen.⁷⁶

Artikkeli tuo esiin valtiojohtajien henkilökohtaisten suhteiden roolin. Epävarmassa tilanteessa luottamuksen merkitys korostui. Koiviston suhtautumista Jeltsiniin väritti sama huoli kuin muuallakin lännessä, pelko Neuvostoliiton luisumisesta kohti kaaosta, jopa sisällissotaa. Tammikuun 1991 kriisi enteilikin paluuta perinteiseen autoritaariseen hallintoon, kommunistisen puolueen sekä asevoimien ja turvallisuuselinten aseman vahvistumiseen. Kurin palauttamisen myös kansallisuussuhteisiin arvioitiin johtavan poliittisten ristiriitojen kärjistymiseen ja niiden mahdolliseen heijastumiseen myös Suomeen.

Poliittisen myllerryksen keskellä länsimaiden johtajat turvautuivat Gorbatšoviin, johon he olivat vuosien mittaan oppineet luottamaan ja jonka uudistuspolitiikan he toivoivat kaikesta huolimatta jatkuvan. Luottamussuhteen syntyyn vaikuttaa luottamuksen kohteen maine. Gorbatšov nautti ulkomailla suurta arvonantoa. Jeltsinillä sen sijaan oli länsimaissa epäilyttävä maine. Hänen politiikastaan ei paljon tiedetty. Kansallisuusaatteen vahvistuminen Jeltsinin johdolla herätti huolta siitä, että venäläinen nationalismi saattoi olla kansalliskiihkoista ja muusta Euroopasta eristäytyvää.

Elokuun 1991 vallankaappausyrityksen jälkeen Suomen idänpolitiikan painopisteen siirtyminen Venäjään oli väistämätöntä. Sovitautuminen uuteen valta-asetelmaan ei ollut kuitenkaan helppoa. Presidentti Koiviston

historiantuntemus oli opettanut hänelle, että oli viisainta olla avittamatta Venäjällä kulloinkin valtaan pyrkiviä, jotta nämä eivät alkaisi epäillä vastaavaa valtaan päästyään. Jeltsinin tukeminen oli tässäkin suhteessa hienovaraista puuhaa.

Moskovan vallankaappausyritystä seurannut vaihe kulmineitui Koiviston aloitteeseen YYA-sopimuksen uudistamisesta. Ero Suomen toiminnassa aiempaan Operaatio Paxiin verrattuna on silmiinpistävä. Tällä kertaa valtiojohto ei halunnut toimia yksipuolisesti. YYA-sopimuksesta irtautuminen vaikutti siihen, millaiset Suomen ja Venäjän väliset suhteet tulisivat olemaan. Samalla piirtyy kuva Suomen opportunismia kaihtavasta peruslinjasta. Ulkopoliittinen johto pyrki välttämään vaikutelmaa, että maa hyödyntää itänaapurin sekavaa tilannetta ja heikkoutta, koska se saataisi kostautua myöhemmin. Tällä toimintatavalla kivetettiin tietä maiden nykyisiin, suhteellisen positiivisiin suhteisiin.

Lähteet

Arkistolähteet

Eduskunnan arkisto (EA), Helsinki
 Kansallisarkisto (KA), Helsinki
 Mauno Koiviston arkisto (MKA)
 Tasavallan presidentin kanslian (TPK) III arkisto
 Päivälehdien arkisto (PA), Helsinki
 Arto Astikaisen arkisto (AAA)
 Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA), Helsinki
 Jaakko Blombergin kokoelma (JBK)

Lehdet

Helsingin Sanomat
Keskisuomalainen
Suomen Kuvalehti
Uusi Suomi

76 Rausmaa, *Kyllä kulttuurin nimissä*, 223–224.

Julkaistu alkuperäisaineisto

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1993. Ulkoasiainministeriön julkaisuja. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1994.

Sähköpostiviestit

Kalela, Jaakko. ”Presidentti Koiviston ja akateemikko Arbatovin tapaaminen.” Sähköposti tekijälle, 13.3. 2017.

Kirjallisuus

- Aunesluoma, Juhana ja Marjo Uutela. ”In Germany’s Footsteps: German Reunification and Finland, 1987–1994.” *Europa und die deutsche Einheit: Beobachtungen, Entscheidungen und Folgen*, toimittaneet Michael Gehler ja Maximilian Graf, 415–438. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.
- Beissinger, Mark R. *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Bergman, Una. *French and US reactions facing the disintegration of the USSR: The case of the Baltic states (1989–1991)*. Paris: Sciences Po - Institut d’études politiques de Paris, 2016.
- Blomberg, Jaakko. *Vakauden kaipuu: Kylmän sodan loppu ja Suomi*. Helsinki: WSOY, 2011.
- Colton, Timothy J. *Yeltsin: A Life*. New York: Basic Books, 2008.
- Jakobson, Max. *Vallanvaihto: Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974–92*. Helsinki: Otava, 1992.
- Harle, Vilho. ”Mauno Koivisto – sankari vasten tahtoaan?” *Ulkopolitiikka*, 1/1995.
- Kansikas, Suvi. ”Dismantling the Soviet Security System: Soviet-Finnish Negotiations on Ending Their Friendship Agreement, 1989–91.” *The International History Review* 41, no. 1 (2019): 83–104. <https://doi.org/10.1080/07075332.2017.1398177>.
- Koivisto, Mauno. *Kaksi kautta*. Vol. 2, *Historian teki-jät*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1995.
- Majander, Mikko. ”YYA-sopimus Koiviston ajan Suomessa: Keskustelun kaksi kierrosta.” *Ulkopolitiikka*, 1/1991.
- Metsalo, Ilmar. ”Vallanvaihto suomalaissilmin: Suomen ulkoasiainministeriön analyysit Baltian itenäistymiskehityksestä 1986–1991.” Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 2016.
- Plokhoy, Serhii. *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union*. New York: Basic Books, 2014.
- Pravda, Alex. ”The collapse of the Soviet Union, 1990–1991.” Teoksessa *Endings*, toimittaneet Melvyn P. Leffler ja Odd Arne Westad, 356–377. Vol. 3 teoksesta *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Rausmaa, Heikki. ”Kyllä kulttuurin nimissä voi harastella aika paljon: Suomen ja Viron poliittiset suhteet keväästä 1988 diplomaattisuhteiden solmimiseen elokuussa 1991.” Väitöskirja, Helsingin yliopisto, 2013.
- Rentola, Kimmo. ”When to Move? Finland and the Disintegration of the Soviet Union.” Teoksessa *Northern Europe in the Cold War, 1965–1990: East-West Interactions of Trade, Culture and Security*, toimittaneet Poul Villaume, Ann-Marie Ekengren ja Rasmus Mariager, 268–286. Helsinki: Aleksanteri Institute, 2016.
- Ritvanen, Juha-Matti. ”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan: Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Suomen Operaatio Pax 1989–1990.” *Historialinen Aikakauskirja* 115, no. 1 (2017): 74–86.
- Ritvanen, Juha-Matti. ”The Change in Finnish Baltic Policy as a Turning Point in Finnish-Soviet Relations: Finland, Baltic Independence and the End of the Soviet Union 1988–1991.” *Scandinavian Journal of History*, (2020). <https://doi.org/10.1080/00346875.2020.1765861>.
- Suomi, Juhani. *Suomen tasavallan presidentit 1919–2017*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2018.
- Taubman, William. *Gorbachev: His Life and Times*. London: Simon & Schuster, 2017.
- Talvitie, Heikki. ”Yya-sopimuksen loppuvaihe 1991.” Teoksessa *YYA: Aika ja sopimus*, toimittanut Unto Vesa, 77–82. Tampere: Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, 1998.
- Talvitie, Heikki ja Risto Repo. *Itsenäisyyden ilmansunnat*. Helsinki: Auditorium, 2015.
- Tuminez, Astrid S. ”Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union.” *Journal of Cold War Studies* 5, no 4 (2003), 81–136.
- Zlotnik, Marc. ”Yeltsin and Gorbachev: The Politics of Confrontation”. *Journal of Cold War Studies* 5, no. 1 (2003): 128–164.

KOODISANANA PROLETAARINEN INTERNATIONALISMI

Gus Hall ja Neuvostoliitto

Tuomas Savonen

VTT, Helsinki

Tarkastelen tässä artikkelissa yhdysvaltalaisen kommunistijohtajan Gus Hallin suhdetta Neuvostoliittoon ja neuvostoliittolaisen kommunismintulkinnan heijastumista Hallin ajattelussa. Amerikansuomalaiseen siirtolaisperheeseen Pohjois-Minnesotassa vuonna 1910 syntynyt Gus Hall johti Yhdysvaltain kommunistista puoluetta (CPUSA) vuodesta 1959 vuoteen 2000. Keskeinen väitteeni on, että neuvostoliittolainen kommunismin tulkinta väritti vahvasti hänen poliittista ajatteluaan. Hallin neuvosto-orientaatiota voidaan selittää hänen henkilöhistoriallaan, mutta myös Neuvostoliiton tasaisesti kasvanut taloudellinen tuki Yhdysvaltain kommunistiselle puolueelle vaikutti hänen linjauksiinsa. Hallin voimakas neuvostosuuntautuneisuus vaikutti osaltaan vahvasti siihen, että kommunistinen puolue pysyi hänen johtokaudellaan marginaalissa amerikkalaisessa politiikassa.

Artikkeli pohjautuu suurelta osin Helsingin yliopistossa joulukuussa 2020 hyväksytyyn väitöskirjaani *Minnesota, Moscow, Manhattan: Gus Hall's Life and Political Line Until the Late 1960s*.¹ Väitöskirjan ajallisen rajauksen vuoksi artikkeli keskittyy suurelta osin 1960-lukuun,

mutta tarkastelen artikkelin lopussa lyhyesti myös Hallin Neuvostoliitto-suhdetta 1960-luvun jälkeen.

Yksi käsite yli muiden

Kun Yhdysvaltain kommunistisen puolueen pääsihteeri Gus Hall kiersi syksyllä 1966 Itä-Euroopassa tapaamassa veljespuolueiden johtajia, yksi käsite toistui tapaamisissa silmiinpistävästi usein. Kerta toisensa jälkeen Hall painotti tapaamisissa proletaarisen internationalismin tärkeyttä. Esimerkiksi Puolan ja Bulgarian johtajien Wladyslaw Gomułka ja Todor Živkovin kanssa käytyjen keskustelujen päätteeksi johtajat korostivat proletaarista internationalismia.² Hall korosti käsitettä myös keskustellessaan Mongolian johtajan Jumzajijn Tsendebalin sekä Moskovassa maanpaossa olleen venezuelalaisen kommunistijohtaja Jesus Farian kanssa.³

Proletaarisen internationalismin käsite ei putkahtanut Hallin puheenparteen aivan tyhjästä. Käsitettä oli korostettu Neuvostoliiton kommunistisen puolueen XXIII edustajakokouksessa maaliskuuhuhtikuussa 1966, ja *Pravda*-lehti oli nostanut käsitteen näkyvästi esille

1 Väitöskirjani on luettavissa Suomen Tiedeseuran internetsivuilla, <https://scientiarum.fi/fin/julkaisut/>.

2 FBI Records: The Vault, Operation Solo, kansio 109, s. 104 ja kansio 109, s. 157–158 (jatkoksa ”Operation Solo”). Tässä artikkelissa keskeisenä lähteenäni on Yhdysvaltain liittovaltion poliisin FBI:n Solo-tiedusteluoperaation vuosien 1958–68 dokumentit, jotka FBI on julkaissut internetarkistossaan. Solo-operaation dokumentit koostuvat suurimmaksi osaksi FBI:n New Yorkin ja Chicagon toimipisteiden raporteista FBI:n päämajalle. Viittaan tässä artikkelissa dokumentteihin vain niiden kansion ja sivunumeron mukaan.

3 Operation Solo, kansio 108, s. 255 ja kansio 108, s. 208–209.

saman vuoden kesällä.⁴ Myös Leonid Brežnev korosti proletaarista internationalismia Neuvostoliiton ulkopoliitiikan perustana tavatesaan Hallin Moskovassa syyskuussa 1966.⁵

Proletaarisella internationalismilla on tarkoitettu työläisten kansainvälistä solidaarisuutta ja ajatusta siitä, että eri maiden työläisten edut eivät voi olla keskenään ristiriidassa, koska kaikkien maailman työläisten etuna on porvariston ja imperialismien kaataminen. Proletaarisen internationalismin on katsottu juontavan juurensa Marxin ja Engelsin *Kommunistiseen manifestiin* ja sen kaikkien maiden proletaareille suunnattuun kehotukseen liittyä yhteen, vaikka Marx ja Engels eivät proletaarisen internationalismin käsitettä manifestissaan mainitsekaan.⁶

Proletaarinen internationalismi ei ole kuitenkaan pelkkä työläisten kansainvälisen solidaarisuuden synonyymi, vaan käsitteeseen sisältyy erityinen lisämerkitys. Yhdysvaltain liittovaltion poliisin FBI:n kommunistisen puolueen sisäpiiriin soluttama Morris Childs kiinnitti tähän huomiota keväällä 1967 kirjoittaessaan FBI:lle 55-sivuisen muistion Neuvostoliitosta. Childsin mukaan Neuvostoliitto naamioi käsitteeseen pyrkimyksensä ajaa kansallisia etujaan. Hänen mukaansa käsite oli perintöä ajoilta, jolloin Neuvostoliitto oli ainoa sosialistinen maa ja muiden maiden puolueet puolustivat innolla sosialismin edelläkävijämaata.⁷

Childs on tässä suhteessa samoilla linjoilla monien politiikantutkijoiden kanssa. Childsin aikalaisen Bernard S. Morrisin mukaan proletaarinen internationalismi merkitsi Neuvostoliiton tukemista ilman ehtoja.⁸ Margot Lightin mukaan käsite piti sisällään maan johtavan aseman tunnustamisen.⁹ Maud Bracke on puolestaan esittänyt, että proletaarinen internationalismi oli teoreettinen väline, jolla saatettiin perustella alistumista Neuvostoliiton kommunistisen puolueen alaisuuteen ja oikeuttaa NKP:n puuttuminen muiden maiden puolueiden asioihin.¹⁰

Yhtenäisyyden puolesta

”Proletaarinen internationalismi” ei suinkaan ole ainoa Hallin puheenparressa taajaan toistunut ilmaisu 1960-luvun puolivälissä. Vähintäänkin yhtä tiiviisti Hall puhui yhtenäisyydestä. Hän peräänkuulutti kansainväliseen kommunistiseen liikkeeseen yhtenäisyyttä, sillä ilman sitä imperialismien vastaista taistelua olisi vaikeaa voittaa. Ajoittain hänen puheensa yhtenäisyydestä yltyi lähes maanisiin mittoihin. Näin kävi esimerkiksi maaliskuussa 1966, kun hän lähetti tervehdyskirjeen Leonid Brežneville ja NKP:n XXIII edustajakokoukselle. Kolmen ja puolen sivun mittaisessa kirjeessään Hall mainitsee sanan ”yhtenäisyys” peräti 28 kertaa.¹¹

Kommunistisen liikkeen yhtenäisyyden puolustaminen ja edistäminen ei jäänyt Hallin

4 Operation Solo, kansio 106, s. 122; Milorad M. Drachkovitch, toim., *Yearbook on International Communist Affairs 1966* (Stanford: The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 1967), 33.

5 Operation Solo, kansio 108, s. 237.

6 Jozef Wilczynski, *An Encyclopedic Dictionary of Marxism, Socialism and Communism* (London: Macmillan Reference Books, 1981), 466–467.

7 Operation Solo, kansio 114, s. 82.

8 Bernard S. Morris, *International Communism and American Policy* (New York: Atherton Press, 1966), 40, 44.

9 Margot Light, *The Soviet Theory of International Relations* (Brighton: Wheatsheaf Books, 1988), 171.

10 Maud Bracke, *Which Socialism, Whose Détente?: West European Communism and the Czechoslovak Crisis, 1968* (Budapest: Central European University Press, 2007), 15.

11 Operation Solo, kansio 100, s. 149–150 ja kansio 101, s. 1–2. Neuvostoliitossa Hallin kirje noteerattiin siinä määrin positiivisesti, että se julkaistiin *Pravdassa* huhtikuun alussa 1966. Ks. Operation Solo, kansio 101, s. 61.

kohdalla juhlapuheiden tasolle, vaan se oli suorastaan läpileikkaava teema hänen kaikessa kansainvälisessä toiminnassaan 1960-luvulla. Hall oli esimerkiksi innokas kommunististen puolueiden välisten kansainvälisten konferenssien puolestapuhuja.¹² Kominternin kukoistusvuosina CPUSA:han liittynyt ja Moskovan kansainvälisessä Lenin-koulussa 1930-luvun alussa Komintern-henkeä itseensä imenyt Hall kaipasi kommunististen puolueiden välille enemmän yhteistyötä, kun Komintern ja sen seuraajaksi perustettu Kominformkin olivat jääneet historiaan.

Hall ei tyytynyt pelkästään kannattamaan kansainvälisten konferenssien järjestämistä, vaan hän ehdotti keväällä 1964 jopa uuden Kominternin perustamista kommunistisen liikkeen eheyttämiseksi.¹³ Ajatus ei kuitenkaan edennyt Hallin ehdotusta pidemmälle, sillä NKP piti ajatusta toteuttamiskelvottomana kansainvälisessä kommunistisessa liikkeessä tuolloin vallinneen ristiriitojen repimän tilanteen vuoksi.¹⁴

Syksyllä 1966 tekemällään laajalla kiertomatalla Hall puhui innolla kommunististen puolueiden yhteisen uutistoimiston perustamisesta. Hänen mukaansa uutistoimistolle oli tarvetta, sillä puolueet eivät tienneet riittävästi toistensa asioista. Hall sai innoitusta uutistoimistoidealleen muun muassa elokuun lopussa tekemällään Suomen-vierailulla, jonka aikana hän tutustui SKP:n ja SKDL:n toimintaan.¹⁵ Hall oli vaikuttunut näiden asemasta Suomen politiikassa, sillä olihan SKDL eduskunnan kolmanneksi suurin puolue 41 edustajapaikallaan.¹⁶ Pääministeri Rafael Paasion hallitukses-

sa SKDL:llä oli kolme ministerinsalkkua. Kaikki tämä teki Halliin suuren vaikutuksen, mikä on ymmärrettävää siinä valossa, että Yhdysvaltain kommunistisen puolueen vaalimenestys oli jäänyt lähestulkoon olemattomaksi. Hall esitteli uutistoimistoideaansa kiertomatansa aikana tapaamilleen kommunistijohtajille, jotka suhtautuivat siihen pääosin myönteisesti.¹⁷ Hanke ei kuitenkaan lähtenyt eteenmään.

Hall ei lannistunut ehdotustensa saamasta nihkeästä vastaanotosta. Helmikuussa 1968 Budapestissa pidetyssä kommunististen puolueiden neuvoa-antavassa konferenssissa hän otti esille sekä uuden puolueiden välisen yhteistyöelimen että yhteisen uutistoimiston perustamisen.¹⁸ Neuvostoliiton edustajat kertoivat suhtautuvansa Hallin esitykseen kommunististen puolueiden yhteistyön tiivistämisestä periaatteessa myönteisesti, mutta arvioivat samalla, että ehdotus ei ollut toteuttamiskelpoinen kommunistisessa liikkeessä tuolloin vallinneen kireän ilmapiirin vuoksi.¹⁹ Hallin uutistoimistoideaan Neuvostoliitto suhtautui niin ikään periaatteessa myönteisesti, mutta piti hankkeen vaatimaa rahoitusta ongelmallisena.²⁰

Hoiptelivät ruotuun

Hallin kansainvälisen kommunistisen liikkeen yhtenäisyyttä ja proletaarista internationalismia korostanut asenne näkyi selvästi myös hänen suhtautumisessaan Kiinaan, Kuubaan ja Romaniaan, jotka hoiptelivät 1960-luvulla ajoittain kaukanakin neuvostomallisen proletaarisen internationalismin polulta.

Kiinalaisten kanssa Hallilla oli eripuraa muun muassa Kuuban kriisin lopputuloksesta.

12 Ks. esim. Operation Solo, kansio 85, s. 41.

13 Operation Solo, kansio 58, s. 165–166. Ks. myös Operation Solo, kansio 49, s. 171–172.

14 Operation Solo, kansio 64, s. 73 ja kansio 72, s. 31.

15 Operation Solo, kansio 108, s. 34–35.

16 Hallin mukaan SKP oli ”kypsä puolue, josta meillä on paljon opittavaa”. *The Worker*, 4.9.1966.

17 Operation Solo, kansio 108, s. 171–172, 198, 200, 231.

18 Operation Solo, kansio 122, s. 20.

19 Operation Solo, kansio 125, s. 178.

20 Operation Solo, kansio 125, s. 66–67.

Kiinalaiset syyttivät Neuvostoliittoa kompromissin tekemisestä imperialistien kanssa, kun taas Hall piti kriisin lopputulosta voitonrauhanomaisen rinnakkaiselon politiikalle. Hall piti kiinalaisia vastuuttomina ja holtittomina dogmaattikkoina, joiden toiminta oli omiaan pirstomaan kansainvälisen kommunistisen liikkeen yhtenäisyyttä.²¹

Paljolti samankaltainen jännite vallitsi 1960-luvulla Hallin suhteessa kuubalaisiin. Keskeiseksi kompastuskiveksi muodostui näiden valmius edistää sosialismia väkivallan avulla. Neuvostoliiton ajamaa rauhanomaista rinnakkaiseloa vakaasti kannattanut Hall ei esimerkiksi voinut hyväksyä Kuuban Venezuelan kommunistikapinallisille antamaa aseapua eikä Venezuelassa käytävää sissisotaa, jota hän piti ”pikkuporvarillisten ja anarkististen poliittisten nuorisoriikollisten” toimintana.²² Fidel Castroon Hall suhtautui hyvin kriittisesti pitäen tätä pikkuporvarillisena romantikkona ja seikkailijana.²³ Hän kiinnitti huomiota siihen, että vauraan sokeriruokotilallisen perheeseen syntynyt Castro ei ollut taustaltaan aito proletariaatin edustaja. Niinpä ei ollutkaan yllättävää, että tämän politiikka edusti Hallin mielestä ”pikkuporvarillista nationalismia” – mitä voitaneen pitää proletaarisen internationalismin vastakohtana.²⁴

Kiinan ja Kuuban ohella Hallin kritiikin kohteeksi joutui myös itäblokin maiden joukossa omaa polkuaan kulkenut Romania. Maan linjaa Hall pääsi kritisoimaan suoraan itselleen Nicolae Ceausesculle, kun hän tapasi Romanian johtajan suuren Euroopan-kierromatkinsa yhteydessä lokakuussa 1966. He viettivät Bukarestissa pitkän illan yhdessä päivällistä syöden. Pikkutunneille venähtänyt

tapaaminen äityi loppuillasta tulikivenkatkuiseksi väittelyksi. Siinä missä Hall korosti tarvetta kansainvälisen kommunistisen liikkeen yhtenäisyyteen, Ceausescu painotti sitä, että kaikissa maissa ei voida rakentaa sosialismia saman mallin mukaisesti, sillä maat eroavat toisistaan niin paljon olosuhteiltaan ja kehitystasoltaan.²⁵

Omia polkujaan kulkeneiden kommunistimaiden ohella Hall suhtautui kriittisesti myös Italiassa toimineeseen länsimaiden suurimpaan kommunistiseen puolueeseen. Italian suurimpiin puolueisiin lukeutuneen kommunistipuolueen olisi voinut kuvitella toimineen Hallille esimerkkinä markkinatalousmaassa menestyksellisesti toimineesta kommunistipuolueesta, mutta ihailun ja inspiraation sijaan hänen suhdettaan italialaiseen veljespuolueeseen leimasi epäluulo ja nihkeys.

Hallin italialaisia kohtaan esittämän kritiikin ytimessä oli maan kommunistisen puolueen pääsihteerin Palmiro Togliattin kesällä 1956 lehtihaastattelussa käyttämä polysentrismin eli monenkeskisyyden käsite. Togliatti arvioi tuolloin, että kansainvälinen kommunistinen liike oli muuttumassa monenkeskiseksi, eikä sillä olisi enää jatkossa yhtä ainoaa johtajaa. Vaikka itse Nikita Hruštšev oli saman vuoden helmikuussa NKP:n XX edustajakokouksessa pitämässään historiallisessa puheessa korostanut kansallisten teiden merkitystä siirryttäessä sosialismiin, oli italialaisen näkemys varsin radikaali. Neuvostoliiton ilmaistua tyytymättömyytensä Togliattin haastattelukommentteihin, tämä omaksui maltillisemmän linjan eikä enää juuri käyttänyt polysentrismin käsitettä.²⁶

Vaikka italialaiset eivät oman näkemyksensä

21 Gus Hall, *The Only Choice: Peaceful Co-Existence* (New York: New Century Publishers, 1963), 24–35.

22 Operation Solo, kansio 51, s. 74.

23 Operation Solo, kansio 64, s. 21–22.

24 Operation Solo, kansio 108, s. 208.

25 Operation Solo, kansio 108, s. 161–175.

26 Bracke, *Which Socialism*, 66. Ks. myös Aldo Agosti, *Palmiro Togliatti: A Biography* (Lontoo: I.B. Tauris, 2008), 245, 288.

mukaan ajaneetkaan polysentrismää, Gus Hall näki jostain syystä puolueen tällaisessa valossa. Kun kaksi italialaista kommunistisenaattoria vieraili New Yorkissa syyskuussa 1965, syntyi heidän ja Gus Hallin välille suoranainen sanaharkka polysentrismiin liittyen.²⁷ Tämä konflikti ei suinkaan ollut ainoa Solodokumenteista löytyvä esimerkki Hallin negatiivisesta suhtautumisesta Italian kommunistiseen puolueeseen. Hallin kriittistä suhtautumista puolueeseen voi osaltaan selittää se, että hänen keskeisimmät vastustajansa ja kriitikonsa CPUSA:n riveissä – ennen muuta Gil Green, Dorothy Healey ja Al Richmond – olivat Italian kommunistipuolueen suuria ystäviä ja ihailijoita. Kyseinen kolmikko ylisti kirjoituksissaan vuolassanaisesti Italian puolueen avointa ja keskustelemaa ilmapiiriä ja toimivaa puoluedemokratiaa. Yhdysvaltain puolueen tilanteeseen he eivät suhtautuneet lainkaan yhtä myönteisesti.²⁸

Valtavirtaa vastaan

Tšekkoslovakian kysymyksessä

Kenties selvimmin Hallin sitoutuneisuus neuvostohenkiseen proletaariseen internationalismiin näkyi 1960-luvulla hänen suhtautumisessaan Tšekkoslovakian miehitykseen. Yhdysvaltain kommunistinen puolue oli yksi harvoista miehityksen hyväksyneistä länsimaisista kommunistipuolueista.²⁹

Aivan mutkatonta CPUSA:n kannanmuodostus asiassa ei ollut. Kun puolue-elimet eivät

ehdineet kokoontua riittävän ripeästi, Hall julkaisi oman kantansa miehityksestä heti sotilasoperaation alkamista seuranneena päivänä 21. elokuuta 1968. Hall piti miehitystä valitettavana mutta oikeutettuna tekona sosialismin puolustamisen kannalta. Hänen mukaansa Tšekkosloviassa oli tapahtunut sosialismin vastaisten aineiden nousu, jota tukivat Yhdysvaltain ja Länsi-Saksan imperialistit.³⁰

Kaikki CPUSA:n jäsenet eivät suinkaan allekirjoittaneet Hallin tulkintaa Tšekkoslovakian tapahtumista. Kenties näkyvin miehityksen kriitikko oli New Yorkin eli CPUSA:n suurimman puolueosaston puheenjohtaja Gil Green, joka kutsui miehitystä *New York Timesin* haastattelussa 23. elokuuta ”erittäin vakavaksi virheeksi” ja ”täysin perusteettomaksi”.³¹ Perin kriittisiä miehitystä kohtaan oltiin myös Etelä-Kaliforniassa, CPUSA:n toiseksi suurimmalla tukialueella. Neljä päivää miehitysoperaation alkamisen jälkeen Etelä-Kalifornian kommunistit vaativat paikallisen puoluejohtajan Dorothy Healeyn johdolla miehitysjoukkojen vetäytymistä Tšekkosloviasta ja vangittujen tšekkoslovakialaisten kommunistien vapauttamista. Samalla eteläkalifornialaiset korostivat kaikkien kommunistipuolueiden itsemääräämisoikeutta.³²

CPUSA:n virallinen kanta miehitykseen lyötiin lukkoon vasta kymmenen päivää sotilasoperaation alkamisen jälkeen, jolloin puolueen kansallinen komitea äänesti selvällä enemmistöllä pääsihteeri Hallin raportin hy-

27 Operation Solo, kansio 94, s. 43, 77, 91.

28 Ks. Operation Solo, kansio 51, s. 47; Dorothy Ray Healey & Maurice Isserman, *California Red: A Life in the American Communist Party* (Urbana: University of Illinois Press, 1990), 175, 227–228; Al Richmond, *A Long View from the Left: Memoirs of an American Revolutionary* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1973), 406.

29 CPUSA:n ohella Tšekkoslovakian miehityksen hyväksyivät läntisistä kommunistipuolueista vain Länsi-Saksan, Luxemburgin, Portugalin, Turkin ja Kyproksen puolueet. Useimmat näistä olivat hyvin pieniä, esim. Yhdysvaltain, Länsi-Saksan tai Luxemburgin puolueet. Osa niistä oli sen sijaan kotimaissaan laittomia, esim. Portugalin ja Turkin puolueet. Ks. Wolfgang Leonhard, *Eurocommunism: Challenge for East and West* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1979), 120.

30 Hallin henkilökohtainen kannanotto julkaistiin *Political Affairs* -julkaisun syyskuun 1968 numerossa otsikolla *The Czechoslovak Crisis: Statement by Gus Hall*.

31 *New York Times*, 23.8.1968.

32 Healey & Isserman, *California Red*, 231–232.

väksymisen puolesta. Green ja Healey jäivät näkemyksineen kansallisessa komiteassa vähemmistöön.³³ Raportissaan Hall perustelee Tšekkoslovakian miehitystä muun muassa Leninin näkemyksellä proletaarisesta internationalismista. Hän siteeraa siinä Leninin periaatetta, jonka mukaan ”proletaarisen taistelun edut yhdessä maassa ovat alisteisia proletaarisen taistelun eduille maailmanlaajuisesti”.³⁴ Hall myös vertaa Tšekkoslovakian miehitystä edeltänyttä kehitystä tulipaloon. Hänen mukaansa naapureilla on oikeus sammuttaa naapurustossa syttynyt tulipalo, jos se uhkaa sytyttää kaikki muutkin talot.³⁵ Hallin raportista tuli yksi hänen laajimmin julkaistuja kirjoituksiaan, sillä se julkaistiin erikoisliitteenä *Pravdassa* ja käännettiin venäjän ohella myös useille muille vieraille kielille.³⁶

Tšekkoslovakian miehitys ei aiheuttanut CPUSA:ssa massiivista jäsenten joukkoirtisanoutumista eikä puolueen avointa kahtiajakautumista, mutta se jätti silti syvät arvet puolueeseen. Muutamia näkyviä jäseniä puolueesta erosi – esimerkiksi San Franciscossa ilmestyneen *People's World*-lehden päätoimittaja Al Richmond³⁷ – mutta etenkin monet afroamerikkalaiset kommunistit eivät tapahtumalla juuri päättäneet vaivanneet, sillä heille yhdysvaltalaisen rasmin vastainen kamppailu oli selvästi keskeisempi teema kuin kansainvälisen kommunistisen liikkeen sisäiset nahinat.³⁸ Tšekkoslovakian tapahtumat jäivät kuitenkin kuplimaan pinnan alle nousten aina ajoittain pintaan, kuten Dorothy Healeyn erotessa puolueesta vuonna 1973.³⁹ Hänen laillaan miehi-

tystä vuonna 1968 kritisoinut Gil Green ei eronnut puolueesta ennen kuin vasta vuonna 1991, mutta hänet oli paljolti juuri Tšekkoslovakia-kommenttinsa takia sysätty puolueesta sivuraiteelle. Kuvaavaa Tšekkoslovakian tapahtumien jättämille arville on, että teema nousi esille niinkin myöhään kuin vuonna 1991. CPUSA ajautui tällöin vakavaan sisäiseen kriisiin, jonka yhteydessä monet edellisenä vuosikymmeninä vaietut epäkohdat nousivat esiin.⁴⁰

Lokakuun vallankumouksen kasvatti

Gus Hallin omaelämäkerrallisten kirjoitusten valossa hänen vankka asemoitumisensa Neuvostoliiton leiriin tuntuu johdonmukaiselta osalta hänen elämänsäkaartaan. Hall syntyi Lapualta Yhdysvaltoihin muuttaneiden Matti ja Sanna Halbergin perheeseen Cherryssä Pohjois-Minnesotassa lokakuussa 1910. Alkuperäiseltä nimeltään Hall oli Arvo Kustaa Halberg. Kolmikymmenluvun puolivälissä hän lyhensi kuitenkin nimensä asuessaan Ohion terästeollisuusalueella, sillä paikalliset yritykset eivät halunneet rekrytoida kommunisteiksi tunnettuja henkilöitä.

Omaelämäkerrallisissa kirjoituksissaan ja haastatteluissaan Hall luo narraation Yhdysvaltain kommunistisen puolueen perustajajäseniin lukeutuneiden vanhempiensa pojasta, joka jo alle kymmenvuotiaana eli vahvasti mukana Venäjän lokakuun vallankumouksen kuohuissa ja joka jo nuorella iällä luki innolla John Reedin kaltaisten vasemmistokirjailijoiden teoksia.⁴¹ Hallin mukaan hänen lapsuu-

33 Healey & Isserman, *California Red*, 233; Richmond, *Long View*, 413.

34 V. I. Lenin, *Collected Works*, vol. 31 (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1963), 144.

35 Gus Hall, *Czechoslovakia at the Crossroads* (New York: New Outlook Publishers, 1968), 25.

36 Healey & Isserman, *California Red*, 233.

37 Richmond, *Long View*, 429–433.

38 Richmond, *Long View*, 430.

39 Healey erosi puolueesta Al Richmondin omaelämäkerran *A Long View from the Left* ilmestymisen aiheuttaman kohun jälkimainingeissa. Ks. Healey & Isserman, *California Red*, 241–244.

40 Tšekkoslovakian miehitykseen liittyviä kysymyksiä puitiin CPUSA:n ennen vuoden 1991 puoluekokousta julkaisemassa *Dialog: Pre-Convention Discussion Bulletin* -lehdessä.

denkotinsa oli alueensa köyhin, mutta siellä oli silti alueen suurin kirjasto, jossa yhdysvaltalaisen vasemmistokirjailijoiden teosten ohella oli tarjolla myös Marxin, Engelsin ja Leninin teoksia – mukaan luettuna Hallin nuoruusvuosien suosikkiteos, Leninin *Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena*.⁴²

Hall kertoo käyneensä kouluja 15-vuotiaaksi ja lähteneensä sen jälkeen metsätöihin auttaakseen pienten sisarustensa elättämisessä. Hänen mukaansa metsätyömaiden työskentelyolosuhteet olivat suorastaan epäinhimillisen surkeat, ja hän kertookin ottaneensa ensiaskeleensa ammattiyhdistysaktiivina juuri Minnesotan metsätyömailla. Jotakuinkin samoihin aikoihin – vuonna 1927 – Hall kertoo liittyneensä Yhdysvaltain kommunistiseen puolueeseen.⁴³

Hallin puolueuraputki eteni yhdysvaltalaisen puoluekoulun kautta kansainväliseen Lenin-kouluun Moskovaan, jonne hän matkusti syksyllä 1931.⁴⁴ Hall ja hänen puolueensa vaikenivat visusti hänen Moskovan-opinnoistaan, mutta muun muassa useat todistajanlausunnot puhuvat sen puolesta, että hän opiskeli koulussa talvella 1931–1932.⁴⁵

Amerikkalainen ”punaorpo”

Päinvastoin kuin monissa muissa maissa, Yhdysvalloissa Lenin-koulussa opiskelleet saavuttivat varsin vahvan aseman kommunistisen puolueen johtelimissä. Selvimmin tämä näkyi, kun tarkastellaan CPUSA:n vuoden 1961

kansallista komiteaa, jonka yhdestätoista jäsenestä peräti kuusi oli opiskellut Lenin-koulussa. Vuoden 1961 kansallinen komitea oli vahvasti 1900-luvun alkuvuosina syntyneiden miehittämä. Komitean nuorin jäsen oli vuonna 1914 syntynyt James Jackson. Jacksonia ja kahta 1890-luvulla syntynyttä jäsentä lukuun ottamatta komitean kaikki muut kahdeksan jäsentä olivat syntyneet vuosina 1900–1911.

Kimmo Rentola on jakanut vuosina 1875–1955 syntyneet suomalaiset kommunistit kahdeksaan kohorttiin, jotka syntymäaikojensa ja taustaolosuhteidensa lisäksi eroavat toisistaan myös siinä, millaisissa olosuhteissa ja millaisin ajatuksin he liittyivät kommunistiseen puolueeseen. Rentolan mukaan vuosina 1897–1910 syntyneet muodostivat niin sanotun punaorpojen sukupolven. Tämän ryhmän jäsenet ”eivät ehtineet itse osanottajina vallankumoukseen, mutta olivat kuitenkin kyllin vanhoja nähdäkseen ja tajutakseen tarkkaan mitä tapahtui”. Kohortin nimekkäimpiä edustajia olivat muun muassa Ville Pessi, Aimo Aaltonen ja Hertta Kuusinen. Monet tämän sukupolven edustajista päätyivät 1920-luvun lopussa tai 1930-luvun alussa Neuvostoliittoon opiskelemaan esimerkiksi Moskovan kansainvälisessä Lenin-koulussa. ”He kasvoivat lokakuun vallankumouksen alkuperäisessä imussa kiinni Neuvostoliittoon ja pysyivät sen mukana. Bolshevisoinnin eri vaiheiden kautta heistä tuli suomalaisen bolshevismmin hard core”, Rentola kirjoittaa.⁴⁶

41 Mark Lapitsky & Nikolai Mostovets, *Gus Hall* (Moscow: Progress Publishers, 1985), 15–17; Phillip Bonosky, ”Gus Hall: A Worker’s Life,” teoksessa *Gus Hall: Working Class USA; The Power and the Movement* (New York: International Publishers, 1987), 10.

42 Lapitsky & Mostovets, *Gus Hall*, 10; Joseph North, ”Gus Hall at 60: An Appreciation,” teoksessa *Gus Hall: The Man and the Message*, Joseph North, James Jackson & George Meyers (New York: New Outlook Publishers, 1970), 8.

43 Lapitsky & Mostovets, *Gus Hall*, 27.

44 Rodger Swearingen, ”Gus Hall: Moscow-Trained Boss of the CPUSA,” teoksessa *Leaders of the Communist World*, toim. Rodger Swearingen (New York: The Free Press, 1971), 582.

45 *Communist Leadership: “Tough Guy” Takes Charge; Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, Eighty-Six Congress, Second Session; Testimony by and about Gus Hall. February 2 and 3, 1960* (Washington D.C.: United States Government Printing Office, 1960), 39.

Yhdysvaltain kommunistisessa puolueessa oli havaittavissa samankaltainen, pääasiassa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä syntynyt kohortti, joka oli aatteellisesti tiiviisti kytköksissä Neuvostoliittoon sen romahtamiseen saakka ja jossain tapauksissa sen jälkeenkin. Monet sen jäsenistä olivat opiskelleet Moskovan Lenin-koulussa tai saaneet läheisen kosketuksen Neuvostoliittoon työskennellessään Moskovassa Kominternin palveluksessa. Juuri tämän perin neuvostomielisen kohortin – Rentolaa mukaillen ”amerikkalaisen bolshevismien hard coren” – edustajat miehittivät CPUSA:n kansallisen komitean vuonna 1961 ja pitivät hallussaan puolueen tärkeimpiä johdopaikkoja vuosikymmeniä sen jälkeenkin.

Jos Gus Hallia vertaa vanhempiensa synnyinmaan kommunisteihin, solahtaa hän syntymäaikansa, elämänvaiheidensa ja aatteellisten valintojensa puolesta selvästi punaorpojen kategoriaan. Hänen ja Ville Pessin vertailu paljastaa suorastaan silmiinpistävän paljon samankaltaisia elementtejä heidän elämänkaarissaan. Molempien perhetausta oli vahvasti työväenluokkainen ja koulu-ura jäi lyhyeksi. Heistä kumpikin siirtyi jo teini-ikäisenä koulunpenkiltä metsätöihin ja myöhemmin metalliduurariksi. Molemmat liittyivät ammattiyhdistyksiin jo nuoruusvuosinaan ja kommunistipuolueeseen 1920-luvulla. He opiskelivat Moskovan kansainvälisessä Lenin-koulussa 1930-luvun alkupuoliskolla. Miehiä yhdisti myös se, että he istuivat vuosia vankilassa aatteensa takia ja nousivat puolueidensa pitkäaikaisiksi pääsihteereiksi pian vankilasta vapautumisensa jälkeen. Kumpikin toimi puolueissaan Moskovasta tulevan taloudellisen tuen vastuuhenkilöinä vuosikymmenten ajan – Pessi vielä pitkään pääsihteerikautensa päättymisen jälkeenkin.⁴⁷

Moskovan tukirahojen valtiias

Hallin pääsihteerikauden neuvostomyönteistä linjaa voidaan Hallin elämänhistorian ohella selittää myös taloudellisilla tekijöillä. CPUSA sai nimittäin Neuvostoliitosta lähestulkoon vuosittain kasvanutta taloudellista tukea, jonka käytöstä puolueen pääsihteeri pystyi varsin omavaltaisesti päättämään. Hall ei jättänyt tilaisuutta käyttämättä, vaan rahoitti Moskovasta tulleilla rahoilla tuntuvasti myös oman perheensä elämää.

CPUSA oli saanut rahoitusta Neuvostoliitosta jo ennen 1950-luvun loppuakin, mutta tuolloin käynnistyi Moskovan ja New Yorkin välillä systemaattinen rahaliikenne, joka jatkui samanmuotoisena 1980-luvun alkuun asti.⁴⁸ Avainhenkilöitä rahaliikenteen hoidossa olivat jo aiemmin mainittu Morris Childs ja hänen veljensä Jack, jotka siis olivat liittovaltion poliisin FBI:n myyriä.

Childsit eivät olleet näkyvästi puolueen toiminnassa mukana, vaan pysyttelivät näkyvättömissä kulissien takana. Heidän toiminnastaan ja rooleistaan olivat täysin perillä vain puolueen pääsihteerit, ensin Eugene Dennis ja joulukuusta 1959 alkaen Dennisiä seurannut Gus Hall. Kun Dennis kuoli vuonna 1961, Moskovan rahaliikenne jäi tyystin Hallin ja Childsien käsiin.

Vuonna 1958, Childsin veljesten ensimmäisenä toimintavuonna, Moskovasta tuleva tuki jäi vielä 75 000 dollariin, mutta vuonna 1965 vuotuinen tukisumma kasvoi jo yli miljoonaan dollariin. FBI:n julkaisema Solo-materiaali ulottuu vain vuoteen 1968, mutta John Barronin Solo-operaatiosta kirjoittaman populaariteoksen mukaan Neuvostoliiton tuki nousi vuonna 1978 yli kahteen miljoonaan ja operaation viimeisenä vuonna 1980 jo lähes 2,8 miljoonaan dollariin.⁴⁹

46 Kimmo Rentola, ”Kommunismien kahdeksan kohorttia,” teoksessa *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 1992*, toim. Mikko Majander (Helsinki: Tutkijaliitto, 1992), 78–79 & 82–83. Myös Veli-Pekka Leppänen tarkastelee punaorpojen sukupolvea väitöskirjassaan. Hänen mukaansa ryhmän jäsenten kuuliaisuus Neuvostoliitolle oli saumatonta ja Neuvostoliitto oli heidän henkinen kotimaansa. Veli-Pekka Leppänen, *Kivääri vai äänestyslippu?: Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970* (Helsinki: Edita, 1999), 139–142.

Gus Hall vieraili Suomessa innostunein mieltein vuonna 1966 ja tapasi tuolloin Suomen kommunistisen puoleen johtoa. Hymyilevää Hallia tarkkailee oikealta SKP:n pääsihteeri Ville Pessi. Kuva: Kansan Arkisto.

Rahaliikenteen käytännön järjestelyjä hoitaneet Childsin veljekset eivät puuttuneet lainkaan rahojen käyttöön, vaan siitä päättäminen jäi Hallin harteille. FBI teetti vuonna 1965 selvityksen Moskovasta vuodesta 1958 lähtien tulleiden rahojen käytöstä. Kesään 1965 mennessä saaduista lähes kolmesta miljoonasta dollarista 35 prosenttia eli noin miljoona dollaria oli mennyt puolueorganisaation pyörittämiseen. 14 prosenttia rahoista oli puolestaan

mennyt puolueen julkaisuihin, ennen muuta *The Worker*-lehteen. Suinkaan kaikkea Moskovasta saadusta rahasta ei ollut käytetty kesään 1965 mennessä. Hieman yli miljoona dollaria eli 36 prosenttia rahoista oli edelleen Childsin veljesten varastoissa tai siirrettyinä puolueen ”reservirahastoihin”.⁵⁰

Osa rahoista meni puoluejohtajien omaan käyttöön. FBI:n mukaan Hall oli kuorinut rahasta itselleen kesään 1965 mennessä noin

47 Pessin elämänvaiheista ks. Pekka Holopainen & Leo Lehdistö, *Itse asiassa kuultuna Ville Pessi* (Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1979); Timo Soukola, ”Pessi, Ville,” *Suomen Kansallisbiografia*, vol. 7, toim. Matti Klinge (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006).

48 Neuvostoliiton rahallinen tuki CPUSA:lle jatkui toki FBI:n Solo-operaation päättymisen jälkeenkin. John Earl Haynesin ja Harvey Klehrin mukaan CPUSA sai 1980-luvulla Neuvostoliitosta yli 20 miljoonaa dollaria ennen kuin rahoitus katkesi vuonna 1989. Ks. Harvey Klehr & John Earl Haynes, *The American Communist Movement: Storming Heaven Itself* (New York: Twayne Publishers, 1992), 283.

49 John Barron, *Operation Solo: The FBI’s Man in the Kremlin* (Washington D. C.: Regnery Publishing, 1995), 339–340. Barronin kirjassa julkaistut Neuvostoliiton vuosien 1958–67 tukisummat vastaavat lähes täydellisesti FBI:n Solo-dokumenttien tukisummaa.

50 Operation Solo, kansio 94, s. 18.

53 000 dollaria eli vajaat kaksi prosenttia kokonaissummasta. Tässä suhteessa Hall ei poikennut edeltäjästään Eugene Dennisistä, joka hänkin oli kuorinut itselleen noin 20 000 dollaria ennen kuolemaansa vuonna 1961.⁵¹

53 000 dollaria ei nykyihmisen korvaan kuulosta järin suurelta summalta, mutta on hyvä muistaa, että yhdysvaltalaisen perheiden vuotuiset mediaanitulot olivat tähän aikaan vajaat 6 900 dollaria.⁵² Jos Hallin omaan käyttöönsä 1960-luvun alkupuoliskolla haalima 53 000 dollaria jaetaan tasan hänen kuuden ensimmäisen pääsihteerivuotensa kesken, näyttäisi Hall netonneen vuotta kohden reilut 8 800 dollaria eli selvästi enemmän kuin keskiverto yhdysvaltalaisperhe.

Koska Hall oli CPUSA:n johtohahmoista ainoana perillä Moskovasta tulevasta rahaliikenteestä, saattoi hän käyttää tukirahoja oman valta-asemansa pönkittämiseen ja omien poliittisten linjaustensa läpiajamiseen puolueessa. Kriitikoidensa mukaan raha- ja muut lahjoitukset olivat Hallin keskeinen keino johtaa.⁵³ Hän saattoi esimerkiksi vahvistaa lupaavaksi katsomansa nuoren poliitikon alun sitoutumista puolueeseen lahjoittamalla hänelle auton.⁵⁴ Suorien raha- ja autolahjoitusten ohella myös Neuvostoliiton-matkat ja kirjojen kustannussopimukset olivat Hallille vallankäytön välineitä.⁵⁵

Entä miten Hall käytti omaan käyttöönsä haalimiaan Moskovasta tulleita varoja? Hän käytti tukirahoja oman elämänsä mukavoit-

tamiseen ja muun muassa osti heti pääsihteerikautensa alkajaisiksi upouuden Mercury-amerikanraudan.⁵⁶ Mutta huomattavan paljon hän käytti tukirahoja myös lastensa elämän mukavoittamiseen. Arvo-poika sai esimerkiksi upouuden, 2 700 dollaria maksaneen kastanjanruskean Ford Fairlanen.⁵⁷ Barbara-tytären perhe sai vielä tätäkin mitavampia lahjoituksia. Syyskuussa 1965 sille ostettiin Moskovan rahoilla osakkeita lähes 9 000 dollarin arvosta.⁵⁸ Seuraavana vuonna perhettä tuettiin tätäkin avokätisemmin, kun sen kiinteistökauppoja rahoitettiin 16 500 dollarilla.⁵⁹ Summa oli niin suuri, että itse FBI-pomo J. Edgar Hoover sai vaikutelman Barbarasta isänsä todellisena silmäteränä.⁶⁰

Kipukohtana

Neuvostoliiton antisemitismi

Neuvostoliiton rahallisen tuen saanti edellytti sitä, että CPUSA noudatti Moskovalle sopivaa poliittista linjaa. Tässä suhteessa neuvostoliittolaisilla ei ollut juuri huomautettavaa yhdysvaltalaisille tovereilleen. Neuvostomyönteisen linjan noudattaminen ei yleensä tuottanut vaikeuksia, vaikka esimerkiksi Tšekkoslovakian miehityksen yhteydessä CPUSA:n riveissä ilmenikin protestointia puoluejohdon linjaa vastaan.

Tšekkoslovakian miehityksen ohella toinen kipukohta CPUSA:n neuvostosuhteissa 1960-luvulla oli Neuvostoliitossa ilmennyt antisemitismi ja – siihen kytkeytyen – Lähi-

51 Operation Solo, kansio 94, s. 20.

52 US Census Bureau, *Income in 1965 of Families and Persons in the United States: Current Population Reports, Series P-60, No. 51* (Washington D.C.: United States Government Printing Office, 1967), 3.

53 Healey & Isserman, *California Red*, 175–176; Anders Stephanson, ”Interview with Gil Green,” teoksessa *New Studies in the Politics and Culture of U.S. Communism*, toim. Michael E. Brown, Randy Martin, Frank Rosengarten & George Snedeker (New York: Monthly Review Press, 1993), 321.

54 Michael Zagarelli, haastattelu tekijän kanssa, New York, lokakuu 2013.

55 Healey & Isserman, *California Red*, 175–176.

56 Operation Solo, kansio 25, s. 39.

57 Operation Solo, kansio 114, s. 236–237, 271.

58 Operation Solo, kansio 94, s. 102.

59 Operation Solo, kansio 115, s. 140–142.

60 Operation Solo, kansio 115, s. 180–181. Hoover käytti Barbarasta ilmaisua ”apple of his eye”.

idän tapahtumat. Juutalaisuuteen ja Israeliin liittyvät kysymykset olivat CPUSA:lle sensitiivisiä, sillä puolueen jäsenkunnasta huomattavan suuri osa oli juutalaisia. Heidän tarkasta osuudestaan ei ole tilastotietoa, mutta on arvioitu, että he muodostivat selvän enemmistön puolueen New Yorkissa asuvista jäsenistä.⁶¹ New Yorkin osuus CPUSA:n jäsenkunnasta oli 1960-luvun alussa lähes 40 prosenttia. Myös kahdessa muussa puolueen suuressa jäsenkeskittymässä, Chicagossa ja Los Angelesissa, oli suuret juutalaisyhteisöt, joiden jäsenistä monet kuuluivat puolueeseen. CPUSA:n sosiaalista rakennetta tutkineen Nathan Glazerin mukaan missään muussa läntisessä kommunistipuolueessa ei juutalaisilla ollut yhtä vahvaa asemaa. Tämä selittää puolueen herkkyyden neuvostoliittolaisen antisemitismin suhteen.⁶²

Neuvostoliitosta oli kantautunut tietoja lisääntyneestä antisemitismistä jo 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa, mutta tilanne kulminoitui vuonna 1964, kun Ukrainan tiedakatemia julkaisi Trofim Kichko -nimisen kirjoittajan laajaa kansainvälistä huomiota saavuttaneen antisemitistisen teoksen. Kirja oli Hallille kiusallinen, sillä se antoi oivan lyömäaseen Yhdysvaltain antikommunistisille juutalaisille. Hall tuomitsi kirjan julkisesti⁶³ ja ilmaisi myös Jack Childsin välityksellä tuhtumuksensa neuvostoliittolaisille.⁶⁴ Hänen pääsärkyään asian suhteen lisäsi New Yorkissa ilmestyneen jiddishinkielisen kommunistilehden *Morning Freiheitin* päätoimittajan Paul Novickin vuoden 1964 lopulla tekemä Neuvostoliiton-matka, jolta palattuaan tämä kritisoi vierailukohteessaan havaitsemaansa antisemitismia.⁶⁵

Neuvostoliiton väitetty antisemitismi oli ajankohtainen teema edelleen syyskuussa 1966, kun Hall pääsihteerikautensa ensimmäisellä Moskovon-vierailulla tapasi Leonid Brežnevin. NKP:n pääsihteerin vakuutti yhdysvaltalaiskollegalleen, että Neuvostoliitossa ei ollut ongelmia kansallisten vähemmistöjen kanssa ja että ongelmat olivat länsimaiden keksintöä. Samassa yhteydessä Brežnev vihjaisi, että CPUSA:n suunnitteleman antisemitismia käsittelevän konferenssin järjestäminen ei ehkä olisi hyvä idea, sillä se antaisi Neuvostoliiton vihollisille mahdollisuuden paisutella maan väitettyä antisemitistisyyttä.⁶⁶ On hyvin mahdollista, että Hall otti Brežnevin vinkistä vaarin, sillä marraskuulle 1966 suunniteltua konferenssia lykättiin. Lopulta se jätettiin pitämättä, kun kesäkuussa 1967 käyty kuuden päivän sota laittoi uusiksi juutalaisuutta ja Israelia koskevan keskustelun USA:n vasemiston piirissä. Hall asettui kuuden päivän sodan aiheuttamassa debatissa vankkumattomasti Neuvostoliitonkin edustamalle arabimyönteiselle ja Israel-vastaiselle linjalle, mitä monien yhdysvaltaisten juutalais-kommunistien oli vaikea sulattaa. CPUSA:n kritiikitön suhtautuminen Neuvostoliitossa ilmenneeseen antisemitismiin ja puolueen Israel-vastainen linja johtivatkin siihen, että monet juutalaiset jäsenet jättivät puolueen ja että juutalaisten suhteellinen osuus puolueessa pieneni 1960-luvun jälkeksi.⁶⁷

Maailmanpolitiikkaa punaisten silmälasien lävitse

Gus Hallin asemoituminen Neuvostoliiton leiriin kansainvälisen kommunismin kentässä ei millään lailla heikentynyt 1970-luvulla.

61 Nathan Glazer, *The Social Basis of American Communism* (New York: Harcourt, Brace & World, 1961), 221.

62 Glazer, *Social Basis*, 131.

63 *New York Times*, 22.3.1964; *The Worker*, 24.3.1964.

64 Operation Solo, kansio 60, s. 122.

65 Operation Solo, kansio 80, s. 222; *New York Times*, 26.12.1964.

66 Operation Solo, kansio 108, s. 236.

67 Klehr & Haynes, *American Communist*, 173.

Tämä näkyi niin hänen suhtautumisessaan eurokommunisteihin kuin Kiinaanakin. Espanjalaisen Santiago Carrillon, johtavan eurokommunistin, Hall leimasi työväenluokan ja sosialismin viholliseksi ja neuvostovastaisten herjausten lähteeksi.⁶⁸ Mao puolestaan oli hänen silmissään pikkuporvarillinen nationalisti ja maolaisuus imperialistien saappaista nuoleskelevaa opportunistia.⁶⁹

Hallin suhtautuminen kansainvälisen politiikan tapahtumiin heijasteli sekini vahvasti Neuvostoliiton linjauksia. Hän esimerkiksi piti neuvostojoukkojen vuoden 1979 lopussa suorittamaa Afganistanin miehitystä oikeutettuna, koska sen taustalla oli hänen mukaansa maan vallankumousneuvoston Neuvostoliitolle esittämä avunpyyntö. Neuvostoliiton toimien motiivina oli hänen mielestään Afganistanin itsenäisyyden ja sen vallankumouksen puolustaminen maan ulkopuolisia imperialistisia hyökkäjiä vastaan.⁷⁰

Puolaan joulukuussa 1981 julistetun sotatilan Hall selitti samankaltaisella narraatiolla: Puola oli joutunut pienen länsimaiden tukeman vastavallankumouksellisten joukon takia sekasorron valtaan, ja sosialismin pelastamiseksi maan hallituksen oli turvauduttava poikkeustoimiin. Puolan johdon toimet olivat Hallin mukaan tappio presidentti Ronald Reaganille, jonka ulkopoliittikan kulmakivi oli vastavallankumouksen lietsominen sosialistisissa maissa.⁷¹

Hallin näkemys eteläkorealaisen Boeing 747 -matkustajakoneen alasampumisesta Neuvostoliiton ilmatilassa syyskuussa 1983 havainnollisti niin ikään Hallin taipumusta tulkita kansainvälisiä tapahtumia Neuvostoliiton kannalta myönteisesti. Hänen mieles-

tään korealaiskone oli alasampumisen hetkellä Neuvostoliiton ilmatilassa suorittamassa Yhdysvaltain ja Etelä-Korean tiedusteluelinten yhteistä vakoiluoperaatiota. Syyllisiä korealaiskoneen alasampumiseen ja 269 ihmishengen menetykseen olivat Hallin mukaan presidentti Reagan, Yhdysvaltain puolustushallinto ja maan taantumukselliset piirit, jotka olivat neuvostovastaisessa hysteriaassaan valmiita riskeeraamaan satojen viattomien ihmisten henget tiedustelutietojen saamiseksi.⁷²

Mihail Gorbatšoviin ja hänen uudistuspolitiikkaansa Hall suhtautui aluksi myönteisesti, mutta vähitellen hänen suhtautumisensa muuttui kriittisemmäksi. Vielä vuonna 1988 Hall piti Gorbatšovin glasnost- ja perestroika-politiikkaa mahdollisuutena uudistaa ja parantaa sosialismia, mutta muutamaa vuotta myöhemmin hän ei nähnyt Gorbatšovissa juuri mitään hyvää. Kesäkuussa 1991 pidetyssä CPUSA:n tapaamisessa Hall hyökkäsi kovin sanoin Gorbatšovia vastaan, minkä jälkeen asetui saman vuoden elokuussa tukemaan neuvostojohtajaa vastaan suunnattua vallankaappausyritystä. Hall ehti tehdä linjansa tiettäväksi koko puolueorganisaatiolle ennen kuin vallankaappaus kolme päivää kestätyään kuihtui kasaan. Hänen linjansa herätti laajaa protestointia puolueessa. Demokratiaan sitoutuneen puolueen johtajan ei katsottu voivan esittää tällaisia kommentteja.⁷³

CPUSA:n sisällä oli kuohunut jo pitkään muun muassa puolueen poliittisen linjan ja puutteelliseksi koetun puoluedemokratian aiheuttamien erimielisyyksien vuoksi. Hallin asettuminen Neuvostoliiton vallankaappajien puolelle oli enää vain rikka rokassa skismojen kokonaisuudessa, joka johti puolueen jakautu-

68 *World Magazine*, 30. 7. 1977.

69 "Open Letter to Chinese Communist Party," *Political Affairs*, helmikuu 1979.

70 Gus Hall, "What Really Happened in Afghanistan?" *Political Affairs*, maaliskuu 1980.

71 *Daily World*, 19.12.1981.

72 *Daily World*, 10.9.1983.

73 Daniel Rosenberg, "From Crisis to Split: The Communist Party USA 1989–1991," *American Communist History* 18, no. 1–2 (2019): 14, 36, 40.

Mihail Gorbatšov ei ollut mies Gus Hallin mieleen. Tässä Neuvostoliiton viimeiseksi jäänyt johtaja limusiiniin kyydissä Suomen-vierailullaan lokakuussa 1989. Kuva: Kansan Arkisto.

miseen kahtia Clevelandissa joulukuun 1991 alussa, pari viikkoa ennen Neuvostoliiton hajoamista järjestetyssä puoluekokouksessa. Hall ja hänen ortodoksiseen kommunismin tulkintaansa uskovat kannattajansa jäivät puolueeseen, kun taas uudistusmieliset, demokraattista sosialismia kannattaneet Hall-kriitikot lähtivät puolueesta ja perustivat *Committees of Correspondence* -järjestön.⁷⁴

Yhdysvaltalaisen politiikan kurioositeetti

Gus Hall jatkoi Yhdysvaltain piskuseksi fraktioksi kutistuneen kommunistisen puolueen johtajana kevääseen 2000 saakka. Ikä alkoi tuolloin painaa lähes 90-vuotiasta Hallia jo siinä määrin, että hänet syrjäytettiin hie-

novaraisesti puolueen johdosta.⁷⁵ Hall kuoli diabeteksen aiheuttamiin komplikaatioihin lokakuussa 2000, viisi päivää 90-vuotissyntymäpäivänsä jälkeen.

Yhdysvaltain kommunistisen puolueen koon ja merkitykseen nähden Hallin kuolema noteerattiin maan tiedotusvälineissä yllättävän laajasti. Esimerkiksi *New York Times* julkaisi hänestä laajemman nekrologin kuin monesta vaikutusvaltaisemmasta yhdysvaltalaispoliitikosta.⁷⁶

Laaja huomio ei johtunut niinkään Hallin yhteiskunnallisesta merkityksestä vaan pikemminkin hänen roolistaan eräänlaisena maansa poliittisen elämän kurioositeettina. Kurioositeetteja Hall ja hänen puolueensa olivatkin aina-

⁷⁴ Clevelandin puoluekokousta ja sitä edeltäneitä tapahtumia tarkastelee edellä mainitun Daniel Rosenbergin artikkelin ohella perusteellisesti myös muun muassa Gary Murrell, *The Most Dangerous Communist in the United States: A Biography of Herbert Aptheker* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2015), 328–339.

⁷⁵ Sam Webb, haastattelu tekijän kanssa, New York, syyskuu 2016.

⁷⁶ *New York Times*, 17.10.2000.

kin kannatuslukujen valossa. Hän oli vuosina 1972–1984 neljä kertaa kommunistisen puolueen presidenttiehdokkaana, eikä onnistunut kertaakaan saamaan vaaleissa yli promillea annetuista äänistä. Hallin paras saavutus tässä suhteessa oli vuoden 1976 vaaleissa saatu vaajaan 59 000 äänen potti, joka jäi kauas vaalit voittaneen demokraatti Jimmy Carterin lähes 41 miljoonan äänen saaliista. Hallin osuus kaikista annetuista 81,5 miljoonasta äänestä jäi vaatimattomaan 0,07 prosenttiin. Hänen vaalimenestyksensä ei parantunut 1980-luvulla, vaikka hänen varapresidenttiehdokkaakseen tuli laajasti tunnettu kommunisti-intellektuelli Angela Davis. Hallin äänimäärä laski vuoden 1984 vaaleissa reiluun 36 000:een eli 0,04 prosenttiin annetuista äänistä.⁷⁷

Myös jäsenmäärällä mitattuna Hallin johtama CPUSA jäi kuriositeetiksi. Puolueella oli FBI:n mukaan 1960-luvun alussa noin 5 000 jäsentä, kun taas Ranskan kommunistisella puolueella oli yli 400 000 ja Italian kommunistisella puolueella noin 1,6 miljoonaa jäsentä. Pienen Suomenkin kommunistisella puolueella oli tuolloin noin 50 000 jäsentä eli noin kymmenkertainen määrä yhdysvaltalaiseen veljespuolueeseen nähden.⁷⁸ CPUSA:n 1960-luvun jälkeisestä jäsenkehityksestä ei ole luotettavia ulkopuolisia arvioita, mutta puolueen mukaan jäsenmäärä nousi 1980-luvulla 20 000:een.⁷⁹ Esitettyihin jäsenmäärätietoihin tulee suhtautua varauksella, sillä puolue paisytteli jäsenmääriään muun muassa Moskovaan saatavan rahoituksen turvaamiseksi.⁸⁰ Omassa maassaan CPUSA oli joka tapaukses-

sa marginaalisen pieni, sillä Yhdysvalloissa oli vuonna 1985 lähes 240 miljoonaa asukasta.

Miksi Hallin johtaman Yhdysvaltain kommunistisen puolueen menestys jäi niin vaatimattomaksi, vaikka Neuvostoliitto pumppasi siihen vuosikymmenten mittaan kymmeniä miljoonia dollareita? Tämän kysymyksen myötä tullaan politiikantutkijoiden jo Karl Marxin ajoista lähtien pohtimaan kysymyseen vasemmistolaisten aatteiden heikosta menestyksestä Yhdysvalloissa. Ilmiölle on esitetty runsaasti erilaisia selityksiä. On viitattu Yhdysvaltain korkeaan elintasoon, korkeaan sosiaaliseen liikkuvuuteen, luokkaidentiteettien heikkouteen, laajamittaiseen maahanmuuttoon ja työväenluokan heterogeenisyyteen. On viitattu Yhdysvaltain poliittisen järjestelmään, joka suosii kahta suurta valtapuoluetta ja estää uusien puolueiden läpimurrot politiikan areenalle. On viitattu USA:ssa 1900-luvulla toistuneisiin kommunistivainoihin ja erityisesti 1950-luvun mccarthyismiin. On viitattu maan kulttuuriin ja arvomaailmaan ja ennen muuta yhdysvaltalaisen voimakkaaseen individualismiin ja antistatistisiin, joiden tarjoamassa kasvualustassa mitkään vasemmistolaiset aatteet eivät voi kukoistaa.⁸¹

Kuten yllä olevasta käy ilmi, Yhdysvallat oli – ja on edelleen – perin hankala toimintaympäristö kaikenlaisille vasemmistopoliitikoille. Silti voi esittää kysymyksen, olisivatko Hall ja CPUSA voineet menestyä paremmin toisenlaisella, vähemmän neuvostohenkisellä poliittisella orientaatiolla, vähemmän voimakkaalla sitoutumisella proletaariseen interna-

77 John L. Moore, Jon P. Preimesberger & David R. Tarr, toim., *Congressional Quarterly's Guide to U.S. Elections* (Washington D.C.: CQ Press, 2001), 695–697.

78 John H. Hodgson, "Finland: The SKP and Electoral Politics," teoksessa *Communism and Political Systems in Western Europe*, toim. David E. Albright (Boulder: Westview Press, 1979), 244.

79 Guenter Lewy, *The Cause That Failed: Communism in American Political Life* (New York: Oxford University Press, 1990), 308.

80 Operation Solo, kansio 20, s. 234, 241 ja kansio 101, s. 8.

81 Seymour Martin Lipset ja Gary Marks tarkastelevat perusteellisesti erilaisia selityksiä vasemmistolaisten ajattelutapojen heikolle menestykselle Yhdysvalloissa kirjassaan *It Didn't Happen Here: Why Socialism Failed in the United States* (New York: W.W. Norton & Company, 2000).

tionalismiin. Se olisi voinut olla mahdollista sen valossa, miten CPUSA:n trotskilainen kilpakumppani, Neuvostoliittoon kriittisesti suhtautunut Socialist Workers Party (SWP) pärjäsi vaaleissa. Ilman Neuvostoliiton kaltaista suurta kansainvälistä rahoittajaa toimineen SWP:n ehdokkaat kukistivat CPUSA:n ehdokkaat selvin numeroin presidentinvaaleissa vuosina 1968, 1972 ja 1976.⁸²

SWP:n presidenttiehdokkaiden menestyksestä muutamissa vaaleissa ei voi tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä, mutta heidän vaalimenestyksensä näyttäisi tukevan entisen CPUSA-aktiivin Jay Schaffnerin näkemystä siitä, että kommunistisen puolueen Moskovasta saama rahoitus ja siihen kytkeytynyt poliittisen linjan voimakas neuvosto-orientaatio olivat pitkällä aikavälillä haitallisia puolueelle. Schaffnerin mukaan Moskovasta tullut rahoitus muodosti noidankehän: Rahoituksen edellyttämä neuvostomielisyys ajoi CPUSA:n eristyksiin Yhdysvaltain politiikan realiteeteista ja edistyksekkäiden kansalaisjärjestöjen valtavirrasta, mikä heikensi mahdollisuuksia hankkia kannatusta ja rahoitusta omassa maassa. Se puolestaan ajoi puolueen riippuvaiseksi Neuvostoliiton rahoituksesta ja teki siitä näin ollen entistäkin neuvostomielisemmän.⁸³ Lopputuloksena CPUSA oli ryhmittymä, jonka vaikutus Yhdysvaltain politiikkaan jäi kurioseitein tasolle.

Lähteet

Arkistolähteet

FBI Records: The Vault, Operation Solo, <https://vault.fbi.gov/solo>.

Haastattelut

Jay Schaffner, haastattelu tekijän kanssa. New York, lokakuu 2013.

Sam Webb, haastattelu tekijän kanssa. New York, syyskuu 2016.

Michael Zagarell, haastattelu tekijän kanssa. New York, lokakuu 2013.

Tutkimuskirjallisuus

Agosti, Aldo. *Palmero Togliatti: A Biography*. Lontoo: I.B. Tauris, 2008.

Bracke, Maud. *Which Socialism, Whose Détente?: West European Communism and the Czechoslovak Crisis, 1968*. Budapest: Central European University Press, 2007.

Drachkovitch, Milorad M., toim. *Yearbook on International Communist Affairs 1966*. Stanford: The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 1967.

Glazer, Nathan. *The Social Basis of American Communism*. New York: Harcourt, Brace & World, 1961.

Hodgson, John H. "Finland: The SKP and Electoral Politics". Teoksessa *Communism and Political Systems in Western Europe*, toimittanut David E. Albright, 243–267. Boulder: Westview Press, 1979.

Klehr, Harvey & John Earl Haynes. *The American Communist Movement: Storming Heaven Itself*. New York: Twayne Publishers, 1992.

Leonhard, Wolfgang. *Eurocommunism: Challenge for East and West*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1979.

Leppänen, Veli-Pekka. *Kivääri vai äänestyslippu?: Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Helsinki: Edita, 1999.

Lewy, Guenter. *The Cause That Failed: Communism in American Political Life*. New York: Oxford University Press, 1990.

Light, Margot. *The Soviet Theory of International Relations*. Brighton: Wheatsheaf Books, 1988.

Lipset, Seymour Martin & Gary Marks. *It Didn't Happen Here: Why Socialism Failed in the United States*. New York: W.W. Norton & Company, 2000.

Moore, John L., Jon P. Preimesberger & David R. Tarr, toim. *Congressional Quarterly's Guide to U.S. Elections*. Washington D.C.: CQ Press, 2001.

Morris, Bernard S. *International Communism and American Policy*. New York: Atherton Press, 1966.

Murrell, Gary. *The Most Dangerous Communist in the United States: A Biography of Herbert Aptheker*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2015.

Rentola, Kimmo. "Kommunismmin kahdeksan ko-

⁸² Moore, Preimesberger & Tarr, *Congressional Quarterly's*, 694–695.

⁸³ Jay Schaffner, haastattelu tekijän kanssa, New York, lokakuu 2013.

- horttia”. Teoksessa *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 1992*, toimittanut Mikko Majander, 74–102. Helsinki: Tutkijaliitto, 1992.
- Rosenberg, Daniel. “From Crisis to Split: The Communist Party USA 1989-1991.” *American Communist History* 18, no. 1–2 (2019): 1–55.
- Soukola, Timo. ”Pessi, Ville.” Teoksessa *Suomen Kansallisbiografia*. Vol. 7, toimittanut Matti Klinge. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.
- Swearingen, Rodger. ”Gus Hall: Moscow-Trained Boss of the CPUSA.” Teoksessa *Leaders of the Communist World*, toimittanut Rodger Swearingen, 580–595. New York: The Free Press, 1971.
- Wilczynski, Jozef. *An Encyclopedic Dictionary of Marxism, Socialism and Communism*. London: Macmillan Reference Books, 1981.

Muistelmat ja elämäkerrat

- Barron, John. *Operation Solo: The FBI's Man in the Kremlin*. Washington D. C.: Regnery Publishing, 1995.
- Healey, Dorothy Ray & Maurice Isserman. *California Red: A Life in the American Communist Party*. Urbana: University of Illinois Press, 1990.
- Holopainen, Pekka & Leo Lehdistö. *Itse asiassa kulluna Ville Pessi*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1979.
- Richmond, Al. *A Long View from the Left: Memoirs of an American Revolutionary*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1973.
- Stephanson, Anders. ”Interview with Gil Green.” Teoksessa *New Studies in the Politics and Culture of U.S. Communism*, toimittaneet Michael E. Brown, Randy Martin, Frank Rosengarten & George Snecker. New York: Monthly Review Press, 1993.

Muu kirjallisuus

- Communist Leadership: “Tough Guy” Takes Charge; Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, Eighty-Six Congress, Second Session; Testimony by and about Gus Hall. February 2 and 3, 1960*. Washington D.C.: United States Government Printing Office, 1960.
- Hall, Gus. *The Only Choice: Peaceful Co-Existence*. New York: New Century Publishers, 1963.
- Hall, Gus. *Czechoslovakia at the Crossroads*. New York: New Outlook Publishers, 1968.
- Hall, Gus. *Working Class USA: The Power and the Movement*. New York: International Publishers, 1987.
- Lapitsky, Mark & Nikolai Mostovets. *Gus Hall*. Moscow: Progress Publishers, 1985.
- Lenin, V. I. *Collected Works*. Vol. 31. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1963.
- North, Joseph. ”Gus Hall at 60: An Appreciation.” Teoksessa *Gus Hall: The Man and the Message*, Joseph North, James Jackson & George Meyers (New York: New Outlook Publishers, 1970).
- US Census Bureau. *Income in 1965 of Families and Persons in the United States: Current Population Reports, Series P-60, No. 51*. Washington D.C.: United States Government Printing Office, 1967.

Sanoma- ja aikakauslehdet

- Daily World*
Dialog: Pre-Convention Discussion Bulletin
New York Times
Political Affairs
The Worker
World Magazine

KOMMUNISMENS SVARTA BOK JA "VASEMMISTOVAARAN" VARJO RUOTSISSA

Ville Okkonen

VTT, tutkijatohtori, Turun yliopisto

Keväällä 2021 Ruotsin oikeistolehdistä aktivoituttiin, kun pääministeri Stefan Löfven (sd.) kommentoi julkisuuteen, että Vasemmistopuolueen (Vänsterpartiet) edeltäjä, Vasemmistopuolue-Kommunistit (Vänsterpartiet-Kommunisterna) oli 1970-luvulla tukenut demokratiaa. Maltillisen kokoomuksen (Moderata samlingspartiet) puheenjohtaja Ulf Kristersson piti lausumaa hiuksia nostattavana ja historiattomana. Ruotsidemokraattien puheenjohtaja Jimmie Åkesson puolestaan vaati pääministeriä pyytämään anteeksi.¹ Maltillisen kokoomuksen entinen europarlamentaarikko Gunnar Hökmark jopa epäili, ettei Löfven enää kyennyt erottamaan diktatuuria ja demokratiaa.² Hyödyntääkö Ruotsin oikeisto politiikassaan tietynlaista, sisällöltään kiistanalaista kommunismikäsitettä ja voidaanko tähän kysymykseen vastata historiantutkimuksen keinoin?

Tämä artikkeli etsii nykyhetken kommunismipuheisiin selityksiä tarkastelemalla Ranskassa vuonna 1997 ilmestyneen *Le Livre noir du communisme: Crimes, terreur, répression* -teoksen ruotsinnoksen (*Kommunismens svarta bok*, 1999) herättämää keskustelua Ruotsissa ja sen jatkokomentointia valtiollisen, historiatietoisuutta edistävän Forum för levande historia -valtionviraston ympärillä. Vaikka

reaalisosialismin romahtamisesta on kulunut 30 vuotta eikä Euroopan poliittisella kartalla ole voimakkaita kommunistisia puolueita, kommunismista ja sen jälkivaikutuksista keskustellaan yhä intohimoisesti. Syksyllä 2019 Tukholman lääniin kuuluvan Järfällan kunnanvaltuuston kokouksalista poistettiin – Maltillisen kokoomuksen aloitteesta – työväenliikkeen historiaa käsittelevä, kunnan vuonna 1981 hankkima kuvataideteos, jossa detaljina on Karl Marxin *Pääoma*. Sen väitettiin edustavan ”antidemokraattisia arvoja”. Ruotsin TV 4:n Nyhetsmorgon puolestaan latasi syksyllä 2018, juuri eduskuntavaalien alla YouTube-palveluun kirjailija Magnus Utvikin haastattelun saatteella, joka rinnasti kommunismin ja natsismin sekä yhdisti Vasemmistopuolueen kommunismiin: ”Man talar ofta om Sverige-demokraternas nazistiska rötter – men sällan om Vänsterpartiets kommunistiska historia”. Kun Maltillisen kokoomuksen nuorisojärjestön edustaja muistutti keväällä 2019, että Vasemmistopuolueen äänestäminen palveli ryhmää, joka aiemmin sai rahaa Neuvostoliitosta,³ Utvik kommentoi vieläkin ytimekkäämmin ja pyysi puolueen äänestämistä harkitsevia muistamaan kommunismin uhreja.⁴

Utvikin viittausta kommunismin uhreihin voidaan pitää leimaavana ja spontaanina siksi,

1 SVT, 31.3.2021, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/lofven-kritiseras-efter-vpk-uttalande-harresande>.

2 *Expressen*, 31.3.2021, <https://www.expressen.se/debatt/lofven-ser-inte-skillnad-pa-demokrati-och-diktatur/>.

3 *Expressen*, 16.1.2019, <https://www.expressen.se/debatt/ni-ger-inflytande-till-partiet-som-fick-pengar-av-sovjet/>.

4 *Expressen*, 23.5.2019, <https://www.expressen.se/debatt/tank-pa-kommunismens-offer-innan-du-rostar-pa-v/>.

Kommunismen musta kirja on paljon keskustelua herättänyt teos. Se on käännetty lukuisille kielille, muun muassa suomeksi ja ruotsiksi.
Kuva: Jimi Reittu.

että kannanoton fokus oli ennen kaikkea nykypäivän Ruotsissa – siinä, mitä johtopäätöksiä väitetyistä historiasta tulisi vetää. Hän myös korosti, että Vasemmistopuolueen ohjelmassa mainitut suuret ja perustavanlaatuiset yhteiskunnalliset muutokset (”Stora och djupa grundläggande samhällsförändringar”) tarkoittivat kommunismia.⁵ Ruotsin elinkeinoelämän Timbro-ajatushautomon verkkosivuilla kirjoitettiin samansuuntaisesti, ettei Vasemmistopuolue ollut tehnyt pesäeroa kommunismiin, koska puoluejohtaja Jonas

Sjösted esiintyi antikapitalistina.⁶ Kun Ruotsin Vasemmistopuolueen varapuheenjohtajaksi keväällä 2021 nousi vuonna 1981 syntynyt kansanedustaja Ida Gabrielson, Timbro-verkkosivuilla nostettiin esille tämän mahdolliset kommunismisympatiat.⁷ Edelliset kannanotot pakottavat kysymään, viitataanko kommunismilla nykyään jopa sellaiseen politiikkaan, joka 1980-luvun alkuun asti oli valtavirtaa Euroopan sosialidemokraattisissa puolueissa? Tämän artikkelin lähtökohtana on, että vastaus edellä mainittuun, siis konservatiiviseen

5 *Expressen*, 22.2.2021, <https://www.expressen.se/debatt/vansterpartiet-kampar-fortfarande-for-kommunismen/>.

6 Catarina Kärkkäinen, ”Vänsterpartiet gjorde aldrig upp med kommunismens ide,” *Timbro*, 2.3.2021, <https://timbro.se/smedjan/vansterpartiet-gjorde-aldrig-upp-med-kommunismens-ide/>.

7 Kärkkäinen, ”Vänsterpartiet gjorde.”

kommunismiin historiapolitiikkaan, avautuu tunnistamalla pidempiaikaisen keskustelun pääjuonteet. Herkulliseksi teeman tekee se, että konservatiiveja inspiroinut *Kommunismen mustan kirjan* johdanto- ja loppuluvun kirjoittaja Stéphane Courtois puolusti demokraattista sosialismia ja Karl Marxia. Hänelle perustavanlaatuiset mutta demokraattisesti toteutetut yhteiskunnalliset uudistukset eivät lähtökohtaisesti olleet tuomittavaa kommunismia.

Tutkimukset antikommunismiin historiasta muistuttavat, että kommunisminvastaisuus on kytkeytynyt usein muiden poliittisten pyrkimysten legitimoimiseen. Tässä artikkelissa tarkastellaan sitä, mitä mustan kirjan vastaanotto pyrki edistämään, ja sitä, oliko keskustelu yleensäkin konsistenttia teoksen sisältöön nähden. Kysymyksenasettelua on inspiroinut hypoteesi siitä, että oikeistolaiset pyrkivät tuomitsemaan kirjan avulla vasemmistoaatteita yleisesti. Virikkeitä hypoteesille on viimeksi tarjonnut Thomas Piketty, jonka mukaan reaaliosialismin epäonnistumista on käytetty laajemminkin sosialismi-käsitteen kompromettoimiseen.⁸ Lähtökohdan koettelemiseksi artikkeliin on kerätty mustan kirjan herättämää keskustelua Ruotsin kansalliskirjaston (Kungliga biblioteket) digitoiduista sanomalehtikokoelmista ja tehty hakuja tähän aineistoon kirjan nimellä. Alustavat tulokset ovat inspiroineet myös seuraamaan myöhempää, lähinnä Forum för levande historian ympärillä 2000-luvulla jatkunutta keskustelua kommunismista. Lopuksi ruotsalaista keskustelua

verrataan epiloginomaisesti suomalaiseen, *Kommunismen mustan kirjan* suomennoksen (2001) vastaanottoon, jota on hahmoteltu Kansalliskirjaston digitoiduista kokoelmista ja *Helsingin Sanomien* digiarkistosta.

Tutkimuskirjallisuudesta tunnetaan, että läntinen kommunismikuva muuttui 1980-luvun alussa Margaret Thatcherin, Ronald Reaganin ja Helmut Kohlin vaalivoittojen viitoittamana. Kapitalismin vaihtoehdosta tai sparraajasta alkoi tarinallistua ”liberaalin demokratian” selättämä ideologia,⁹ ja prosessia popularisoitiin inhimillisen vapautumisen kertomuksella.¹⁰ Kommunismiin historiapolitiikka on ollut myös osa Euroopan Unionin laajentumista, jossa fokus on ollut kommunismiin ulosselittämisessä eurooppalaisesta, liberaalin demokratian riemukulusta.¹¹ Tätä historiapolitiikkaa on myös kutsuttu totalitarismin vastaisen kollektiivisen muistin eurooppalaistamiseksi.¹² Mustan kirjan herättämä keskustelu jälkivaikutuksineen avaa näkökulman tämän historiapolitiikan ruotsalaiseen varianttiin.

Merkittävä osa mustaa kirjaa koskevasta keskustelusta kajosi aatehistoriallisen tutkimuksen luonteeseen: aatteiden vaikutusten osoittamiseen. Aatehistorian piirissä on korostettu sitä, että yhteiskuntatodellisuudella on ratkaiseva merkitys oppien omaksumisessa ja käytössä – mukaan lukien niiden käyttö vallan välineinä.¹³ Tästä syystä on perusteltua varoa sortumasta siihen, mistä Quentin Skinner on käyttänyt käsitettä ”the mythology of doctrines”: aatteiden rekonstruointiin ikään kuin

8 Thomas Piketty, *Capital and Ideology* (Cambridge: Harvard University Press, 2019), 970.

9 Nikolay Koposov, *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia* (New York: Cambridge University Press, 2018), 53–54.

10 Koposov, *Memory Laws*, 57.

11 Mate Zombory, “The birth of the memory of Communism: Memorial museums in Europe,” *The Journal of Nationalism and Ethnicity* 45, no. 6 (2017).

12 Zoltan Dujisin, “A History of post-communist remembrance: From memory politics to the emergence of a field of anticommunism,” *Theory and Society* 50 (2021).

13 Quentin Skinner, *Visions of Politics*, vol.1, *Regarding Method* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 57–58.

ehyiksi opeiksi, jollaisina ne eivät kuitenkaan ole olleet osa aikalaisten yhteiskuntatodellisuutta.¹⁴ Kuten tässä artikkelissa myöhemmin osoitetaan, mustan kirjan keskusteluissa konservatiiviset skribentit määrittivät kommunismin aatteen ”ydinsäällön” julmuuksien selittäjäksi. Konservatismilla viitataan tässä artikkelissa pääasiassa maltillisen oikeistopuolueen sekä *Svenska Dagbladetin* näkemyksiin.

Kiista kommunismin olemuksesta

Musta kirja syntetisoi tutkimusta ja räväkämpää analyysia kommunististen regiimien julmuuksista. Kommunististen regiimien toimintaan otti etäisyyttä erityisesti kirjahankkeen johtaja, ranskalainen historian professori Stéphane Courtois. Hän otti esseistisesti ja poleemisesti kantaa laajoihin moraalifilosofiisiin kysymyksiin *toteutuneesta* kommunismista. Keskustelun rintamalinjat muodostuivat jo kirjoittajajoukon sisällä, kun Neuvostoliiton ja Aasian osioiden kirjoittajat Nicholas Werth ja Jean-Louis Margolin sanoutuivat irti Courtois’n jyrkimmistä väitteistä. Tämä kiista oli puhjennut jo ennen kirjan ilmestymistä, kun Courtois olisi halunnut kirjan nimeksi ”Le livre des crimes communistes” (kommunististen rikosten kirja), jolloin Werth ja Margolin uhkasivat vetää artikkelinsa pois.¹⁵

Oliko kirjoittajien kiista pelkkää semantiikkaa vai johtuiko se tieteellisten periaatteiden ja esseistisemmän tyylin törmäyksestä – siitä, että Werth ja Margolin pitäytyivät deskriptiivisessä analyysissa ja Courtois taas ’filosofoi’? Courtois esitti, että kommunismi, sellaisena kuin se oli syntynyt ensimmäisen maailmansodan ja Lokakuun vallankumouksen vaiku-

tuksesta, piti sisällään rikollisen *ulottuvuuden*. Kirjoittajat olivat kuitenkin erimielisiä siitä, kuinka oleellisesti tämä rikollinen ulottuvuus määritti toteutunutta kommunismia. Ruotsalaisen sanomalehtiaineiston pohjalta voidaan katsoa, missä määrin konservatiiviset keskustelijat pitäytyivät tässä kysymyksessä – vai olkoivatko johdantoluvun esseistiset pohdinnat elää omaa elämäänsä.

Mustan kirjan julkaisu osui ajankohtaan, jolloin kylmäksi sodaksi kutsuttu aika oli päättynyt ja reaaliosialismina tunnettu ilmiö kadonnut Euroopan poliittiselta kartalta. Courtois näyttäisi olleen tietoinen kirjan tarjoamista oikeistopoliittisista houkutuksista ja perustelikin kommunismin kovaa ja avointa kritiikkiä sillä, ettei asia jäisi laita-oikeistolle.¹⁶ Oikeistopoliitikko Jean-Marie Le Pen tarttui-kin mahdollisuuteen ja vaati kirjan inspiroimana uutta, vasemmistoon kohdistettua puhdistusta.¹⁷ Tältäkin pohjalta on tutkimuksellisesti herkullista katsoa, käytettiinkö kirjaa osana vasemmistonvastaista revanssia, eli pyrittiinkö kirjalla haastamaan se yhteiskuntajärjestelmä, joka oli lujittunut vasemmiston joukkokannatuksen kaudella, jolloin Neuvostoliiton ja sosialismin pelko olivat taivutelleet oikeistoa korkeampien veroasteiden ja julkisvallan interventtion kannalle. Hyödyntävätkö konservatiivit siten kommunismikuvaansa vanhan, vasemmistokautta edeltäneen yhteiskuntajärjestyksen palauttamisessa? Thomas Piketty on katsonut, että reaaliosialismin romahtaminen nostatti kapitalistisissa maissa uudelleen proprietarismin eli yksityisen omistusoikeuden pyhyttä korostavan politiikan, joka hyödynsi tällä kertaa Neuvostoliiton

14 Skinner, *Visions of Politics*, 59.

15 Jukka Paastela, ”Kommunismin musta kirja: Historioitsijakiista a la francaise,” *Historiallinen Aikakauskirja* 96, no. 4 (1998).

16 Stéphane Courtois, ”Kommunismin rikokset,” teoksessa *Kommunismin musta kirja: Rikokset, terrori, sorto* (WSOY, 2003), 50.

17 Arne Ruth, ”Förord: Historiens skiljepunkter,” teoksessa *Kommunismens svarta bok* (Stockholm: Bokförlaget DN, 1999), 10.

epäonnistumista taloudellisen tasa-arvon kritisoimisessa.¹⁸

Niin Ranskassa kuin Ruotsissakin musta kirja kytkettiin heti ilmestyttyään poliittiseen valtakamppailuun: vasemmiston yhteistyön torjumiseen. Ranskassa laitavasemmisto osallistui sosialisti Lionel Jospinin hallitukseen, ja kun musta kirja ilmestyi, Union pour la démocratie et le développement -konföderaation edustajat vaativat Ranskan parlamentin alahuoneessa Jospinilta vastausta siihen, miksi kommunistit istuvat hallituksessa. Jospinin vastaus järkytti osaa oikeistoa; hänelle kommunismi merkitsi muutakin kuin Gulagia ja stalinismia, nimittäin vuoden 1936 kansanrintamahenkeä, natsikauden vastarintaliikettä sekä vuosina 1945 ja 1981 toteutuneita kansanrintamahallituksia. Reaktiot Jospinin kannottoon muistuttivat Stefan Löfvenin kevään 2021 ”hiuksia nostattavaa” kannanottoa siitä, ettei Vasemmistopuolueen historia ollut epädemokraattinen. Laitavasemmisto oli Ranskassa ja Ruotsissa valtiollisesti vahvoilla, kun kirja ilmestyi. Kun Ruotsin Vasemmistopuolue oli vuoden 1991 valtiopäivävaaleissa kärsinyt vuoden 1945 jälkeisen historiansa heikoimman tuloksen (4,51 prosenttia äänistä), sen kannatus nousi vuoden 1998 vaaleissa lähes 12 prosenttiin.

Pikemminkin erään aikakauden jatkumosta kuin päätöksestä kertoi se, että toukokuussa 1990 Vasemmistopuolue-Kommunistit jatkoi pelkkänä Vasemmistopuolueena. Nimenmuutokseen johtanut kehitys oli alkanut jo 1960-luvulla, minkä lisäksi puolueessa tiedettiin, että historiallista kiinnittymistä kommunismiin hyödynnettäisiin sitä vastaan.¹⁹ Puolue asettikin vuonna 1991 ulkopuolisten mutta silti vasemmistolaisina tunnettujen his-

toriantutkijoiden ryhmän selvittämään ja dokumentoimaan puoluesuhteita reaaliosialistiin maihin. Tuloksena ilmestyi vuonna 1992 *Lik i garderoben: En rapport om SKP/VPK:s internationella förbindelser*, jonka alussa oli systemaattinen katsaus kommunismia käsittelevään ruotsalaiseen kirjallisuuteen. Yllättävänä pidettiin sitä, että puolue oli pienuudestaan huolimatta herättänyt valtavaa kiinnostusta, joka ilmeni niin vasemmistolaisessa puoluekirjallisuudessa, poliittisten vastustajien kirjoittelussa kuin historian tutkimuksessa.²⁰ Aiemmassa tutkimuksessa on varovasti arvioitu, ettei puolueen uudistuminen ole vienyt intoa leimaavalta historiapolitiikalta.²¹

Ruotsalainen keskustelu kommunismista

Ruotsissa musta kirja antoi syykkeitä kritisoida vasemmiston yhteistyötä, mikä ei sinällään ollut uutta, sillä tällainen kritiikki oli kuulunut oikeistoporvarilliseen politiikkaan työväenliikkeen hajaannuksesta lähtien. Olof Palmen nousu sosialidemokraattien puheenjohtajaksi ja pääministeriksi 1960-luvun lopulla viritti oikeistossa huolta sosialismista ja lopulta ”neuvostovaikutuksesta”. Reaaliosialismin romahtaminen loi houkutuksia tarkastella lähihistoriaa sankarillisena sosialismin ja kommunismin torjumisena. Uutta, vasemmiston menneisyyttä ruotivaa kirjallisuutta edustivat Kansanpuolueen entisen puheenjohtajan Per Ahlmarkin teos *Vänstern och tyranniet: Det galna kvartsseklet* (1994) sekä sosialidemokratiksi itsensä ilmoittaneen Staffan Skottin teokset *Liken i garderoben: Vänsterpartiets (Sveriges kommunistiska parti) förflutna 1917–1989* (1991) ja *Aldrig mer! En bok om kommunismens folk mord och brott mot mänskligheten*

18 Piketty, *Capital and Ideology*, 1, 37, 415, 417.

19 Petter Bergner, *Med historien som motståndare: SKP/VPK/V och det kommunistiska arvet* (Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2013), 9.

20 Lars-Arne Nordborg, *Lik i garderoben: En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser* (Stockholm: Vänsterpartiet, 1996), 2–3.

21 Bergner, *Med historien som*, 294, 301, 328.

(1999). Maria Schottenius luonnehti *Expressenissä* 16. kesäkuuta 1994, että Ahlmarkin kirja oli käynnistänyt valtavan keskustelun vasemmiston syyllisyydestä. Hänen mukaansa oli ilmeistä, että lokaamispyrkimys kohdistettiin myös liberaaleihin. Ahlmark pyrki osoittamaan, että huomattava osa vasemmistolaista ja liberaalia intelligentsijaa oli ”myötäillyt” neuvostokommunismia. Pääsyyllisiksi nousivat esimerkiksi kirjallisuudentutkija, *Dagens Nyheterin* päätoimittajana vuosina 1960–1975 vaikuttanut Olof Lagercrantz ja menestyskirjailija, sosialisti P. O. Enquist.

Enquist vastasi *Expressenissä* 16. maaliskuuta 1994 ja katsoi Ahlmarkin pyrkivän mustamaalaamaan vallitsevan oikeistopolitiikan kriitikoita erikoislaatuisten siteeraustensa avulla (”med hjälp av kurios citatteknik”). Hänen mukaansa tarkoituksena oli viedä huomiota siltä, että meneillään oli toisen maailmansodan jälkeisen ajan kiihkein poliittinen kamppailu, ”systemskiftet”, jossa yksityistäminen haastoi vakiintuneen hyvinvointimallin. Konservatiivien näkemykset Ahlmarkin teoksesta ilmenivät Åke Ortmarkin kirjoituksen otsikosta *Svenska Dagbladetissa* maaliskuun 3. päivänä 1994: ”Stort intellektuellt rensingsarbete”. Kirjoitus lähti siitä, että vasemmiston valtakausi on ollut oikeistolle raskas, koska pärjätäkseen oikeiston oli täytynyt mielistellä vasemmistoa (”då och då sända insmickrande leenden vänsterut”). Ahlmarkin kirjan nihkeä vastaanotto perustui Ortmarkin mukaan politiikoimiseen, jonka lehtien omistajat kansalaisrohkeuden puutteessa sallivat. Koska toimittajat sympatisoivat vasemmistoa, tarvittiin keinoja vasemmiston vaikutuksen patoamiseksi (”ett regelsystem och/eller ett ägarinflytande som kan motverka den politiska snedvridningen”). Ortmark peräänkuulutti päättäjii huomioimaan, että lehdet olivat liian politisoituneita. Neutraalius oli hänen mukaansa haaste vallitsevissa vasemmistolaisissa olosuhteissa (”en

utmaning i det röda eller rosa klimatet”). Samoin Kay Glans katsoi *Svenska Dagbladetissa* 15. huhtikuuta 1994, ettei *Dagens Nyheter* halunnut reilua keskustelua. Syyllinenkin löytyi, vapaamielinen kulttuuritoimituksen esimies Arne Ruth, joka myöhemmin kirjoitti mustan kirjan ruotsinnokseen konservatiivien paheksuman johdannon. Glansin mukaan Ruth ei halunnut käsitellä lehensä rämettyneisyyttä.

Keskustelu ”vasemmiston vastuusta” kohdistui oleellisesti niihin, jotka eivät olleet tuominneet kommunismia samoista lähtökohdista tai yhtä selkeästi kuin konservatiivit. Kun toimittaja Lennart Berntson arvioi 15. huhtikuuta 1999 Staffan Skottin *Aldrig mer* -kirjan *Svenska Dagbladetissa*, hän muistutti *Dagens Nyheterin* julkaisseen kymmenen vuotta aiemmin kampanjankaltaisen kritiikin niitä kohtaan, jotka kirjoittivat kommunismin julmuuksista. Pysyvänä piirteenä konservatiivien historiapolitiikassa näyttäisi olevan se Berntsoninkin jakama väite, että Ruotsissa ymmärrettiin kommunismia, kun taas natsismi tuomittiin, vaikka molemmat olisi pitänyt tuomita:

Ändå framstår kommunismen, också i många liberala ögon, som mindre belastad än nazismen. Och fortfarande möts det vänsterrevolutionära våldet med större förståelse än det högerrevolutionära.

On kuitenkin vaikea nähdä, että Vasemmistopuolue olisi ollut jotenkin haluton käsittelemään kommunismin historiaa. Myös Skott kutsuttiin puolueen syksyllä 1999 järjestämään historiaseminaariin puhumaan.²²

Kun mustan kirjan ruotsinnos ilmestyi, konservatiivit olivat jo hyökkäysasemissa – sekä Neuvostoliiton romahtamisen aiheuttaman innostuksen että vanhojen peruslähtökohtiensa vuoksi. Aihetta offensiiville tarjosi myös Vasemmistopuolueen nuorisojärjestöä johtanut Jenny Lindahl, joka lausui Ruotsin yleisradiossa syksyllä 1998, että V. I. Leninistä

22 Bergner, *Med historien som*, 339.

yrityttiin hysteerisesti tehdä yhtä historian suurimmista joukkomurhaajista (”som en av historiens värsta massmördare”). Kommentti sai massiivisen huomion porvarillisessa julkisuudessa.²³ Maltillista kokoomuspuoluetta johtaneen Carl Bildtin mukaan oli ristiriitaisista, että vasemmistolaiset ymmärsivät Leniniä, mutta tuomitsivat Adolf Hitlerin. Bildtin mukaan vastaavaan ajatteluun törmäsi sosialidemokraattisessa nuorisoliikkeessä.²⁴ Uppsalan yliopiston historian professori Kristian Gerner katsoi, että julkisuudessa moitittiin vain uusnatseja eikä näiden ”poliittisia kaksoisia”, ”uuskommunisteja”, jotka olivat valtiollisesti vahvempia ja yhteiskunnallisesti tärkeissä asemissa.²⁵ Niin Bildt kuin Gernerkin vetosivat siihen, että puhumattomuus kommunismin rikoksista palveli vasemmistoa. Tämä näkökulma kristallisoitui *Svenska Dagbladetissa* 25. kesäkuuta 1999 julkaistun kolumnin otsikossa: ”Okunnighet ger makt åt vänstern”. Kirjoituksen mukaan oli sietämätöntä, että Karl Marxin ja V. I. Leninin ajatuksia saatettiin pitää huomionarvoisina. Tärkein viesti kiteytyi kuitenkin raflaavaksi tarkoitetussa huomiossa siitä, että sosialidemokraattien hallitusvalta Ruotsissa nojasi entisten kommunistien tukeen.

Tähänastisessa tutkimuksessa on havaittu, ettei Vasemmistopuolueen aloitteellisuus historiansa käsittelemiseksi ole vähentänyt päinvastaisten väitteiden esiintymistä.²⁶ Puolueeseen kohdistetusta historiapolitiikasta väitellyt Petter Bergner on korostanut, että musta kirja auttoi oikeistolaisia ikään kuin tieteellistämään näkemyksiään.²⁷ Huomiota on tarkennettava sillä, että oikeistolainen reseptio nojasi Courtois’n johdantoluvun erinäisiin esseistisiin kohtiin – ei edes hänen loppupää-

telmiinsä. Lisäksi konservatiivisessa *Svenska Dagbladetissa* annettiin ymmärtää, etteivät kommunismia ”myötäilleet” voineet esiintyä uskottavasti demokratian kannattajina, eivät ainakaan ilman kunnollista ja avointa itsekritiikkiä. Kun Södertörnin korkeakoulun tutkijat yhdessä Vasemmistopuolueen poliitikkojen kanssa järjestivät seminaarin mustasta kirjasta, toimittaja Peter Luthersson arvosteli kesäkuun 15. päivänä 1999 *Svenska Dagbladetissa*, että kaksi puhujaa tunnettiin antikommunismista vastustajina. On viitteitä siitä, että konservatiivisissa kannanotoissa musta kirja oli lopultakin toissijaisessa, välineellisessä roolissa. Sillä oli merkitystä ”antikommunistisen symbolisen pääoman”²⁸ vahvistamisessa eli kommunismia koskevien väitteiden legitimitetin rajaamisessa. Asenteet tulivat kauempaa historiasta, mutta mustan kirjan avulla niitä pyrittiin tekemään vastaansanomattomiksi.

Porvarilliset kirjoittajat eivät vastaanottaneet mustaa kirjaa yksiaanisesti, mistä kertoi jo *Dagens Nyheterin* entisen päätoimittajan, kulttuuriskribentti Arne Ruthin kirjoittaman esipuheen herättämä arvostelu konservatiivisissa piireissä. Konservatiiviset kirjoittajat näyttäisivät edelleenkin pitävän sitä jonkinlaisena esimerkkinä älyllisestä epärehellisyydestä, kuten esimerkiksi kirjailija, toimittaja Lennart Berntson ja Lundin yliopiston aate- ja oppihistorian professori Svante Nordin kirjassaan *Efter revolutionen: Vänstern i svensk kulturdebatt sedan 1968* (2017). Ruth taustoitti, että hänen poliittinen ajattelunsa oli herännyt 1960-luvun lopulla, jolloin ruotsalaislehtien päätoimittajat niin yksituumaisesti ymmärsivät Yhdysvaltoja Vietnamin sodassa. Hän edusti siten sellaista liberalismia, jota konservatiivit olivat arvostelleet Ahlmarkin kirjankin

23 Bergner, *Med historien som*, 330.

24 *Svenska Dagbladet*, 13.4.1999.

25 Bergner, *Med historien som*, 342.

26 Bergner, *Med historien som*, 340–341.

27 Bergner, *Med historien som*, 341.

28 Dujisin, *History of post-communist*.

yhteydessä. Ruth korosti itsekriittisesti, että yksisilmäisyyttä oli 1970-luvulla vastustettu omaksumalla toisenlainen yksisilmäisyys.²⁹ Hän myös nosti esille sen, että Ruotsissa vallitsi silmiinpistävä hiljaisuus totuuskomisioista, jotka olivat valottaneet kylmän sodan aikaista, vasemmistoon kohdistettua terroria eri maissa. Synnä huomion puutteeseen Ruth näki vallitsevan ideologisen konjektuurin.³⁰ Konservatiivisesta näkökulmasta raskain, joskin Courtois'n näkemyksiin sopiva, oli Ruhtin kannanotto siitä, ettei aate itsessään ollut riittävä historiallinen selitystekijä: ”När maktlösa människor står inför orubblig klassarrogans blir resultatet sällan fred och harmoni.”³¹ Näin kaikki kommunismin nimissä tehty ei välttämättä ollut kommunismia, kommunismista seuraavaa ja siihen kuuluvaa. *Expressenissä* arvosteltiin *Dagens Nyheteriä* juuri tämän lähtökohdan valitsemisesta – siitä, että lehti oli 21. huhtikuuta 1999 käyttänyt mustan kirjan esittelyartikkelissa otsikkoa ”Mord i kommunismens namn”.³² Konservatiiveille julmuudet näyttäytyivät nimenomaan seurauksena kommunismista, ja *Expressenissäkin* oli kannanottoja sen puolesta (esim. 24.4.1999).

Historiantutkija Lars Björnin lähestyi mustan kirjan merkitystä samaan tapaan kuin Ruth: se oli katalogi kommunismin nimissä tehdyistä julmuuksista ja tarpeellista luettavaa vasemmistolaisille. Hän kehui Ruthin esipuhetta ja piti erityisesti Neuvostoliitto-osiota tutkimuksellisesti korkeatasoisena. Björnin mukaan teoksen keskeisenä puutteena oli se, että siinä kyllä kuvailtiin väkivaltaa ja terroria, mutta ei etsitty uskottavia selitysmalleja niil-

le.³³ Konservatiiveille tämä ei ollut varsinaisesti puute, koska julmuudet olivat lähtökohtaisesti ja vääjäämättä seurausta kommunismista. Björnin kritiikin kaltaiset painotukset nousivat esille myös Vasemmistopuoluetta lähellä olevien tutkijoiden ja kirjailijoiden vuonna 1999 julkaisemassa teoksessa *Utan heder: En bok om ohederliga debattörer och högerens rädsla för förändring*, jossa kritisoitiin muun muassa Courtois'n kannanottoja sekä niistä syntyneitä keskustelua. Södertörnin korkeakoulun historian professori, vasemmistolaiseksi identifioitunut mutta puolueesta etäällä pysynyt Werner Schmidt piti kirjan lukemista tärkeänä, koska se kokosi yhteen kauheudet, joita oli legitimoitu kauniilla ajatuksilla. Tämä kannanotto sopi myös Courtois'n väitteeseen kommunismin januskasvoisuudesta. Schmidtin mukaan kirja opetti, miten kauniit ihanteet ja ajatukset saattoivat vääristyä brutaaliksi valankäytöksi. Hänen mukaansa oli kuitenkin vaivaannuttavaa, etteivät oikeistolaiset pitäytyneet kirjan aihepiirissä, toteutuneessa kommunismissa, vaan pyrkivät mustamaalaamaan vasemmistolaisen ajattelun ja sen lähtökohdat. Schmidt myös kritisoi sitä, että Courtois oli säilyttänyt vanhan, äärimmäisyshenkisen kirjoitustyylin.³⁴

Schmidt jatkoi mustan kirjan jälkeen aiheesta julkaisemalla vuonna 2002 teoksen *Antikommunism och kommunism under det korta nittonhundratalet*, joka pyrki erottamaan toisistaan oikean kommunismin, olemassa olleen ruotsalaisen kommunismin ja kommunismista luodun uhkakuvan. Kun Lars Linder arvioi teoksen *Dagens Nyheterissä* 4. huhtikuu-

29 Ruth, *Historiens skiljepunkter*, 8.

30 Ruth, *Historiens skiljepunkter*, 13.

31 Ruth, *Historiens skiljepunkter*, 14.

32 Svensson vieläpä mainitsi, että otsikko olisi ollut ”Väld i kommunismens namn”, mutta tosiasiaa DN otsikoi ”Mord i kommunismens namn” (*Dagens Nyheter*, 15.4.1999)

33 Lars Björnin, ”Recension,” arvostelu teoksesta *Kommunismens svarta bok*, Stéphane Courtois et al., *Sociologisk Forskning* 37, no. 1 (2000).

34 Werner Schmidt, ”Inte ens de döda kommer att gå säkra”, teoksessa *Utan heder: En bok om ohederliga debattörer & högerens rädsla för förändring*, toim. Aron Etzler (Stockholm: Röd Press Förlag, 1999), 10–13.

ta 2003, hän muistutti samasta kuin Ruth mustan kirjan esipuheessa, Yhdysvaltain tuesta kolmannen maailman autoritaarisille regiemeille kylmän sodan aikana (”under hela kalla kriget stödde USA systematiskt diktatoriska eller auktoritära regimer i tredje världens”). Konservatiivisesta näkökulmasta tällainen, muun muassa *Dagens Nyheterin* ja Ruthin pitkään edustama vertaileva lähestymistapa oli heikkoutta. Petter Luthersson kirjoitti *Svenska Dagbladetissa* 15. huhtikuuta 1999, että Ruthin valinta esipuheen kirjoittajaksi oli osoittanut todellista arvostelukyvyyn puutetta. Keskustelussa kummitteli siten vanha henki: konservatiivit näkivät liberaalit kommunismin sallijoina tai jopa sen veljeilijöinä.

Niin konservatiivisessa kuin yleisemmässäkin mustan kirjan vastaanotossa pohdittiin Courtois'n esittämää kysymystä kommunistien – myös yksittäisten puoluejäsenten tai aatteen sympatisoijien – moraalisesta vastuusta ja suhteesta julmuuksiin. Konservatiiveille aihe oli mutkaton. *Svenska Dagbladetin* politiikan toimituksen esihenkilön Mats Johanssonin mukaan kommunistien oli julkisesti tunnustettava erehdyksensä.³⁵ Courtois sen sijaan vaati jokaiselta moraalisen vastuun punaroimista suhteessa toteutuneeseen historiaan. Johdannossaan hän kirjoitti: ”Se kommunismi, jota tässä kirjassa käsitellään, ei kuitenkaan sijaitse ideoiden avaruudessa. Kyseessä on hyvin todellinen kommunismi, joka oli olemassa tietynä aikana tietyissä maissa.”³⁶ Johdantoluku ei pyrkinytkään tarjoamaan tieteellisiä selityksiä väkivallan syistä ja mekanismeista – ainoastaan lähtökohtia keskusteluun. Sen sijaan, että hän olisi tuominut kommunismin

sinänsä, hän kysyi, oliko ”ideologia syytön kaikkeen”.³⁷ Courtois'n mukaan kommunistiset vallanpitäjät olivat uskotelleet toteuttavansa kommunismin universaalia, inhimillistä luonnetta, vaikka sen toteutuneessa muodossa osa ihmiskunnasta julistettiin arvottomaksi, mikä johti poliittisiin massamurhiin.³⁸ Courtois muotoili siten itsekin niitä lähtökohtia, joita konservatiiviset kirjoittajat pitivät ryhdittöminä. *Utan heder* -kirjan toimittanut Aron Etzler korosti sitä, ettei kukaan kiistänyt kommunististen hirmuhallitsijoiden rikoksia. Hänen mukaansa oli kuitenkin vastustettava kommunismin julmuuksien historiapolitiittista käyttöä nykyvasemmistoa vastaan.³⁹ Tätä lähtökohtaa konservatiivien on ollut vaikeata hyväksyä, ja edellä mainitut poleemiset historioitsijat Nordin ja Berntson ovat katsooneet Etzlerin artikkelin muistuttaneen neuvostokommunistista propagandaa.⁴⁰

Kirjan jälkipyykki

Kommunismin mustan kirjan ruotsinnoksen jatkokeskustelu kytkeytyi Ruotsin valtion vuonna 1997 perustaman Forum för levande historian toimintaan. Sen fokus oli aluksi holokaustin ja natsismin valaisemisessa, mutta hallituksen vaihduttua vuonna 2006 foorumi alkoi valmistaa opettajille ja koululaisille kommunismia koskevaa opetusaineistoa. Ohjeena oli valaista ja informoida kommunismin rikoksista ihmisyyttä vastaan (”kommunismens brott mot mänskligheten”). Jo syksyllä 1998 oikeistopoliitikko Sten Andersson oli vaatinut vastausta siihen, miksei vasemmisto halunnut ottaa foorumin aihekirjoon mukaan kommunismia, joka ruumismäärässä – Anderssonin

35 *Svenska Dagbladet*, 15.4.1999.

36 Courtois, ”Kommunismen rikokset,” 20.

37 Courtois, ”Kommunismen rikokset,” 20.

38 Courtois, ”Kommunismen rikokset,” 35.

39 Aron Etzler, ”Förord”, teoksessa *Utan heder: En bok om ohederliga debattörer & högerns rädsla för förändring*, toim. Aron Etzler (Stockholm: Röd Press Förlag, 1999).

40 Lennart Berntson & Svante Nordin, *Efter revolutionen: Vänstern I svensk kulturdebatt sedan 1968* (Stockholm: Natur & kultur, 2017).

mukaan vertaansa vailla – ylitti natsismin. Maltillisen kokoomuksen riveistä myös kommentoitiin, että sosialidemokraatit ja kommunistit olivat pohjimmiltaan samanlaisia.⁴¹ Andersson mainitsi, ettei media ollut tehnyt tehtävänsä kommunismin julmuuksien esitlemisessä, mikä hänen mukaansa johtui toimittajakunnan vasemmistotaustoista.⁴² Kun foorumi kuitenkin käynnisti hankkeet kommunismista ja Ruotsin suhteista natsi-Saksaan, niiden tuotokset esiteltiin ”Stalinism och nazism” -otsikoidussa seminaarissa vuonna 2004.⁴³ Rajaus oli tarkennettu stalinismiin ja natsismiin, mikä noudattaa esimerkiksi Michael Geyerin ja Sheila Fitzpatrickin huomioita kirjassa *Beyond totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*.⁴⁴

Klaus-Göran Karlssonin ja Michael Schoenhalsin kirjoittama opetusaineisto *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer: Forskningsöversikt* (2008) otti jo otsikkotasolla etäisyyttä porvarihallituksen aloitteeseen, mikä herätti oikeistolaisissa piireissä arvostelua. Karlssonin ja Schoenhalsin mukaan ilmaus ”kommunismen rikokset” oli harhaanjohtava, minkä vuoksi he suosivat käsitettä ”kommunististen regimien rikokset”. Kirjoittajat pitivät sitä aatteiden ja olosuhteiden vuorovaikutuksen huomioivana ja akateemisesti kestävämpänä: ”Däremot har individer, kollektiv och statsmakter som kallat sig kommunister och kommunistiska utfört brott i den kommunistiska ideologins namn.”⁴⁵ Va-

littu lähtökohta edustaa aatehistorian valtavirtaa ja on yhteensopiva jopa mustan kirjan johdannon väitteiden kanssa. Silti regiimikäsitteen käyttö vaikutti konservatiiveista sopimattomalta. *Svenska Dagbladets* pääkirjoitus maaliskuun 11. päivänä 2008 arvosteli sitä, ettei huomioon ollut otettu rikoksia ihmiskuntaa vastaan (”kommunismens brott mot mänskligheten”). Tutkija Martin Alm puolestaan tuotti projektin osana opetusaineiston, joka esitti – Courtois’n analyysistä selvästi poiketen – kansanmurhien taustaksi Karl Marxin ajattelun.⁴⁶ Kannanotto sopii hyvin yhteen sen kanssa, ettei mustan kirjankaan oikeistolaisessa vastaanotossa huomioitu sitä, miten Courtois puolusti teoksen loppuluvussa Marxia ja asettui kannattamaan Karl Kautskyn käsitystä demokraattisesta sosialismista.⁴⁷

Vasemmistopuolue oli kannattanut foorumin lopettamista jo vuonna 2003; sen kansanedustaja Ulla Hoffman kritisoi sitä, ettei foorumia kiinnostanut esimerkiksi kolonialismin historia, ja sitä, että foorumia yritettiin ajaa historiantutkimukselle vieraisiin antikommunistisiin lähtökohtiin. Vasemmistopuolue korosti kontekstualisoinnin merkitystä tarkasteltaessa Neuvostoliiton ja muiden kommunististen valtioiden voimankäyttöä:

Att sprida kunskap om våldet och förtrycket i Sovjetunionen och andra socialistiska stater är angeläget. Det bör emellertid göras genom att grymheterna sätts in i ett historiskt sammanhang.⁴⁸

41 Jan Selling, ”Ideologisk kamp om levande historia,” *Historisk Tidskrift* 130, no. 2 (2010): 269.

42 Sten Andersson, *Information om kommunismen*, Motion 1998/99:K219, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/information-om-kommunismen_GM02K219.

43 Selling, ”Ideologisk kamp,” 269.

44 Michael Geyer & Sheila Fitzpatrick, ”Introduction,” teoksessa *Beyond totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*, toim. Michael Geyer & Sheila Fitzpatrick (New York: Cambridge University Press, 2008).

45 Klaus-Göran Karlsson & Michael Schoenhals, *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer. Forskningsöversikt* (Stockholm: Forum för levande historia 2008), 5.

46 Selling, ”Ideologisk kamp,” 272.

47 Stéphane Courtois, ”Miksi?,” teoksessa *Kommunismen musta kirja: Rikokset, teurrori, sorto* (WSOY, 2003), 809.

48 Ulla Hoffmann, *Forum för levande historia*, Motion 2003/04:Kr255, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/forum-for-levande-historia_GR02Kr255.

Edellä on jo mainittu, että konservatiiviset skribentit olivat pitäneet Ruthin kirjoittamaa, kommunismin julmuuksia suhtauttavaa esipuhetta sopimattomana. Konservatiiveille kontekstualisoiminen näyttäytyi todellisten syiden välttelemisenä. Kirjallisuuskriitikko Magnus Eriksson piti *Svenska Dagbladetissa* kommunismia ideologiana, joka johtaa välttämättä väkivaltaan. Siten se erosi hänen mielestään selvästi kolonialismista, johon ei liity tällaista syy-seuraussuhdetta:

Problemet med jämförelsen är dock att kolonialismen inte bildade en sammanhängande ideologi [...] Vi kan däremot inte tänka oss en nazism utan rasism eller en praktiserad kommunism utan massmord.⁴⁹

Koska Eriksson puhui käytännön kommunisista, hänen näkemyksensä vaikuttaa samankaltaiselta kuin Courtois'n näkemykset toteutuneesta kommunismista. Courtois ja Ruht vaikuttavat kuitenkin olleen Ruthia avoimempia sille, että kommunismia tarkastellaan vertailevista, filosofisesti tai tieteellisesti kestävästä näkökulmista.

Ilmaisut ”kommunismien rikokset” ja ”kommunististen regimien rikokset” eivät olleet yhteismitallisia; edellinen sopi huonommin yhteen uskottavan tieteellisen analyysin kanssa. Ne eivät siten olleet vain valintoja ”oikeistolaisen” ja ”vasemmistolaisen” analyysin välillä. Lisäksi regimi-käsite oli sovitettavissa myös Courtois'n väitteisiin, joiden mukaan rikollinen ulottuvuus kuului ”kommunistisen järjestelmän peruspiirteisiin järjestelmän kokoomassaolon ajan”.⁵⁰ Mustan kirjan keskus-

telut jatkuivat siten foorumin ympärillä. Vasemmistolaiset pelkäsivät, että oikeisto pyrki valjastamaan foorumin antikommunismiin,⁵¹ konservatiivit taas katsoivat vain ”tasapuolistavansa” kommunismikuvaa. Tyytymättömyydestä foorumiin kertoi se, että konservatiiviset poliitikot ja tutkijat perustivat vuonna 2006 elinkeinoelämän tuella Upplysning om kommunismen -järjestön.⁵²

Tutkija Valter Lundell on tulkinut mustan kirjan ja foorumin herättämien keskustelujen pohjalta, että kommunismia pidetään ruotsalaisessa yhteiskunnassa hyvänä, joskin huonosti toteutettuna ideana.⁵³ Hänen mukaansa kommunismi on siten ”epäideologisoitu” ja sitä käsitellään erilaisilla standardeilla kuin natsismia.⁵⁴ Väitettä hän perustelee ainoastaan sillä, että foorumin opetusaineistot otsikoitiin regimi-käsitteellä.⁵⁵ Tämä ei kuitenkaan ole riittävä lähtökohta sille, että kommunismiin suhtauduttaisiin asiattomasti tai hurskaasti. On vaivatonta osoittaa Lundellin väite kommunismin epäpolitisoisesta hataraksi. Hänen kommunismikuvansa on ristiriidassa myös Courtois'n, januskasvoisuuden tunnustavan johdannon kanssa. Lisäksi kommunisista on keskusteltu paljon ja kiihkeästi, joten väite vaikenemisesta on perusteeton. Keskustelun kiihkeys tuli esiin, kun Vasemmistopuolueen puheenjohtaja Jonas Sjöstedt joutui heti ensimmäisessä vaalidebatissaan vuonna 2014 vastaamaan väitteisiin puolueensa kommunistisesta historiasta.⁵⁶ Oikeistolaiset poliitikot näyttäisivät vedonneen jatkuvasti siihen, että aiheesta vaiettaisiin, vaikka Ruotsissa on jatkunut keskustelu ”vasemmiston vastuusta”

49 *Svenska Dagbladet*, 17.8.2005.

50 Courtois, ”Kommunismien rikokset,” 21.

51 Selling, ”Ideologisk kamp,” 273.

52 Selling, ”Ideologisk kamp,” 274.

53 Valter Lundell, *Det omstridda arvet: Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur* (Lund: Lunds universitet, 2017), 40, 175.

54 Lundell, *Det omstridda arvet*, 249–248.

55 Lundell, *Det omstridda arvet*, 175.

56 Bergner, *Med historien som*, 453.

ainakin 1990-luvun alusta alkaen. Silti Kansanpuolueen kansanedustaja Birgitta Ohlsson ja liberaalien nuorisojärjestön puheenjohtaja Linda Norlund varoittivat *Svenska Dagbladetissa* 23. elokuuta 2014, ettei kommunismi saanut riittävästi huomiota, vaikka se oli maailmalla edelleen voimissaan ja vaikka Ruotsissakin esiintyi sen ihailua:

I Kina, Kuba, Nordkorea, Laos och Vietnam innehar alltjämt det styrande kommunistpartiet statsmakt genom diktatur. Och även i demokratin Sverige frodas diktaturvrurmen. I Varberg finns det osmakliga Leninbadet, där en massmördare glorifieras.

Ohlsson vaatikin vuonna 2015 hallitukselta toimia, koska maassa vallitsi laaja tietämättömyys ja välinpitämättömyys kommunismin rikoksista (”en utbredd okunskap om och ointresse inför kommunismens brott”).⁵⁷ *Göteborgs-Postenissa* ilmestyi 9. lokakuuta 2015 Olssonin yhdessä puoluetoverinsa, europarlamentaarikko Jasenko Selimovicin kanssa kirjoittama puheenvuoro, jonka otsikkona oli: ”Vi måste prata om kommunismens brott och förtryck”. Selimovic oli jo aiemmin pitänyt valitettavana, etteivät kommunismin rikokset päässeet Ruotsissa yleiseen tietoisuuteen, vaan aatetta jopa romantisoitiin.⁵⁸

Kommunismi-leiman käyttö on pysynyt uskollisena mustan kirjan herättämille keskusteluille. Kun Vasemmistopuolue juhlisti 100-vuotista taivaltaan vuonna 2017, Ohlsson kirjoitti Twitterissä siitä, millaista elämä oli DDR:ssä: ”Vänsterpartiet firar 100 år! För den som vill veta hur livet var under kommunism

rekommenderar jag seminarium om DDR”.⁵⁹ Hän ihmetteli myös Ruotsin yleisradion verkkosivuilla julkaisemassaan mielipidekirjoituksessa sitä, etteivät Vasemmistopuolueen jäsenet muistaneet, kuinka vain jonkin matkan päässä eurooppalaiset olivat kärsineet kommunisti- ja sosialistivallasta.⁶⁰ Vaikka Maltillisen kokouksen edustajat ovat vedonneet runsaasti kommunismin torjumiseen, historiapolitiikka on inspiroinut myös muita oikeistoryhmiä. Konservatiivien kritiikki Forum för levande historian kommunismiopetusaineistoja kohtaan nousi esille jälleen syksyllä 2018, jolloin Kristillisdemokraattien kansanedustaja Caronie Szyber kritisoi lauluduo Rebecca & Fionan pukeutumista sirppi ja vasara -paitoihin Pridefestivaalilla. Szyber peräänkuulutti islamismin, kommunismin ja natsismin ideologian valaisemista nuorisolle. Hänen mukaansa oli sietämätöntä, ettei foorumi ollut saanut aikaiseksi objektiivista aineistoa kommunismista:

Huvudfokus kom att hamna på kommunistiska regimers brott mot mänskligheten, inte på den kommunistiska ideologin i sig med dess oundvikliga konsekvenser.⁶¹

Foorumin opetusaineistot ja konservatiivien huoli niiden asiattomuudesta nousivat pinnalle myös viestintävaikuttaja Fredrik Segerfeldtin kirjoittamassa ja Timbron verkkosivuilla vuonna 2017 julkaistussa esseessä Vasemmistopuolueen historiasta:

Påståendet att kommunismen ligger bakom brott mot mänskligheten är fortfarande kontroversiellt. Det är social acceptabelt att hata någon på grund av föräldrarnas inkomst eller partitill-

57 Birgitta Ohlsson (FP), *Kommunismens brott i Europa*, Skriftlig fråga 2015/16:314, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/fraga/_H311314.

58 Jasenko Selimovic, ”Tal på minnesdagen för Förintelsen,” 27.1.2010, <https://jasenkoselimovic.wordpress.com/2010/01/27/tal-pa-minnesdagen-for-forintelsen/>.

59 Birgitta Ohlsson, Twitter- viesti, 4.4.2017, <https://twitter.com/birgittaohlsson/status/849309682535628800>.

60 Birgitta Ohlsson & Joar Forssell, ”Kommunistiskt arv inget att hurra för,” *SVT*, 21.4.2017, <https://www.svt.se/opinion/kommunistiskt-arv-ingen-att-hurra-for>.

61 Caronie Szyber, ”Kommunismen är ingen accessoar,” *SVT*, 14.8.2018, <https://www.svt.se/opinion/caronie-szyber-kd-om-rebecca-fiona-och-kommunism>.

hörighet. Hat som kommer från högerextremister fördöms – så varför blir hatet plötsligt okej när det kommer från vänster.

Segerfeldtin mukaan kommunismia ei tuomittu tai käsitelty rehellisesti, koska vasemmisto-ote oli vahva yliopistoissa. Sen sijaan pyrittiin mustamaalaamaan niitä, jotka uskalsivat puhua kommunismin julmuuksista.⁶² Kun pääministeri Stefan Löfven keväällä 2021 esitti oikeistolaisista poikkeavan tulkinnan Vasemmistopuolueen historiasta, Maltillisen kokouksen kansanedustaja Niklas Wykman vaati hallitukselta selvyyttä siihen, pyrkikö pääministeri myös ohjaamaan Forum för levande historiaa.⁶³

Missä määrin nämä keskustelut perustuvat aitoon huoleen ja pettymykseen siitä, että kommunismista vaietaan Ruotsissa? Tämän artikkelin perusteella kirjoittelu vaikuttaa itse asiassa kytkeytyvän pyrkimykseen vähentää vasemmiston vaikutusvaltaa. *Svenska Dagbladetin* pääkirjoitus korosti 13. toukokuuta 2017 sitä, ettei Vasemmistopuolue ollut käynyt läpi historiaansa. *Göteborgs-Postenissa* päätoimittaja Jenny Sonesson otsikoi kirjoituksensa syyskuun 5. päivänä 2018: ”V är fortfarande ett opålitligt parti”. Hänen mukaansa puolue oli hylännyt kommunismin, mutta silti peitteli historiaansa. Sonesson huomautti, että puolueen puheenjohtaja Jonas Sjöstedt oli liittynyt Vasemmistopuolue-Kommunistien nuorisjärjestöön 1970-luvun lopulla. Pääkirjoituksessaan 20. elokuuta 2018 *Svenska Dagbladet* puolestaan tulkitsi, että puolueen ideologia oli pohjimmiltaan sama kuin Neuvostoliiton aikoihin. *Expressenissäkin* kirjoitettiin Vasemmistopuolueesta samaan tapaan kolmea päi-

vää aiemmin: ”Sången om rättvisa som Jonas Sjöstedt och Vänsterpartiet sjunger är falsk”. Lehti viittasi kirjailija Magnus Utvikin laatimaan listaan siitä, mitä Vasemmistopuolueen pitäisi tehdä menneisyytensä käsittelemiseksi. Aivan ensimmäiseksi olisi puhuttava avoimesti stalinismista.

Suomalainen keskustelu

Millainen oli sitten mustan kirjan vastaanotto Suomessa ja mitä sen pohjalta voidaan sanoa ruotsalaisesta keskustelusta? Suomessa kommunistit ovat olleet merkittävämpiä valankäyttäjiä eduskunnassa ja kunnissa. Kommunismi on ollut näkyvää ja vaikuttanut jopa hallitusvallan tasolla. Vasemmiston valtiollinen vahvistuminen 1930-luvun lopulla ja talvisota loivat suomalaiseen kommunismiin myös voiman, jolla oli melko kriittinen suhde Neuvostoliittoon. Vankilassa toisen maailmansodan vuosina istunut Irja Palmgren katsoi 1960-luvun alussa, että Stalinin kausi oli ”maailmanhistoriassa ainutlaatuinen vihollisen voitto”. Hänen mukaansa oli selvää, että ”jokainen sieltä tullut vihaa tuota aikaa, mutta ei kommunismia.”⁶⁴ Tämä kommentti auttaa hahmottamaan joitain kommunismin historiapolitiikan kulumukkuuksia.

Mustan kirjan suomennoksen kirjoitti konservatiivisena ajattelijana tunnettu Heikki Eskelinen, jonka mukaan kommunismin uhrien kunnianvelka oli hoitamatta: ”Niin monet kommunismin romantisoijat ja sen rikosten vähättelijät, Leninin ja Stalinin ylistäjät – toisin kuin Hitlerin ja Mussolinin kunnian julistajat – kulkevat yhä joukossamme pystypäin tai nauttivat klassikon kunnioitusta”.⁶⁵ Eskelisen mukaan Suomessakin oli kaivattu ”porva-

62 Fredrik Segerfeldt, ”De fina forskarna,” *Timbro*, 3.4.2017, <https://timbro.se/smedjan/de-fina-forskarna/>.

63 Niklas Wykman, *Beskrivningen av kommunismen*, Skriflig fråga 2020/21:2383, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/skriflig-fraga/beskrivningen-av-kommunismen_H8112383.

64 Irja Palmgrenin kirje Raoul Palmgrenille 27.11.1960, 1930-luku ja vankilavuodet, Raoul Palmgrenin arkisto, KansA.

65 Heikki Eskelinen, ”Suomalaiselle lukijalle,” teoksessa *Kommunismen musta kirja: Rikokset, terrori, sorto* (WSOY, 2003), 13.

On kesä 1978 ja meneillään ovat Suomen Kommunistisen Puolueen 60-vuotisjuhlat. Juhlakulkueen kärjessä marssivat vasemmalta lukien Hannu Vuorio, Ville Pessi, Taisto Sinisalo, Aarne Saarinen, Olavi Hänninen ja Arvo Aalto. Kuva: Kansan Arkisto.

rin verta kaduille” (lainausmerkit Eskelisen).⁶⁶ Sitaatti ei kylläkään tuota Kansalliskirjaston digitoiduista sanoma- ja aikakauslehtikokoelmista (28.5.2021) ainuttakaan tulosta. Toki vuoden 1918 sisällissota oli virittänyt oikeistoporvarioiden odotukset sen suuntaisiksi. Kun Veli-Pekka Leppänen arvioi teoksen, hän lähti liikkeelle johdantoluvun heikkoudesta, jossa Eskelinen vaaransi kirjan tieteellistä antia.⁶⁷ Suomessakin keskusteluun nousi fasismin ja kommunismin vertailu. Jo ennen suomennosta eräs skribentti tähdensi 10. joulukuuta 1997 *Länsi-Savossa*, että ”kommunismi ei pääse vain fasismin rinnalle, vaan jopa kauas oh”. Kun *Etelä-Suomen Sanomissa* esiteltiin teosta itsenäisyyspäivänä 2000, keskiöön nostettiin Courtois’n huomio siitä, että kommunismi oli syyllistynyt laajamittaisempaan ihmiskunnan hävittämiseen kuin fasismi. Juttua tasapainotti tutkijoiden kritiikki, joka noudatti jo Ruotsissa esitettyjä huomioita mekanismien ja selitysmallien puutteesta. *Etelä-Suomen Sanomissa* eräs kirjoittaja viittasi helmikuun 22. päivänä 2006 siihen, että ”fasistit jäävät kauas jälkeen kommunismin uhriluvusta”.

Niin Courtois kuin Ruthkin olivat viitanneet siihen, että kommunismi oli paljon kauemmin ja maantieteellisesti laajemmalla alueella voimissaan. Siksi vertailuissa oli oltava harkitseva. Kirjailija Juhani Seppänen irvaili *Suomen Kuvalehdessä*, että ”[f]asismin ja kommunismin rinnastaminen” oli ”kuulemma sopimatonta, eivät kaikki kommunistit suinkaan olleet pahoja tappajia, tiettyjen kauhutekojen listaaminen irrallaan yhteyksistään on historiatonta ja niin edelleen”.⁶⁸ Näin Seppänen pyrki tekemään naurunalaiseksi tarkastelun, jota esimerkiksi Courtois oli pitänyt relevanttina: filosofisesti kestävää vertailua

sekä vertailun perusteiden miettimistä. Juuri tässä ilmeni yksi keskustelun ongelma – maltoivatko sellaiset, joille julmuuksien syy oli lähtökohtaisesti kommunismissa, lukea kirjaa? Ruotsalaisessa tai suomalaisessa keskustelussa on muutenkin niukasti – tai olemattomasti – esimerkkejä siitä, että vertailua itsessään pidettäisiin sopimattomana. Vertailun perusteiden kritiikissä ei myöskään ole sinänsä mitään asiatonta tai erikummallista, varsinkin, kun sillä usein kommentoitiin Courtois’n esseististä ja poleemista tyyliä.

Silmiinpistävää vastaanotossa oli se, että arviot kirjan tarpeellisuudestaan vaihtelivat. Tutkija Kimmo Elo katsoi *Helsingin Sanomissa* tammikuun 16. päivänä 2001, että vaikka kirja kuvasi inhimillisen tragedian uusissa mittasuhteissa, se ei tuonut ”alan tutkijoille (juuri) mitään uutta”. Elon mukaan johdantoluku ei uhrannut ”ajatustakaan mahdollisuudelle, että juuri johtajat pervertoivat ideologian ja käyttivät sitä välineenä alkuperäiselle ideologialle vieraiden tavoitteiden saavuttamiseksi”. Sama lähtökohta oli valittu Forum för levande historian kommunismia koskevassa opetusaineistossa. Kommunismin määrittäminen olikin koko keskustelun ydin. Courtois jätti sen melko ympärilyöreäksi viittaamalla ”rikolliseen ulottuvuuteen”, mikä mahdollisti kannanottoja eri suuntiin. Tutkija Joni Krekola ajatteli ruotsalaisten kritikoiden tavoin, että täsmällisempi nimi kirjalle olisi ollut ”Kommunismin nimissä tehtyjen rikosten kirja”.⁶⁹

Kohti eurooppalaista muistinpolitiikkaa

Entisissä realsosialistissa maissa antikommunismi on jalostunut kertomukseksi liberaalin demokratian voitosta.⁷⁰ Unkarissa Fidesz sekä Puolassa Laki ja oikeus ovat realsosialismin

⁶⁶ Eskelinen, ”Suomalaiselle lukijalle,” 15.

⁶⁷ *Helsingin Sanomat*, 20.12.2000.

⁶⁸ *Suomen Kuvalehti*, 5/2001.

⁶⁹ Joni Krekola, ”Kirja kommunismin rikoksista ja sen vastaanotto Suomessa,” *Historiallisia arvosteluja*, 10/2001, http://historiallinenyhdistys.fi/muinaiset_sivut/arviot2001/musta.htm.

luhustumisen jälkeen profiloineet aatettaan antikommunistisen kamppailun muistoilla, jossa menneisyys näyttäytyy niin ikään patrioottien ja petollisten kollaboraattorien välisenä taisteluna.⁷¹ Kommunististen järjestelmien kauheudet ovat Itä-Euroopassa olleet niin konservatiivien kuin liberaalienkin kansallisen kertomuksen keskeisiä rakennuspalikoita.⁷² Sama narratiivi ilmenee ruotsalaisesta keskustelusta, vaikka historia on Ruotsissa erilainen.

Neuvostoliiton heikentyminen vaikutti selvästi ruotsalaiseen keskusteluun järjestelmämuutoksesta ja kansankodista. Kun Ruotsin eduskunta käsittelee alkuvuonna 1990 suhteita Itä-Euroopan maihin, Maltillisen kokoomuksen aloite varoitti kommunistien ja sosialistien esille nostamasta sekataloudesta, ”ihmiskasvoisesta sosialismista” (”med mänskligt ansikte”). Aloitteen mukaan välimuodolla yritettiin pelastaa se, mitä kommunismista oli pelastettavissa, ja välimuotoa tukivat, kuten aloitteessa katsottiin, myös länsimaiden sosiaalidemokraatit, jotka eivät mielellään toivoneet Itä-Euroopan maiden muuttuvan kokonaan porvarillisiksi (”omvandlas till helt borgerliga samhällen”). Aloitteen mukaan vasemmiston päämääränä oli sekatalous (”någon form av blandekonomi med vissa planekonomiska inslag, framför allt på det sociala området”).⁷³

Vuonna 2004 Euroopan Unioniin liittyi useita reaaliosialistiseen blokkiin kuuluneita maita, mikä nostatti välittömästi muistinpoliittisia kannanottoja, kuten Euroopan parla-

mentin julkilausuman toisen maailmansodan 60-vuotishistoriasta (2005) ja Unkarin kapinan 50-vuotismuistosta (2006). Vuonna 2008 Euroopan parlamentti hyväksyi kannanoton kommunismin rikosten muistamisesta, minkä taustalla oli Tšekin oikeistohallituksen aloite. Ruotsista julkilausumaan osallistui oikeistopoliitikko Göran Lindblad, joka kuitenkin jälkikäteen ilmaisi tyytymättömyytensä lausuman vastaanottoon:

Vad gäller den kommunistiska brottshistorien är den både underrepresenterad och felaktigt välrepresenterad. Professionen inom historia och statskunskap, liksom stora delar av lärarkåren har haft en överrepresentation av företrädare som omfattat en eller annan inriktning av socialistisk/kommunistisk ideologi.

Lindblad nosti siten esille saman väitteen kuin konservatiivit 1990-luvun alussa Per Ahlmarin kirjan vastaanotossa: sivistyneistön jäsenet olivat edelleen kommunistisesti tai sosialistisesti orientoituneita. Hänen mukaansa tätä todisti esimerkiksi se, että länsieurooppalaiset vasemmistoideologit uskoivat vieläkin jonkinlaiseen kevytsocialismiin.⁷⁴ Lindbladin näkemys heijasteli samanlaisia lähtökohtia kuin mustan kirjan ja foorumin herättämät konservatiiviset intohimot. Tämän näkemysrintaman vahva tukijalka on ollut elinkeinoelämän tukema ajatushautomo Timbro, jonka julkaisuissa samaistetaan ruotsalainen sosiaalidemokratia ja itäeurooppalainen kommunismi.⁷⁵

70 James Mark, *The Unfinished Revolution: Making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe* (New Haven: Yale University Press, 2010), 31.

71 Mark, *Unfinished Revolution*, 216.

72 Mark, *Unfinished Revolution*, 218.

73 Margaretha af Ugglas, *Central- och Östeuropa*, Motion 1989/90: U517, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/central--och-osteuropa_GD02U517.

74 Algot Thorin, *Minnets delar Europa: En historiedidaktisk undersökning angående den kommunistiska brottshistoriens plats i den europeiska historiekulturen med utgångspunkt i Pragdeklarationen 2008* (Lund: Lund University libraries, 2017), 18–19.

75 Lars Trädgårdh, ”Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan,” teoksessa *Civilsamhället* (Statens offentliga utredningar, 1999), 21.

Päätelmät

Kommunismien mustan kirjan herättämä keskustelu on muistutus siitä, että vakavien aiheiden monitulkintainen ja epämääräinen käsittely voi johtaa niiden poliittiseen välineellistämiseen. Musta kirja tuli vedetyksi keskusteluun, jonka juuret olivat kaukana menneisyydessä. Keskustelu tyypistyi käsittelemään teoksen johdantolukua, sen poleemisia ja esseistisiä kannanottoja. Debatti vieläpä kärjisti ja väärästi johdantoluvun argumentteja. Lisäksi konservatiivisessa vastaanotossa jätettiin huomioimatta se, että Courtois puolusti Marxia, puhui kommunismin nimissä tehdyistä teoista ja kohdisti kritiikkensä nimenomaan toteutuneeseen kommunismiin. Sen sijaan konservatiivit pyrkivät mustalla kirjalla tuomitsemaan sosialismin sinänsä.

Tämä artikkeli vahvistaa Petter Bergnerin aiempaa tulkintaa siitä, etteivät väitteet Vasemmistupuolueen haluttomuudesta käsitellä historiaansa välttämättä riipu puolueen toimijoiden sanomisista tai tekemisistä.⁷⁶ Mustan kirjan herättämässä keskustelussa oikeisto pyrki määrittelemään korrektia kommunismikuvaa lähtökohtanaan opin rikollisuus. Courtois taas viittasi ainoastaan kommunismin rikolliseen ulottuvuuteen. Ristiriitojen ytimessä oli se, oliko kommunismi voima, joka vääjäämättä aina ja kaikkialla aiheuttaa brutaalista terroria, vai oliko kyse historiallisten olosuhteiden kompleksisesta vaikutuksesta sekä aatteen käytöstä asioihin, jotka eivät itsessään olleet vastaavuussuhteessa opinkappaleisiin. Mustan kirjan herättämissä keskusteluissa ei edes selvästi määritely, mitkä opinkappaleet olisi pitänyt tuomita. Sen sijaan Courtois oli spesifimpi ja viittasi tapahtumasarjaan, joka lähti vyörymään ensimmäisestä maailmansodasta ja Lokakuun vallankumouksesta.

Ruotsissa on pitkään ja kiihkeästi keskusteltu kommunismista. Kuitenkin oikeistossa on

voimia, jotka väittävät aihetta vaietuksi. Kun konservatiivit ovat vaatineet julmuuksien liittämistä kommunismiin sinänsä, aatehistorian lähtökohta kontekstin huomioimisesta on näyttäytynyt kyvyttömyytenä tunnustaa ”tosi-asioita”. Tämän taas on arveltu johtuvan tutkijoiden vasemmistosympatioista. Vaikka tutkijat olisivat vasemmistolaisia, se ei poista kontekstin huomioimisen merkitystä. Ongelmana on se, että vastakkain ovat aatehistoriallinen, tieteellisempi lähestymistapa ja spontaanimpi sekä epäselvempi näkemys opinkappaleista, joilla on universaali vaikutus. Tämän tutkimuksen perusteella on aiheellista huomauttaa, että kommunismin suhteen on oleellista huomioida myös siihen liittynyt reformistisuus, toisin sanoen se, millaisten asioiden puolesta kommunistit ovat tehneet aloitteita eduskunnassa ja kunnissa, millaisten budjettien tai lainsäädännön puolesta on kamppailtu. Tällainen tarkastelutaso avaa konservatiivien peräänkuultamaa universaalisuusolehtaman ongelmaa.

Tietoisuus kommunismiin eri muodoin yhdistyvistä rikoksista on tutkimuksellisesti pidemmällä kuin koskaan aiemmin. Poliittisemmilla foorumeilla kommunismia lähestytään kuitenkin leväperäisesti. Thomas Piketyn mukaan vasta nyt on nähtävissä, että reaaliosialismin epäonnistuminen on johtanut yksityisomistuksen pyhyden aatteelliseen uudelleennousuun.⁷⁷ Yksityisomistuksen pyhyden kiistäminen on kuulunut myös sosialidemokraattien ja jopa vapaamielisen porvariston historiaan. Konservatiivisessa oikeistossa taas on elänyt voimakkaana ajatus siitä, että poliittinen demokratia edellyttää yksityisomistuksen vahvaa suojaa, omistusoikeuden pyhyttä – toisin sanoen määränemistöpäätösten rajaamista matalalla kynnyksellä. Konservatiivit ovat kannattaneet demokratian suhteuttamista omistusoikeuden koskettomuuteen, mikä puolestaan on ollut risti-

⁷⁶ Bergner, *Med historien som*, 454.

⁷⁷ Piketty, *Capital and Ideology*, 513.

riidassa vasemmistolaisen, ajoittain myös vapaamielisen oikeiston kannattaman politiikan kanssa. Edellä mainitussa, Maltillisen kokouksen aloitteessa Itä-Euroopan maiden ja Ruotsin suhteista vuodelta 1990 korostettiin omistamisen merkitystä markkinataloudessa ("[ä]ganderätten är sist och slutligen marknads-ekonomins fundament").⁷⁸ Konservatiiviset skribentit ovatkin pyrkineet korostamaan omistusoikeuteen puuttumisen epädemokraattisuutta. Esimerkiksi Nordin ja Berntson kirjoittavat:

Dessa rättsområden var och är av minst lika stor betydelse för ett fritt och demokratiskt samhälle som mänskliga rättigheter och konstitutionell maktindelning.⁷⁹

Omistusoikeudesta on kuitenkin joustettu läpi kansanvallan historian.

Tässä yhteydessä ei ole mahdollista analysoida Pikettyä huomiota omistusoikeusfundamentalismista. Siihen näyttäisi kuitenkin kuuluvan ajatus, että puuttuminen omaisuuteen johtaa aina lopulta tuhoon ja kuolemaan. Kuten kirjailija Julian Bitter tiivistää Timbron verkkosivuilla: "För eller senare kommer ett parti med marxismen som ideologi att förvandlas till mördare."⁸⁰ Kaikessa poleemisuuksessaankin Courtois hahmotti marxilaisuutta monisyisemmin. Hänen mukaansa siitä voitiin päätyä joko demokratiaan ja inhimillisyyteen tai diktatuuriin ja terroriin.⁸¹ Tämä näkemys erotti johdanto- ja loppulukuja konservatiivien kannanotoista.

Lähdeluettelo

Sanomalehdet

Expressen
SVT
Svenska Dagbladet
Dagens Nyheter
Helsingin Sanomat
Etelä-Suomen Sanomat
Suomen Kuvalehti

Arkistolähteet

Kansan Arkisto (KansA), Helsinki
 Raoul Palmgrenin arkisto.
 5: 1930-luku ja vankilavuodet.

Ruotsin valtiopäivien verkkoarkisto

Andersson, Sten. *Information om kommunismen*. Motion 1998/99:K219. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/information-om-kommunismen_GM02K219.
 Hoffmann, Ulla. *Forum för levande historia*. Motion 2003/04:Kr255. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/forum-for-levande-historia_GR02Kr255.
 Ohlsson, Birgitta. *Kommunismens brott i Europa*. Skrifflig fråga 2015/16:314. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/fraga_H311314.
 Ugglas, Margaretha af. *Central- och Östeuropa*. Motion 1989/90:U517. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/central--och-osteuropa_GD02U517.

Kirjallisuus

Bergner, Petter. *Med historien som motståndare: SKP/VPK/V och det kommunistiska arvet*. Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2013.
 Björlin, Lars. "Recension," arvostelu teoksesta *Kommunismens svarta bok*, Stéphane Courtois et al. *Sociologisk Forskning* 37, no. 1 (2000): 213–221.

78 Margaretha af Ugglas, *Central- och Östeuropa*, Motion 1989/90: U517, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/central--och-osteuropa_GD02U517.

79 Berntson & Nordin, *Efter revolutionen*, 178–179.

80 Fredrik Segerfeldt, "Det fina hatet," *Timbro*, 29.3.2017, <https://timbro.se/smedjan/det-fina-hatet/>.

81 Courtois, "Miksi?," 822.

- Courtois, Stéphane. "Kommunismen rikokset." Teoksessa *Kommunismen musta kirja: Rikokset, terrori, sorto*. WSOY, 2003.
- Courtois, Stéphane. "Miksi?." Teoksessa *Kommunismen musta kirja: Rikokset, terrori, sorto*. WSOY, 2003.
- Dujisin, Zoltan. "A History of post-communist remembrance: From memory politics to the emergence of a field of anticommunism." *Theory and Society* 50 (2021): 65–96.
- Eskelinen, Heikki. "Suomalaiselle lukijalle." Teoksessa *Kommunismen musta kirja: Rikokset, terrori, sorto*. WSOY, 2003.
- Etzler, Aron. "Förord." Teoksessa *Utan heder: En bok om ohederliga debattörer & högerns rädsla för förändring*. Toimittanut Aron Etzler. Stockholm: Röd Press Förlag, 1999.
- Geyer, Michael & Sheila Fitzpatrick. "Introduction." Teoksessa *Beyond totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. Toimittaneet Michael Geyer & Sheila Fitzpatrick, 1–38. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Karlsson, Klaus-Göran & Michael Schoenhals. *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer: Forskningsöversikt*. Stockholm: Forum för levande historia, 2008.
- Koposov, Nikolay. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. New York: Cambridge University Press, 2018.
- Kärkkäinen, Catarina. "Vänsterpartiet gjorde aldrig upp med kommunismens ide." *Timbro*, 2.3.2021. <https://timbro.se/smedjan/vansterpartiet-gjorde-aldrig-upp-med-kommunismens-ide/>.
- Lundell, Valter. *Det omstridda arvet: Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur*. Studia historica Lundensia 26. Lund: Lunds universitet, 2017.
- Mark, James. *The Unfinished Revolution: Making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe*. New Haven: Yale University Press, 2010.
- Nordborg, Lars-Arne. *Lik i garderoben: En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser*. Andra upplagan. Stockholm: Vänsterpartiet, 1996.
- Paastela, Jukka. "Kommunismen musta kirja: Historioitsijakiista a la française." *Historiallinen Aika-kauskirja* 96, no. 4 (1998): 324–333.
- Piketty, Thomas. *Capital and Ideology*. Cambridge: Harvard University Press, 2019.
- Ruth, Arnem. "Förord: Historiens skiljepunkter." Teoksessa *Kommunismens svarta bok*, 5–16. Stockholm: Bokförlaget DN, 1999.
- Segerfeldt, Fredrik. "De fina forskarna." *Timbro*, 3.4.2017. <https://timbro.se/smedjan/de-fina-forskarna/>.
- Segerfeldt, Fredrik. "Det fina hatet." *Timbro*, 29.3.2017. <https://timbro.se/smedjan/det-fina-hatet/>.
- Selling, Jan. "Ideologisk kamp om levande historia." *Historisk Tidskrift* 130, no. 2 (2010): 265–277.
- Schmidt, Werner. "Inte ens de döda kommer att gå säkra." Teoksessa *Utan heder: En bok om ohederliga debattörer & högerns rädsla för förändring*, toimittanut Aron Etzler. Stockholm, Röd Press Förlag, 1999.
- Skinner, Quentin. *Visions of Politics*. Vol. 1, *Regarding Method* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002)
- Thorin, Algot. *Minnet som delar Europa: En historiedidaktisk undersökning angående den kommunistiska brottshistoriens plats i den europeiska historiekulturen med utgångspunkt i Pragdeklarationen 2008*. LUP Student Papers. Lund: Lund University Libraries, 2017.
- Zombory, Mate. The birth of the memory of Communism: Memorial museums in Europe. *The Journal of Nationalism and Ethnicity* 45, no. 6 (2017): 1028–1046.

Muu lähdeaineisto

Ohlsson, Birgitta. Twitter-viesti. 4.4.2017.

<https://twitter.com/birgittaohlsson/status/849309682535628800>.

Selimovic, Jasenko. "Tal på minnesdagen för Förintelsen." 27.1.2010.

<https://jasenkoselimovic.wordpress.com/2010/01/27/tal-pa-minnesdagen-for-forintelsen/>.

”TAISTELUA ON TARMOKKAASTI AVUSTETTAVA”

Kutomatyöläisten pohjoismainen yhteistyö 1920-luvulla

Anu Lahtinen

apulaisprofessori, Helsingin yliopisto

[A]ntoi liiton luottamusmies V. Kanto selostuksen tilanteesta Hyvinkään lakkopaikalla ja kävi siitä selville m.m., että lakkolaisten rintama on pysynyt edelleenkin kunnioitettavan ehjänä - vaikka lakko on jatkunut jo yli 16 viikkoa -, [...] lakkolaiset tulevat edelleen pitämään joukkonsa ehjänä, josta antaa takeita sekkin, ettei lakkolaisten edelleen avustaminen tuota liitolle mitään vaikeuksia, sitä paitsi Ruotsin, Norjan ja Tanskan veljesjärjestöjen säännöllistä viikottaista avustusta, on S. Ammattijärjestö koroittanut maksamansa avustuksen määrää huomattavasti, sekä myöntänyt tällä viikolla jaettavaksi 25,000 markan ylimääräisen avustuksen, joka jaetaan vakinaisen viikkoavustuksen lisäksi.¹

Sosialidemokraattinen *Kansan Lehti* korosti heinäkuun lopulla 1928 sitä, että Hyvinkään Yhdistyneiden villatehtaiden lakkolaiset olivat edelleen yksimielisiä, vaikka lakko oli kestänyt jo neljä kuukautta. Uutisessa maalailtiin myös kuvaa pohjoismaalaisten työläisten yhtenäisyydestä ja keskinäisestä avunannosta.² Muu tuskin olisi tullut kyseeseenkään, sillä maininnat lakonmurtaajista tai talousongelmista olisivat masentaneet omia joukkoja, ja niitä

olisi tuota pikaa reposteltu muiden puolueiden lehdissä.

Samaan aikaan ammattiliiton toimistossa Tampereella huoli kuitenkin kasvoi. Hyvinkääläisten lakko oli pitkittynyt paljon toivottua pidemmäksi. Korvausmaksut söivät liiton varoja, jotka olivat suurelta osin pohjoismaisilta sisarjärjestöiltä koottuja avustuksia.³ Hyvinkään lakkolaiset olivat päättäväisiä omassa asiassaan, tehtaan edustajat jyrkkiä omassa kannassaan, mutta liiton toimitsijat näkivät jännitteen paikallisten ja kansallisten tai kansainvälisten odotusten välillä. Heitä huolestutti tilanteen lukkiutuminen. Suomen Ammattijärjestössä (SAJ) ennakoitiin, että lakonmurtaajat vesittäisivät työtaistelun. Skandinaavisten toverien tuki ei riittäisi loputtomiin, vaan ulkomailta haluttiin selvityksiä rahantarpeesta ja tulevasta käytöstä. Yksittäiseen työtaisteluun kietoutui myös sosialidemokraattien ja kommunistien välinen kotimainen ja kansainvälinen valtataistelu.⁴

Tässä artikkelissa tarkastelen Suomen kutomotyöläisten kansainvälistä yhteistyötä 1920-luvulla sekä sitä, miten yhteistyö näkyi

1 ”Lakkotilanne Hyvinkäällä,” *Kansan Lehti* (KL), 26.7.1928.

2 ”Hyvinkään lakkomailta,” *Suomen Sosialidemokraatti* (SS), 30.8.1928.

3 K. V. Syrjänen, *Suomen Kutomateollisuustyöväen liitto 1906–1931* (Helsinki: Suomen Kutomateollisuustyöväen liitto, 1931), 117; Anu Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys: Hyvinkään villatehtaan lakon paikalliset, kansalliset ja kansainväliset yhteydet,” *Työväentutkimus Vuosikirja*, 2018, 10.

4 SAJ:n toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirja 31.7.1928 3§, SAJ:n arkisto, TyArk; Aarne Mattila, *Työriitojen sovittelun historia*, Työpoliittinen tutkimus 27 (Helsinki: Työministeriö, 1992), 106–108. Lakon vaiheista ks. Lahtinen ”Sankarillinen yksimielisyys”, 4–19.

Hyvinkään lakossa vuonna 1928 sekä lakon jälkiselvittelyissä. Maaliskuusta lokakuuhun jatkuneella lakolla oli suuri taloudellinen ja periaatteellinen merkitys niin työntekijäin kuin työnantajainkin liitolle, vaikka lakko jäi aikalaisjulkisuudessa metallisulun, satamalakon ja jossain määrin Nokian kumitehtaan lakon varjoon. Laajuudeltaan ja kestoltaan Hyvinkään lakko oli oman alansa merkittävin työtaistelu Suomessa, ja taistelussa koeteltiin myös 1920-luvun mittaan solmittuja pohjoismaisia yhteistyösopimuksia.⁵ Artikkelissa käsitellään pohjoismaisen yhteistyön kehittymistä ja sitä, miten ammattijärjestöjen kansainväliset yhteydet ja poliittiset jännitteet heijastuivat Hyvinkään lakon vaiheissa.

Pääasiallisina lähteinä käytän Suomen Kutomateollisuustyöväen Liiton (SKTTL, per. 1906) arkistoaineistoja niin Työväen Arkiston kuin Kansan Arkiston kokoelmissa, samoin lehtikirjoittelua ja järjestöjen omia julkaisuja, kuten *Kutomatyöläinen* -lehteä sekä liittoa lähellä ollutta sosialidemokraattista *Kansan Lehteä*.⁶ Siinä missä lehtikirjoittelu ja vuosijuhlajulkaisut usein – hyvin ymmärrettävästi – korostivat yhtenäisyyttä ja legitimoivat edunvalvontaa, pöytäkirjoissa ja kirjeenvaihdossa tulevat näkyviin epävarmuudet ja ristiriidat, jotka vaikuttivat ratkaisuihin niin työntekijä- kuin työnantajapuolella.⁷

Eri maiden työväen oloissa ja toimintamahdollisuuksissa oli omat erityispiirteensä, joita

kansallinen talouselämä ja työmarkkinapolitiikka kehystivät. Usein myös lähteet ja tutkimus on järjestetty kansallisiin kokoelmiin niin, että kansainväliset yhteydet voivat jäädä huomaamatta. 1920-1930 -lukujen Euroopassa työläisillä oli kuitenkin monia ylikansallisia, yhteistyöverkostoja ja jännitteitä, ja kansainvälinen edunvalvonta näkyi yhteistyönä mitä moninaisimmilla ammattialoilla. Yhteistyön dokumentointi ei aina ole helppoa, kun aineistot ovat hajallaan eri maissa, mutta vähän kerrallaan kuva täydentyy.⁸

Kansainvälisen yhteistyön avaintoimijat

Toveri Nielsen selitti, että yhteistoiminta pantiin alulle v. 1913, jolloin ensimmäinen inter-skandinaavinen neuvottelukokous pidettiin. Sen jälkeen on yhteistoimintaa vuosi vuodelta lujitettu. [...] Tällä on ollut erikoisen suuri merkitys varsinkin heikommille liitoille. Norjalaiset toverit eivät olisi mitenkään selviytyneet v. 1927, elleivät he olisi saaneet apua veljesjärjestöiltä. Myöskin suomalaiset muistavat varmaankin, mitä merkitsi se apu, jota tänne järjestettiin Hyvinkään lakon aikana.⁹

Työväenliikkeen ylirajaisuus näkyi monissa periaatteissa, julkilausumissa ja myös iskulauseissa. Pohjoismaiset kutomateollisuuden järjestöt, kuten monet muutkin, toistivat versioita työväenliikkeessä suositusta iskulauseesta, joka *Kutomatyöläisessä* toistui muodossa ”Tee velvollisuutesi! Vaadi oikeutesi!”¹⁰ Ja velvollisuus

5 Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 15.

6 SKTTL:n arkistokokonaisuuksia on sekä Kansan Arkistossa (KanA), missä on mm. kirjeenvaihtoa pohjoismaisten yhteistyökumppanien kanssa (Ulkomailla lähetetyt kirjeet), että Työväen arkistossa (TyArk). Kiitän tutkimusavustajiani HuK Tuomas Harjua sekä nyttemmin FM Sara Itkosta heidän avustaan arkistotyössä. Pahoitellen joudun toteamaan, että vallitseva COVID-19 -tilanne on vaikeuttanut erityisesti pohjoismaisten alkuperäisaineistojen tutkimista.

7 Toisaalta jännitteet päätyivät osin myös sanomalehtiin, Ks. Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 9–13, 15.

8 Tutkimusongelmista ks. esim. kuljetusalan pohjoiseurooppalaista yhteistyötä käsittelevä Holger Weiss, *För kampen internationellt! Transportarbetarnas globala kampinternational och dess verksamhet i Nordeuropa under 1930-talet* (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2019).

9 ”Skandinavianmaiden kutomatyöläisillä on voimakkaat järjestöt,” *KL*, 4.2.1930.

10 SKTTL:n julkaisun *Kutomatyöläisen* vakiintuneessa kansikuvassa on esitettyä nainen rukiin äärellä, hänen vasemmalla puolellaan teksti ”Täytä velvollisuutesi!” ja oikealla puolella ”Vaadi oikeutesi!” Ruotsalaisen *Vävlagaren* -ammattiliittojulkaisun iskulauseeksi on samoin mainittu ”Känn din plikt! Kräv din rätt!” *Kuto-*

Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Hyvinkään osasto no 5:n lakkotoimikunta 28.10.1928. Kuva: Kansan Arkisto.

apuun oli keskeinen keino oikeuksien puolustamisessa. Kutomateollisuustyöläisten julkaisuista ja arkistoista piirtyy kuva tiivistävästä yhteistyöstä neljän pohjoismaisen järjestön välillä. Yhteistyötä aloiteltiin 1910-luvulla, ja sopimukset tarkentuivat 1920-luvulla.

Kutomateollisuuden työläisiä edusti edellä mainittu Suomen Kutomateollisuustyöväen Liitto, jonka toimisto sijaitsi Tampereella ja joka toimi vuoteen 1930 asti Suomen Ammattijärjestön (SAJ, per. 1907) alaisuudessa. Ruotsissa pohjoismaista yhteistyötä edusti LO:n jäsenliitto Svenska Textilarbetareförbundet (per. 1898), vaikka tekstiiliteollisuudessa toimi kutomatyöläisten liittona vuosina 1908–1970 itsenäinen Svenska Vävlagareförbundet. Tans-

kalainen liitto oli Dansk Tekstilarbejderforbund (per. 1885, tuolloin Vævernes Fagforening).¹¹ Norjassa kutomatyöläiset kuuluivat ensin yleisjärjestöön Norsk Arbeidsmandsforbund (NAF, 1920-luvulla suomennettu ”Norjan Sekatyöväen liitto”).¹² Vuonna 1924 liitosta irtautui tekstiilialan ammattiliitto Norsk Tekstilarbejderforbund, jossa samat yhteyshenkilöt jatkoivat pohjoismaista yhteistyötä.

Suomi mainitaan ensi kertaa mukana pohjoismaisissa tapaamisissa 1910-luvun alkupuolella. August Lindell edusti Suomen liittoa vuonna 1923 Tanskan liiton kokouksessa. Vuonna 1916 Norrköpingissä pidettiin sen sijaan pohjoismaisen yhteiskokous, johon

matyöläisen (KT) vuosikerrat 1920-luvulla; Ruotsin Arbetararkivetin katalogitiedot *Vävlagaren*-julkaisusta. Ks. myös Lars K. Christensen, ”Denmark: The Textile Industry and the Formation of Modern Industrial Relations,” teoksessa *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers 1650–2000*, toim. Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus ja Elise van Nederveen Merkerk (Farnham: Ashgate, 2010), 167.

¹¹ Christensen, ”Denmark,” 192.

¹² Ks. esim. ”Kutomatyöläiset! Huomiota pohjoismaiseen yhteistoimintaan!”, *KT*, 3/1922, 27.

osallistui myös suomalaisia. Sen jälkeen maailmantilanne pysäytti yhteistyösuunnitelmat, mutta 1920-luvulla yhteydenpito elpyi.¹³

Tukholman tapaamisessa vuonna 1922 linjattiin pohjoismaisen yhteistyön periaatteita. Jäsenille myönnettiin oikeus liittyä ehdoitta paikalliseen liittoon, mikäli he siirtyivät maasta toiseen ja teollisuusalan töihin. Lakkojen ja työsulkujen aikaan liitot tarjoaisivat toisilleen tukea, mutta vapaaehtoisesti ja vain siinä tapauksessa, että neljännes tietyn maan jäsenistöstä olisi lakossa. Lisäksi liitot sitoutuivat tarjoamaan toisilleen kaikkea mahdollista moraalista ja henkistä tukea edunvalvonnan kivikkoisella polulla. Yhteydenpitoa vahvistaisivat kansainväliset yhteiset konferenssit. Myös tärkeissä kansallisissa liittokokouksissa nähtiin usein pohjoismaisia edustajia.¹⁴

Työläisten edunvalvonta perustui joukkovoimaan, mutta joukkovoiman pohjoismainen yhteistyö perustui muutaman pitkäaikaisen toimijan ydinryhmään. Siinä missä paikallistason jäsenistö vaihteli paljon, pohjoismaisesta yhteydenpidosta huolehtivat usein samat henkilöt. Ruotsissa keskeinen johtohahmo oli Norrköpingissä työskennellyt Gustaf Janzén (1873–1930), joka oli Svenska Textilarbetareförbundetin pitkäaikainen puheenjohtaja,

vuodesta 1904 kuolemaansa vuonna 1930 saakka. Ruotsalaista liittoa kutsuttiin Janzénin elämäntyöksi.¹⁵ Ruotsi olikin aktiivinen koollekutsuja pohjoismaisessa yhteistyössä.¹⁶

Tanskaa edusti useimmiten Christian Nielsen, Dansk Tekstilarbejderforbundin aktiivi. Gustaf Janzén ja Christian Nielsen olivat vierailleet Tampereella keväällä 1922 ehdottamassa suomalaiselle liitolle pohjoismaista yhteistyötä. Molemmat olivat mukana samana vuonna Tukholman kokouksessa, jossa Janzén valittiin sekä kokouksen puheenjohtajaksi että sihteeriksi.¹⁷ Pohjoismaisen yhteistyön kotipaikaksi valikoitui vuonna 1923 Kööpenhamina, ja vielä vuosikymmenen lopulla Christian Nielsen piti ”vanhana ammattiyhdistysveteraanina” pohjoismaisen yhteistyön koordinoitavanaan.¹⁸

Norjan järjestöstä kansainvälisiin kokouksiin osallistui usein E. N. Nielsen, joka oli ollut tekstiiliteollisuuden edustajana jo norjalaisen yleisjärjestö NAF:n aikoina vuosien 1913 ja 1922 pohjoismaisissa tapaamisissa.¹⁹ *Kansan Lehdessä* vuonna 1930, nimimerkki ”Severi”, August Lindell, kommentoikin leikkisästi näitä vakiedustajia, joilla oli yhteinen sukunimi: ”Tanskalaisen nimi on edelleen Nielsen ja Norjan edustaja kantaa samaa nimeä.”²⁰

13 ”Pohjoismaiden kutomatyöläisten yhteistoiminta,” *KT*, 3/1922, 21–23; ”Kutomatyöläiset! Huomiota pohjoismaiseen yhteistoimintaan!,” *KT*, 3/1922, 26; Syrjänen, *Suomen Kutomateollisuustyöväen*, 40, 90–91.

14 *Norsk arbeidsmandsforbundin* (NAF) vuosikertomus 1922, s. 8, luettavissa norjalaisen Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotekin (ArbArk) digitaalisissa kokoelmissa, viitattu 10.8.2021, https://www.arbark.no/Digitale_Dokumenter.htm.

15 ”Förbundets 40-årsjubileum,” *Textilarbetaren*, 2/1938, 39–40; S[ven] Sw[ensson], ”Janzén, Gustaf Adolf,” teoksessa *Svenska män och kvinnor: Biografisk uppslagsbok*, vol. 4, I-Lindner, toim. Torsten Dahl et al. (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1948), 48.

16 NAF:n vuosikertomus 1922, s. 8, ArbArk digitaalisissa kokoelmissa, viitattu 10.8.2021, https://www.arbark.no/Digitale_Dokumenter.htm.

17 ”Pohjoismaiden kutomatyöläisten yhteistoiminta,” *KT*, 3/1922, 23; ”Kutomatyöläiset! Huomiota pohjoismaiseen yhteistoimintaan!,” *KT*, 3/1922, 24–25.

18 ”Pohjoismaiden kutomatyöväen järjestöjen neuvottelukokous Kristianissa,” *KT*, 3/1923, 31; ”Kutomateollisuustyöväen Pohjoismaiden Yhteistyöjärjestön konferenssi,” *KT*, 4/1928, 55.

19 E. N. Nielsen mainitaan pohjoismaisissa kokouksissa ”Pohjoismaiden kutomatyöläisten yhteistoiminta,” *KT*, 3/1922, 21; ”Kutomatyöläiset! Huomiota pohjoismaiseen yhteistoimintaan!,” *KT*, 3/1922, 24; tekstiili-alan edustajana NAF:n vuosikertomuksessa (1928), Ingvald Olsen taas *Arbeidernes faglige landsorganisasjonin* (AFL) vuosikertomuksissa. 1920-luvun vuosikertomukset ArbArk digitaalisissa kokoelmissa, viitattu 10.8.2021, https://www.arbark.no/Digitale_Dokumenter.htm.

Suomea edusti yllä mainittu August Lindell (1880–1933). Hän oli koulutukseltaan maalari ja opiskellut alaa niin Ruotsissa, Tanskassa kuin Saksassakin. *Kansan Lehden* sanoin tällainen kielitaitoinen, kansainvälisesti verkostoitunut toimija oli tervetullut suomalaisen työväenliikkeeseen, jossa oli 1900-luvun alku vuosina ”eloa paljon mutta työväkeä vähän”.²¹ Suomeen palattuaan Lindell sai ensin paikan SAJ:ssä. Vuonna 1913 hänet palkattiin Suomen Kutomateollisuustyöväen Liiton tehtäviin, jolloin hän osallistui Tanskan konferenssiin.²²

Vaikka Lindell oli 1920-luvulla ennen kaikkea *Kansan Lehden* toimittaja, hän raportoi hyvin aktiivisesti SKTTTL:n asioita ja toimi tulkkina pohjoismaisten ja suomalaisten vieraiden välillä.²³ Vuosina 1922–1930 *Kansan Lehti* uutisoi kutomateollisuustyöväen kotimaisesta ja kansainvälisestä toiminnasta kattavammin kuin *Suomen Sosialidemokraatti*, joka saattoi julkaista samoja aiheeseen liittyviä uutisia lyhennettyinä versioina.

Vuonna 1922 Tukholmassa järjestetyn pohjoismaisen yhteistyökokouksen ryhmävalokuva tuo hyvin esiin sen, että vaikka kutomateollisuus oli naisvaltainen ala, sen ammattijärjestön johtotehtävissä toimi lähinnä miehiä. Vuoden 1913 yhteistyökokouksessa oli ollut yksi naisedustaja, norjalainen Anna Olson.²⁴ Vuonna 1930, kun pohjoismainen

kokous pidettiin Tampereella, uutisoinnissa mainittiin yksi tamperelainen ja yksi ruotsalainen naisedustaja.²⁵ Paikallistasolla ja suuremmissa kansallisissa yhteiskokouksissa naisilla oli enemmän edustus- ja luottamustehtäviä, mutta kokonaisuutena työntekijöiden ja luottamushenkilöiden sukupuolijakaumat olivat hyvin erilaisia. Käytännön edunvalvonnassa naisten asemaan liittyvät ongelmat jäivät usein katveeseen.²⁶ Ilmiö oli tuttu myös muiden Pohjoismaiden kutomateollisuudessa.²⁷

Kutomateollisuuden yhteistyö suuntautui erityisesti Pohjoismaihin, mutta niin Suomessa kuin Skandinaviassakin työläisiä kiinnosti myös suuren itäisen naapurin sosialistinen järjestelmä. Kommunistista työväenliikettä tukevan Neuvostoliiton ja sosialidemokratiaan sitoutuneiden pohjoismaisten työväenjärjestöjen välillä oli kuitenkin myös jännitteitä. Ne ilmenivät yhtäältä paikallisina kannanottoina sekä kommunististen ja sosialidemokraattisten työväenlehtien keskinäisenä suokopuna, järjestötason jännitteissä ja kansainvälisissä liittolaisuuksissa.²⁸

SAJ ja sen alaisuudessa SKTTTL tasapainoili Kansainväliseen ammattiyhdistysliiton eli Amsterdamin internationaalien sekä Neuvostoliiton tukeman Profinternin välillä. SAJ oli saavuttanut 1920-luvun lopulla hauraan tasapainon, jossa kommunistien ja sosialidemo-

20 Severi, ”Kutomatyöläisten parlamentista,” *KL* 4.2.1930. Nimimerkki Severin henkilöllisyys on ilmoitettu mm. uutisessa ”August Lindell 50-vuotias,” *KL*, 10.3.1930.

21 ”August Lindell 50-vuotias,” *KL*, 10.3.1930.

22 ”Kutomatyöläiset!: Huomiota pohjoismaiseen yhteistoimintaan!,” *KT*, 3/1922, 26; Syrjänen, *Suomen Kutomateollisuustyöväen*, 40, 90–91.

23 ”August Lindell 50-vuotias,” *KL*, 10.3.1930.

24 ”Pohjoismaiden kutomatyöläisten yhteistoiminta,” *KT*, 3/1922, 21; ”Ruotsin, Tanskan, Norjan ja Suomen Kutomateollisuustyöväen Liittojen edustajat,” *KT*, 1/1923, 5.

25 ”Skandinavianmaiden kutomatyöläisillä on voimakkaat järjestöt,” *KL*, 4.2.1930.

26 Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 12–15.

27 Raija Julkunen ja Liisa Rantalaiho, ”Women on strike: Nonexistent or silenced?,” teoksessa *Strike and Social Change*, toim. Pauli Kettunen (Turku: Turun maakuntamuseo, 1993), 97–114; Anu Suoranta, *Halvennettu työ: Pätkätyö ja sukupuoli sopimustyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä* (Tampere: Vastapaino, 2009), 99–100, 108, 126–128, 274; Christensen, ”Denmark,” 155–156.

28 ”Osui maaliin,” *KL*, 29.10.1928; ”Viipurin lakon opetukset,” *KL*, 16.1.1929; Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 8–13.

kraattien väliset ristiriidat koetettiin ohittaa, mutta vuonna 1930 liitto hajosi ja jännitteet alkoivat näkyä kokouksissa ja kirjeenvaihdossa.²⁹

Ammattijärjestöjen kansainvälisen yhteydenpidon kudelmasta saa välähdyksen, kun lukee vuonna 1927 tehtyä norjalaisen kutomatyöntekijöiden liiton johtohenkilön Harry Eriksenin haastattelua *Kutomatyöläisessä*. Eriksen oli ollut aiemminkin Suomessa liittotasioissa, ja nyt hän viivähti Helsingissä, norjalaisten ammattijärjestöjen edustajien joukossa, joka oli matkalla Neuvosto-Venäjälle. Monialainen, itään suunnannut edustajajoukko oli koottu nimenomaan norjalaisten kutomatyöläisten aloitteesta.³⁰

Kutomatyöläisen haastatteluartikkelissa verrattiin norjalaisten ja suomalaisten oloja ja pohdittiin kahta edunvalvonnan ja työtaistelun kannalta keskeistä kysymystä: järjestäytymisestä ja liittojen vakavaraisuutta.³¹ Norjalaisten viikoittaiset jäsenmaksut (miehillä 2,15 Norjan kruunua, matalapalkkaisemmilla naisilla 1,25 Norjan kruunua) tuntuivat suomalaisittain huikean korkeilta, Eriksen puolestaan piti suomalaisten ilmoittamia jäsenmaksuja pilana.

[L]uuli norjalainen toverimme meidän puhuvan leikkiä. Hän ei mitenkään jaksanut käsittää sitä, että sellaisilla jäsenmaksuilla kuin meidän, voitaisiin mitään taistelurahastoa tai muuta vararahastoa koota. Tämä onkin ehkä meidän heikoin puolellemme, että emme voi ajatella rahas-

tojemme kartuttamista niinkuin skandinaaviset toverimme, ja niin jäävät järjestömme heikoiksi siitäkin huolimatta, että jäsenlukumme ehkä onkin sama tai voipa olla korkeampikin. Toivoamme kuitenkin, että kun jäsenistömme saadaan kouluutetuksi [sic!] käsittämään tällaisten rahastojen arvon, niin voimme mekin vähitellen korottaa jäsenmaksujamme ja voimme turvautua hädän tullen rahastoihimme.³²

Tarvetta yhteistyösopimukselle

Suomalaiset katsoivat, että heidän palkkatasonsa ja oikeutensa olivat erityisen heikot, mikä osin pitikin paikkansa. Tanskassa kutomotyöläiset olivat jo 1898 saaneet kansallisen yleispätevän sopimuksen, mikä ei sinänsä merkinnyt työtaisteluiden loppua mutta oli tärkeä virstanpylväs.³³ Suomalaiset työnantajat pyrkivät torjumaan yleissitovat sopimukset kustannuksista piittaamatta. Työnantajapuoli suhtautui erityisen jyrkästi kommunistivaltaisten alojen työtaisteluihin, mutta SKTTL oli voittopuolisesti sosialidemokraattien hallussa, vaikka osastoihin kuului sekä sosialidemokraatteja että kommunisteja.³⁴

Vuoden 1928 satamalakon yhteydessä ruotsalaiset järjestäytyneet työnantajat moittivat suomalaisia työnantajajärjestöjä moneen otteeseen jälkeenjääneisyydestä, koska pitkitetty työtaistelu aiheutti seurannaisvaikutuksia myös Ruotsin satamatyöhön.³⁵ Kuten *Kansan Lehti* totesi Hyvinkään lakon päätyttyä, Skandinaviassa myös työnantajapuolella arvostettiin

29 Ilkka Hakalehto, ”Suomen kommunistinen puolue ja sen vaikutus julkiseen poliittiseen työväenliikkeeseen 1918–1928” (Lisensiaattityö, Helsingin yliopisto, 1966), 298–302; Tapio Bergholm, *SAK:n historia* (Helsinki: SAK, 2013), 23–25; Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 8.

30 Hyvinkään kutomotyöläisten järjestäytymisestä ja pohdinnoista nimimerkki A. N., ”Hyvinkäältä,” *KT*, 3/1927, 43–45.

31 ”Norjalaisen toverin pakinoilla,” *KT*, 3/1927, 39.

32 ”Norjalaisen toverin pakinoilla,” *KT*, 3/1927, 39.

33 Christensen, ”Denmark,” 155–156.

34 Markku Mansner, *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen Työnantajien Keskusliitto 1907–1940* (Helsinki: Teollisuuden Kustannus Oy, 1981), 285, 292, 298. Kommunisti- ja sosialidemokraattitoimijoiden jännitteistä esimerkiksi Hyvinkäällä ja SKTTL:n osasto 5:ssä ks. Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 9, 12–13.

35 Mansner, *Suomalaista yhteiskuntaa*, 392–394.

36 ”Skandinaviassa – ei meillä,” *KL*, 12.12.1928.

työehtosopimuksia, ja Nokian tai Hyvinkään lakkojen kaltaiset näännytystaistelut herättivät Skandinaviassa ihmetystä.³⁶

Tietysti eroista huolimatta kaikkia pohjoismaisia kutomateollisuuden työläisiä yhdisti suhteellisen alhainen palkkataso ja vaikeudet saada omia etujaan ajettua.³⁷ Kun järjestäytymisaste vaihteli todella paljon vuodesta ja suhdanteesta toiseen, voi ajatella, että satunnaisten järjestön rivijäsenten käsitys liiton toiminnasta ja toiminnan pitkistä perinteistä saattoi jäädä varsin ohueksi. Sen sijaan he havaitsivat kipeästi paikalliset epäkohdat ja tiesivät paikalliset työtaistelutunnelmat. Liiton ylätasolla työskentelevät pitkäaikaiset toimijat, kuten Kanto ja Lindell, sen sijaan näkivät jatkumot ja järjestötyön reunaehdot, ja asiaa koetettiin avata *Kutomatyöläisenkin* sivuilla.

Kun kutomatyöläisten järjestäytymisaste oli alhainen, ei liiton johdossakaan uskottu, että lakkoilusta olisi hyötyä. Toimivan lakon piti olla järjestäytynyt ja suunniteltu, ja tätä liitto viesti myös jäsentensä suuntaan.³⁸ Järjestäytymättömät lakot saivat moitteita ammattiliitoilta.³⁹ Vielä vuonna 1922 *Kutomatyöläinen* luonnehti tilannetta pessimistisesti:

Työnantajat ovat hyvin järjestyneet; työntekijät ovat kahdessa eri leirissä voimat hajalla. Kutomatyöläiset eivät vielä täysin tajua voimakkaan ammatillisen järjestön tärkeyttä. Uskonnollisetkin seikat vaikuttavat paikkapaikoin haitallisesti järjestötoimintaan. Tärkein tehtävämme Suomessa on edelleen valistustyö.⁴⁰

Kahtiajakautuneella työntekijäleirillä kirjoittaja viittasi sosialidemokraattien ja kommunistien välisiin jännitteisiin, jotka ilmenivät vastemmistolehdistössä puolueiden keskinäisenä syytelynä ja nokitteluna. Lisäksi SKTTTL:llä oli vastassa tehokas työnantajaliitto – jo vuonna 1905 perustettu Suomen Kutomateollisuuden Työnantajain Liitto, joka torjui tiukasti yleissitovat sopimukset. Vuonna 1925 SKTTTL oli tehnyt esityksen yleisestä palkankorotuksesta, mutta heikon järjestäytymisasteen perusteella työnantajaliitto oli torjunut esityksen.⁴¹

Lakkovalmiutta pyrittiin kuitenkin kehittämään ja vastuuta jakamaan leveämmille harjoille. Juuri tätä silmällä pitäen pohjoismaiset liitot vahvistivat vuonna 1925 uuden, entistä sitovamman yhteistyösopimuksen.⁴² Siinä tarkennettiin edelleen sitä, millaisia tietoja järjestöt välittäisivät toisilleen ja miten ne pyrkisivät tiedottamaan toisilleen mahdollisten kansainvälisten rikkureiden rekrytointiyrityksistä.

Sopimuksen pykälässä 6§ vahvistettiin, että jos vähintään neljännes liiton jäsenistä joutui työtaisteluun – lakkoon tai työsulkuun – muut pohjoismaiset järjestöt maksaisivat apua tarvitsevalle liitolle avustusta 10 Tanskan äyriä viikossa jäsentä kohden, maksimissaan 10 000 jäsenelle. Avustusta saava liitto sitoutui antamaan sihteeristölle täyden kirjallisen selonteon taistelusta ja sen kulusta. Mikäli toinen pohjoismainen liitto oli samaan aikaan laajassa työtaistelussa (lakossa tai työsulussa),

37 ”Norjalaisen toverin pakinoilla,” *KT*, 3/1927, 39.

38 Syrjänen, *Suomen Kutomateollisuustyöväen*, 116–117; Matti Savola, *Lakko Työelämän ristiriitana: Tutkimus suomalaisen yhteiskunnan lakoista*, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 15 (Helsinki: WSOY, 1931), 112–113, 122; Pauli Kettunen, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1939*, Historiallisia tutkimuksia 138 (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1986), 177–178 (alaviite 11).

39 Hyvinkäällä 1901 järjestetty lakko oli herättänyt paljon keskustelua järjestäytymättömyydestä. Ks. Inka Tuominen, ”Väärin lakkoilu?: Suhtautuminen Hyvinkään villatehtaan 1901 lakkoilijoihin,” (Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 2020).

40 ”Kutomatyöläiset!: Huomiota pohjoismaiseen yhteistoimintaan!,” *KT*, 3/1922, 26.

41 ”S. Kutomateollisuustyöväen liiton toiminnasta 1925,” *KT*, 1/1926.

42 ”Pohjoismaiden kutomatyöväen järjestöjen sääntöihin tehdyt muutokset,” *KT*, 1/1926, 12–15.

Suomen Kutomateollisuustyövään liiton toimistossa ovat 1920-luvun taitteessa August Lindell työpöydän ääressä seuranaan V. Kanto. Kuva: Työvään Arkisto.

se oli vapautettu tuen maksamisesta. Tarvittaessa pohjoismaiset yhteistyökumppanit kokoontuisivat erilliseen konferenssiin, jossa käsiteltäisiin ”yhteistä esiintymistä”.⁴³

Suomalaisen liiton heikompi taloudellinen tilanne heijastui pohjoismaiseen yhteistyöhön. SKTTTL:n omista pöytäkirjoista ilmenee, että pohjoismaista sopimusta pidettiin tärkeänä, mutta suomalaiset olivat huolissaan kustannuksista. Suomalaisten aloitteesta yhteistyökonferenssien aikaväliä pidennettiin, jolloin kansainvälisen sihteeristön kulut laskivat. Suomalaiset olivat toivoneet, että heidän avunmaksuvelvoitteensa maksettaisiin penneinä eikä äyreinä, mutta he suostuivat yhtäläisiin

velvoitteisiin, kun neuvotteluissa luvattiin, että tukisummista voitaisiin tarvittaessa joutaa.⁴⁴ Ulospäin annettiin vahvempi vaikutelma, kun kaikki olivat ainakin muodollisesti sitoutuneet yhtäläiseen tukeen.

Uusi sopimus tuli käyttöön jo seuraavana vuonna, kun Norjan kutomatyöläiset aloittivat taistelun vuonna 1926.⁴⁵ Suomen liitto kantoi kortensa kekoon ja kuittasi rahalahetyksensä ”toverillisin terveisin” niin Ruotsiin kuin Kööpenhaminan sihteeristöllekin.⁴⁶ Rahoitusta oli koottu myös paikallisilla keräyksillä, joita myös Hyvinkään järjestäytyneet kutomateollisuustyöläiset hankkivat muun muassa norjalaisten lakkoilijoiden hyväksi.⁴⁷

43 ”Pohjoismaiden kutomatyövään järjestöjen sääntöihin tehdyt muutokset,” *KT*, 1/1926, 12–15.

44 SKTTTL:n liittohallinnon kokouspöytäkirja 7.8.1925, 42–83§, SKTTTL:n arkisto, KanA.

45 Syrjänen, *Suomen Kutomateollisuustyövään*, 91.

46 SKTTTL:n kirje Tanskan yhteistyöjärjestölle 17.6.1926, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

Pohjoismainen tuki mahdollistaa lakon

[L]uottaen veljesjärjestöjen jatkuvaan sekä si-
veelliseen, että taloudelliseen tukeen jatkamme
Hyvinkään taistelua edelleen, ja merkitsemme /
Parhaimmalla Toveruudella.⁴⁸

Vuonna 1928 oli Suomen vuoro vedota yhteistyösopimukseen, kun liitto päätti lähteä tukemaan Hyvinkään tehtaan työtaistelua. Lakon mahdollisuutta oli Hyvinkäällä pohdittu vuodesta 1925 alkaen, jolloin työntekijöille aiemmin kuuluneita etuja karsittiin. Talvella 1927–1928 eri puolilla Suomea oli esitetty osin onnistuneitakin kutomatyöläisten palkankorotusvaatimuksia, joten odotukset nousivat niin paikallisesti kuin liitossakin. Hyvinkään villatehdas kuitenkin esitti varsin pieneksi koetun korotustarjouksensa suoraan kullekin työntekijälle ja ohitti liiton. Tässä vaiheessa tehtaan työläisistä melkein tuhat oli nimikirjoituksellaan sitoutunut lakkoon paremman ja yleisistovan sopimuksen saamiseksi.⁴⁹

Maaliskuun 31. päivänä 1928 Hyvinkäällä alkoi Yhdistyneiden villatehtaiden lakko, joka kesti lopulta lähes seitsemän kuukautta.⁵⁰ Aiemmin helmikuussa oli Tampereella nähty menestyksekkäs vaatetusalan työtaistelu, ja ilmeisesti alun perin niin paikallistasolla

kuin Tampereen liittotoimistossakin odotettiin melko nopeita ja myönteisiä tuloksia.⁵¹ Yleisestä palkankorotusvaatimuksesta muodostui kuitenkin hankala periaatekysymys, ja loppukevästä 1928 neuvottelut katkesivat.⁵² Tässä vaiheessa SKTTTL:n toimisto kääntyi pohjoismaisen sihteeristön puoleen ja vetosi yhteistyösopimuksen kuudenteen pykälään avun saamiseksi.

SKTTTL:ssä oli 3 500 jäsentä, joista 1 050 eli lähes kolmannes oli lakossa huhtikuussa 1928, ja näin ollen pohjoismaisen yhteistyösopimuksen ehdot tuelle täyttyivät.⁵³ Säilyneen kirjeenvaihdon perusteella Ruotsin ja Tanskan edustajat eivät alkuvaiheessa olleet saaneet mielestään kyllin tarkkaa selontekoa lakosta. SKTTTL selitti vastauskirjeessään, ettei Suomessa lakon alkaessa edes ajateltu tarvittavan pohjoismaista tukea.⁵⁴ Lakkolaisten todettiin olevan yksimielisiä ja luottavaisia, joten liitto ei halunnut patistaa heitä neuvottelupöytään.⁵⁵ Toukokuussa SKTTTL raportoi tilanteesta Ruotsin järjestölle:

[A]sianomainen työnantaja on järjestäytynyt josten taistelemme koko järjestäytyntä työnantaja liittoo vastaan. Taistelu on liitollemme liijan ylivoimainen lakkolaisten avustamiseen nähden. Tähän mennessä olemme käyttäneet liiton omat

47 SKTTTL:n kiertokirje osastoille 26.8.1927, Liiton kiertokirjeet, SKTTTL:n arkisto, TyArk; Olavi Junnila, *Hyvinkään seudun historia* (Hyvinkää: Hyvinkään kaupunki, 1988), 195–196.

48 SKTTTL:n kirje SNTL:n Kutomateollisuustyöväen liiton keskuskomitealle 8.8.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

49 Lakon taustasta ja kehityksestä sekä aiemmasta tutkimuksesta ks. Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 8–9.

50 Lakon paikallisesta kokonaiskulusta ks. Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” kokonaisuudessaan.

51 SKTTTL:n kiertokirjeet 14.2.1928 ja 27.2.1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk; SKTTTL:n liittohallinnon kokouspöytäkirja 24.2.1928, 31§, SKTTTL:n arkisto, KanA; ”Otteita liiton v:n 1928 toiminnasta,” *KT*, 1/1929, 5–6; Jarmo Peltola, *Työllisyys, työttömyys ja huolenpito: Yhteiskunta Tampereella 1928–1938*, vol. 1, 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa (Tampere: Tampere University Press, 2008), 86–87.

52 SKTTTL:n liittohallinnon kokouspöytäkirjat maaliskuusta lokakuulle 1928, SKTTTL:n arkisto, KanA; Mattila, ”*Työriitojen sovittelun*,” 107–108; Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 10.

53 SKTTTL:n kirje Pohjoismaiden kutomatyöväen järjestöjen työjärjestön sihteeristölle 25.4.1928, Ulkomaille lähteneet kirjeet, SKTTTL:n arkisto, TyArk; Osasto 5:n ja SKTTTL:n välinen kirjeenvaihto 1928; SKTTTL:n arkisto, KanA.

54 Luottamusmies Vihtori Kannon kirjeet Hyvinkään osasto 5:lle, 5.4.1928 ja 17.4.1928, SKTTTL:n arkisto, KanA; SKTTTL Ruotsin rinnakkaisliitolle 23.4.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

55 SKTTTL Ruotsin rinnakkaisliitolle 23.4.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

varat, joten taistelua emme voi pisemmän päälle jatkaa jos emme saa pohjoismaiden veljesjärjestöjen apua. Liiton omille jäsenillemme olemme määränneet ylimääräisen veroituksen, mutta tästä veroituksesta ei saada niinpalkjoa, että se läheskään riittäisi avustuksiin. Sillä avustuksiin menee viikottain 55,000 markkaa. Jos meitin on avustuksen puutteen takia taistelu lopetettava, on se meille ja koko maamme kutomatyöläisille niin suuri tappio ja taka askel ettei sitä voi etukäteen arvioida.⁵⁶

Tilanne ei ollut helppo kaikkialla Skandinavia-sakaan, sillä Norjassa oli samaan aikaan suuri osa kutomateollisuuden työväestä työttömänä tai teki lyhennettyä työviikkoa. ”Mutta tästä huolimatta täytti Norjan veljesliitto täsmällisesti sääntöjen mukaisen velvollisuutensa kuten Ruotsin ja Tanskan liitotkin avustaessaan Hyvinkään lakkolaisia”, kiitteli *Kutomatyöläinen* vuoden 1928 lopussa.⁵⁷

Kaikkiaan lakon kokonaiskustannuksiksi arvioitiin 1,7 miljoonaa markkaa, ja taistelun tueksi koottiin yhteensä 1,4 miljoonaa markkaa, josta pohjoismainen tuki lakolle oli yli 1 miljoonaa markkaa. Tämä pohjoismainen tuki mahdollisti lakon jatkamisen, sillä vaikka lakkolaisia kannustettiin myös hakemaan muualta töitä, varattomien ja tukea tarvitsevien määrä pysyi koko ajan korkeana.⁵⁸ Muilta osin lakko rahoitettiin SKTTL:n ja erityisesti SAJ:n varoista. Lisäksi työläisiltä kerättiin vapaaehtoisia maksuja ja Amerikasta vastaanotettiin vähäisiä avustuksia.⁵⁹

SKTTL toivoi myös yhteistyösopimuksessa mainittua muuta käytännön apua, tukea la-

konmurtaajien torjumiseksi. Suomessa oli pantu merkille, että Hyvinkään tehtaan johto oli vierailut Ruotsissa, jossa he olivat mahdollisesti olleet rekrytoimassa lakonmurtaajia. Liitto vetosi skandinaavisin järjestöihin, että nämä tiedottaisivat tilanteesta omalle jäsenistölleen ja varoittaisivat ryhtymästä lakonmurtaajiksi.⁶⁰ Huhut pohjoismaisista lakonmurtaajahankkeista päätyivät myös *Suomen Sosialidemokraatin*. Lehti korosti pohjoismaisten työntekijöiden lojaaliutta.

Viimeisimpänä lakkolaisten horjuttamisyrityksenä mainittakoon [...] huhu, että nyt tulee tehtaalle Tanskasta oikein ammattitaitoista työväkeä. Oli ilmoitettu ihan määrällä milloin noiden tanskalaisten piti saapua. Mutta tuon määräjälkeen on kulkenut jo kymmeniä junia ohi Hyvinkään, ilman että heitä olisi saapunut. Herrat Hartman kumppaneineen eivät taida tietää, että kaikki kunnan työläiset Tanskassa kuuluvat omaan ammattiliittoonsa ja avustavat kyllä vahvasti Hyvinkään lakkoa, mutta eivät herrojen eduksi, vaan työväen.⁶¹

Käytännössä lakko oli kuitenkin vastatuulella. Syksyllä tehdas oli saanut lakonmurtaajien tuella tuotannon pyörimään, niin että tilanne alkoi näyttää hankalalta ja lakon tavoitteet olivat vesittymässä.⁶² Rikkuritoiminnan vuoksi SKTTL oli julistanut villatehtaan tuotteita boikottiin, mikä puolestaan vei alan työsulun partaalle. SKTTL raportoi näistä uusista käänteistä syyskuussa pohjoismaisille järjestöille, jotka oli pidettävä ajan tasalla kustannusvaikutuksista.⁶³

56 SKTTL:n kirje Ruotsin Kutomateollisuustyöväen liitolle 14.5.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTL:n arkisto, TyArk.

57 ”Kutomateollisuustyöväen Pohjoismaiden Yhteistyöjärjestön konferenssi,” *KT*, 4/1928, 54–55.

58 Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 9.

59 ”Hyvinkään lakon opetuksia,” *KT*, 4/1928, 55; ”Ote S. Kutomateollisuustyöväen liiton tilinpäätöksestä 31.12.1928,” *KT*, 1/1929. Amerikan-lahjoituksesta Hyvinkään osasto 5:n pöytäkirja 7.11.1928 4§, Hyvinkään osasto 5:n pöytäkirjat, Hyvinkään villatehtaan arkisto, HyKM.

60 SKTTL:n kirje Tanskan liitolle 2.6.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTL:n arkisto, TyArk.

61 ”Hyvinkään lakkomailta,” *SS*, 30.8.1928.

62 SKTTL:n liittohallinnon kokouspöytäkirjat 23.7.1928 144§; SKTTL:n arkisto, KanA; Suomen Ammattijärjestön toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirja 31.7.1928, SAJ:n arkisto, TyArk.

Kuten edellä on käynyt ilmi, työtekijäjärjestöt pyrkivät antamaan ulospäin mahdollisimman yhtenäisen kansallisen ja kansainvälisen vaikutelman. Ammattijärjestöjen ei pitänyt antaa julkisuuteen lausuntoja, jotka söisivät uskottavuutta.⁶⁴ SKTTTL:n ja SAJ:n toimitsijat olivat kuitenkin huolissaan siitä, miten lakko saataisiin kunnialliseen päätökseen, kun rahat hupenivat, neuvottelut jumittivat ja paikalliset lakkolaiset halusivat kuitenkin jatkaa lakkoa määrätietoisesti. Syksyllä lakkolaisia alettiin kehottaa neuvotteluihin entistä päätäväisemmin myös työntekijäliiton puolelta.⁶⁵

Kommunistien ja sosialidemokraattien väliset jännitteet antoivat asiaan oman lisävärinsä. Hyvinkäällä sosiaalidemokraattien ja kommunistien paikallinen valtataistelu repi työväenyhdistystä talvella 1928 sekä loppuvuoden kunnallisvaalien alla. Lakon pitkittyessä hyvinkääläiset kommunistien edustajat väittivät, että SKTTTL oli kiellettyyn vastaanottamasta avustuksia Neuvostoliitosta ja siten vaikeuttanut työtaistelua ja sen rahoittamista.⁶⁶

Torjuakseen syytteet liiton toimisto lähetti kopioita kirjeenvaihdosta, jota se oli käynyt SNTL:n Kutomateollisuustyöväen liiton keskuskomitean sihteerin kanssa kesällä 1928. Kirjeiden perusteella SKTTTL oli saanut kesäkuussa Neuvostoliitosta 40 000 markan avustuksen sekä pyynnön saada lisätietoja Hyvin-

kään lakosta. SKTTTL:n edustaja oli selvittänyt järjestön toimintaperiaatteita ja alan yleistä tilannetta ja tarjoutunut jatkamaan kirjeenvaihtoa saksan kielellä.⁶⁷

Saamme vielä kerran kiittää siitä avustuksesta jonka saimme vastaan ottaa, ja joka avustus paljon helpotti meidän Hyvinkään työläisten avustamisessa. Olemme vieneet terveisenne Hyvinkään tovereille ja he pyytävät kauttamme tervehtiä Teitä ja lupaavat koitttaa parastaan saadaakseen itselleen voiton taistelussa, joka näyttää vielä kauvan jatkuvan. / Olisimme kiitolliset jos saisimme tietoja liittonne toiminnasta ja, olisihan niistä hyötyä omalle toiminnallemme. Tiedot voitte lähettää kyllä saksankielellä. / Toverillisin terveisin.⁶⁸

Vaikka SKTTTL:n edustaja kiitti idästä tulleesta avusta, saapunut summa vaikuttaa varsin mitättömältä. Neuvostoliitosta oli saatu miljoonien markkojen tuki metalliteollisuuden työtaisteluun vuonna 1927 ja satojentuhansien markkojen tuki satamalakkoon.⁶⁹ Joko SKTTTL:n sosialidemokraattiset linjaukset tai sitten muut olosuhteet vaikuttivat siihen, ettei Neuvostoliitosta selvästikään ollut kiinnostusta lähteä tukemaan lakkoa. Myös Nokian samanaikainen lakko oli saanut samankokoisen, vertailussa varsin nimelliseltä vaikuttavan tukisumman Neuvostoliitosta.⁷⁰

63 SKTTTL:n kirje Ruotsin, Tanskan ja Norjan liitoille 15.9.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

64 SAJ:n valiokunnan kokous 30.5.1928 3§, SAJ:n arkisto, TyArk.

65 SKTTTL:n liittohallinnon kokouspöytäkirjat 23.7.1928 144§; SKTTTL:n arkisto, KanA; Suomen Ammattijärjestön toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirja 31.7.1928, SAJ:n arkisto, TyArk.

66 Paikallisesta keskustelusta ja valtataistelusta tarkemmin Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 8, 10, 12.

67 SKTTTL:n kirje SNTL:n Kutomateollisuustyöväen liiton keskuskomitealle 6.6.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

68 SKTTTL:n kirje SNTL:n Kutomateollisuustyöväen liiton keskuskomitealle 6.6.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

69 Ralf Haarla, *Taistelu työehtosopimuksista: Silmäys politikoiviin ammatillisiin järjestöihin* (Helsinki, Otava 1929), 36; Jussi Koivuniemi, *Nokian kumitehtaan lakko 1928–1929* (Nokia, 1991), 43–45, 101, viite 68; Pirjo Ala-Kapee, & Marjaana Valkonen, *Yhdessä elämä turvallisiksi: SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930* (Helsinki: Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö SAK, 1992), 721, 728; Mattila, *Työriitojen sovittelun*, 105; Tapio Bergholm, *Kovaa peliä kuljetusalalla*, vol. 2, *Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1925–1960* (Helsinki: Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto, 1997), 126.

70 Koivuniemi, *Nokian kumitehtaan*, 101, viite 68.

Kotimaista ja pohjoismaista jälkipyykkiä Hyvinkään Yhdistyneitten villatehtaiden lakko päättyi 22.10.1928. Kun rikkurien suuri määrä alkoi olla hälyttävä, liittohallinto kiirehti lokakuun alussa lakkotoimikunnan neuvotteluvalmiutta, jottei järjestäytyneitä työläisiä lopullisesti syrjäytettäisi tehtaalta. Näin oli käynyt Nokialla. Lokakuun jälkipuoliskolla saatu neuvottelutulos jäi niukaksi, sillä palankorotukset olivat melko vähäisiä ja rikkurit jäivät tehtäviinsä. Sopimuksesta ei saatu yleisittovaa, vaikka liitossa pidettiin saavutuksena sitäkin, että yöntekijät oli tunnustettu neuvotteluosapuoleksi.⁷¹

Kaikkiaan kulut olivat suuret ja mielialat hii-puneet, kun SKTTTL raportoi lakon viimeisimistä vaiheista ja jälkihoidosta Pohjoismaiden suuntaan. Liiton jäseniä oli edelleen vailla työtä ja tuen tarpeessa, ja SKTTTL vetosi pohjoismaisiin liittoihin yhteiskirjeellä, jossa se toivoi vielä pohjoismaista avustusta hädänalaisimpien lakkolaisten tukemiseksi talven tullen.⁷² Tukholmassa järjestettiin heti lakon ratkeamisen jälkeen (27.–28.10.1928) pohjoismainen konferenssi, jossa lakkoyhteistyö oli myös käsiteltävänä. Edustajina olivat tamperelaiset Ida Heinänen ja luottamusmies S. Vuorio.⁷³

Tämän jälkeen SKTTTL:n ja pohjoismaistenkin liittojen huomio kiinnittyi Kööpenhaminan sopimukseen, jonka Neuvostoliiton, Suomen ja Norjan ammattiliitot olivat solmineet helmikuussa 1928 ammattiyhdistysten yhteistyötä tiivistääkseen. Sopimus kuitenkin

johti SAJ:n hajoamiseen, kun sosialidemokraatit katsoivat liiton siirtyneen puolepoliittikkaan ja irtautuivat liitosta. Norjalaisilla kutomatyöläisillä näyttää olleen kiinnostusta syventää yhteistyötä Neuvostoliiton suuntaan, mutta SKTTTL torjui sekä kansainväliset aloitteet että SAJ:n linjaukset.⁷⁴

Kööpenhaminan sopimus kietoutui Hyvinkään lakon jälkiselvittelyihin, kun kommunistisissa lehdissä vähäteltiin lakon tuloksia ja sosialidemokraattien edunvalvontaa. ”Kun kommunistilehdet eivät kykene puolustamaan Kööpenhaminan sopimusta, niin ne puhuvat Hyvinkään ja Karhulan lakkojen laihoista tuloksista”, moitti *Kansan Lehti*.⁷⁵

Kööpenhaminan sopimusta ja pohjoismaisia sekä kansallisia jännitteitä sosialidemokraattien ja kommunistien välillä puitiin seuraavien vuosien pohjoismaisissa konferensseissa. Tampereen pohjoismaisessa konferenssissa vuonna 1930 skandinaaviset ammattiliitot saivat tutustua suomalaisen edunvalvonnan kuohuntaan. SKTTTL, joka oli hylännyt SAJ:n kattojärjestönä, haki esikuvaa Ruotsista, jossa kutomatyöläisten erillinen liitto ei ollut mikään ongelma kansainväliselle yhteistyölle. Lisäksi SKTTTL päätti hakea tukea kansainvälisestä kutomateollisuuden yöntekijäin liitosta.⁷⁶

Lakon jälkeenkin *Kutomatyöläinen* katsoi siis tulevaan nimenomaan kansainvälisen yhteistyön laajenemisen toivossa. Se korosti nimenomaan länsimaisten veljesjärjestöjen puoleen kääntymistä:

71 Lahtinen, ”Sankarillinen yksimielisyys,” 13–15.

72 SKTTTL:n kirje Ruotsin, Tanskan ja Norjan liitoille 13.11.1928, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

73 ”Kutomateollisuusyöväen Pohjoismaiden Yhteistyöjärjestön konferenssi,” *KT*, 4/1928, 54.

74 Yleisesti ks. Hakalehto, ”Suomen kommunistinen,” 298–302; Bergholm, *SAK:n historia*, 23–25. SKTTTL:n kannanotoista mm. liittohallinnon kokouspöytäkirja 18.4.1928, 64§, SKTTTL:n arkisto, KanA; SKTTTL:n kirje Kansainväliselle kutomatyöväen liitolle 21.10.1929, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk; SKTTTL:n kirje jäsenistölle 30.10.1929, Liiton kiertokirjeet, SKTTTL:n arkisto, TyArk.

75 ”Osui maaliin,” *KL*, 29.10.1928.

76 SKTTTL:n kirje Kansainväliselle kutomatyöväen liitolle 21.10.1929, Ulkomaille lähetetyt kirjeet 1928, SKTTTL:n arkisto, TyArk; SKTTTL:n kirje jäsenistölle 30.10.1929, Liiton kiertokirjeet, SKTTTL:n arkisto, TyArk; ”Skandinavianmaiden kutomatyöläisillä on voimakkaat järjestöt,” *KL*, 4.2.1930.

On selvää, että kun sellaisen taistelun jatkuminen kuin Hyvinkään taistelu oli mahdollista vain toverijärjestöjen avulla (rahoittivathan sen pääasiassa Skandinavian veljesliitot ja S. Amm. järjestö), niin sitä enemmän tällainen tuki tulee kysymykseen laajemmissa taisteluissa. Mutta nyt meidän liitoltamme vielä puuttuu laajemmat kansainväliset yhdyssiteet. Liittomme kuuluu ainoastaan Kutomatyöväen Pohjoismaiseen Yhteistyöjärjestöön, mutta ei kutomateollisuustyöväen kansainväliseen liittoon. [...] [K]ansainvälisiä suhteita on lujitettava ja laajennettava. Siten luodaan edellytyksiä tuleville, voitollisille taisteluille.⁷⁷

Vuonna 1930 pohjoismaiseen yhteistyöhön ja Hyvinkään lakon tunnelmiin palattiin Tampereella, kun etujärjestöt kokoontuivat paikalle. *Kansan Lehti* seurasi kokousta tarkasti August Lindellin silmin, ja uutisoinnissa palattiin kertaamaan 1910-luvulta alkanutta yhteistyötä samoin kuin 1920-luvun tärkeitä yhteistyön voimannäyttöjä, muun muassa Hyvinkään Lakkoo. Ajankohdalle löi kuitenkin jo leimansa alkanut lama, joka vaikutti liittojen toiminnan reunaehtoihin.⁷⁸

Aktiivisten liittotoimijoiden suunnalla oli tapahtumassa sukupolvenvaihdos, sillä Gustaf Janzén ei enää päässyt Suomen konferenssiin, vaan kuoli kuukautta myöhemmin.⁷⁹ Vuoden 1933 lopulla myös August Lindell, suomalaisen pitkäaikainen tuki, kuoli, ja hänen mukanaan SKTTL menetti epäilemättä tärkeän viestintätuen.⁸⁰

Päätelmät

Pohjoismaisen kutomateollisuuden edunvalvonta kehittyi ja voimistui 1920-luvulla. Yhteistyön vahvimpia ilmentymiä olivat tarkentuvat, sitoviksi muuttuvat yhteistyösopimukset, joissa liittojen jäsenet sitoutuivat myös

merkittävään taloudelliseen tukeen. Tämä tuki konkretisoitui vuoden 1926 sopimuksen jälkeen ensin Norjan kutomatyöläisten ryhtyessä lakkoon, sitten vuonna 1928 Hyvinkään kutomatyöläisten lakossa.

Suomen SKTTL oli poliittisesti sosiaalidemokraattien hallussa, joten sen oli luontevaa kurottaa kohti Skandinaviaa ja hakea yhteistyökumppaneita pohjoismaisista, melko vahvoista liitoista. Myös Neuvostoliiton suuntaan pidettiin yhteyttä, mutta SKTTL ja sen lehti ottivat toistuvasti etäisyyttä vallankumoukselliseen toimintaan. Kun Hyvinkään lakon seitsemän kuukautta kuormittivat lakkolaisten ja liiton taloutta, keskeinen tuki tulikin pohjoismaisilta yhteistyökumppaneilta. Vaikka pohjoismaiset yhteistyökumppanit edellyttivät sopimuksenmukaisia lisäselvityksiä, ne osallistuivat sopimuksen mukaisesti lakon tukemiseen.

Jos tarkastellaan pohjoismaisen yhteistyön aktiivisia toimijoita, varsinaisesta ydinjoukosta erottuu ryhmä miehiä, joista osa oli mukana jo 1910-luvun taitteessa ja edelleen 1930-luvun alkaessa. Kussakin maassa oli omat pitkäaikaiset edustajansa, joiden nimet toistuivat kokospöytäkirjoissa ja konferenssiuutisissa. Laajempi pohjoismaisten arkistoinneistojen ja järjestöjulkaisujen tutkiminen antaisi varmasti lisätietoa siitä, miten yhteistyö nähtiin muissa Pohjoismaissa ja miten suuri taloudellinen ponnistus pohjoismaisen taloudellisen apu oli muille yhteistyösopimuksen osapuolille.

Vaikka Hyvinkään lakon tulokset jäivät toivottua niukemmiksi, pohjoismaista yhteistyötä kiiteltiin alan lehdessä, ja pohjoismaiset yhteistyökonferenssit jatkuivat seuraavinakin vuosina. Tällöin lama kuitenkin muutti työmarkkinakentän kokonaisuutta, Toiminnan reunaehdot olivat merkittävästi toiset 1930-

⁷⁷ ”Hyvinkään lakon opetuksia,” *KT*, 4/1928, 55.

⁷⁸ ”Osui maaliin,” *KL*, 29.10.1928; ”Skandinavianmaiden kutomatyöläisillä on voimakkaat järjestöt,” *KL*, 4.2.1930.

⁷⁹ Sw[ensson], ”Janzén, Gustaf,” 48.

⁸⁰ August Lindell, taistelija, sanomalehtimies ja ihminen,” *KL*, 19.12.1933.

luvulla kuin nousukautta vielä eläneissä 1920-luvun Pohjoismaissa.

Lähteet

Arkistolähteet

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (ArbArk), Norja

Digitoidut aineistot, https://www.arbark.no/Digitala_Dokumenter.htm

Hyvinkään kaupunginmuseo (HyKM)

Hyvinkään villatehtaan arkisto

Hyvinkään osasto 5:n pöytäkirjat

Kansan Arkisto (KanA)

Suomen Kutomateollisuustyöväen Liitto (SKTTL)

Liittohallinnon kokouspöytäkirjat

Kirjeenvaihto

Työväen Arkisto (TyArk)

Suomen Ammattijärjestön (SAJ) Arkisto

SAJ:n toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirjat

Suomen Kutomateollisuustyöväen Liitto (SKTTL)

Kirjeenvaihto

Liiton kiertokirjeet

Ulkomaille lähetetyt kirjeet

Sanomalehdet ja aikakauslehdet

Kansan Lehti (KL)

Kutomatyöläinen (KT)

Suomen Sosialidemokraatti (SS)

Textilarbetaren

Vävlagaren

Tutkimuskirjallisuus

Ala-Kapee, Pirjo ja Marjaana Valkonen. *Yhdessä elämä turvallisiksi: SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930*. Helsinki: Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö SAK ry, 1992.

Bergholm, Tapio. *Kovaa peliä kuljetusalalla*. Vol 2, *Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1925–1960*. Helsinki: Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto, 1997.

Bergholm, Tapio. *SAK:n historia*. Helsinki: SAK, 2013.

Christensen, Lars K. ”Denmark: The Textile Industry and the Formation of Modern Industrial Relations.” Teoksessa *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers 1650–2000*, toimittaneet Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus ja Elise van Nederveen Merkerk, 141–169. Farnham: Ashgate, 2010.

Haarla, Ralf. *Taistelu työehtosopimuksista: Silmäys politiikoihin ammatillisiin järjestöihin*. Helsinki: Otava, 1929.

Hakalehto, Ilkka. ”Suomen kommunistinen puolue ja sen vaikutus julkiseen poliittiseen työväenliikkeeseen 1918–1928.” *Lisensiaattityö*, Helsingin yliopisto, 1966.

Julkunen, Raija ja Liisa Rantalaiho. ”Women on strike: Nonexistent or silenced?” Teoksessa *Strike and Social Change*, toimittanut Pauli Kettunen, 97–114. Turku: Turun maakuntamuseo, 1993.

Kettunen, Pauli. *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1939*. Historiallisia tutkimuksia 138. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1986.

Koivuniemi, Jussi. *Nokian kumitehtaan lakko 1928–1929*. Nokia, 1991.

Lahtinen, Anu. ”Sankarillinen yksimielisyys: Hyvinkään villatehtaan lakon paikalliset, kansalliset ja kansainväliset yhteydet.” *Työväentutkimus Vuosikirja* (2018), 4–19.

Mansner, Markku. *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen Työntajien Keskusliitto 1907–1940*. Helsinki: Teollisuuden Kustannus Oy, 1981.

Mattila, Aarne. *Työriitojen sovittelun historia*. Työpoliittinen tutkimus 27. Helsinki: Työministeriö, 1992.

Peltola, Jarmo. *Työllisyys, työttömyys ja huolenpito: Yhteiskunta Tampereella 1928–1938*. Vol. 1, *1930-luvun lama teollisuuskaupungissa*. Tampere: Tampere University Press, 2008.

Savola, Matti. *Lakko Työelämän ristiriitana: Tutkimus suomalaisen yhteiskunnan lakoista*, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 15. Helsinki: WSOY, 1931.

Suoranta, Anu. *Halvennettu työ: Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*. Tampere: Vastapaino, 2009.

Sw[ensson], S[ven]. ”Janzén, Gustaf Adolf.” Teoksessa *Svenska män och kvinnor: Biografisk uppslagsbok*. Vol. 4, *I-Lindner*, toimittaneet Torsten Dahl et al., 48–49. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1948.

Syrjänen, K. V. *Suomen Kutomateollisuustyöväen liitto 1906–1931*. Helsinki: Suomen Kutomateollisuustyöväen liitto, 1931.

Tuominen, Inka. ”Väärin lakkoiltu?: Suhtautuminen Hyvinkään villatehtaan 1901 lakkoilijoihin.” Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 2020.

Weiss, Holger. *För kampen internationellt!: Transportarbetarnas globala kampinternational och dess verksamhet i Nordeuropa under 1930-talet*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2019.

Etuovemme yhteiseen hyvään

Koko
perhe yhdessä
syömään
-20 %

RAX
PIZZABUFFET

**BURGER
KING**

**TACO
BELL**

Martina

*Melini
Simpukka*

RESTEL

Osuuskunta Tradeka on moderni omistajaosuuskunta, joka tuottaa yhteistä hyvää. Tarjoamme jäsenillemme tuntevia taloudellisia etuja muun muassa ravintoloihin, kotimaan matkailuun ja kodin palveluihin sekä palautamme tuloksestamme vähintään 10% yhteiskunnalle – niille, jotka sitä eniten tarvitsevat. Johtajatuksenamme on merkityksellinen omistajuus ja inhimillisemmän markkinatalouden toteuttaminen.

tradeka.fi/liity

TRADEKA

JÄNNITTEITÄ TYÖVÄEN SIVISTYSLIILOSSA

Tero Tuomisto

VTM, kotiseutuneuvos, Helsinki

Työväen Sivistysliitto perustettiin 1. syyskuuta vuonna 1919. Perustavassa kokouksessa oli vat paikalla Suomen sosialidemokraattisesta puolueesta kansanedustajat Väinö Voionmaa ja Mikko Ampuja sekä puoluesihteerit Taavi Tainio. Puolueen nuorisoliittoa edusti toimikunnan jäsen Hannes Räsänen ja Kulu-tusosuuskuntien Keskusliittoa sihteerit Väinö Hupli. Kun toimintaan päästiin, alkoi myös jäsenmäärä kasvaa. Viiden vuoden kuluttua jäsenjärjestöjä oli 14, jotka edustivat jo yli 330 000 henkilöjäsentä. Kaksikymmenluvulla muodostettiin toiminnan avuksi paikallisia sivistystyöjärjestöjä.¹

TSL perustettiin työväen yhteiseksi järjestöksi. Se toteutuikin siten, että liitossa oli mukana alkuvuosista alkaen sekä sosialidemokraattien että vasemmistososialistien johtamia järjestöjä. Esimerkiksi hajonneen sos. dem. nuorisoliiton molemmat osat olivat mukana. Sisäinen yhteistyö ei kuitenkaan sujunut liitossa kaikin osin kitkatta. Ajoittain leiskui hyvin kärkeviä ristiriitoja.

Muutama esimerkki valaisee jakolinjoja. Hieman yksinkertaistaen voidaan sanoa, että keskeistä oli erilainen näkemys työväen sivistystoiminnasta. Perustajahahmo Väinö Voionmaa painotti tasapainoista valistusta ja sivistystyötä, kun taas vasemmistososialisteilla korostui usein poliittisen, herättävän agitaation tarve. Siihen saatiin virikkeitä neuvostomaasta.

Juopa heijastui pitkään liiton sisällä. Luonnollisesti kaikkeen liittyi usein myös järjestöelämässä tavanomaista asemien vahvistamishalua.

Käytännössä valta ja myös vastuu olivat sosialidemokraattien harteilla. Siitä he eivät hellittäneet. Se näkyi muun muassa siten, että yrityksistä huolimatta vasemmistososialistit eivät saaneet 1920-luvulla edustajaansa liiton toimikunnan varsinaiseksi jäseneksi. On kuitenkin hyvä muistaa, ettei SDP sanellut, mitä TSL:n tuli tehdä tai miten toimia. Liitto ei ollut osa puoluetta, vaan päinvastoin puolue oli Sivistysliiton jäsenjärjestö. Läheinen yhteistoiminta pohjautui yhteiseen reformistiseen maailmankatsomukseen.

Poliittisten suuntausten näkemyseroilla oli seurauksensa. Osa vasemmistososialistien järjestöistä toteutti opintotoimintansa kokonaan TSL:n ulkopuolella, mikä korostui 1920-luvun edetessä. Pitkäaikainen opintosihteerit ja liiton pääsihteerit Arvi Hautamäki lohkaisi vuonna 1971 Heimo Huhtasen haastattelussa hieman vinosti: ”Ne ei pyrkineet ollenkaan meidän viisauttamme käyttämään hyväksi.”

Muutaman kerran ristiriita oli luettavissa myös liiton pöytäkirjoista, ainakin rivien välillä. Syksyllä 1929 vasemmistososialistit kyseivät, miksei heidän luennoitsijoitaan käytetty. Sihteerit Pekka Railo turvautui kiertoilmaukseen sanoen, ettei kaikkia luennoitsijanimiä aina edes merkitty kertomuksiin. Puheenjoh-

1 Teksti pohjautuu kirjoittajan käsikirjoitukseen Työväkeä, sivistystä ja liikettä. Satavuotias Työväen Sivistysliitto, 2021

TSL:n opintokerholaisia luentotauolla korttia pelaamassa Voionmaan opistolla Ylöjärvellä 1950-luvun alussa. Kuva: Työväen Arkisto.

taja Väinö Voionmaa puolestaan totesi liiton tekevän puolueetonta sivistystyötä ja kouluttajien asiantuntemuksen olevan tärkeää: ”Valtionavun vuoksi on luennoitsijoiden pätevyydelle ja sopivaisuudelle asetettu vissejä vaatimuksia.”

TSL:n johdon toimintaa saneli varovaisuus. Ensimmäisistä vuosista alkaen liittoon kohdistui poliittista painetta – aluksi oikealta. Kokoomuslainen *Uusi Suomi* syytti esimerkiksi syyskuussa 1923 liittoa siitä, että se oli opintokerhojen valtionapua jaettaessa tukenut kommunistien toimintaa, kuten kokoomuslaiset asian mielsivät. Toisaalla taas kommunistinen *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* väitti tammikuussa 1929, että suuri osa TSL:n kerhoavustuksista meni liiton paikallisjärjestöjen kautta sos. dem. puolueen hyväksi. Kirjoitus ilahdutti *Uutta Suomea*, joka pääsi saman tien herättämään epäluuloa siitä, mihin TSL:n varoja loppujen lopuksi käytettiin. Leka löi kahdelta suunnalta.

Sotavuosien jälkeen poliittinen toimintakenttä avartui. SKP nousi maanalaisuudesta

toimintaan. Perustettiin SKDL. Molemmat liittyivät TSL:n jäseniksi, samoin demokraattisten naisten ja nuorten järjestöt. Elettii monella tapaa murrosaikaa. Olavi Hurri on maininnut kirjoittajalle esimerkin Voionmaan ja muiden johtohenkilöiden tarkkuudesta: TSL liittyi yhteisöjäsenenä uuteen Suomi-Neuvostoliitto-Seuraan, eikä toisin päin. Vuonna 1949 Sivistysliitossa oli 44 jäsenjärjestöä, joiden henkilöjäsenten määrä oli noin 1,3 miljoonaa. SDP:n vasemmalla puolella olleet saivat liiton töihin pari heille tuttua toimitsijaakin, samoin edustajansa toimikuntaan.

Viimeistään tuolloin TSL edusti koko suomalaista työväenliikettä, sen kaikkia toiminnan haaroja. Se tarjosi joka taholle omaehtoisen opiskelun ja koulutuksen mahdollisuuksia. Innokkaan opintokerhotoiminnan, luentotilaisuuksien ja kulttuuritapahtumien rinnalle ilmaantui kuitenkin pian säröjä ja ristiriitoja. Voimia mittailtiin monella tasolla, paikallisesta toiminnasta edustajiston kokouksiin saakka.

Uusia työväenjärjestöjä perustettiin. Ja kun ne liittyivät paikalliseen TSL:n sivistysjärjestöön, ne saivat vuosikokoukseen omat edustajansa. Siitä seurasi ymmärrettävää kiistaa valta-asemasta. Se puolestaan oli osa kamppailua opintojen hengestä ja opintoaineistoista. Siinä ottelivat sosialidemokratia ja marxismi-leninismi. Oli selvää, ettei kommunistien johtamia opintokerhoja kiinnostanut opiskella reformistisen työväenliikkeen talouspolitiikkaa. Yhtä vähän sosialidemokraatteja innosti paneutuminen esimerkiksi J.V. Stalinin elämänvaiheisiin opintokauden ajan syksystä keväeseen.

Useat paikalliset sivistysjärjestöt tulehtuivat niin pahoin, että opintotoiminta heikkeni tai lamaantui. Opintosihteeriksi Sakari Kiuru kirjoitti *Työläisopiskelijassa* vuoden 1954 alussa, että jotain oli välttämätöntä tehdä: ”Todellinen sivistystyö ei voi menestyä tällaisessa henkisesti rikkonaisessa ilmapiirissä, joka usein saa keskinkertaisen agitaation luonteen.”

Vuodesta 1954 alkaen liitossa toteutettiin sääntömuutoksia sosialidemokraattien johdolla ja heidän äänenemmistönsä turvin. Ensin supistettiin liiton tasolla kaksi vuotuista edustajiston kokousta yhteen ja kavennettiin edustusperusteita. Seuraavaksi muutettiin paikallisten sivistysjärjestöjen sääntöjä. Niissäkin edustusta rajattiin. Joitakin järjestöjä erotettiin. Kiivaita vastalauseita kuultiin ja kirjattiin,

mutta lujilla toimenpiteillä onnistuttiin rauhoittamaan tilannetta. Jokunen kiukun kipinä saattoi kyllä jäädä jonnekin kytemään.

Sosialidemokraattinen puoluehajaannus antoi sekin lisäväriä Sivistysliittoon. Esimerkiksi 1960-luvun alkuvuosina TSL:n jäsenkunnassa oli peräti neljä puoluetta: SDP, SKP, SKDL ja TPSL. Aatteellisten ja opinnollisten suuntausten ristivetoa voi vain kuvitella. Puheenjohtaja Yrjö Kallisen sekä pääsihteerien Arvi Hautamäen ja sittemmin Olavi Hurrin johdolla kokonaisuus säilyi silti toimintakykyisenä.

Vuodesta 1949 alkaen pyrkivät kaikki sivistysjärjestöt uudistamaan vapaan kansansivistystyön asemaa uudella valtionapulailla. Se saatiinkin viimein aikaan vuonna 1964. Laki mahdollisti kommunistien ja kansandemokraattien irtautumisen omaksi Kansan Sivistystyön Liitoksi (KSL) saman vuoden lokakuussa. Erkaantuminen helpotti TSL:n toimintaa ja merkitsi käytännön yhteistyön käynnistymistä työväenliikkeen kahden sivistysjärjestön välillä. Siitä oli pian hyvänä esimerkkinä onnistunut työväenlaulujen keruu vuosina 1975–1977. Ja monessa muussakin oltiin sen jälkeen yhteisvoimin mukana. Maailmakin muuttui, kun aikaa kului. Aatteellisten intohimojen haaleneminen tarjosi Työväen Sivistysliiton ja Kansan Sivistystyön Liiton yhteistyölle entistä parempia edellytyksiä.

MAAILMAA
VOI MUUTTA.
**TARVITAAN
VAIN ROHKEITA
IHMISIÄ.**

LIITY SDP:N JÄSENEKSI

TYÖTÄ

TOISTEMME

PUOLESTA

SAK

EDELLISEN KYLÄN SODAN LOPPU

Ulf Sundqvist
VTM, Helsinki

Maailma elää tällä hetkellä kriittistä aikaa. On alkanut kuulua puhetta uuden kylmän sodan uhkasta.

Viime vuosikymmeninä maailmassa on koettu jännitystä milloin mistäkin syystä. Kansainvälinen terrorismi, alueelliset sotatoimet, pakolaisongelmat ja kyberhyökkäykset ovat olleet arkipäivää. Yhä kasvavat ympäristöongelmat ja vahvistunut tietoisuus meneillään olevasta ilmastomuutoksesta ovat antaneet leimansa kuluvan vuosituhaten alkuvuosille.

Maailmanpolitiikassa on nyt meneillään muutos, joka saattaa olla odottamattoman syvä. Suurvaltasuhteissa on tapahtumassa uusjako. Yhdysvaltain ja Kiinan väliset suhteet ovat kiristymässä, minkä seurauksena on syntymässä uusia konstellatioita. Idän ja lännen välinen ristiriita on saamassa uutta sisältöä.

Poliittisen ja sotilaallisen jännityksen ohella taustalla vaikuttaa kasvavassa määrin teknologiakilpailu siihen liittyvine ”kybersodan” ilmiöineen.

Edellisen kylmän sodan elementit ovat luonnollisesti vielä olemassa ydinasearsenaalien ja jättimäisen konventionaalisen asekapasiteetin myötä. Globaalitasolla roolijako on muuttunut. Venäjä on edelleen sotilaallinen suurvalta, mutta talouden ja teknologian osalta maan suurvalta-asema on kovasti rapistunut.

Euroopan poliittinen tulevaisuus on sisäisesti vasta muotoutumassa, ja ulkoisesti Eurooppa on edelleen hakemassa asemaansa globaalilla näyttämöllä. Tämä hakuprosessi on nyt ollut käynnissä yli 30 vuotta, edellisen kylmän sodan loppuvaiheesta saakka, mikä vain osoittaa, että poliittiset muutosprosessit

vievät aina aikaansa – etenkin demokraattisten muutosten osalta.

Vuonna 1991 tapahtui äkillinen muutos, jota laajasti on luonnehdittu ”kylmän sodan loppuksi”. Muutoksen aiheutti Neuvostoliiton poliittinen kriisi, joka tosin oli alkanut vuosikautia aikaisemmin huipentuen lopulta elokuun 1991 epäonnistuneeseen vallankaappausyritykseen ja koko Neuvostoliiton hajoamiseen vuoden lopulla. Merkittävä seuraus tästä oli kansainvälisen kommunismin luhistuminen. Vain Kiina ja muutama muu maa tunnustaa edelleen kommunismin väriä.

Neuvostoliiton kaatumisen syitä on vuosien varrella analysoitu perusteellisesti. Suurvallan keskitetty, kommunistiseen puoluevaltaan perustunut järjestelmä oli tullut tiensä päähän. Uudistumiskyky oli kadonnut, maa oli joutunut sosiaaliseen ja moraaliseen kriisiin. Talous oli taantunut, ja investoinnit pysähtyneet, samoin teknologinen kehitys. Tämä johti tappioon myös asevarustelukilpailussa. Maa oli joutunut umpikujaan.

Kun Mihail Gorbatšov nousi NKP:n johon ja sen jälkeen maan presidentiksi, hän käynnisti kunnianhimoisen uudistusohjelman, perestroikan, jonka tavoitteena oli talouden perinpohjainen uudistaminen. Hanke kuitenkin epäonnistui sen vuoksi, ettei ollut edellytyksiä eikä aikeitakaan uudistaa poliittista päätöksentekojärjestelmää. Gorbatšov uskoi voivansa uudistaa yhteiskunnan ja talousjärjestelmän keskusjohtoisen kommunismin puitteissa. Se osoittautui mahdottomaksi.

Gorbatšovin toinen uudistusohjelma, glasnost, tähtäsi yhteiskunnan avaamiseen, sanan-

vapauden laajentamiseen ja kriittisen keskustelun sallimiseen. Se oli tervetullut muutos, mutta nosti vastareaktioita konservatiivien ja valtakoneiston piirissä. Gorbatšovin avaukset länteen ja hänen aktiivinen liennytspyrkimyksensä aiheuttivat nekin vastarintaa.

Kahdeksankymmenluvun loppupuolella Itä-Euroopassa alkoi esiintyä yhä laajempaa liikehdintää. Järjestelmäkriitikki yltyi Puolassa, Unkarissa, Tšekkoslovakiassa, Romaniassa ja Itä-Saksassa. Myös Neuvostoliitto sai kokea tämän kansallisen heräämisen omalla alueellaan. Baltian maiden itsenäistymispyrkimykset vahvistuivat, ja Venäjä alkoi esiintyä omissa nimissään – Ukraina ja eteläiset osatasavallat niin ikään. Koko itäblokki oli vapisevassa.

Lopputuloksen tiedämme. Unkari avasi rajansa itäsaksalaisille, Berliinin muuri kaadettiin, ja Saksat päätettiin yhdistää. Kaikissa Itä-Euroopan maissa vahvistuivat muutosprosessit. Tämä kaikki tapahtui Gorbatšovin johdaman Neuvostoliiton tietien ja nähden.

Elokuun 19. päivänä 1991 panssarivaunut valtasivat Moskovan keskustan kadut. NKP:n ja voimakoneiston konservatiiviset voimat olivat päättäneet iskeä. Vallankaappaus oli päätetty toteuttaa presidentti Gorbatšovin ollessa lomalla Krimillä. Varapresidentti Gennadi Janajevin johdolla kaappausta johtanut komitea julisti maahan poikkeustilan ja ilmoitti presidentin olevan terveydellisistä syistä estynyt johtamaan maata. Tosiasiassa Gorbatšov vaimoineen oli siirretty kotiarestiin.

Vallankaappaus kesti kolme päivää, kunnes ilmeni, että koko operaatio oli huonosti suunniteltu ja surkeasti toteutettu. Pian kävi selväksi, etteivät kaduille komennetut sotilaat olleet valmiit käyttämään aseita protestoivia kansalaisia vastaan. Venäjän presidentti Boris Jeltsin nousi parlamentin edessä panssarivaunun päälle ja julisti vallankaappauksen mitätömäksi. Kaappaajat antautuivat, ja heidät pidätettiin. Kaksi poikkeustilakomitean jäsentä teki itsemurhan, ja toiset tuomittiin aikanaan eriputuisiin rangaistuksiin.

Syksyn 1991 aikana itäisen naapurimaamme kohtalo sinetöitiin – Neuvostoliitto hajosi. Maan kommunistinen puolue lakkautettiin, samoin Varsovan liitto. Mihail Gorbatšov erosi NL:n presidentin tehtävästä, ja Venäjän presidentti Boris Jeltsin ryhtyi hallitsemaan. Suurvalta oli supistunut Venäjän Federaatioksi. Kylmä sota oli sillä kertaa päättynyt, ja sen itäinen osapuoli oli muutosten kourissa.

Maailma muuttui. Eurooppa laajeni ja integraatio eteni. Baltian maat, Ukraina, Valko-Venäjä ja Neuvostoliiton eteläiset osatasavallat itsenäistyivät. Gorbatšovin aikaiset liennyts-toimet ja varustelusupistukset pysyivät voimassa.

Neuvostoliiton hajoaminen ja Euroopan suuret muutokset muuttivat kertaheitolla Suomen sodanjälkeisen aseman. Saksan yhdistymisen seurauksena Suomi teki yksipuolisen päätöksen Pariisin rauhansopimuksen aserajoituspykälien irtisanomisesta. Neuvostoliitto ja Britannia hyväksyivät päätöksen Pariisin allekirjoittajavaltioiden puolesta

Neuvostoliiton kriisin edetessä Suomessa oli hyvissä ajoin alettu valmistautua YYA-sopimuksen irtisanomiseen ja uuden, Suomen ja Venäjän suhdetta säätelevän sopimuksen valmistamiseen. Sopimus solmittiin vuoden 1992 alussa. Presidentti Mauno Koivisto johti päättäväisesti tätä prosessia.

Euroopan Unionissa laajennushankkeet konkretisoituivat. Neuvottelut Euroopan talousalueesta keskeytyivät, ja Suomi, Ruotsi, Itävalta sekä Norja hakivat EY:n jäsenyyttä, joka toteutui vuonna 1995. Norja tosin jäi EU:n ulkopuolelle kansanäänestyksen tuloksena.

EU:n laajentamista jatkettiin Euroopan ja maailman mullistusten sävyttämänä. Vuonna 2004 kymmenen uutta jäsenmaata liittyi Euroopan Unioniin. Myöskin NATO laajeni itään. Baltian maat liittyivät sekä EU:hun että Natoon. Itämeren strateginen tilanne muuttui perusteellisesti lyhyen ajan sisällä.

Edellä kuvatut 1990-luvulla tapahtuneet Euroopan poliittiset muutokset merkitsivät

Suomen toisen maailmansodan jälkeisen ulko- ja turvallisuuspoliittisen asetelman perusteellista uudistumista. Muutoksen syvyyteen nähden erittäin laajakantoiset päätökset tehtiin pragmaattisesti ja melko laajan konsensuksen turvin. Suomi todisti olevansa kykenevä reagoimaan muuttuviin olosuhteisiin vastuullisesti ja nopeasti.

SDP oli Harri Holkerin johtaman sinipunahallituksen toinen pääosapuoli Neuvostoliiton muutosprosessin kiihtyessä 1990-luvun taitteessa. Suomen ja Neuvostoliiton välisen clearingkaupan lakkauttaminen oli konkreettinen esimerkki muuttuneesta ajasta. Vuoden 1991 eduskuntavaalien seurauksena SDP siirtyi oppositioon. Se oli kuitenkin Esko Ahon hallituksen oppositiopuolueenakin Suomen EU-jäsenyyden johtava puolestapuhuja. Vuoden 1995 eduskuntavaaleissa SDP oli selvä vaalivoittaja, ja enemmistöhallitus muodostettiin Paavo Lipposen johdolla. SDP jatkoi myös presidenttipuolueena, kun Martti Ahtisaari jatkoi Mauno Koiviston työtä voitettuaan presidentinvaalit vuonna 1994.

SDP:ssä vallitsi koko nyt esillä olevan tapahtumaketjun ajan laaja yksimielisyys toimenpiteiden suunnasta ja sisällöstä. Mainittakoon, että SDP:n puoluekokoukset hyväksyivät Suomen EU-jäsenyyden yksimielisin päätöksin sekä vuonna 1991 että kahta vuotta myöhemmin.

Suurten, mullistavien tapahtumien jälkeen on tapana kysyä, missä olit kun mullistus tapahtui. Näin on kysytty myös Neuvostoliitossa elokuussa 1991 tapahtuneen vallankaappausyritykseen yhteydessä. Olin siihen aikaan vielä STS-pankin pääjohtaja, mutta seurasin kuitenkin läheltä SDP:ssä käynnissä olevaa keskustelua puolueen asemasta ja toiminnasta vaalitappion jälkimainingeissa. Esillä oli jo silloin ollut ajatus ylimääräisen puoluekokouksen tarpeellisuudesta. Se pidettiin marraskuussa 1991, ja minut valittiin SDP:n puheenjohtajaksi.

Mutta elokuun 19. päivänä olin Islannissa pohjoismaisessa kokouksessa. Heräsin ho-

tellissani Reykjavikissa aikaisin, sillä olimme lähdössä pienellä porukalla Islannin osuustoimintaliikkeen pääjohtajan lohijoelle noin 100 kilometrin päähän pääkaupungista itään. Televisiossa Sky News näytti uutisen Moskovan tapahtumista. Oli kuvia panssarivaunuista ja neuvottelupöydän takana istuvista vakavan oloisista ja väsyneen näköisistä miehistä.

Minulle selvisi pian, että kyse oli poikkeustilan julistamisesta ja tunnistin myös pian osan komitean jäsenistä, ennen kaikkea komitean johtajan, varapresidentti Gennadi Janajevin, jonka olin tavannut henkilökohtaisesti lukuisia kertoja vuosien varrella. Ei ollut vaikeaa havaita, että Janajev vaikutti epävarmalta ja hermostuneelta, kun hän vapisevin käsin luki komitean tiedonannon. Epäselvä puhe viittasi myös siihen, että edellinen yö oli venynyt pitkäksi.

Nousin nopeasti ja soitin ensimmäisenä Helsinkiin pankin tiedotuspäällikölle, jolta pyysin telexillä kaikkea mitä Suomessa tiedotettiin Moskovan tapahtumista. Sen jälkeen soitin hyvälle ystävälleni, Suomen Islannin suurlähettiläälle Håkan Brandersille, joka Reykjavikin aamutunnelmissa oli yhtä tietämätön Moskovan tapahtumista kuin minäkin. Hän oli saanut Suomen ulkoministeriön tiedotteen, jossa vain todettiin, että tilannetta seurataan.

Lupasin lähettää hänelle kaiken materiaalin mitä saan Helsingistä. Sitä tulikin pian metri-kaupalla.

Lähdimme sitten suunnitelman mukaan isäntämme kesänviettopaikalle Heklan eteläpuolelle lähelle meren rantaan, erittäin luonnonkauniille paikalle. Isännällämme oli oma viiden kilometrin jokiosuus, ja joessa oli hyvin kalaa. Kalastuksen lomassa pidimme uutistaukoja ja seurasimme Sky Newsin uutisia Moskovan tapahtumista. Siellä näimme Boris Jeltsinin nousevan tankin päälle Moskovan Valkoisen talon edessä, ja totesimme, että kaappaus oli ilmeisesti päättymässä. Tiedostimme kyllä, että tapahtumat eivät jäisi siihen, ja valoimme kannuja siitä, mitä tapahtuu seuraavaksi. Ja eivätpä tapahtumat totisesti siihen jääneet.

NEUVOSTOJÄRJESTELMÄN HAAKSIRIKKO JA SOSIALISMI

Jouko Kajanoja

VTT, Helsinki

Neuvostoliiton hajoamisen vuosina 1989–1991 olin töissä ja asuin Pietarissa. Toimin yhteisyrityksen varatoimitusjohtajana ja olin yrityksen ainoa ulkomaalainen. Ekonomina keskeinen tehtäväni oli opettaa henkilöstölle markkinointia, liiketaloudellisten tuottolaskelmien tekemistä ja muita markkinatalouden toimintatapoja. Se oli ironinen tehtävä Suomen Kommunistisen Puolueen entiselle puheenjohtajalle.

Sain Pietariin luettavakseni Suomen Moskovan-lähetystön ulkoministeriölle lähettämää raportteja. Kun tapasin silloisen ulkoministeri Pertti Paasion, arvostelin hänelle raporttien pinnallisuutta. Niissä spekuloiitiin Duuman voimasuhteita, kun mielestäni painopisteenä olisi pitänyt olla analyysi yhteiskunnan perusteita järjestyvästä murroksesta. Sovin Paasion kanssa, että teen aihepiiristä raportin. Luin asiaan liittyvää kirjallisuutta, jonka joukosta kiinnostavin oli Maailmanpankin tuottama perusteellinen arvio neuvostotaloudesta. Kävin Moskovassa haastattelemassa asiantuntijoita, erityisesti historioitsijoita. Pohjana olivat myös omat liike-elämän ja asukkaan kokemukseni Pietarissa ja 1980-luvulla käymäni keskustelut Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean toimihenkilöiden ja neuvostotutkijoiden kanssa. Tuloksena oli vuonna 1991 julkaistu, valtiojohdolle tarkoitettu raportti ”Tulevaisuudenkuva Neuvostoliitosta eli mitä sen tilalle on syntymässä: Raportti kauppa- ja teollisuusministeriön rahoittamasta tutkimuksesta.” Siitä otettiin pienehkö painos.

Raportin alussa esitin käsitykseni neuvostojärjestelmän romahduksen syistä. Keskeisim-

pänä näin demokratian puutteen. Ylhäältä johdettu yhden puolueen valta esti kansalais-toiminnan. Keskitetty talousjohto ehkäisi tuotannollista aloitteellisuutta. Arvelin, että Leninin aikana käynnistetyn, yksityisyritteliäisyyttä suosineen NEP-politiikan tukahduttaminen ja maatalouden pakkokollektivisointi olivat johtaneet ylhäältä ohjattuun yhteiskuntamalliin. Se oli raskaan teollisuuden rakentamisen aikana melko tehokas, mutta monipuolisempi tuotanto vaatii joustavuutta ja tuotannossa toimivien aloitteellisuutta. Neuvostoliiton johdossa oli voimia, jotka olivat tästä tietoisia. Uudistajien aloitteesta NKP:n keskuskomitea hyväksyi 1960-luvun puolessa välissä koeäänestyksen jälkeen mallin, joka olisi siirtänyt tukkukaupan markkinapohjalle. Mallia ei pantu toimeen. Valta-asemansa menettämistä huolestunut brežneviläinen puoluekoneisto ehkäisi uudistuksen toimeenpanon.

Maailmanpankin raporttien ja haastattelemieni tutkijoiden mukaan neuvostotalous menestyi melko hyvin ja kansan kulutustaso nousi. Lisäksi 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla vallinnut hruštševiläinen vapautumisen ilmapiiiri loi myönteistä tulevaisuuden uskoa kansan keskuudessa. Talouden kehitys alkoi kuitenkin takkuilla 1970-luvulta lähtien. Poliittinen paine johti tuotannon painopisteen siirtymiseen kulutustavateollisuuden puolelle, ja välttämättömiä tuotannon rakenteellisia investointeja lyötiin laimin. Tuloksena oli taloudellisten tulevaisuusnäkyvien synkkeneeminen, eikä kulutustavaratuotantokaan ollut kehuttavaa. Hruštševiläinen vapautumisen ilmapiiiri alkoi vaihtua brežneviläiseen ahdasmielisyteen.

Gorbatšovilainen 1980-luvun uudelleen rakentaminen (perestroika) ja avoimuus (glasnost) tulivat liian myöhään. Ne avasivat ummehtuneen kattilan kannen, eikä kehitys enää pysynyt puolue- ja valtiojohdon hallinnassa. Puolue lakkautettiin, Neuvostoliitto hajosi, ja Venäjällä ja muissa neuvostotasavalloissa omaksuttiin siihen asti ehdottomasti torjuttu kapitalistinen talousjärjestelmä.

Pidin raportissani Maailmanpankin suosituksia perusteltuina. Yhteiskunta tarvitsi riipeästi uuden järjestelmän. Pahin vaihtoehto oli kaaoksen jatkuminen, joka johtaisi viidakon lakiin. Koin sen omassa työssäni pietarilaisessa yrityksessä. Hämärämiehiä kävi vaativassa suojelurahaa.

Maailmanpankin arviot Neuvostoliiton/Venäjän tulevaisuudesta olivat tavoitehakuisia. Arvioissa maalattiin ruusuinen talouskuva, mikäli valittaisiin riipeä tuotannon yksityistäminen. Ennusteet tuotannon yksityistämisen seurauksista olivat ylioptimistisia. Ennusteiden tekijät eivät varmaan itsekään uskoneet niihin. Ennusteiden tehtävänä oli houkutellessa venäläisiä valitsemaan kertarysäys kohti kapitalismia. Tein raportissani tulevaisuuslaskelmia, jotka olivat paljon pessimistisempiä. Ne osuivat karkeasti ottaen oikeaan.

Maailmanpankin linja oli siinä mielessä perusteltu, että se hahmotti nopeaa tietä pois kaaoksesta. Mutta linja oli sillä tavoin rujo, että se ei paljastanut tulevan kehityksen ongelmien syvyyttä. Olisi luultavasti ollut kaikkien kannalta parempi, jos järjestelmän muutosta olisi pehmitetty sosiaalipoliittisilla turvatoi-

milla ja valtion omaisuuden yksityistämistä olisi hoidettu niin, ettei omaisuus olisi ajautunut suurelta osin häikäilemättömimpien oligarkkien käsiin.

Entä Neuvostoliiton haaksirikon vaikutus ymmärrykseen sosialismista? Kirjoitan omista ajatuksistani, joita en tohdi yleistää, mutta arvelen monen jakavan ne.

Näin kyllä ennen romahdusta neuvostojärjestelmän epäkohtia, mutta en oivaltanut sitä tuhoisuutta, joka piili keskitetyssä pakko-ohjauksessa ja toisinajattelun torjunnassa. Ajattelin järjestelmän kykenevän korjaamaan itseään ja demokratisoitumaan, enkä ymmärtänyt brežneviläisen pysähtyneisyyden ja valtarakenteiden itsesuojelun syvyyttä.

Keskeinen muutos omassa ajattelussani oli etäännyminen ”valtiokapitalismista”. Aiemmin pidin joidenkin keskeisten tuotannon ja liike-elämän alojen valtiollistamista suotavana. Nyt en pidä sitä kovinkaan hyvänä ajatuksena. Luontaisesti monopolistisen tuotannon on syytä olla yhteiskunnan omistamaa, ja yhteiskunnallista omistusta tarvitaan uudenlaisen tuotannon kehittämiseen. Muutoin kannatan mieluummin vaikkapa osuuskuntia. Edelliseen liittyen ajatteluni lähtee nyt aiempaa voimakkaammin alhaalta lähtevästä hallinnasta ja kaikenlaisen alistamisen torjumisesta. Se on paluuta alkuperäiseen sosialismiin sellaisena kuin se ilmeni esimerkiksi Saksan sosialidemokraattisen puolueen vuoden 1892 Erfurtin ja Suomen sosialidemokraattisen puolueen vuoden 1903 Forssan ohjelman osuuskunta-ajattelussa ja käsityksissä tasa-arvon edistämisestä.

ANNA LAHJA
TULEVILLE
SUKUPOLVILLE.

Kansan
Sivistysrahasto

Älä tuhlaa aikaa

Aloita yliopistosi Akatemiassa

akatemia.org TYÖVÄEN AKATEMIA Kauniainen

**Vahvinta on
yhteistyö**

Paperiliitto

JHL

***Ammattiliitossa
olet vahvempi.
jhl.fi/liity***

KANSAKUNTA VAARASSA MENETTÄÄ MUISTINSA

Humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen pääraaka-aineet koostuvat monipuolisista ja laajoista arkistolähteistä. Suomeen on luotu historian kulussa korkeatasoinen tutkimusta ja kansalaisia palveleva yksityisarkistojen verkosto. Yksityiset Keskusarkistot ry:n jäsenarkistot ovat vuosikymmenten saatossa keränneet, järjestäneet ja tarjonneet tutkimuksellisesti arvokasta yksityistä asiakirja-aineistoa eri tieteenalojen tutkijoiden, sukututkijoiden, median ja muiden tarvitsijoiden käyttöön.

Kansan Arkiston, Keskustan ja maaseudun arkiston, Porvarillisen Työn Arkiston, Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkiston, Suomen Urheiluarkiston, Svenska centralarkivetin, Toimihenkilöarkiston, Työväen Arkiston ja Urho Kekkosen arkiston pitkäjänteisen työn tuloksensa arkistojen asiakkailta on mahdollisuus lähestyä Suomen ja lähialueidemme historiaa monien aineistokokonaisuuksien ja näkökulmien kautta. Yksityiset keskusarkistot ovat viime kädessä niitä muistiorganisaatioita, joiden tehtävänä on tallettaa yhteistyössä kansalaisten kanssa sellaistaakin tietoa, joka tässä ajassa jää näkymättömäksi tai valtavirran marginaaliin. Tehtävämme ei rajoitu vain menneisyyden tallentamiseen ja nykyhetken tiedontarpeisiin – on myös varauduttava tulevaisuudessa esitettäviin kysymyksiin.

Vuonna 2019 Yksityiset Keskusarkistot ry:n jäsenarkistoissa säilytettiin yli 56 hyllykilometriä arkistoaineistoa ja niihin tehtiin yhteensä 3 756 tutkijakäyntiä ja 3 440 tiedonhakua. Vuonna 2020 valtionapua myönnettiin yksityisille valtionapuarkistoille mukaan lukien Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska litteratursällskapet i Finland 5,7 miljoonaa euroa.

Vuonna 2022 arkistojen valtionavustusten arvioidaan laskevan vähintään 10 prosenttia ja ilman kompensatiota huomattavasti enemmän. Taustalla on sekä veikkausvoittovarojen väheneminen että koronan vaikutukset valtiontalouteen. Leikkaukset kohdistuvat yksinomaan arkistojen henkilöstökuluihin. Tämä tarkoittaa jo ennestään vähien henkilöressurssien karsimista, aukioloaikojen supistamista ja pahimmillaan jopa toiminnan lakkaamista. Valtionavun heikennykset heijastuvat väistämättä kulttuurin- ja historian tutkijoiden, sukututkijoiden, median ja muiden kulttuurihistoriallisia lähdeaineistoja tarvitsevien mahdollisuuksiin hyödyntää aineistoja ja arkistojen asiantuntijapalveluita. Yksityisarkistot eivät ole passiivisia aineistovarastoja, vaan osaavan ja ammattitaitoisen henkilökunnan kautta arkistot ovat keskeinen osa tutkimuksen infrastruktuuria.

Arkistoihin kohdistuvat leikkaukset eivät vahingoita vain kulttuuriperintöorganisaatioita itseään, vaan meitä kaikkia yksityisiä arkistoja tarvitsevia käyttäjiä ja samalla koko yhteiskuntaa. Muistiorganisaatioiden toimintaedellytysten rapauttaminen vaarantaa kansakunnan muistin, itseymmärryksen ja monipuolisen omakuvan.

Me allekirjoittaneet vetoamme päättäjiin Yksityiset Keskusarkistot ry:n jäsenarkistojen toimintaedellytysten turvaamiseksi. Tieteen rahoituksen on oltava kaukokatseista, ennakoitavaa ja turvassa poliittisten suhdanteiden muutoksilta.

Aalto, Sirpa	dosentti	Hölttä, Kalevi	OTT, dosentti
Aaltonen, Jouko	dokumenttielokuvantekijä, tutkija, dosentti	Ikäheimo, Seppo	professori
Ahde, Hilikka	lastentarhanopettaja, omaishoitaja	Iivonen, Thomas	lääketieteen lisensiaatti
Ahlbäck, Anders	docent, biträdande lektor	Isohookana-Asunmaa, VTT Tytti	
Ahlskog, Markus	professori	Itkonen, Hannu	professori
Ahlsten, Marjo	YTT, lukion historianopettaja	Jalagin, Seija	FT, dosentti, yliopistonlehtori
Ahtiainen, Pekka	FT	Jauhainen, Jyrki	asiamies, Väinö Tannerin säätö
Ahvenainen, Jorma	professori	Jokinen, Jyrki	KT, VTT
Arajärvi, Pentti	professori	Jokinen, Saana-Maria	tietokirjailija
Aunola, Sirkka	LitT	Juntunen, Alpo	professori emeritus, dosentti
Bergholm, Tapio	FT, dosentti	Junila, Marianne	FT, dosentti
Clerc, Louis	professori	Jäppinen, Jouni	FM
Drufva, Juha	toimittaja-tietokirjailija	Kalleinen, Kristiina	dosentti
Ekberg, Henrik	pol.dr, historiker	Kallioinen, Mika	yliopistolehtori
Ekholm, Kai	FT, tutkija, tietokirjailija	Kanervo, Pirkko	FT
Elo, Kimmo	dosentti, erikoistutkija	Kanerva, Juha	toimittaja, tietokirjailija
Eloranta, Jari	professori	Kangaspuro, Markku	Aleksanteri-instituutin johtaja
Endén, Rauno	FM, kustannustoimittaja emeritus	Kanto, Anneli	kirjailija, YTM
Enäkoski, Timo	Vanhan Äänekosken Kotiseutuyhdistys	Karimäki, Jenni	VTT
Eskola, Seikko	professori emeritus	Karonen, Petri	professori
Flink, Toivo	FT, dosentti	Karppinen, Vesa	historian väitöskirjatutkija
Franck, Michael	dokumentaristi	Katajisto, Kati	FT
Gustafsson, Robin	professori	Kauhanen, Jouni	dosentti
Haapala, Pertti	professori	Kaukiainen, Yrjö	professori emeritus
Haggrén, Heidi	projektikoordinaattori	Kekkonen, Jukka	professori
Hajanti, Helena	taiteen maisteri	Keskisarja, Teemu	dosentti, historioitsija
Halmesvirta, Anssi	dosentti	Kettunen, Pauli	professori emeritus
Hanka, Heikki	taidehistorian professori	Kevin, Torbjörn	pol.mag.
Heikkinen, Reijo	professori, tietokirjailija	Kinnunen, Tiina	professori
Heimo, Anne	professori	Kivinen, Jussi	FT, hovioikeuden presidentti
Hentilä, Marjaliisa	dosentti	Kivistö, Kalevi	ministeri
Hentilä, Seppo	professori emeritus	Koivisto, Kaisa	FT
Herlin, Antti	liikemies	Koivu, Matti Johannes	muusikko, historioitsija
Hetemäki, Ilari	päätoimittaja	Koivunen, Anu	professori
Hiekkänen, Markus	professori, tietokirjailija	Koivunen, Leila	professori
Hietaniemi, Erkki	FM	Koivunen, Pia	FT, yliopistonlehtori
Hjerppe, Riitta	professori emerita	Kokko, Timo	EKL:n toiminnanjohtaja
Hokkanen, Kari	professori	Kokkonen, Jouko	FT, toimituspäällikkö
Hollsten, Laura	docent	Korppi-Tommola, Aura	professori, historiantutkija
Horelli, Laura	Meisterschülerin Bildende Kunst	Kortelainen, Anna	FT, kirjailija
Huhta, Aleks	tutkijatohtori	Korteniemi, Savu E.	kuvataiteilija ja vapaa kirjoittaja
Huttula, Tapio	FT, vanhempi neuvonantaja	Korvajärvi, Päivi	professori emerita
Häikiö, Martti	professori, historiantutkija	Kotimaa, Timo	varatuomari
Häkämies, Kari	kirjailija	Krekola, Joni	VTT, dosentti, tutkija

Kuisma, Markku	professori emeritus	Mikkilä, Timo	FT
Kujala, Antti	FT, dosentti	Mikkonen, Simo	dosentti
Kuorelahti, Elina	FT, tutkijatohtori	Muuri, Jouko	Työväen Sivistysliiton pääsihteeri
Kuukkanen, Jouni- Matti	professori	Myllyniemi, Satumaarit	FM, tohtorikoulutettava
Kuusanmäki, Jussi	FL	Mäkelä-Alitalo, Anneli	FT, dosentti
Kuusi, Hanna	dosentti, yliopistonlehtori	Määttä, Vesa	FT, historianitutkija
Kyyrö, Jere	yliopisto-opettaja	Niemi, Mari K.	dosentti, tutkimusjohtaja
Kähkönen, Sirpa	kirjailija	Nieminen, Teemu	teol. kand.
Kälviäinen, Mirja	FT, dosentti	Niinimäki, Jukka	FM
Kääriäinen, Seppo	ministeri	Niinistö, Jussi	FT, dosentti
Lackman, Matti	professori	Niiranen, Pekka	TT, dosentti, toimittaja
Lahtinen, Anu	apulaisprofessori	Nikula, Riitta	professori emerita
Lahtinen, Esa	arkistonjohtaja emeritus	Nordenstreng, Kaarle	professori emeritus
Lalu, Liisa	FM, väitöskirjatutkija	Nummela, Ilkka	professori
Lamberg, Juha-Antti	professori	Numminen, Jaakko	ministeri
Lehtinen, Lasse	puheenjohtaja, Väinö Tannerin säätiö	Nykänen, Panu	FT, dosentti
Lehtonen, Sami	puheenjohtaja, Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys	Ojala, Jari	professori
Leikola, Juhani	professori	Olsson, Pia	yliopistonlehtori, dosentti
Leino-Kaukiainen, Pirkko	dosentti	Orrman, Eljas	arkistoneuvos emeritus, professori
Lemmetty, Markku	OTK, lakimies	Outinen, Sami	vieraileva tutkija
Leppänen, Veli-Pekka	VTT, tutkija, toimittaja	Paakkinen, Reetta	toimittaja ja tietokirjailija
Leskelä-Kärki, Maarit	dosentti, yliopistonlehtori, Suomen Historiallisen Seuran puheenjohtaja	Paavilainen, Marko	FT, dosentti
Levä, Ilkka	FT, dosentti	Pakkanen, Esko	metsänhoitaja
Lievonen, Mikko	FT, tutkija, Kalevi Sorsa säätiön toiminnanjohtaja	Palanterä, Jaana	Suomen Työväen Musiikkiliiton puheenjohtaja, kustannuspäällikkö
Liksom, Rosa	kirjailija, kuvataiteilija	Paloheimo, Heikki	professori emeritus
Lindholm, Sture	FM, historianopettaja, kirjailija, tohtorikoulutettava	Palosaari, Airi	Työväen Akatemian rehtori
Lintunen, Tiina	VTT, yliopistonlehtori	Parpola, Antti	VTT, vanhempi asiantuntija
Louekoski, Matti	ministeri	Pellinen, Sulevi	tietokirjailija
Lundén, Ari-Pekka	asiamies, Palkansaajien koulutussäätiö	Peltonen, Matti	professori emeritus
Luukkanen, Tarja-Liisa	TT, FT, dosentti	Peltonen, Ulla-Maija	dosentti, tietokirjailija
Lähteenmäki, Maria	professori	Pesu, Jukka	VTT, tutkija
Löfström, Jan	apulaisprofessori	Pietiläinen, Terhi	museonjohtaja
Lönnfors, Sanna	tietokirjailija	Pietiäinen, Jukka- Pekka	dosentti
Lönnqvist, Bo	professori emeritus	Pleiss, Detlev	doctor
Mahlamäki, Tiina	dosentti, yliopistonlehtori	Pohjola, Marja	sektorijohtaja emerita
Mainio, Aleksi	FT, historianitutkija	Pohjola, Raimo	arkistoneuvos emeritus
Manninen, Ohto	professori emeritus	Puhakka, Sirpa	toimittaja, tietokirjailija
Markkola, Pirjo	professori	Puntanen, Pia	asiamies, Sodan ja rauhan keskus Muisti
Mattila, Markku	dosentti (TAU), erikoistutkija	Puro, Laura	VTM, tutkimuspäällikkö
Meinander, Henrik	professori	Puumala, Ensio	FM
Michelsen, Karl-Erik	professori	Pyhälä, Mikko	suurlähettiläs emeritus, tietokirjailija
		Rantala, Jukka	professori
		Rautkallio, Hannu	dosentti

Reenkola, Kaarina	FT	Taavetti, Riikka	VTT, yliopistonlehtori
Remes, Matti	FM, rehtori emeritus	Taipale, Ilkka	dosentti
Rentola, Kimmo	professori	Taipale, Vappu	professori
Reuna, Risto	VTT, historianitutkija	Talonen, Jouko	professori emeritus
Riihimäki, Paula	event manager	Tamminen, Seppo	FM, tutkija
Rislakki, Jukka	toimittaja, tietokirjailija	Tarkiainen, Kari	professori, valtionarkistonhoitaja emeritus
Roiko-Jokela, Heikki	FT, dosentti, yliopistotutkija	Teerijoki, Ilkka	dosentti
Roselius, Aapo	FD	Tervo, Jari	kirjailija
Ruismäki, Liisa	FM, kotiseutuneuvos	Tiitta, Allan	FT, dosentti
Ruotsala, Helena	FT, professori	Tikka, Marko	dosentti, Suomen Äänitearkisto ry:n puheenjohtaja
Rusi, Alpo	VTT, suurlähettiläs emeritus	Tuikka, Timo J.	FT, historioitsija, tietokirjailija, toimittaja
Ruusunen, Aimo	FT	Tuomioja, Erkki	VTT, dosentti
Räsänen, Marika	dosentti	Tuomisto, Tero	VTM, kotiseutuneuvos
Saarela, Tauno	dosentti	Tuovinen, Timo "Tipi"	"musiikin sekakäyttäjää"
Saari, Sakari	apulaisprofessori, akatemiaturkija	Turtola, Martti	professori emeritus
Sahari, Aaro	FT, tutkija	Ukkola, Inka	FM, AmO, kulttuurisihteeri
Salmi, Pentti	toimittaja emeritus	Urpilainen, Kari	entinen kansanedustaja, valtiopäiväneuvos
Sandberg, Timo	kirjailija	Vahtola, Jouko	professori emeritus
Sarlin, Christer	urheilutoimittaja, tietokirjailija	Vainio-Korhonen, Kirsi	professori
Savolainen, Ulla	muistitietotutkijoiden verkoston puheenjohtaja, yliopistotutkija, dosentti	Vares, Vesa	professori
Schering, Tuomo	tutkija	Vasara, Erkki	VTT, dosentti
Seppälä, Mikko-Olavi	dosentti	Venho, Johanna	kirjailija, runoilija
Sergejeff, Andrei	tietokirjailija	Vesikansa, Jyrki	toimittaja, tietokirjailija
Sevillano, Annaleena	TM, hum. kand., väitöskirjatutkija	Vihavainen, Timo	professori emeritus
Sevon, Cay	VTT	Vilkuna, Kustaa	professori
Siltala, Aleksi	kustantaja	Virkkunen, Janne	päätoimittaja emeritus
Siltala, Juha	professori	Virtanen, Rauli	tietokirjailija, toimittaja
Siltala, Sakari	FT, historianitutkija	Virtapohja, Kalle	FT, tietokirjailija, toimittaja
Silvennoinen, Oula	FT	Vuorenrinne, Antti	FM, päätoimittaja (eläkkeellä)
Soikkanen, Timo	professori emeritus	Vuori, Timo	TT
Sorsa, Irene	suomentaja	Välimäki, Reima	FT, dosentti
Sorvari, Eija	Miina Sillanpään Säätiön toimitusjohtaja	Wallin, Stefan	FM
Sotejeff-Wilson, Kate	kääntäjä, PhD	Weiss, Holger	professor
Strang, Johan E.	FT, dosentti	Westerlund, Lars	professori emeritus
Suhonen, Ville	elokuvaohjaaja, dokumentaristi, kirjailija	Wickström, Mats	docent
Sundqvist, Ulf	VTM, entinen SDP:n puheenjohtaja	Wickström, Mika	kirjailija
Suodenjoki, Sami	yliopistotutkija	Wuokko, Maiju	FT, yliopisto-opettaja
Suomi, Juhani	VTT, ulkoasiainneuvos, historioitsija	Ylipiessa, Matti	FM, kustantaja
		Zetterberg, Seppo	FT, professori emeritus
		Åberg, Veijo	FM, vanhempi asiantuntija

Vuonna 2011 vietettyyn Kallio kukkii -tapahtumaan Työvään Arkistossa oli yleisöllä vapaa pääsy. Vuonna 2018 arkistossa tehtiin 105 045 asiakirjalatausta Yksasta, ja tutkijakäyntejä oli 1 175. Asiakirjayksiköitä toimitettiin samaisena vuonna tutkijasaliin 2 216 kappaletta. Kuva: Jani Kaunismäki.

Tutkijoita työnsä ääressä Kansan Arkiston tutkijasalissa. Edessä dosentti Joni Krekola. Vuonna 2018 arkistoon tehtiin 1 208 tutkijakäyntiä, asiakirjatilauksia oli 496, ja tutkijasaliin toimitettiin 1 478 asiakirjayksikköä. Kuva: Marita Jalkanen.

Rukouslauantain huvikiellon soveltaminen, vastustus ja kumoaminen 1960-luvulla

Tutkielmani käsittelee rukouslauantain huvikieltoa ja sen kumoamista eri lähdetyyppejä hyödyntäen. Lainsäädäntö asetti 1960-luvulla julkisille huville erilaisia rajoituksia, joista vihatuimpiin kuului rukouslauantain huvikielto. Rukouslauantait olivat valtiovallan määräämien rukouspäivien aattoja, joina kaikki julkiset hovit olivat ilman erillistä lupaa kiellettyjä. Huvikielto muodostui ainakin eteläisessä Suomessa lain kuolleeksi kirjaimeksi, mistä kertoo se, että Uudenmaan lääninhallitus hyväksyi miltei kaikki lakia koskevat poikkeuslupahakemukset. Viranomaiset kuitenkin sovelsivat säädöstä epäjohdonmukaisesti, mikä loi otollisen maaperän konflikteille.

Kun viranomaiset keskeyttivät huvikiellon nojalla *The Renegadesin* konsertin Korsossa heinäkuussa 1965, seurauksena oli mellakka, joka herätti paljon huomiota ja loi kimmokkeen huvikieltoa vastustaneen poliittisen liikkeen perustamiselle. Liikkeen perustivat Sosialistisessa opiskelijayhdistyksessä vaikutta-

neet vasemmistoaktivistit, ja se nimettiin seuraavan rukouslauantain ajankohdan mukaan ”Lokakuun 16. päivän liikkeeksi”. Kyseessä oli uusvasemmistolainen, matalasti organisoitu ja puolueista riippumaton liike, jonka tarkoituksena oli järjestää marsseja ja erilaisia tempauksia rukouslauantaisin. Liike onnistui verkostoitumaan poliittisten nuorisojärjestöjen kanssa, ja lopulta päättäjätkin ottivat sen vaatimukset huomioon. Eduskunta kumosi rukouslauantain huvikiellon vuonna 1968. Komiteatyö julkisia huveja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi oli kuitenkin aloitettu jo vuonna 1957, ja täten huvikielto olisi todennäköisesti kumottu ilman liikkettäkin.

Aleksis Honkanen

”Tämä outo on lauantai, tanssikiellot kun nuoriso sai”: Rukouslauantain huvikiellon soveltaminen, vastustus ja kumoaminen 1960-luvulla. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, Suomen historia, 2020.

SKP:n talouskriisi 1981–1984 ja Koiton kaupat

Suomen Kommunistisen Puolueen rahoitusjärjestelmä ajautui 1980-luvun alussa rakenteelliseen kriisiin, mikä johtui ennen kaikkea poliittisen kannatuksen laskun myötä seuranneesta puoluetuen kutistumisesta. Taustalla vaikuttivat kuitenkin myös työllistämisen kallistuminen ja inflaatio, joka söi Neuvostoliitosta saadun rahallisen avun reaaliarvoa.

SKP:n talusjohto oli pyrkinyt jo 1960-luvulta asti saamaan lisätuloja puolueen hallitsemasta Koiton talosta. Aluksi toiveena oli se, että rakennus purettaisiin uudisrakennuksen tieltä, ja myöhemmin – uudisrakennushankkeen kariuduttua – se, että rakennuksesta vuokrattaisiin tiloja ulkopuolisille. Nämä aiheet kaatuivat omien vastustukseen, mutta

puoluejohto taipui talosta luopumisen kannalle vuonna 1981. Talo myytiin SKP:n omalle idänkauppayhtiölle Feximalle, joka oli juuri tuolloin varoissaan. Se oli kaksinkertaistanut liikevaihtonsa vuodessa toisen öljykriisin ansiosta. Onni jäi kuitenkin tilapäiseksi, sillä huoli idänkaupan tasapainosta sai valtion supistamaan venttilupia. Fexima osti Koiton osamaksulla, jonka korot kaksinkertaistivat kauppasumman. Hinta osoittautui silti liian alhaiseksi SKP:n tarpeiden kannalta.

Fexima oli aikonut remontoida talon ja vuokrata sen tiloja. Oman osuutensa talosta myyneelle raittiusyhdistys Koitolle oli tehty 50 vuoden vuokrasopimus. Kun talo myytiin eteenpäin rakennusliike Hakalle vuonna 1984,

Koitto oli lunastettava ulos huomattavalla summalla. Itse talon arvon moninkertaistuminen liittyi alan suhdanteisiin ja yleiseen hinnannousuun, ei EKA-yhtymän perustamiseen liittyviin lahjuksiin, kuten joskus on väitetty.

Hannu Miettunen

Kuinka korroosio eteni – ja vei Koitosta Koittoon: Suomen Kommunistisen Puolueen talouskriisiin 1981–84 johtanut kehitys, kriisin torjunta, torjujat ja seuraukset. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, poliittinen historia, 2020.

Työmarkkinakeskusjärjestöt ja työllisyysongelman yhteiskunnallinen merkitys 1970- ja 1990-luvuilla

Maisterintutkielmani käsittelee Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestön (SAK) ja Suomen Työnantajain Keskusliiton (STK) keskustelua ja talous- ja työpoliittisia kantoja työllisyyden yhteiskunnallisesta merkityksestä 1970-luvun puolivälin ja 1990-luvun alun työllisyyskriiseissä. Tutkimuksen keskiössä on työllisyyden yhteiskunnallisen merkityksen ja käsitteellistämistapojen muutos, joita olen tarkastellut analysoimalla SAK:n *Palkkatyöläistä* sekä STK:n *Työnantajaa* ja *Teollisuusviikkoa*.

Työllisyys ilmeni suurelta osin muille talouspoliittisille näkökannoille alisteisena ongelmana. Sen yhteiskunnallisen merkityksen kasvuun herättiin laajemmin vasta 1990-luvulla suurtyöttömyyden myötä. Tuolloin työttömyyden julkisten kustannusten nousua ja kilpailukykyä koskevat kysymykset yleistivät

työllisyyspuheessa. Samanaikaisesti talouspolitiikan sääntelevä rooli työllisyyskysymyksissä vahvistui.

Keskusjärjestöjen yhteiskunnallinen toimijuus ja erityisesti teollisuuden sekä ventialojen suuri painoarvo merkitsivät selkeää jatkuvuutta työllisyyspuheessa. Samalla puheeseen sisältyi vahvasti taloudellisten välttämättömyyksien sekä talous- ja työpoliittisten toimien itsestäänselvyiden korostaminen, mikä palveli erityisesti työnantajien etua.

Ville Rautio

Työntekijät, työnantajat ja yhteinen työllisyysongelma? SAK:n ja STK:n järjestölehtien työllisyyspuhe, talouden rakenteet ja työmarkkinoiden muutokset 1970- ja 1990-luvuilla. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, talous- ja sosiaalhistoria, 2021.

Mitä työyhteiskunta ja ilmastonmuutos tarkoittavat toisilleen?

Moderni työ kietoutuu yhteen ekologisen kriisin ytimen, ylikulutuksen ja runsashiilisyiden kanssa. Kietoutumaa on vaikea purkaa työyhteiskunnassa, jossa useat hyvinvoinnin osa-alueet – esimerkiksi toimeentulo, identiteetti ja julkisten palveluiden rahoitus – ovat riippuvaisia työstä. Myös julkisuudessa työ ja ympäristö asetetaan usein vastakkain.

Pro gradu -tutkielmani tarkastelee tätä ongelmakenttää työmarkkinoiden edunvalvonnan näkökulmasta. Aineistoina ovat työmarkkinakeskusjärjestöjen asiantuntijoiden haastattelut sekä järjestöjen linjausdokumentit.

Tarkastelu paljastaa, että työn ekologista kestävyyttä leimaa epävarmuus ja ennakoimattomuus. Talouskasvun ja sen luoman ansiotyön nähdään jatkuvan vihreäksi muuttuvassa taloudessa. Työn kestäväälle siirtymälle haetaan hyväksyntää rakentamalla positiivisia tulevaisuudenkuvia kestävästä kehityksestä, markkinaehtoisuuden ja oikeudenmukaisen siirtymän ideoiden avulla.

Ilmastonmuutokseen reagoimisen tarpeesta ollaan yksimielisiä, mutta myös perinteisiä työmarkkinoiden jakolinjoja piirretty esiin. Työn käytännöistä huolehtiminen on etenkin

työntekijäjärjestöjen tavoite, mutta näkökulma on toissijainen talouskeskusteluun nähden. Ilmastomuutoksen merkitys työlle riippuu ilmastotoimien kohdentumisesta, talouden ehdoista, fyysisestä muutoksesta sekä muista muutostrendeistä ja työmarkkinapoliittisista lopputulemista.

Väärin lakkoiltu – suhtautuminen Hyvinkään villatehtaan vuoden 1901 lakkoilijoihin

Kun Hyvinkään villatehdas alensi palkkoja 10 prosenttia talvella 1901, syntyi lakko, johon osallistui merkittävä osa tehtaan naisemistöisestä työvoimasta. Tehtaan oli väliaikaisesti pysäytettävä tuotantonsa, mutta pian toiminta kuitenkin jatkui muualta tulleiden uusien työntekijöiden voimin.

Tarkastelen tutkielmassani lehtikirjoittelun valossa sitä, miten lakkolaisiin ja heidän toimintaansa suhtauduttiin. Miksi naisten oleminen lakossa kirjoitti kymmeniä lehtikirjoituksia? Mikä teki naisten työtaistelusta niin huomionarvoisen?

Lakkolaisiin suhtauduttiin varsin kriittisesti halki lehdistön, mutta työväenlehdissä peräänkuulutettiin myös solidaarisuutta ja kerättiin lakkolaisille rahaa. Kaikkea uutisointia kui-

Henna Salminen

Työntäyteinen ilmastomuutos: Työmarkkinoiden keskusjärjestöjen näkökulmia työn ja ilmastomuutoksen suhteeseen. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatutkimuksen tutkinto-ohjelma, 2021.

tenkin yhdistää keskittyminen lakkolaisten sukupuoleen. Kirjoituksista nousee esiin neljä teemaa: järjestäytymättömyys, palkkataso sekä lakkolaisten käytös ja ulkonäkö.

Spontaanisti lakkoon menneet järjestäytymättömät naiset rikkoivat työläisnaisille rajatun roolin. He näkyivät kaupunkikuvassa, tekivät ilkivaltaa eivätkä tyytyneet osaansa. Lehdissä keskustelu laajeni koskemaan myös yleisemmällä tasolla naisten työntekoa ja palkkoja sekä sopivaa naiseuden ja luokan ilmaisu.

Inka Tuominen

Väärin lakkoiltu – suhtautuminen Hyvinkään villatehtaan vuoden 1901 lakkoilijoihin. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Suomen ja pohjoismaiden historia, 2020.

**Pidä huolta
oikeuksistasi
työelämässä.**

pam.fi/liity

Vapaus oppia!

JOKAISELLA ON OIKEUS OPPIA, tulla kuulluksi ja olla aktiivisia yhteisön jäseniä. Tuemme kansalaisaktivismia ja edistämme yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvointia.

TUEMME OPPIMISTASI ajantasaisilla menetelmillä, tarjoamme koulutusta, julkaisuja ja kulttuuriaktivismia.

**KSL OPINTO-
KESKUS**

www.ksl.fi

AKT:n jäsenenä
sinulla on takanasi:

kokemusta,

neuvottelutaitoa

ja **isoon joukon**

voimaa.

Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto AKT ry
John Stenbergin ranta 6, 00530 Helsinki
(09) 613 110 | www.akt.fi

Suomalaisen rakentamisen
ja
RAKENTAJIEN EDUNVALVOJA
lähes 100 vuoden ajan

**TYÖTÄ
ja
TURVAA**
Rakennusliitto

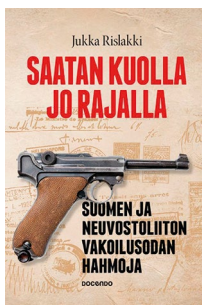
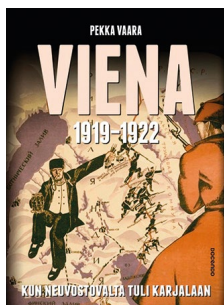
Rakennusperinteitä arvostaen.

**Liitossa on
hyvä olla!**

SUOMEN
ELINTARVIKETYÖLÄISTEN
LIITTO

Tapahtumia Neuvostoliiton alkutaipaleelta

Pekka Vaara: *Viena 1919–1921. Kun neuvostovalta tuli Karjalaan*. Docendo 2020. 400 s. ISBN 978-952-291-802-4.

Jukka Rislakki: *Saatan kuolla jo rajalla. Suomen ja Neuvostoliiton vakoilusodan hahmoja*. Docendo 2021. 326 s. ISBN 978-952-291-995-3.

Ensimmäinen maailmansota oli ohi, mutta taistelut jatkuivat Karjalassa. Brittijoukot miehittivät Muurmannia ja tukivat valkoisia venäläisiä sisällissodassa punaisia vastaan. Samalla englantilaiset halusivat estää suomalaisten aiheet liittää Karjalan alueita Suomeen. Apuna briteillä oli lähinnä suomalaisista entisistä punaisista koostuva Muurmannin legioona. Syksyllä 1918 suomalaiset heimosoturit oli ajettu pois, ja Vienan karjalaiset havittelivat itsemääräämisoikeutta. Kansa oli kuitenkin väsynyt sotaan, minkä lisäksi pakkovärväykset, takavarikot ja nälkä vaivasivat. Seuraavaksi heimosoturit työntyivät huhtikuussa 1919 Aunukseen. Tämäkin sotaretki päättyi perääntymiseen rajan taakse. Kun britit vetäytyivät Muurmannilta, valkoiset venäläiset jatkoivat taistelua. Heidän vastarintansa mureni vähä vähältä, ja punaiset työntyivät Muurmanniin ja Karjalaan. Karjalaiset jakautuivat kahteen leiriin: toiset kannattivat itsenäisyyttä, toiset punaisten valtaa. Kaikilla oli kuitenkin huutava puute elintarvikkeista. Englantilaisten vetäydyttyä Suomi oli ainoa suunta, mistä viljaa saatiin.

Suomi ja Neuvosto-Venäjä aloittivat keväällä 1920 rauhanneuvottelut Tartossa. Siellä ratkaistiin Karjalan kohtalo. Kun rauhansopimus solmittiin, Viena ja Aunus jäivät osaksi Venäjää. Myös Repolan ja Porajärven pitäjät, joita suomalaiset olivat miehittäneet, jäivät rajan taakse. Tämä sai Repolan nimismiehen Bobi Sivenin ampumaan itsensä vastalauseena alueiden luovuttamiselle. Viimeinen pisara Sivenille oli hänen ystävänsä Paa-vo Höttösen kuolema vahingonlaukauksen seurauksena.

Ylellä kerran karjalaiset nousivat kapinaan ja aloittivat metsässissikapinana tunnetun kansannousun. Suomesta ei kuitenkaan saatu

tarpeeksi apua, ja hyvän alkumenestyksen jälkeen bolsevikit kukistivat kapinan keväällä 1922. Kapinan kukistamisessa kunnostautuivat suomalaiset hiihtojoukot Toivo Antikaisen johdolla. Kapinan päättyminen aiheutti pakolaisaallon Suomen puolelle. Ainakin 13000 karjalaista pakeni rajan yli Suomeen. Tämän jälkeen bolsevikit hallitsivat Karjalaa.

Pekka Vaaran teos *Viena 1919–1921* on jatkoa hänen aiemmalle teokselleen *Viena 1918*. Molemmissa teoksissa Vaara pyrkii tarkastelemaan asioita karjalaisten näkökulmasta. Näin ollen suomalaiset nähdään ennemminkin miehittäjinä kuin vapauttajina. Pekka Vaaran omat sukujuuret ovat Uhtualla Vienan Karjalassa, joten hän käy samalla läpi myös sukunsa historiaa. Teksti on sujuvaa ja selkeää, ja siihen on liitetty lainauksia ja tietoisuuksia tapahtumiin osallisista henkilöistä. *Viena 1919–1922* onkin miellyttävä lukukokemus.

Vuosikymmeniä vakoilua ja tiedustelua Suomessa seurannut Jukka Rislakki käsittelee uudessa kirjassaan kahta Suomeen liittyvää Neuvostoliiton salaista operaatiota: operaatio Trustia sekä toimenpiteitä, jotka jatkosodan aikana kohdistettiin Suomen Tiedustelijain koulua vastaan. Ensimmäistä kertaa Rislakki käyttää rinnakkain suomalaisia, venäläisiä, puolalaisia, virolaisia, latvialaisia ja länsimaisia lähteitä.

Vuosisadan takaisen kaksikymmenluvun alussa Suomen ja Neuvostoliiton välinen raja vuoti molempiin suuntiin. Itänaapurista saapui Suomeen vakolijoita, ja Suomesta taas siirtyi varsinkin valkoisia venäläisiä Neuvostoliiton puolelle harjoittamaan vastavallankumouksellista toimintaa ja tekemään terroritekoja. Vastavallankumouksellisen toiminnan hillitsemiseksi neuvostovakoilu kehitti operaatio

Trustin. Tämän harhautusoperaation avulla oli tarkoitus lopettaa tuhooteot ja vangita vastavallankumoukselliset sitä mukaa kuin heitä saapui maahan. Samalla saatiin kiinni kansalaisia, jotka toimivat uutta valtaa vastaan.

Operaatio onnistui hyvin, vastavallankumouksellisten toiminta tyrehtyi ja reunavallatiedustelupalveluiden välit tulehtuivat. Osana operaatiota järjestettiin James Bondin esikuvana pidetylle legendaariselle englantilaisvakoojalle Sidney Reillylle ansa, jossa neuvostotiedustelu lavasti tämän kuoleman tulitaistelussa Suomen rajalla. Mukana ansan virittämässä oli suomalaistaustainen Toivo Vähä. Todellisuudessa Reilly surmattiin vasta myöhemmin Moskovassa, kun hän oli käynyt tarpeettomaksi neuvostotiedustelulle.

Vuonna 1927 Suomen viranomaisille ilmoitautui Neuvostoliitosta loikannut agentti Eduard Opperput, joka ehkä oli kaksois- tai kolmoisagentti. Hän paljasti pelin, jolla Moskova oli huijannut maailmaa vuosien ajan ja jossa hän itse oli ollut keskeisessä roolissa. Suomen sotilasviranomaisten, vastavallankumouksellisten venäläisemigranttien ja Neuvostoliiton välinen vakoilu- ja terroristisota koitui Opperputin ja hänen kumppaninsa Maria Zahartšenko-Šultsin kohtaloksi.

Rislakin teoksen toisessa osiossa käsitellään neuvostotiedustelun toimenpiteitä suomalaisen Petroskoihin perustamaa Tiedustelijain

koulua vastaan. Koulu perustettiin marraskuussa 1941 saksalaisen mallin mukaisesti kouluttamaan vapaaehtoisia sotavankeja tiedustelutoimintaan. Koulu tunnettiin myös nimellä osasto Raski sen johtajan Reino Raskin mukaan.

Venäläiset saivat pian vihiä koulun toiminnasta, ja niinpä laitos pyrittiin tuhoamaan. Tiedustelua ja tuhoamista varten lähetettiin suomalaisten linjojen taakse useita partioita, mutta tuloksia ei saatu. Näihin operaatioihin liittyy teoksen toinen salainen agentti, Villi Jurtsen. Hän sai tehtäväkseen toimia koulua vastaan, mutta tehtävä ei onnistunut. Jurtsen sai myöhemmin surmansa ilmeisesti toista tehtävää suorittaessaan, mutta tästäkään ei ole täyttä varmuutta. Tiedustelijain koulu siirrettiin pois Petroskoista, eikä sitä saatu tuhotuksi. Koulun oppilaita neuvostotiedustelu etsi vielä sodan jälkeenkkin.

Rislakin teos on mielenkiintoista luettavaa. Teksti on sujuvaa, ja tapahtumat etenevät vauhdilla. Mutta tarkkana lukija saa olla. Keskitettyneisyys ei saa herpaantua hetkeksikään, sillä teksti on täynnä nimiä ja varsinkin salanimiä. Jos lukijan keskittyminen herpaantuu, saattaa helposti pudota kärryiltä.

Mikko Kosunen

FM, erikoistutkija, Työväen Arkisto

Maailmanvallankumouksen matkalaiset

Brigitte Studer: *Reisende der Weltrevolution. Eine Globalgeschichte der Kommunistischen Internationale*. Suhrkamp Verlag 2020. 618 s. ISBN 978-3-518-29929-6.

Sveitsiläinen historiantutkija Brigitte Studer on kirjoittanut tyylikkään kirjan Kommunistisen internationaalien toimihenkilöistä ja heidän työoloistaan. Vuonna 2015 julkaistun kirjansa *The Transnational World of the Cominternians* tematiikkaa laajentaen ja monipuolistaen hän on paneutunut internationaalien tehtävissä eri puolilla maailmaa toimineiden

henkilöiden kokemuksiin sekä ammatilliseen ja henkilökohtaiseen arkipäivään.

Internationaalien palveluksessa oli enimmäkseen noin 30 000 työntekijää. Näistä Studer on valinnut tarkasteluun 320 sellaista henkilöä, joilla oli pitkäaikainen kansainvälinen työura internationaalissa ja jotka toimivat useilla eri paikkakunnilla. Pääpaino on keskieurooppa-

laisilla toimijoilla, ei-eurooppalaista leimaa antaa lähinnä intialainen Mahabandra Nath Roy. Suomalaisista kirjassa vilahtavat Otto Ville ja Aino Kuusinen. Valitsemiensa ihmisten kautta Studer on monipuolistanut Kommunistisen internationaalien henkilökuva. Varsinkin naiset ja aiemmin salanimien taakse kätkeytyneet toimijat nousevat monipuolisesti esille. Ja käyhän kirjasta myös selväksi, kuka oli kulloinkin kenenkin kanssa.

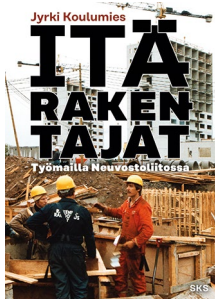
Brigitte Studer on tarkastellut henkilöitään paikoissa, joihin vallankumouksellinen toiminta keskittyi. Hän on eritellyt intoa Moskovassa ja idän sorretuille kansoille Bakussa ja Taškentissä pidetyissä kokouksissa kesällä 1920 samoin kuin toimintaa Berliinissä sekä Kiinan Guangzhoussa, Wuhanissa ja Shanghaissa. Niin ikään hän on tarkastellut natseja paenneiden kommunistien orientoitumista Pariisissa, Baselissa, Zürichissä ja Moskovassa sekä osallistumista Espanjan sisällissotaan Barcelonassa, Madridissa, Albacetessa ja Valenciassa.

Studer on käsitellyt vaihtelevissa oloissa työskentelemisen haasteita monipuolisesti. Hän ei kuitenkaan ole tarttunut kovin konkreettisesti illegaalin toiminnan, identiteetin vaihdosten tai uusiin oloihin sopeutumisen ongelmiin. Studer on toki maininnut suurten linjausten epäonnistumisen, mutta muuten hän on analysoinut poliittisten tunnusten to-

teuttamisyhteyksiä tai poliittisten erimielisyyksien vaikutusta varsin vähän. Niistä on toki kerrottu yksittäisten kommunistipuolueiden historioissa. Sen sijaan Studer on nostanut esille henkilöidensä luomat yhteydet sekä internationaalia monissa kohdin vaivanneen kieliongelman: esimerkiksi Kiinassa 1930-luvulla toimineet eri organisaatioiden neuvonantajat eivät osanneet lainkaan kiinaa.

Brigitte Studerin teos on kiinnostava lisäys Kommunistisen internationaalien globaaliin historiaan. Se on lähtökohdiltaan laaja-alaisempi kuin Silvio Ponsin vuonna 2014 ilmestynyt *The Global Revolution*, jossa pääpaino on Neuvostoliiton ja kansainvälisen kommunistisen liikkeen suhteilla. Studerin teos tuo internationaalien tutkimukseen sosiaalhistoriallista vivahdetta. Se on myös hienoa yhteenvetoa arkistojen aukeamisen jälkeisestä tutkimuksesta. Varsinkin kolonialismin vastainen toiminta, jonka selvittämisessä myös Åbo Akademian tutkijat ovat kunnostautuneet, nousee esille monipuolisesti. Studer on hyödyntänyt kommunisteina pysyneiden ja siitä irronneiden muistelmia uudella tavalla. Jokunen sana niistä lähteinä olisi kuitenkin ollut paikallaan.

Tauno Saarela
dosentti, Helsingin yliopisto

Kertomuksia idän työvainioilta

Jyrki Koulumies: *Itärakentajat. Työmailla Neuvostoliitossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020. 247 s. ISBN 978-951-858-167-6.

Pitkän linjan toimittajan ja tietokirjailijan Jyrki Koulumiehen *Itärakentajat* esittelee suomalaisten työntekijöiden arkea Neuvostoliiton rakennustyömailla ja tarttuu aiheeseen, jota ei toistaiseksi ole juuri käsitelty sen enempää akateemisessa tutkimuksessa kuin tietokirjallisuudessakaan. Teos etenee pääsääntöisesti kronologisesti työmaiden mukaan 1960-luvulta 1990-luvulle, Saimaan kanavalta suomalaisen itärakentamisen viimeisiin vuosiin. Teos

perustuu muistitiedonkeruuseen, jonka järjesti kaksi entistä itärakentajaa yhteistyössä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa. Lisäksi Koulumies on haastatellut Neuvostoliiton rakennusprojektien entisiä työntekijöitä. Aineisto, johon teos perustuu, ei ole valtava, mutta sitäkin tärkeämpi, varsinkin kun monet itärakentajat alkavat olla jo iäkkäitä.

Suomalaisten ensimmäinen laajempi itä-projekti oli Neuvostoliitolle toisen maailman-

sodan jälkeen luovutetulla alueella sijaitsevan entisen Enson paperitehtaan uudistaminen – tai, kuten Koulumies toteaa, käytännössä uuden tehtaan rakentaminen. Ajankohta oli Koulumiehen sanoin henkisesti hiukan hankala sotien läheisyyden vuoksi, mutta koska kohde oli lähellä rajaa, oli rakentaminen käytännöllistä. Suomalaiset rakennusyhtiöt perustivat Finn-Stroi-yhteenliittymän suuria neuvostoprojekteja varten, ja yhtymän ensimmäinen projekti oli Enso – eli venäläisittäin Svetogorsk. Siellä työskenteli yhteensä noin 10 000 suomalaista työntekijää. Itäprojekteilla oli suuri merkitys varsinkin Itä-Suomen työllisyydelle ja laajemminkin Suomen taloudelle aina Neuvostoliiton hajoamiseen asti.

Seuraava, huomattavasti tunnetumpi projekti oli tuotantolaitoksen ja noin 20 000 asukkaan kaupungin rakentaminen Kostamukseen vuodesta 1977 alkaen. Lisäksi suomalaiset rakensivat esimerkiksi meijerin Norilskiin ja Riikaan, Viru-hotellin Tallinaan ja Sport-hotellin olympiakisoja varten Moskovaan sekä kunnostivat Leningradin Astoria-hotellin. Olosuhteet niin työmailla kuin Neuvostoliitosakin vaihtelivat työmaakohtaisesti ja myös suhteessa ajankohtaan; perestroikan aikana monet asiat olivat jo helpompia ja sallitumpia kuin aikaisempina vuosikymmeninä.

Suomalaiset työntekijät kertovat muistoiinsa runsaasti rajan ylityksistä, joihin liittyi monenlaisia kummallisuuksia ja kuriositeetteja, sekä kaupankäynnistä, salakuljetuksista tai niiden yrityksistä ja vuorovaikutuksesta venäläisten kanssa. Lisäksi työntekijät muis-

televat muun muassa työmaannonnettomuksia sekä kehittyvää työsuojelua, raskasta byrokratiaa, tiedonkulun hitautta, päätöksenteon kankeutta ja välillä villiäkin alkoholin käyttöä. Pelkkää ryyppäämistä itätyö ei silti ollut; jotkut työntekijät toivat perheensä mukanaan, minkä lisäksi suomalaisten ja venäläisten kesken syntyi seurustelusuhteita ja avioliittoja. Niillä työmailla, joilla se oli mahdollista, vapaa-aikana myös matkailtiin Neuvostoliitossa, esimerkiksi Sotšissa.

Vaikka Koulumiehen teos nostaakin esiin tärkeää muistitietoaineistoa ja antaa muisteilijoiden äänen kuulua varsin runsaasti, olisi kirjaa joka tapauksessa voinut taustoittaa nykyistä laajemmin ja paikoin ehkä myös hiukan objektiivisemmin – taustoitusten sävy kun on toisinaan sarkastinen ja joskus, esimerkiksi kulttuurieroja pohdittaessa, ehkä tarpeettoman pelkistävä. Lisäksi – erityisesti koska teos perustuu osittain SKS:n keruuseen ja teoksen julkaisija on SKS – olisi muistitietoaineiston luonnetta ja käyttöä voinut pohtia teoksessa hiukan laajemmin. Myös valokuvia olisi ollut kiinnostavaa nähdä kirjan osana nykyistä enemmän. Teos on kuitenkin moniääninen, sisältää runsaasti mielenkiintoisia tarinoita Neuvostoliiton työmailta ja talentaa näin itärakentajien historiaa; työväen historiaa, josta toistaiseksi ei ole julkaistu kokonaisvaltaista esitystä.

Silja Pitkänen
tutkija, Jyväskylän yliopisto

Kiehtova kertomus epäonnistuneen yhteiskunnan tiestä kohti surkeaa loppuaan

Juri Shikalov: *Markat, farkut ja sukkahousut. Laiton kauppa ja länsimuodin lumo Neuvostoliitossa*. Gaudeamus 2020. 341 s. ISBN 978-952-345-095-0.

Udmurtiassa keskeisellä Venäjällä vuonna 1953 syntynyt ex-neuvostoliittolainen, mutta Suomessa jo vuodesta 1995 lähtien asunut ja Joensuussa väitellyt fil.tri, Itä-Suomen yliopiston Suomen historian dosentti Juri Shikalov

on kirjoittanut erinomaisen kirjan Neuvostoliiton ja neuvostoyhteiskunnan vaiheista sekä kommunistijärjestelmän sortumisesta itäisessä naapurimaassamme. Laajaan lähde- ja kirjallisuusaineistoon pohjaavan teoksen

näkökulma on kaiken lisäksi mitä kiintoisin ja tarjoaa monille meistä lukijoista mahdollisuuden omiinkin muisteluihin. Kyseessä on nimittäin tutkimus suomalais- ja muidenkin länsimaalaisturistien kohtaamisista venäläisten pimeää tavarakauppaa harrastaneiden trokareiden kanssa Leningradissa ja Viipurissa 1960–1980-luvuilla.

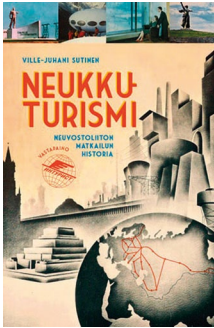
Kirjansa alussa Shikalov luo perusteellisen katsauksen neuvostoyhteiskunnan ja -talouden toimintamekanismeihin. Kommunistisen puolueen virallisesta totuudesta poiketen Neuvostoliitto oli koko olemassaolonsa ajan luokkayhteiskunta, jonka eliittiä olivat puolueen ja eri hallinnonalojen huippuvaikuttajat ja muut yhteiskunnan eri alojen huipulla olleet kansalaiset, ns. nomenklatuura. Heidän muuhun väestöön verrattuna ylellinen elämänsä poikkesi kautta vuosikymmenten perusteellisesti tavallisen kansan ankeasta taivalluksesta olosuhteissa, jotka eivät tarjonneet mahdollisuuksia esimerkiksi sellaisiin itsesääntelyksiin kuin miellyttäviin, tyylikkääsiin vaatteisiin tai lukuisiin arkielämän pikkumukavuuksiin, jotka olivat länsimaissa itsesääntelyä.

Shikalov kuljettaa lukijansa Stalinin ajoista Hruštševin suojaäävaiheen kautta Brežnevin kauden pysähtyneisiin vuosiin ja lopulta Gorbatsšovin tavallaan kesken jääneeseen aikaan, joka päättyi Itä-Euroopan pienten kommunistijärjestelmien romahtamisen vanavedessä neuvostotalouden ja neuvostovaltion täydelliseen sortumiseen 1990-luvun alussa. Näihin ajanjaksoihin liittyivät myös talouden sekä eritoten kulutustavaratuotannon tai sen ongelmien omat kulloisetkin erityispiirteet, jotka tekijä avaa lukijoilleen oivallisesti. Kautta historiansa Neuvostoliitto – eli maan kommunistinen puolue – panosti raskaaseen teollisuuteen mutta laiminlöi esimerkiksi vaate-teollisuuden kehittämisen. Siinä missä ns. sosialistinen realismi määritteli taiteen kehykset, oli vaatteillakin omat määrittelynsä. Jokainen menneinä vuosikymmeninä elänyt muistaa vieläkin, miltä neuvostoturistit näyttivät. ”Neuvostomuoti”, jonka virtaukset vaihtelivat jonkin verran eri aikoina, ei juurikaan tyydyttänyt kansalaisten toiveita. Kun itänaapuri alkoi Hruštševin kaudella vähitellen avautua ja maahan tuli länsituristeja värikäissä ja muodikkaissa vaatteissaan, paikalliset valtasi halu elää myös mukavasti ja tyylikkäästi. Turvattu työpaikka ja muut vastaa-

vat neuvostoyhteiskunnan eittämättä tarjoamat edut eivät enää riittäneet. Kun neuvostotalous alkoi Brežnevin kaudella vähitellen sakata, kulutustavateollisuus ei kyennyt vastaamaan kansalaisten tarpeisiin ja maahan virtasi samaan aikaan lisää muun muassa suomalaisturisteja, syntyä asetelma, jota Shikalov varsinaisesti kartoittaa. Neuvostokansalaiset valtasi lännen lumo. Puoluejohdon puheet läntisten vaikutteiden ”rappiollisesta vaikutuksesta” jäivät ihmisten mielissä omaan arvoonsa. Pian oltiin tilanteessa, jossa lukuisat suomalaisturistit kuljettivat naapurin puolelle – tietenkin laittomasti – venäläismiesten himoitsemia farkkuja, naisten himoitsemia sukkahousuja sekä muita tekstiili- ja vaateparsiä, suklaata, läntistä musiikkia ja ties mitä. Suomalaiset ansaitsivat pimeällä kaupalla rahaa siinä määrin, että he kustansivat voitollaan lopulta koko matkansa. Kauppakumppaneina olleet trokarit olivat tietenkin neuvostolakien mukaan rikollisia, ja Shikalov kartoittaa myös heidän vaiheensa perusteellisesti.

Kiintoisista anekdooteistaan, tekijän omista muisteluksista ja jännittävästä muista kertomuksistaan huolimatta Shikalovin oivallisen teoksen on kuitenkin surullinen perusvire. Se on kertomus yhteiskunnasta, joka oli alun alkaen rakenteellisesti täysin epäonnistunut ja tarjosi ylivoimaiselle enemmistölle asukkaistaan harmaan ankean elämän. Sen vastapainoksi trokarit hyödynsivät tilannetta nöyryyttävin keinoin tehdäkseen jatkobisnestä länsimaisen yhteiskunnan lumoihin ajautuneiden kansalaisten keskuudessa. Shikalov kirjoittaa teoksensa lopussa: ”Murtumatmalta näyttänyt sosialismin linnake alkoi horjua 1980-luvun lopussa, jolloin neuvostovaltio vajosi syvään talouskriisiin. Tavarapulasta tuli niin laaja, että monia tavaroita jouduttiin myymään kupongeilla. Näissä olosuhteissa laitton kauppa ulkomaalaisten kanssa kukoisti, ja samalla lisääntyivät myös prostituutio ja rikollisuus. [...] Väitteeseen farkkujen ja sukkahousujen tuhoisasta voimasta on helppo yhtyä. Länsimaiset tavarat valloittivat neuvostokansalaisten mielet hyvinkin nopeasti. [...] Näin länsi murensi jo pahasti rappeutunutta linnaketta, joka lopulta romahti vuonna 1991.” Neuvostoliitto ja samalla myös trokaus olivat tulleet tiensä päähän.

Erkki Vasara
dosentti, Helsingin yliopisto

Turismia neuvostoliittolaisittain

Ville-Juhani Sutinen: *Neukkururismi. Neuvostoliiton matkailun historia*. Vastapaino 2020. 463 s. ISBN 978-951-768-817-8.

”Neuvostoliiton historia on täynnä järkyttäviä tragedioita massamurhasta Gulagiin eikä niitä pidä milloinkaan unohtaa. Maan menneisyys nähdään kuitenkin joskus pelkästään tragedioiden kautta. Silloin jää helposti huomauttamatta, että valtaosan ajasta tavalliset ihmiset elivät tavallista elämää ilman aatteen paatosta. Tämä teos pyrkii tuomaan esiin sitä puolta tutkimalla Neuvostoliiton arjen historiaa sen yhden osatekijän, turismin kautta. Sekin on joskus traagista, joskus koomista, ja sille on lupa itkeä ja nauraa, kunhan nauraa Vasilin kanssa, ei Vasilille.”

Näin linjaa lähtökohtiaan Ville-Juhani Sutinen oivallisessa teoksessaan *Neukkururismi*. Lainauksessa mainittu Vasili on neuvostoliittolaisen ohjaajan Vladimir Menšovin vuonna 1984 valmistuneen elokuvan *Rakkautta ja kyyhkysiä* päähenkilö, joka saa korvaukseksi hänelle töissään sattuneesta tapaturmasta työnantajan järjestämän, moninaisia huvituk- sia tarjoavan kylpylälomamatkan Krimille. Kyseisellä niemimaalla olikin melkoinen merkitys itäisen naapurimaamme sisäisessä turismissa tsaarinvallan vuosista alkaen. Ja aina Venäjän keisarikunnan ajoista Sutinen aloittaakin tarkastelunsa, joka ulottuu neuvostovaltion lakkaamiseen kolme vuosikymmentä sitten.

Teoksen varsinaiset, Neuvostoliiton sisäistä matkailua koskevat pääluvut Sutinen on jaksottanut kronologisesti siten, että ensimmäinen kattaa neuvostomatkojen ensi vuosikymmenet toiseen maailmansotaan asti, toinen ajanjakson sodan päätyttyä 1960-luvun puoliväliin ja kolmas sitä seuranneet vuodet aina Neuvostoliiton sortumiseen saakka. Tekijä on sijoittanut esitykseensä omina kokonaisuuksinaan myös luvut ulkomaalaisten matkailusta Neuvostoliitossa sekä neuvostokansalaisten matkailusta ulkomailla. ”Niiden

käytännöt poikkesivat maan sisäisestä turismista niin selvästi, että ne on syytä käsitellä erikseen”, Sutinen perustelee.

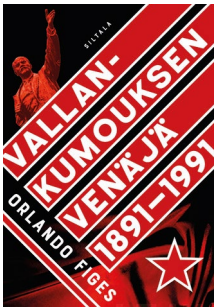
Koska Neuvostoliitto oli yhteiskuntana täysin toista maata kuin Suomi ja muut länsimaat, olivat myös matkailu ja sen ehdot itänaapurissamme jotakin muuta kuin mihin esimerkiksi meillä Suomessa oli totuttu. Tämä perusero käy Sutisen esityksestä kaiken aikaa selkeästi esille. Jo 1920-luvulta alkaen kävi ilmi, että turismissakin väki jakautui kahteen osaan siten, että nomenklatuuraan kuuluneilla oli paremmat mahdollisuudet matkailla laajassa kotimaassaan kuin tavallisella kansalla. Toinen piirre oli matkailun ohjelmointi ylhäältä päin. Läntistä spontaania turismia ei ollut, vaan matkalaiset olivat liikkeellä kuin konsanaan työnantajan tai muun ylemmän tahon ”määräyksestä”, vaikka kyse olikin vain lomailusta. Kohteina olivat esimerkiksi sanatoriot, tehtaot sekä muut yhteiskunnan kehityksestä kertovat kohteet, minkä lisäksi jokiristeilyt olivat haluttuja tapoja vapaa-ajan viettoon. Ryhmämatkat olivat yleinen neuvostomatkojen muoto. Tavanomainen perhelomailu ei sitä tuolloin ollut. Sodan jälkeen matkailukin kehittyi neuvostojen maassa entisestään, ja näin eritoten Nikita Hruštševin valtakaudella, ns. suojasään aikaan. Tällöin alkoi voimistua myös ulkomaisten turistien saapuminen Neuvostoliittoon samoin kuin neuvostokansalaisten matkailu ulkomaille, aluksi ennen muuta Itä-Euroopan kansandemokratioihin. Neuvostoliiton viimeisten vuosikymmenten aikana matkailu lisääntyi kaikin puolin, matkatoimisto Intouristilla riitti tekemistä, mutta sisäisen turismin peruskuviot säilyivät silti suurin piirtein entisellään. Samaan aikaan maan kansalaisten yhteydet ulkomaalaisiin lisääntyivät kasvaneen ulkomaanmatkailun sekä maahan

saapuneiden turistien myötä merkittävästi. Kansainvälisten yhteyksien lisääntyminen tuotti kuitenkin päänvaivaa turvallisuuspalvelu KGB:lle, joka kantoi huolta siitä, että neuvostokansalaiset saavat tietoa elämästä länsimaissa – ja jopa toisissa sosialistimaissa. Vertailujen tekeminen kun ei olisi ollut kovin mairittelevaa Neuvostoliiton kannalta. Sutinen tarkastelee myös suomalaisturistien matkoja itänaapuriiin ja tuo esiin Juri Shikalovinkin esiin nostamat trokarit sekä farkkujen ja sukkahousujen lumon.

Ville-Juhani Sutisen teos on runsaaseen ja monipuoliseen kirjallisuus- ja lähdeaineistoon pohjautuva perusteellinen tietopaketti Neuvostoliiton turismin historiasta. Lisäksi tekijä tarkastelee lopuksi lyhyesti myös nyky-Venäjän matkailuololoja. Lukija saa tutkittavasta ilmiöstä tietoa suorastaan kahmalokaupalla.

Lukuisat yksityiskohdat ja niistä tehtävät johdopäätökset kulkevat kiivasta vauhtia koko pitkän matkan 1920-luvun alun haparoivia ensi askeleitaan ottavasta neuvostoturismista 1990-luvun taitteen omilla ehtoillaan kansainvälistyneeseen matkailuun. Tekijä on paneutunut aiheeseensa perusteellisesti, mikä on lukijan havaittavissa kaiken matkaa. Yksi teoksen parhaista puolista on sen monipuolinen, informatiivinen, kerrassaan erinomainen mustavalko- ja nelivärikuvitus. Sutisen esitys on Juri Shikalovin teoksen tapaan erinomaisen suositeltava kirja kaikille Neuvostoliitosta ja sen yhteiskunnasta kiinnostuneille lukijoille.

Erkki Vasara
dosentti, Helsingin yliopisto

Sata vuotta vallankumousta

Orlando Figes: *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991*. Siltala 2021. 377 s. ISBN 978-952-234-808-1.

Venäjän vallankumoukset on jo pitkään hahmotettu pikemminkin jatkumona kuin yksittäisinä kärjistyminä. Lontoon yliopiston (University of London) historian professori Orlando Figes tarkastelee teoksessaan *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991* vallankumouksia sadan vuoden mittaisena tapahtumasarjana, tsaarinvallan viimeisten vuosien yhteiskunnallisista levottomuuksista Neuvostoliiton varsin äkilliseen romahtamiseen. Teos tuo esiin uuden tavan hahmottaa Neuvostoliiton historiaa sekä tarjoaa kompaktin lukupaketin Venäjän 1900-luvusta.

Figes ajoittaa vallankumousten alkuvaiheen vuoteen 1891, jolloin nälänhätä ajoi Venäjän kaaokseen ja politisoi yhteiskunnan. Hänen mukaansa taustalla vaikutti ennen kaikkea syvä kuilu kansalaisyhteiskunnan ja autokratian välillä, ja kuilu vain syveni seuraavina vuosina. Vallankumouksen toisena vaiheena Figes näkee Stalinin ”ylhäältä johdetun

vallankumouksen” sekä kolmantena ja viimeisenä vaiheena Hruštševin tunnetun puheen aloittaman kauden, jolloin Stalinin perintöä punnittiin ja haasteena oli vallankumouksen säilyttäminen. Figesin mukaan vuosien 1937–1938 suuri terrori oli osa vallankumousten ketjua, toinen maailmansota kiihdytti vallankumousta ja kylmä sota merkitsi Neuvostoliiton näkökulmasta globaalin vallankumouksen tavoittelua. Hän myös toteaa, että kaikki neuvostojohtajat katsoivat jatkavansa Leninin aloittamaa vallankumousta.

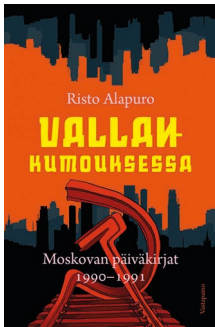
Vallankumouksen tarkastelu pitkänä jatkumona voi aluksi vaikuttaa hieman erikoiselta ratkaisulta, mutta Figes taustoittaa ja perustelee näkökulman vakuuttavasti. Eräs seikka kuitenkin herättää huomiota: kirjan sivumäärästä on käytetty jo noin kolmasosa ennen kuin tekijä pääsee suureen terroriin, ja näin valtaosa teoksesta käsittelee vallankumousten aikaa ja Neuvostoliiton varhaisvai-

heita. Teoksen viimeisten lukujen teemana puolestaan on NL:n romahdus, mistä olisi ollut kiinnostavaa lukea laajemminkin, sillä alun ohella myös tuon jättiläisvaltion loppu oli merkittävä. Toisaalta Figes rakentaa siltaa kohti romahdusta jo Hruštševin vuosista ja Stalinin ajan rikosten tunnustamisesta. Neuvostoliiton viimeisten vuosien laajamittaiseen tarkasteluun tarvitaan mahdollisesti vielä hiukan enemmän ajallista etäisyyttä.

Vallankumouksen Venäjä on sujuva yleis-teos Neuvostoliiton historiasta laajasti taustoitettuna alusta tiiviimmin esitettyyn loppuun. Kirja tarjoaa panoraamakuvan Neuvostoliiton noususta ja tuhosta, mutta jättää rakenteensa osalta kuitenkin hiukan toivomisen varaa. Lisäksi teos saa lukijan pohtimaan, mikä oikeastaan on sen kantava ajatus. Figes ei viitteiden ja lähdeluettelon perusteella ole käynyt läpi suurta määrää alkuperäislähteitä

tai tutkimuskirjallisuutta. Yhtenä teoksen taustana – kuten suomentaja Kalevi Suome-lakin jälkisanoissaan arvelee – saattaa olla Figesin aikaisempi teos *A Peoples Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924* (1996), jossa tekijä tarkastelee vallankumousaikaan perusteellisesti. Koska *A Peoples Tragedy* keskittyy vallankumouksiin ja Neuvostoliiton varhaisvuosiin, on ymmärrettävää, että *Vallankumouksen Venäjä* painottuu samaan aihepiiriin. Onko tekijän aikaisemman teoksen tiivistäminen ja vallankumoustematiikan kuljettaminen Neuvostoliiton loppuun saakka riittävä peruste uudelle teokselle? Lähteiden vähyydestä ja rakenteen epätasapainosta huolimatta teos vakuuttaa lukijansa siitä, että on.

Silja Pitkänen
tutkija, Jyväskylän yliopisto

Neuvostoromahduksen kynnyksellä

Risto Alapuro: *Vallankumouksessa. Moskovan päiväkirjat 1990–1991*. Vastapaino 2021. 363 s. ISBN 978-951768-925-0.

Suomessa seurattiin 1990-luvun alussa huolestuneina Neuvostoliiton tapahtumia. Elokuun 19.–21. päivänä 1991 tapahtui vallankaappausyritys, joka osaltaan johti koko valtion luhistumiseen. Yksi vallankaappaukseen johtavien tapahtumakulkujen silminnäkijöistä oli sosiologi Risto Alapuro, joka vietti lukuvuoden 1990–1991 Neuvostoliiton Tiedekatemian vieraana Moskovassa ja osin Leningradissa.

Alapuron tavoitteena oli paneutua neuvostomaan kollektiiviseen toimintaan. Sosiologin havainnoista saamme lukea päiväkirjoista, joita Alapuro piti vierailunsa aikana. Muis-tiinmerkinnät valaisevat monia kiinnostavia asioita, vaikkakin vierailujakson päätarkoitus jäi toteutumatta.

Alapuron havainnot yhteiskunnan tilasta, ihmisten selviytymisstrategioista, jonoista,

elintarvikepulasta ja yleisestä epävarmuudesta ovat järäisytävää luettavaa. Marraskuussa 1990 vierailija kirjoitti, kuinka ”tällä hetkellä venäläiset ovat lamassa, nöyryytettyjä, lyötyjä, masennuksissa. Kaikki on viety”. Alapuro ennakoikin, että Neuvostoliitto hajoaa. Hän myös kysyi, tuleeko tilalle jonkinlainen nationalistinen ideologia? Valtarakenteen uudistuminen tuntuu kuitenkin epätodennäköiseltä.

Erityisen kiinnostavia ovat Alapuron pohdinnat kahden valtaklikin keskinäisestä kamppailusta. Taisto henkilöityi perestroikan pääarkkitehti Mihail Gorbatšoviin ja haastaja Boris Jeltsiniin. Analysoidessaan toimijoiden poikkeavaa tavoitteellisuutta Alapuro käyttää kaksoisvallan käsitettä. Gorbatšovin leiri yritti pitää kiinni Neuvostoliiton pysymisestä koossa, kun Jeltsinin joukkue oli valmis

maan hajoamiseen ja pienten tasavaltojen irtaantumiseen neuvostovaltiosta. Kaksoisrakenne ilmeni myös maan sosiologien toiminnassa. Osa kiinnittyi ideologiseen päälysrakenteeseen, osa edusti vastarinnan ja emansipaation potentiaalia.

Vallankumousten ja kansanliikkeiden tutkijana Alapuroa kiinnostavat myös ihmisten yhteenliittymisen muodot. Toistuvasti nousee esiin kansalaisyhteiskunnan puute. Näin ollen muutokset ovat käynnistyneet ja käynnistyvät yhteiskunnan ylätasolta. Surullisin ilmentymä vallan haltuunotosta oli juuri vanhoilliskommunistien vallankaappausyritys.

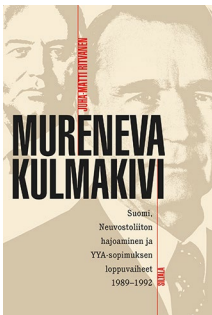
Alapuro hakeutui vierailunsa aikana lukuisiin kongresseihin, seminaareihin ja tutkijataapaamiin. On yllättävää, että yhteiskunnan kriisioiloissa tilaisuuksia oli niinkin paljon. Alapuro arvioi neuvostososiologian tilaa vaatimattomaksi. Sosiologien tehtäväksi oli vakiintunut tilastollisen tiedon tuottaminen hallinnon tarpeisiin. Tilaisuuksissa käsiteltäviä aiheita vaivasi eräänlainen yleisyys ja

abstraktisuus. Tämä puolestaan johtui siitä, että neuvostososiologialla ei ollut erityisen selkeää teoreettista pohjaa. Kiinnostava havainto on ero Moskovan ja Leningradin sosiologien pohdinnoissa. Nuoremmassa sosiologisukupolvessa löytyi myös länsimaisten teoreetikkojen tuntemusta.

Alapuro esittää, että päiväkirjassa ei ole erityistä juontaa. Pikemminkin se on kokoelma sirpaleita, fragmentaarisia tähdenvälejä, mosaikki, anekdoottimaisista aineksista koottu tilkkutäkki. Tämän tulkitsen teoksen ansioksi. Suosittelen lukijalle myös informatiivisten sitaattien ja valaisevien viitteiden lukemista. Oletettavaa on, että Alapuron monin tavoin ansiokkaat Osuuskunta Vastapainon julkaisemat päiväkirjamerkinnot eivät tule jäämään ainoiksi Neuvostoliiton romahdusaikojen dokumentoinneiksi.

Hannu Itkonen

professori, Jyväskylän yliopisto

Kun Suomi muutti suuntaa

Juha-Matti Ritvanen: *Mureneva kulmakivi: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YVA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*. Siltala 2021. 350 s. ISBN 978-952-234-927-9.

Kylmän sodan päättymisvaiheet ovat olleet viime vuosina historian tutkijoiden kasvavan kiinnostuksen kohteena. Keskeiset arkistot Euroopassa ja Yhdysvalloissa ovat avautuneet tutkijoille, mikä on antanut mahdollisuuden selvittää päätösten ja tapahtumakulkujen taustoja ja koetella aikalaisnäkemysten paikkansapitävyyttä. Mukana olleiden haastatteluilta ja muistitiedolla on täydennetty arkistolähteistä piirtyvää kuvaa.

Viikkainta keskustelua on käyty siitä, miten Yhdysvallat liittolaisineen kohteli heikentyvää ja lopulta hajoavaa Neuvostoliittoa ja miksi välit Venäjän federaation uuden johdon kanssa viilenivät niin nopeasti. Oliko Venäjän uhkana pitämälle Naton itälaajentumis-

le vaihtoehtoja? Jos oli, niin miksi niihin ei tartuttu?

Debatin taustalla kummittelevat Vladimir Putinin johtajakauden aikaiset konfliktit Yhdysvaltain ja EU:n kanssa sekä Venäjän traumaattinen suhde neuvostomenneisyyteensä.

Juha-Matti Ritvasen monipuoliseen lähdeaineistoon ja huolelliseen tutkimukseen pohjautuva teos osallistuu keskusteluun suomalaisesta perspektiivistä. Tapahtumien itse oikeutettuna päähenkilönä on ulkopolitiikan ohjaksia tiukasti käsissään pitänyt presidentti Mauno Koivisto, jonka toimintaan Ritvanen tuo merkittävää lisävaloa.

Ritvanen tutustuttaa lukijansa presidentin yksityisiin mielenliikkeisiin, joita tämä jakoi

dramaattisten tapahtumien edetessä vain pienen lähipiirin kanssa. Oraakkelimaisista lausumistaan tunnettu Koivisto oli vuosina 1989–1991 julkisissa esiintymisissään erityisen pidättyväinen. Varsinkin Virossa Koivisto muistetaan maan itsenäisyyteen nihkeästi suhtautuneena valtiojohtajana, joka tarpeettoman painokkaasti toppuutteli balttien itenäistymishaluja.

Lähemmässä tarkastelussa Koiviston toiminnasta piirtyy johdonmukainen linja, jossa politiikan kantavana ohjenuorana oli toimivien suhteiden ylläpito itänaapurin kanssa, oli valtion tai sen johtajan nimi mikä tahansa. Missään vaiheessa ei saanut syntyä mielikuvaa, että Suomi olisi toiminnallaan joko heikentänyt Neuvostoliiton viimeisen johtajan Mihail Gorbatšovin asemaa tai hyödyntänyt Neuvostoliiton ja sen seuraajavaltion Venäjän federaation heikkoutta.

Tilanteen salliessa olivat nopeatkin muutokset mahdollisia, mikä nähtiin syksyllä 1990, kun Suomi oma-aloitteisesti muutti tulkintaansa Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen Saksaa koskevista maininnoista.

Syksyllä 1991 tuli ajankohtaiseksi YYA-sopimuksen uusiminen, mistä Ritvanen tarjoilee yksityiskohtaisen selostuksen. Kirja huipentuu alkuvuoteen 1992, jolloin Koiviston aloitteesta lopetettiin kylmän sodan aikana omaksuttu käytäntö, jossa presidentti hoiti asioita Moskovan kanssa ns. tiedustelulinjaa pitkin.

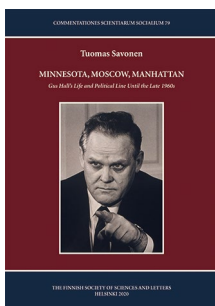
Suomen toiminta näyttäytyy Ritvasen tulkinnassa varovaisena, mutta samaan aikaan suunnitelmalliselta tasapainoilulta nopeasti muuttuneissa tilanteissa. Päätöksenteossa odotettiin oikeaa hetkeä, jossa ei suin surminkaan haluttu kiillata tapahtumien edelle. Oikean hetken odottelu oli kuitenkin toimintaa sekkin.

Ritvanen tarjoaa lukijalleen miellyttävän lukukokemuksen. Kirja antaa tasapainoisen kokonaistulkinnan siitä, miten Neuvostoliiton valtapiirin murtuminen vaikutti Suomen kansainväliseen asemaan ja minkäläisten päätösten ja kehityskulkujen kautta Suomi loi uuden profiilinsa EU:n tavoitteisiin sitoutuneena, joskin sotilaallisesti edelleen liittoutumattomana maana. Suhde Venäjään pysyi erityislaatuisena.

Suomen sisäpolitiikasta kiinnostunut lukija jää kaipaamaan vahvempaa näköalaa Presidentinlinnan ulkopuolelle, erityisesti Suomen EY-jäsenyyshakemuksen kehkeytymistä koskevissa osissa. Ritvasen tulkinnan mukaan Suomen EY- tai EU-tie aukeni vasta Neuvostoliiton ja YYA-sopimuksen poistuttua sen tieltä vuoden 1991 lopussa. Samaa aikaan oli suomalaisten kuitenkin itsekin haluttava EU-jäsenyyttä. Se, miten Suomen sisällä eri poliittiset voimat suhtautuivat maamme kansainvälisen aseman muutokseen näinä vuosina, jää jatkotutkimuksen selvittäväksi.

Juhana Aunesluoma

professori, Helsingin yliopisto

Yhdysvaltain kommunismin keulakuva FBI:n kontrollissa

Tuomas Savonen: *Minnesota, Moscow, Manhattan. Gus Hall's Life and Political Line Until the Late 1960s*. The Finnish Society of Sciences and Letters 2020. 503 s. ISBN 978-951-653-451-3 (nid.), ISBN 978-951-653-451-3 (PDF).

Vuonna 1981, kun Gus Hall oli ollut reilut 20 vuotta Yhdysvaltain kommunistisen puolueen (CPUSA) pääsihteerinä, julkisuuteen tuli tietoja, joiden mukaan kaksi Hallin läheisintä alaista oli toiminut koko pääsihteerikauden FBI:n tiedottajina. Heistä vielä elossa ollut

katosi välittömästi puoluetehtävistä ja vietti loppuelämänsä luksushuoneistossa Floridassa, FBI:n ympärivuorokautisessa suojelussa.

Hall jatkoi vielä toiset 20 vuotta CPUSA:n johdossa eikä myöntänyt tovereitaan pettureiksi. Hän ei liioin voinut paljastaa heidän

tärkeintä tehtäväänsä eli Moskovan dollari-tuen välittämistä piskuiselle CPUSA:lle. Hallin kuriirien värvääminen tiedottajiksi oli FBI:n onnistuneimpia operaatioita kommunismin vastaisessa taistelussa.

Tuomas Savosen poliittisen historian alaan kuuluva väitöskirja *Minnesota, Moscow, Manhattan: Gus Hall's Life and Political Line Until the Late 1960s* on osaelämäkerta, joka seuraa Gus Hallin (1910–2000) elämänsä kaarta 1960-luvun lopulle asti. Tutkimuksen ensimmäinen osa kertoo, miten toisen polven amerikansuomalaisesta Arvo Kustaa Halbergista kasvoi kommunistipuolueen pääsihteeriksi Gus Hall. Toinen osuus avaa pääsihteerin poliittista linjaa ensimmäisellä kymmenvuotiskaudella. Tutkimuksen ajallinen rajausta päättyy 1960-luvun lopulle, koska FBI on verkkosivuillaan julkaissut Hall-operaationsa dokumentteja siihen asti.

Gus Hallista ei ole julkaistu tutkimuksellista elämäkertaa. Tätä sopii ihmetellä, sillä Hall oli kaikessa ristiriitaisuudessaan kiehtova henkilö: parikymppinen Halberg opiskeli Moskovan Lenin-koulussa ja ryhtyi sen jälkeen soveltamaan vallankumousoppejaan Yhdysvaltain Keskilännen katkerissa lakko-taisteluissa. Puoluejohdon jäsenenä hän kärsi 1950-luvulla viiden vuoden poliittisen vankeustuomion. Pääsihteeriksi kohottuaan Hall edusti 40 vuoden ajan vanhoillista Moskova-uskollista kommunismia ja kannatti sekä Prahan miehitystä vuonna 1968 että elokuun kaappausta vuonna 1991. Puolueen linjana oli marxismi-leninismien kielellä ilmaistuna proletaarinen internationalismi.

Väitöstutkimus tarkentaa ja syventää perinteisen poliittisen historian keinoin käsitystämme Hallin poliittisesta urasta. Henkilöhistoriallisen osuuden lähteinä on käytetty aiempaa tutkimusta ja kirjallisuutta, sanomalehtiaineistoja sekä muistitietoa. Kun 1960-luvun osalta on käytettävissä myös 20 000 sivua FBI:n tiedusteluraportteja CPUSA:n ytimessä, henkilöhistoriallinen kuvaus laajenee CPUSA:n kansainvälisten yhteyksien, kotimaan politiikan ja alaryhmien analyysiksi.

Tutkimuksessa ei ole hyödynnetty Moskovan arkistolähteitä, eivätkä Hallin jälkeläiset ole yrityksistä huolimatta suostuneet yhteistyöhön tutkijan kanssa.

Väitöskirja sisältää erityisesti 1960-luvun osalta runsaasti kiinnostavaa uutta tietoa, joka pohjautuu tiedottajaveljesten tarkkaan ja asiantuntevaan raportointiin. Lenin-koulun käynyt ja venäjän kielen taitoinen Morris Childs saavutti Moskovan luottamuksen, vaikka paljastuminen oli kertaalleen hiuskarvan varassa. Lukijana on kutkuttavaa päästä karpäseksi kattoon, kun Moskovan puoluebyrokraatit ohjeistavat Yhdysvaltain kommunistipuoluetta, piikkiä kapitalismin lihassa.

Väitöstutkimuksen vahvuuksia ovat kyky jäsentää selkeitä ja tarkasti dokumentoituja teemakokonaisuuksia sirpaleisen lähdeaineiston pohjalta. Lähdekritiittinen ote pitää läpi tutkimuksen, eli historiantutkijan käsityötaidot ovat hyvin hallussa. Tutkimuksen kieli on poikkeuksellisen sujuvaa ja otsikointi napakan taoudellista.

Elämäkerran perusteella Hallin persoonasta piirtyy ristiriitainen kuva. Väittelijä korjaa näkemystä Hallista yksioikoisena stalinistina, jos sillä tarkoitetaan Stalinin kannattamista ja hänen rikostensa puolustelua. Vaikka Hall omaksui vaivatta Moskovan kulloisenkin puoluelinjan, hän osoitti tiettyä itsenäisyyttä pienemmissä kysymyksissä. Hän ei epäröinyt ylläpitää Moskovan sponsorituen avulla myös oman perheensä elintasoja. Poikkeuksellisesta karismasta kertoo se, että Hall säilytti paikkansa pääsihteerinä yli 40 vuotta, puolueen olemattomasta kannatuksesta huolimatta.

Vielä 1970- ja 1980-luvuilla Hall sai näkyvyyttä puolueensa nelinkertaisena presidenttiehdokkaana, mutta nämä vaiheet eivät ole mahtuneet mukaan väitöskirjaan. Toivottavasti väittelijä jatkaa aiheen parissa ja julkaisee Gus Hallista ensimmäisen kriittisen kokonaiselämäkerran.

Joni Krekola
dosentti, Helsingin yliopisto

Porvari nukkui turhaan yönsä huonosti

Lauri Hokkanen: *Kenen joukoissa seisoin. Taistolaiset ja valtioterrorin perintö*. Docendo 2021. 498 s. ISBN 978-952-291-980-9.

Taistolaisuudesta tilityskirjan tehneelle Lauri Hokkaselle mukanaolo suomalaisen nuorälymystön omituisella harharetkellä on ymmärrettävästi ollut elämää suurempi kokemus. Hänhän uhrasi suurimman osan nuoruudestaan ja osan miehuudestaankin asialle, joka näyttää nyt hänelle tänään pelkästään rikollisena. Hokkanen on kokenut palvelleensa maailmanhistorian pahinta terrori- ja tappokoneistoa, ja se tuntuu hänestä tietysti pahalta.

Mielestäni Hokkasen kirja on yksi parhaista, ellei paras, taistolaisuutta käsittelevistä historiikkeista. Hokkanen on kehystänyt, tai jos halutaan hienommin sanoa, kontekstualisoinut kertomuksensa suomalaisen kommunistin ajautumisella vuoden 1918 sisällissodan jälkeisen neuvostokommunismien tahdottomaksi käskyläiseksi. Pitkässä juoksussa taistolaisuuden noin kymmenen vuoden mittainen heittäytyminen 1970-luvulla isä Aurinkoisen loisteeseen oli tietenkin vain pikkuruinen episodi, vaikka ei se Hokkasesta varmasti silloin siltä tuntunut.

Kun melkoinen osa Suomen lahjakkaimmasta nuorisosta heittäytyi Kremlin helmoihin, vakaassa porvarillisessa kansanosassa heräsi huoli ja pelko. Antikommunistisesta ja ryssävihaisesta vanhemmasta oman lapsen siirtyminen perivihollisen leiriin oli kuolemasa seuraava kauhistus. Sanottiin, että porvari nukkui yönsä huonosti. Pelko oli turha, sillä todellisuudessa taistolaisuus ei aiheuttanut Suomelle hytynä kovempaa uhkaa.

Sitähän omituisemmalta tuntuu, että taistolaisuuden jälkimaine nousee vähän väliä isosti julkisuuteen. Siihen on kohdistunut sekä inhoa että ihailua. Siitä on tullut ehtymätön viihdeteollisuuden lähde. Kun 1970-luvun ajankuvaa halutaan värittää, kaivetaan esiin filminpätkä sinipaitaisista lippujaan heiluttelevista ja uljaasti marssivista taistolaisnuorista.

Olen aika paljon pätkäillyt sitä, mistä taistolaisuuden suosio on johtunut. Yksi luonte-

va selitys on varmaan se, että liikkeestä on jäänyt paljon dokumentteja, koska se toimi television aikakaudella. Toinen selitys on se, että taistolaisiin liittyi niin suuri joukko julkkiksiksi pätevöityneitä nuoria taiteilijoita, kirjailijoita, näyttelijöitä ja muusikoita sekä nousevia poliittisia kykyjä. Onhan se vieläkin jännää nähdä välähdyks nuoresta Nalle Wahlroosista tai Ilkka Kanervasta kehumassa poskettomasti DDR:ää Itä-Berliinin nuorisofestivaaleilla. Ilkka tosin oli niin viisas, että vältti hairahtumasta sen pitemmälle.

Taistolaisuuden jälkimainetta on pitänyt yllä ennen kaikkea ilmiön täydellinen omituisuus ja pätkähulluus. Sitä on ollut helppo karnevalisoida. Kun kävin aikoinani töissä yliopistolla, osallistuin yli kolmenkymmenen vuoden ajan lähes kaikkiin opiskelijoiden järjestämiin illanistujaisiin, pikkujouluihin ja vastaaviin. Niissä esitettiin useimmiten jokin sketsi. Vakioaiheena oli parodia taistolaisuudesta. Lähes yhtä suosittuja olivat vain Urho Kekkosta tai Paavo Väyrystä parodioivat sketsit.

Onhan Suomessa toki historian saatossa ollut monia muitakin nuorison kiilusilmämiöitä; vaikkapa 1900-luvun vaihteen aktivismi, 1920- ja 1930-lukujen Suur-Suomi-idealismi tai Italian fasisteilta paitansa mallinkin hankkineet Sinimustat. Vaikka tässä mainitut kiilusilmät katselivat 180 astetta toiseen suuntaan kuin taistolaiset, ulkoisia yhtäläisyyksiä oli vaikka kuinka paljon.

Arvostelijan on aihetta kehua Lauri Hokkasta. Hän on tehnyt kirjansa syvästi paneutuen ja huolellisesti. Ainoa moitteen sija saataisi olla siinä, että omista tekemisistään Hokkanen ei paljoakaan kerro, vaikka kuului pitkään taistolaisliikkeen operatiiviseen kärkiporukkaan.

Seppo Hentilä

professori emeritus, Helsingin yliopisto

Naisten sosialismi

Mikko Kempainen: *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2020. 407 s. ISBN 978-952-5976-87-8 (nid.), ISBN 978-952-5976-88-5 (PDF).

Mikko Kempainen on väitöskirjassaan tarkastellut kiinnostavasti sitä, miten käsitykset poliittisista aatteista, uskonnosta ja sukupuolesta kietoutuivat yhteen Suomen työväenliikkeessä 1900-luvun alussa. Sitä varten hän on analysoinut kolmen naissosialistin, kirjailijoina kenties tunnettujen Hilja Pärssisen, Elviira Willman-Elorannan ja Hilda Tihlän näkemyksiä naisten asemasta ja yhteiskunnallisista tehtävistä, seksuaalisuudesta sekä sosialististen ihanteiden ja uskonnon kytköksestä.

Kempainen on pohtinut naishahmojensa tekstien konteksteja hyvin monipuolisesti. Hän on suhteuttanut hienosti naisten käsityksiä erilaisiin esikuviin, porvarillisiin reformisteihin ja vastustajiin, jopa elinkumppaneihin. Esimerkiksi uskonto-osuuden rinnastukset valistusfilosofeihin, utopistisocialisteihin, teosofiaan ja tolstoilaisuuteen ovat tyylikkäitä. Myös Pärssisen sivistysajattelun mahdollisia virikkeitä on käsitelty mainiosti. Kempainen on nostanut hyvin esille kirjoituksiin liittyneitä käytännöllispoliittisia motiiveja sekä eritellyt monipuolisesti naisten yhtäläisyyksiä ja eroja. Heidän erilaista sitoutumistaan työväenliikkeeseen olisi toki voinut pohtia enemmän.

Pärssisen, Willman-Elorannan ja Tihlän tekstejä on sen sijaan suhteutettu kovin niukasti marxilaisuuden oppimestarien tai Suomen työväenliikkeen muiden henkilöiden käsityksiin. Analysoidessaan näkemyksiä naisen asemasta Kempainen on viitannut Clara Zetkiniin, August Bebeliin ja Aleksandra Kollontaihin. Sen sijaan pohdiskellessaan näkemyksiä uskonnosta hän on sivuuttanut sosialismin teoreetikot, vaikka esimerkiksi Karl Kautskyn kirja uskonnosta julkaistiin suomeksi vuonna 1909. Niinpä naisten suhde Kautskyn ajatuksiin tai Rosa Luxemburgin

näkemyksiin kristillisestä kommunismista jää tarkastelematta. Myös heidän suhteensa 1900-luvun alun uskonnonvastaiseen kirjallisuuteen jää sivuun, vaikka sen ymmärtäminen voisi olla tärkeää, kun arvioidaan heidän asemaansa ja vaikutustaan Suomen työväenliikkeen aatemaailmassa. Halu osoittaa työväenliikkeen koostuvan yksilöistä on polkenut alleen pyrkimyksen osoittaa sen moninaisuutta.

Tekstien mahdolliseen muuttumiseen tarkastelujaksolla olisi kannattanut tarttua selvemmin. Suomen ja maailman tilanteessa sekä työväenliikkeen aatemaailmassa tapahtui kuitenkin vuosina 1900–1918 muutoksia, jotka saattoivat vaikuttaa myös tarkasteltujen naisten aatemaailmaan. Tihlän sotavuosien tekstejä olisi esimerkiksi voinut kytkeä reaktioihin, joita maailmansodan syytyminen synnytti työväenliikkeessä ja muissa yhteiskunnallisissa liikkeissä.

Mikko Kempainen on tutkimuksessaan osoittanut mainiosti, että naiset osallistivat Suomen sosialidemokraattisen puolueen aatemaailman muotoilemiseen. Pärssisen, Willman-Elorannan ja Tihlän ajatukset tulevat hyvin esille, mutta niiden avulla hankittu asema ja merkitys jäävät hieman epäselviksi. Kempainen on kuitenkin osoittanut arvokkaaksi sen lähtökohdan, että kollektiivisuutta korostanut työväenliike koostui yksittäisistä henkilöistä ja oli siksi moninainen. Hän on myös tuonut esiin vakuuttavasti, että uskonnollinen maailmankuva ei kadonnut Suomen työväenliikkeestä kautskylaisen marxilaisuuden vahvistaessa asemaansa vaan kytkeytyi yhteiskunnallisiin teemoihin. Siihen on toki aiemmassakin tutkimuksessa viitattu.

Tauno Saarela
dosentti, Helsingin yliopisto

Kylmän sodan kokijat

Pia Koivunen: *Rauhanuskovaiset: Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020. 327 s. ISBN: 978-951-858-163-8.

Kun 1950-luvulla suomalaisten ulkomaanmatkustelu oli harvinaista ja työläisnuorten matkat vielä tavattomampia, tuhannet nuoret osallistuivat Itä-Euroopan pääkaupungeissa pidetyille maailman nuorisofestivaaleille. Pia Koivusen tutkimus kirjoittaa näiden nuorten kokemukset osaksi suomalaisen kansainvälistymisen historiaa. Samalla teos tarjoaa kylmän sodan aikakauteen näkökulman, jossa korostuvat ideologian ohella ihmisten väliset suhteet ja järjestelmäkonfliktin tuomat yllättävätkin mahdollisuudet. Suomalaisessa luokkayhteiskunnassa ja politiikassa marginalisoidut nuoret pääsivät festivaalimatkoilleen tutustumaan vieraisiin maihin ja kokemaan yhteisyyttä ulkomaisten aatetoverien kanssa.

Kun ensimmäinen festivaali järjestettiin vuonna 1947, oli kulunut vasta kaksi vuotta Eurooppaa tuhonneen sodan päättymisestä. Ensimmäisten festivaalien kävijät olivat sodan kokeneita, joten heille tilaisuus kohtausmaisiin rauhan ja kansojen välisen ystävyden hengessä oli järjestyttävä mahdollisuus, ei pelkkää liturgiaa. Koivusen tutkimus keskittyy 1940-luvun lopun ja 1950-luvun festivaaleihin, joilla suomalaisdelegaatiot olivat suurimmat. Vaikka festivaaleista tuli tänä aikana osa neuvostoleirin politiikkaa, tutkimus osoittaa, ettei se, mitä matkoilla koettiin ja miten kokemuksia tulkittiin, ollut koskaan täysin järjestäjien ohjailtavissa.

Koivusen teos rakentuu festivaalimatkan kronologian mukaisesti: ensimmäinen sisältö-luku käsittelee osallistujien ja festivaalin taustoja sekä matkaa koskeneita odotuksia, toinen kokemuksia matkalla ja kolmas festivaalien jälkitunnelmia ja tulkintoja. Rakennus on elegantin lukijaystävällinen ja nostaa keskiöön festivaalin koettuna ja muistettuna. Lisäksi festivaalien lukumäärä oli 1940- ja 1950-luvuilla maltillinen, joten lukija havaitsee myös tapahtumien keskinäisiä eroja. Ver-

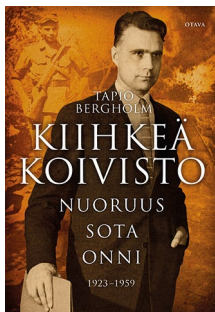
tailut myöhempiin festivaaleihin korostavat parhaimmillaan hienosti ajallisia muutoksia, mutta välillä ne häiritsevät paneutumista ensimmäisten festivaalien erityisyyteen. Samoin kertomukset muiden maiden festivaaliosallistujien kokemuksista vievät paikoin sivupoluille, mutta niiden avulla Koivunen myös korostaa suomalaiskokemusten erityispiirteitä.

Tutkimuksen lähdeaineistoina on festivaalikävijöiden haastatteluja ja muistelmia sekä aikalaislähteitä. Koivunen hyödyntää muistitietotutkimuksellisia näkökulmia taidokkaasti, ja hänen tulkintansa syvenee huomioilla siitä, mitä ja miten muistetaan. Esimerkiksi analysoidessaan festivaalin poliittisuutta koskevia tulkintoja Koivunen osoittaa, ettei kaikkiin kysymyksiin päästä välttämättä kunnolla käsiiksi aikalaislähteillä. Näin siksi, että osaa kysymyksistä ei käsitelty osallistujien kesken aikanaan lainkaan. Keskustelua muistamisesta olisi voinut jatkaa pidemmällekin esimerkiksi arvioimalla, miten muistitietotutkimukseen väistämättä kuuluva kertojien valikoituminen vaikuttaa tulkintaan. Festivaaleja muistelemaan tarjoutuvat luultavasti useimmin ne, joille kokemus oli myönteinen, eivät kä mahdolliset kielteiset festivaalimuistot tule siksi tutkimuksessa esiin.

Kokonaisuudessaan Pia Koivusen tutkimus on vivahteikas ja kohdettaan kunnioittava analyysi aiemmin paitsioon jääneestä suomalaisen matkailun, kansainvälistymisen, politiikan ja kylmän sodan historiasta. Se tuo esiin nuorten oman toimijuuden ja heidän tapansa tulkita kokemaansa. Teos on siksi myös arvokas puheenvuoro suomalaisen nuoruuden historiaan, johon se tuo työläisnuorten kokemusten moninaisuuden.

Riikka Taavetti

yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto

Laadukkaasti Koivistosta

Tapio Bergholm: *Kiihkeä Koivisto. Nuoruus sota onni 1923–1959*. Otava 2020. 464 s. ISBN 978-951-1-36820-5.

Elämäkertakirjallisuuden suosio ei näytä hiipuvan. Vuosittain ilmestyy lukematon määrä eri aloilla toimineiden henkilöiden elämänpolkujen kuvauksia. Omat elämäkertansa saavat poliitikot, kulttuurissa ja urheilussa ansioituneet sekä muutoin yhteiskunnallisesti vaikuttaviksi katsotut persoonat.

Oma elämäkertojen lajityyppi on suurpersoonadokumentointi. Tasavaltamme presidentistä osaa on kunnioitettu jo useammallakin elämäkerralla, joiden taso on ollut sangen vaihteleva. Haastavan aiheen kimppuun on käynyt Tapio Bergholm ryhtyessään kirjoittamaan elämäkertaa Mauno Koivistosta. Ilmestyneen teoksen rajavuodet ovat 1923–1959. Tehtävän haasteellisuus kumpuaa myös siitä, että kohdehenkilön tekemiset ja käännteet eivät todellakaan olleet aivan tavanomaisia, ja tämä tulee teoksessa oivallisesti esitetyksi.

Bergholm kertoo lukijaystävällisesti jo teoksensa alkusivuilla tavanomaisesta poikkeavan lähestymistapansa. Kirjoittaja etsii Mauno Koiviston elämän, henkisen kasvun, uran ja yhteiskunnallisen toiminnan solmu-kohtia. Tekstin keskeisiä teemoja ovat varhainen työelämään siirtyminen, sotakokemukset, koulunkäynti, poliittinen osallistuminen ja yliopisto-opiskelu. Bergholm on onnistunutkin kuvaamaan erinomaisesti Koiviston eri rooleja ja niiden taustalla olevia fundeerauksia. Pidin erityisesti siitä, että päähenkilön tekoja ei selitetä polkuriippuvaisesti aiemmasta elämäntilanteista ja kokemuksista johtuvina. Tehty ratkaisu perustelee myös sen, että lapsuuden vaiheita ei kuvata kovin perusteellisesti.

Bergholmin ratkaisu tiettyihin pääteemoihin keskittymisestä on perusteltu ainakin kahdesta syystä. Ensinnäkin valitut teemat ovat tuottaneet teokseen jämäkän rakenteen. Pääluvut (Aikuiseksi; Sosialidemokraatiksi; Tohtoriksi; Sisäpiiriläiseksi) kuvaavat toki muutakin kuin sitä, mitä otsikossa luvataan. Sosiologina luin erityisellä kiinnostuksella Koiviston tohtoroitumista. Luku on samalla kuvaus suomalaisen yhteiskuntatieteen historiasta.

Toinen teemoihin keskittymisestä koituva hyöty on se, että päähenkilön ratkaisut kytketään kulloiseenkin yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Tällöin myös muut toimijat tavoitteen tulevat valaistuksi hyvin. Kun Mauno Koivisto asemoidaan sosiaalisen toiminnan pelikentille, paljastuu yhtä lailla kiihkeä kuin pohtivakin päähenkilö. Kiinnostavasti Bergholm esittelee Koiviston sosialismifundeerauksia ja tukeutumista G. D. H. Colen teoretisointeihin.

Tapio Bergholmin Koivisto-elämäkerran ensimmäinen osa on ammattilaisen työtä. Aineistoa on käytetty runsaasti, jäsentely toimii ja teksti on mukaansa tempaavaa, minkä lisäksi siitä kuuluu kirjoittajan persoonallinen ääni. Teosta voi ilman muuta suositella kaikille elämäkertakirjoittajiksi haikaileville. Mauno Koivisto on saanut arvoisensa elämäkerran ensimmäisen osan. Malttamattomin mielin voimme odottaa jatkoa.

Hannu Itkonen
professori, Jyväskylän yliopisto

Tulenkantajien historiakuva

Matti Mieskonen: *Kirjallisuuteen kietoutunut käsite. Tulenkantajien historiakuvan muuttuminen 1924–1987*. Turun yliopisto 2020. 352 s. ISBN 978-951-29-8022-2 (nid.), 978-951-29-8023-9 (PDF).

Matti Mieskosta on askarruttanut, miten 1920- ja 1930-luvuilla vaikuttaneita tulenkantajia on luonnehdittu vuosien 1924 ja 1987 välisenä aikana. Sen selvittämiseksi hän on tarkastellut, miten aikalaiset ja tutkimus ovat muodostaneet kuvaa tulenkantajista.

Mieskonen on pohtinut monipuolisesti tulenkantajat-käsitteen alkuperää ja taustaa Suomessa sekä miettinyt sitä, miksi käsitteestä on puhuttu tietyillä tavoin. Hän on jaotellut tulenkantajien käytännön historian kolmeen vaiheeseen ja nimennyt ensimmäisen niistä jäämaalaiseksi tulenkantajuudeksi toiminnassa keskeisesti mukana olleen Ilmari Jäämaan mukaan ja toisen nuorvoimallaiseksi tulenkantajuudeksi taustalla olleen Nuoren Voiman Liiton mukaan. Sen sijaan kolmas vaihe on aiemmista perusteista poiketen nimetty poliittiseksi, mikä antaa ymmärtää, että kaksi edellistä vaihetta eivät olleet poliittisia. Se kuulostaa kummalliselta, kun Mieskonen kuitenkin katsoo Jäämaan ja Nuoren Voiman Liiton henkineen valkoisen Suomen arvoja. Toki tulenkantajat seurana ja lehtenä tarttui 1930-luvulla aiempaa selkeämmin ja monipuolisemmin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Kun Erkki Vala oli tuolloin keskeinen, eikä vaihetta olisi voinut kytkeä häneen?

Tulenkantajat esiintyivät kirjallisuushistoriassa ensi kerran vuonna 1934. Itsenäistyneen Suomen ensimmäisenä kirjailijasukupolvena ryhmä haluttiin osaksi kansallista kirjallisuushistoriaa silloin ja myös 1940- ja 1950-luvuilla. Ryhmä nähtiin ennen muuta 1920-luvulla vaikuttaneena kirjallisena sukupolvena, jota määrittivät lyriikka ja tuttavuus-suhteet. Sen sijaan 1930-luvun tulenkantajista ei puhuttu mitään. Sama määrittelytapa jatkui vuonna 1966 ilmestyneessä Kerttu Saarenheimon yleisesityksessä, jonka tausto-

ja Mieskonen on eritellyt monipuolisesti. Määrittelyllä oli vaikutusta myös 1970-luvulla tehtyihin kirjailijahaastatteluihin. Raoul Palmgreniin henkilöitynyt marxilainen kirjallisuudentutkimukseen ei Mieskonen mukaan pyrkinyt rikkomaan tuota kuvaa.

Mieskonen on ilmeisesti halunnut sitoa aikalais- ja tutkimuksen tasoa yhteen tarkastelemalla otsikon ”valta” alla historiakuvaan vaikuttaneita keskeisiä henkilöitä. Määrittelyvaltaa käyttäneiksi ovat valikoituneet Olavi Paavolainen, Lauri Viljanen ja Erkki Vala, joiden merkitystä ja mahdollisuuksia vaikuttaa tulenkantajat-kuvaan Mieskonen on analysoinut kiitettävän monipuolisesti. Samalla hän on eritellyt hienosti instituutioiden merkitystä kuvan muotoutumiseen.

Mieskonen on katsonut kirjallisuudentutkimuksen luoman kuvan siirtyneen osaksi historiantutkimusta. Hän ei kuitenkaan ole tarkastellut maailmansotien välisen ajan aatemaa-ilmasta tai sivistyneistöryhmistä tehtyä tutkimusta kovin laajasti. Tutkimus toki painottui nationalismiin sitoutuneen sivistyneistön erittelyyn, mutta Matti Klingen ja Risto Alapuron tutkimukset ohjasivat tarkastelemaan sivistyneistöryhmiä suhteessa kansan eheyttämiseen, siis poliittisiin kysymyksiin. Niihin tulenkantajatkin kytkettiin 1980-luvun alussa. Tulenkantajat toki jäivät tuolloisessa vasemmostosivistyneistötutkimuksessa työväenliikkeeseen tai sosialismiin kytkeytyneiden intellektuelliryhmien tarkastelun varjoon. Valokeilaan 1930-luvun tulenkantajat pääsivät ihmisoikeuksien ja niitä tukahduttaneiden pakkokoneistojen noustua tärkeiksi tutkimusaiheiksi.

Tauno Saarela
dosentti, Helsingin yliopisto

Vakoilumies vailla vertaa

Risto Reuna: *Puskalan putiikki. Puoluevakoilija Veikko Puskalan kaksoiselämä*. Docendo 2021. 510 s.
ISBN 978-952-291-861-1.

Kuka oli Veikko Puskala? Tohtori Risto Reunan kirjoittama elämäkerta avaa Pandoran lippaan. Siitä paljastuu mies, jonka yksityinen vakoilutoimisto ryhtyi hajottamaan SKP:tä onnistuttuaan rekrytoimaan korkean tason tiedottajia SKP:n ja SKDL:n sisäpiiriin. Kyseessä oli mies, jolle puolustusvoimien korkeat upseerit ulkoistivat vakoilutoiminnan ja jonka raportit luettiin kiinnostuksella presidenttiä myöten. Taustalla toimivat luotetut mentorit ja tukijat SDP:ssä.

Veikko Puskala syntyi Kalajoella 1911 jo ikääntyneen lestadiolaisen maallikkosaarnaajan pojaksi. Isä menetti talonsa, ja Veikko-poika päätyi huutolaislapsiksi. Alaikäisenä renkipoikana hän lähti Helsinkiin ja pääsi syntymäaikansa väärentämällä Katajanokan konepajalle niittipojaksi.

Jo varhain hänestä seulottiin kokeneempien ammattiyhdistysmiesten suojeluksessa aktiivinen toimija. Reuna ei tarkemmin selitä Puskalan motiiveja liittyä juuri sosialidemokraatteihin, mutta tekstistä voi päätellä, että Emil Skogin kaltaisilla varhaisilla mentoreilla oli ratkaiseva osuus. Puskalan järjestöura eteni "Helsingin SAK:n" eli HAP:n puheenjohtajaksi ja edelleen Metalliliiton järjestäjäksi.

Puskala vihittiin jo varhain tiedustelun saloihin työpaikkojen mielialatarkkailijana. Puolustusministerinä Emil Skog valjasti sosialidemokraattisen valvontamiehistön tiedottamaan pääesikunnalle, jossa avainhenkilönä toimi eversti Kalle Lehmus. Tästä tiivistyi Reunan mukaan toimintalinja, joka toteutti maan sisäistä ja SKP:hen suuntautuvaa vakoilua. "Lehmuksen putiikki" keskushahmoihin kuului myös puolustusvoimien viestikoelaitoksen päällikkö Armo Karkaus.

Skogilaisoppositioiden tappio vuoden 1957 puoluekokouksessa katkaisi vt. puoluesihteeriksi valitun Puskalan puolueuran. Jatkaakseen

vakoilutoimia hän perusti peiteyhtykseksi kirjapainoyhtiö Kilama Oy:n ja vakoilutoimistonsa omakotitaloon Kauniaisiin. "Puskalan putiikki" sai Lehmuksen ja Karkauksen kautta nykyaikaista vakoilu- ja signaalilaitteistoa kuten vaatteisiin piilotettavia mikrofoneja.

Puskala onnistui värväämään korkean tason tiedottajia SKP:stä ja SKDL:stä. Varsinainen supermyyrä oli SKP:n piirisihteeriksi ja johtava ammattiyhdistyslinjan mies Veikko Hauhia, joka kommunisteihin pettyneenä vuoti vuosikautia SKP:n sisäpiiriin tietoa Puskalalle. Ylimpänä kruununa olivat raportit SKP:n ja NKP:n välisistä keskusteluista. Presidentti Kekkonen sai raporttinsa Puskalaa alihankkijanaan käyttäneen Suojelupoliisin kautta tai suoraan Tamminiemen portille. Puskalan avaintiedottajiin kuului viisi toimitushenkilöä, joilla oli edelleen useita tiedottajia. Tämä verkosto suuntautui SKP:n suunnitelmalliseen hajottamiseen. Putiikin toiminta ei siten ollut vain vakoilua ja raportointia.

Hajotustyö tehtiin kylvämällä riitaa SKP:n enemmistön ja NKP:n tukeman jyrkän linjan vähemmistön välille. SKP:n kentälle toimitettiin valekirjeitä, lehtiartikkeleita ja vuotoja. Tuloksiakin syntyi. Reunan tärkein johtopäätös on, että SKP hajotettiin ulkoa käsin. On kuitenkin syytä kysyä, eikö muitakin tekijöitä ollut vaikuttamassa. Lukija jää myös epäilemään, saako Puskala ylikorostuneen roolin esimerkiksi Metalliliitossa tai TPSL:n *Päivän Sanomissa*. Aikaisempi tutkimus on usein sivuuttanut Puskalan melko vähällä huomiolla. Laajimmin putiikki on ollut esillä Jarkko Vesikansan tutkimuksessa, joka valottaa Puskalan, Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön ja Suojelupoliisin yhteistyötä.

Reunan monivuotisen tutkimustyön tulos on asiantuntevan kylmäävä kuvaus pitkään jatkuneesta, laaja-alaisesta vakoilusta, joka

on ainutlaatuinen episodi Suomen vakoiluhistoriassa. On harmi, että lukijaa raskauttavat monet kirjoitus- ja kielioppivirheet ja paikoin tarpeettomilta tuntuvat detaljit. Monipuoliseen lähdemateriaaliin perustuva tutkimus täyttää tärkeitä aukkoja sotien jälkeisessä

historiassa. SDP:n ja SKP:n historiaa kirjoitettaessa on syytä odottaa arviointia Puskalan putiikin merkityksestä ja vaikutuksesta.

Markku Liljeström
VTM, Espoo

Ihminen työelämän uutena haasteena – yhä uudelleen

Mona Mannevu: *Ihmiskone töissä. Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa*. Gaudeamus 2020. 326 s.
ISBN 978-952-345-086-8.

Ihmisen kaltainen kone on kiehtonut ja kauhistuttanut kauan ennen tekoälyaikaa. Teollistumiskauden utopioihin ja dystopioihin kuuluu myös koneen kaltainen ihminen. Kuvaa eivät rakentaneet vain industrialismin ja kapitalismin kriitikot, vaan aivan peittelemättä myös monet niistä, jotka halusivat sopeuttaa työntekijää taloudellisen tehokkuuden ja sosiaalisen järjestyksen vaatimuksiin.

Ihannetyöntekijä hoiti ja hallitsi itseään ihmiskoneena. Poliittisen historian ja kulttuurin tutkija Mona Mannevu aloittaa *Ihmiskone töissä* -kirjansa lainauksella nuorelta urheiluvallistajalta Lauri Pihkalalta, joka vuonna 1909 neuvoi jokamiestä hoitamaan omaa ihmiskonettaan. Mannevu tunnistaa samaa nykyisistä elämäntapaoppaista ja työntekijän vastuuttamisesta työkykynsä ylläpitoon. Hyvinvointineuvonnan uutuudenviehätystä hän karistaa osoittamalla yhteyksiä ennen muuta siihen, miten Suomessa kannettiin huolta ihmiskoneesta sotakorvausten ja jälleenrakennuksen vahvistamien tehokkuuspyrkimysten yhteydessä.

Kertomuksen päähenkilöt vaikuttivat vasta perustetuissa Työterveyslaitoksessa ja Teollisuuden työnjohto-opistossa, lääkäri Leo Noro Työterveyslaitoksen alullepanijana ja johtajana, majuri Antero Rautavaara työnjohto-opiston rehtorina sekä työpsykologian kehittelijät Ohto Oksala ja Erkki Mielonen työnjohtoon oppikirjojen laatijoina. Mannevu analysoi terävästi heidän kirjoituksiaan. He ta-

voittelivat ”ihmiskoneen hermovoimien järkipiperäistä ja systemaattista hyötykäyttöä” (s. 16), jotta kansakunnan voimavarat saatettiin mahdollisimman tehokkaaseen käyttöön. Tätä tehokkuusaatetta hän kutsuu neurorationalisoinniksi.

Lähestymistapaansa Mannevu luonnehtii Michel Foucault’n virikkein nykyisyyden historiaksi. Viittaukset nykykeskusteluihin ryhdittävät mukaansa tempaavaa esitystä, ja viimeinen pääluke osoittaa oivaltavasti nykyisen popularisoidun aivotutkimuksen ja käyttäytymistaloustieteen yhtymäkohtia sotienjälkeiseen neurorationalisointiin.

Nykykonsulttien tavoin myös Mannevuon tutkimat reformistit kokivat edustavansa uutta, samalla kun he katsoivat edistävänsä tieteen avulla sitä, mikä vastasi asioiden oikeata luontoa, kuten sukupuolten luontaisia ominaisuuksia. Heitä kannustivat uusina koe-tut kansalliset haasteet, mutta he myös jatkoivat pitkää linjaa. Kuten Mannevuon hyödyntämissä aiemmissä tutkimuksissa on tuotu esiin, Suomessakin oli otettu monista suunnista innoitetta työn ja työntekijän rationalisointiin. Sosialistit olivat tuominneet koneensärjennän ja päätelleet oikean rationalisoinnin luovan sosialismin edellytyksiä. Ihmistä yhä uudelleen ”uutena” työelämän haasteena olivat pohtineet niin taylorismin oppi-isät ja sanansaattajat kuin sen laajentajat ja kriitikot, joukossa amerikkalainen ihmishuhdekoulukunta, saksalaiset psykoteknikot,

natsi-Saksan työpolitiikan ideologit ja ILO:n virkamiehet. Väsymystutkimusten tuella oli 1800-luvun lopulta lähtien keskusteltu työtaturmista ja työajasta, ja suomalaisrationalisoijatkin olivat oppineet pitämään väsymystä resurssien hukkana.

Sotien jälkeen yhdysvaltalaiset työterveyden ja työnjohdon opit suuntasivat tehtävämäärittelyjä. Rockefeller-säätiö tuki Suomesakin tehokkuuden, terveyden ja tieteen yhdistelmää. Kuitenkin myös aiemmat, ennen muuta sodanaikaiset kysymyksenasettelut kantautuivat koetun muutoksen arviointiin. Erilaisista poliittisista lähtökohdista omaksuttiin ajatus yhteiskunnasta rationalisoitavana työnjakona. Niin yksilöön kuin yhteiskuntaan sovellettiin koneen ja koneiston metaforaa mutta yhä myös kuvaa organismista, jonka terveyttä ja kasvua oli vaalittava.

Ihmiskone töissä on käynnissä olevan tutkimusprojektin välivaihe. Kirjasta avautuu suuntia syventää tulkintaa ihmiskoneen suh-

teesta yhteiskunnan rakenteisiin, prosesseihin ja ristiriitoihin. Manneuvoo yhdistää neuro-rationalisoinnin paitsi sotakorvausvuosien pakottaviin kansallisiin tehtäviin myös pohjoismaisen hyvinvointivaltion muotoutumiseen. Tässä sovittiin yhteen valtiollista suunnittelua ja ristiriitaisia intressejä sekä laajennettiin tasa-arvoista kansalaisuutta, mutta muutosta ohjattiin myös ihmisiä ja heidän käyttäytymistään luokittelevalla tiedolla. Viime vuosikymmeninä yhteiskunnallisiin ongelmiin on etsitty ratkaisuja yksilöllisen käyttäytymisen muuttamisesta kannustimin ja velvoittein. Manneuvon kirja tarjoaa hienoja virikkeitä pohtia, mikä tässä on uutta, mikä taas hyvinvointivaltioon rakentunutta vanhaa ajattelutapaa, joka nostettiin etualalle, kun hyvinvointivaltiota muutettiin uusliberalismin hengessä.

Pauli Kettunen

professori emeritus, Helsingin yliopisto

Työväen puolesta taiteen voimin

Saji Rantanen, Susanna Välimäki ja Sini Mononen (toim): *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta.* Tutkimusyhdistys Suoni ry & Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2020. 543 s. ISBN 978-952-5976-85-4

Mitä taide on merkinnyt suomalaiselle työväestölle? *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana* -teoksen artikkeleissa pureudutaan tähän kysymykseen useista näkökulmista. Huomiota saavat eri taiteenlajit ja jonkin verran myös muut kulttuurin muodot 1800-luvulta nykypäivään ulottuvalla ajanjaksolla.

Teos korostaa taiteen roolia työväenluokan poliittisten pyrkimysten ajamisessa. Taiteella on ollut poliittista merkitystä ennen kaikkea siksi, että se on vahvistanut työväen itseluottamusta. Voimme huomata Sami Suodenjoen artikkelista, miten kisällilaulut asettivat keisarivaltaa huonoon valoon Suomen itsenäistymisen alla ja loivat työväestössä uskoa omien yhteiskunnallisten tavoitteidensa suhteen. Voimme sen sijaan nähdä Irma Ta-

panisen artikkelista, miten Algot Untolan kirjoitukset vahvistivat tai ainakin pyrkivät vahvistamaan työläisten ja muiden pienituloisten luottamusta itseensä.

Teos luo kuvaa työväen taiteesta kognitiivisena toimintana. Taide on vaikuttanut työläisten tietoisuuteen. Se on antanut sijaa työväenluokkaisille ajattelutavoille. Tätä kuvaa vahvistaa se, että realismi on ollut keskeinen taiteen ihanne työväen piireissä. Taiteen on haluttu kuvaavan maailmaa todenmukaisesti ja tarjoavan tietoa maailmasta. Realismin merkityksestä kertoo esimerkiksi Jussi Lahtisen artikkeli 1970-luvun arkirealistisen työläiskirjallisuuden käsityksistä hyvinvointivaltiosta. Arki-realistinen kirjallisuus taipui moneen. Se valaisi hyvinvointivaltiota lukuisista näkökulmista.

Työväen taiteessa ovat olleet keskeisellä sijalla myös tunteet. Tunteiden merkitystä taiteessa korostavat muun muassa Suomen ja Tapanisen artikkelit. Kisällilaulut synnyttivät vihan tunnetta keisarivaltaa kohtaan ja ilon tunnetta tulevaisuutta kohtaan. Untolan kirjoitukset saivat aikaan kansassa oman arvontuntoa ja auktoriteetteihin kohdistuvaa naurun tunnetta.

Suomen ja Tapanisen artikkeleissa tunteet liittyvät voiman kokemukseen: työväestö on saanut henkisiä voimavaroja taiteen esiin tuomista tunteista. Työväen taiteessa on kuitenkin käsitelty myös heikkouden tunteita. Se on tuonut ilmi tällaisia tunteita ainakin lähempänä nykypäivää, kuten voimme huomata Sini Monosen artikkelista. Artikkelin mukaan Martta Tuomalaan *FinnCycling-Soumi-Perkele!*-installaatio ilmentää prekariaatille ominaisia haurauden ja epävarmuuden tiloja.

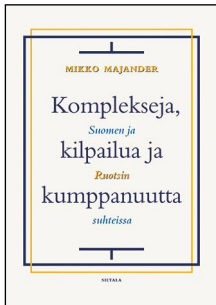
Vaikuttaa siltä, että työväen taide on ilmaissut usein työläisten keskenään jakamiin yhteiskunnallisiin näkemyksiin ja uskomuksiin pohjautuvia tunteita. Tämä vahvistaa kuvaa siitä, että työväen taide on ollut kietoutuneena työväenluokan poliittisiin pyrkimyksiin.

Työväen taidetta ei varmastikaan ole mielekästä käsitellä erillään sen taustalla olevista

poliittisista aatteista ja käytännöistä. Samalla on kuitenkin syytä muistaa, että jotain taiteen monisäikeisyydestä ja elinvoimaisuudesta voi hukkaa, jos tarkastelu jää tälle tasolle. Se, miksi taideteoksia pidetään arvokkaina ja nautinnollisina, liittyy olennaisesti niiden esteettisyyteen ja taiteellisuuteen. Jos teoksesta etsitään moitteita, niin sen olisi toivonut käsittelevän enemmän sitä, mitä esteettiset ja taiteelliset arvot ovat merkinneet työväestölle. Ei voi kuitenkaan sanoa, että teos sulkisi silmänsä täysin tältä asialta. Siihen kiinnittää huomiota mielenkiintoisella tavalla Elsi Hyttisen ja Mikko Lehtosen artikkeli, joka käsittelee Kulttuuriryöntekijäin Liiton jäsentaitelijoiden kamppailuja poliittisen minuutensa ja taitelijaminuutensa välillä seitsemänkymmenluvulla. Moni taiteilijoista asetti taiteelliset pyrkimykset poliittisten pyrkimysten edelle, vaikka heidän töidensä yllä leijui vahvoja poliittisia odotuksia. Kuten Hyttinen ja Lehtonen kuitenkin toteavat, he antavat vain suuntaviivoja asiaan ja toivovat palaavansa siihen tulevaisuudessa.

Alpo Väkevä

FM, tietoasiantuntija, Työväenliikkeen kirjasto

Toisiaan lempeästi kyräilevät naapurukset

Mikko Majander: *Komplekseja, kilpailua, kumppanuutta Suomen ja Ruotsin suhteissa*. Siltala 2020. 270 s.
ISBN 978-952-234-732-9.

Ruotsi on suomalaisille läheisin ulkomaa ja rakkain naapuri, siitä ei liene kahta sanaa. Silti meillä tehdään yllättävän vähän Ruotsin historiaa ja yhteiskuntaa koskevaa tutkimusta. Terävällä esseetyylillä kirjoittava Mikko Majander on yksi harvoista Suomen ja Ruotsin suhteisiin perehtyneistä asiantuntijoistamme. Lajityyppinsä edustajista hän on nostanut esikuvikseen jo edesmenneet Max Jakobsonin ja Krister Wahlbäckin. Majanderin lisäksi

heidän upean työnsä jatkajia ei valitettavasti ole kovin monta.

Majanderinkin esseekokoelma osoittaa, että Suomen ja Ruotsin suhteita koskevia käsityksiä leimaavat monenlaiset ajatuspintymät, ennakkoluulot, uskomukset ja valetuudet. Tasapainoisen ja harkitun tutkimustiedon menestysmahdollisuuksia vaikeuttaa laidasta laitaan ailahtelevien tunteiden skaala. Se ei ole mikään someajan uutuuus, vaan siitä

on esimerkkejä yllin kyllin koko itsenäisyytemme ajalta.

Pettikö Ruotsi Suomen talvisodassa, tai pettääkö Ruotsi aina? Tällä kestoteemalla Majanderkin aloittaa. Martti Turtola kärjisti vuonna 1984 ilmestyneen väitöskirjansa sensaatiohakuiseen teesiin, jonka mukaan Ruotsi petti ”inhimillisesti katsoen” Suomen syksyllä 1939, kun se kielsi apunsa talvisotaan joutuneelta Suomelta. Myöhempi tutkimus on osoittanut väitteen vääräksi. Kiistan kiinnostavin opetus lienee se, että Suomeen pe-
tosteesi upposi kuin häkä, mutta Ruotsissa se tyrmättiin tietysti täysin.

Hieman lievempi muunnos Ruotsin alituisesta petollisuudesta saatiin lokakuussa 1990, kun Ruotsi ilmoitti yllättäen – ja Suomea asiasta etukäteen informoimatta – hakevansa Euroopan yhteisöjen jäsenyyttä. Tapauksesta jäi vamma presidentti Mauno Koiviston sieluun, ja hän palasi siihen useita kertoja. Koivisto oli järkyttynyt siitä, että Ruotsin ennenaikainen sooloilu uhkasi sysätä Suomen viiteryhmästä, jossa muut Pohjoismaat olivat pyrkimässä unionin jäseniksi. Ilmeisesti suomalaiset olivat hyväuskoisesti luottaneet puheisiin yhteisestä pohjoismaisesta linjasta, vaikka minkään sortin sopimusta asiasta ei ollut tehty.

Ruotsin ”EU-petokseen” viitaten suomalaiset Nato-intoilijat ovat pelänneet myös sitä, että mahtaako Ruotsi tässäkin asiassa toimia yksin ja ottamatta Suomea mitenkään huomioon. Toisaalta suomalaisille maanpuolustuspiireille on tuonut lohtua se, että Ruotsi on joutunut tunnustamaan asevelvollisuusarmeijansa alasajon virheeksi ja palaamaan Suomen linjoille.

Suomen ja Ruotsin suhteissa näkyy pitemmältäkin ajalta erikoinen lainalaisuus. Aina kun Suomella on mennyt hyvin ja se on kuvitellut olevansa voimissaan, suomalaiset eivät ole kokeneet tarvitsevansa Ruotsia. Kun itänaapuri piti Suomea kylmän sodan aikana lyhyessä liekanarussa, Ruotsi ja laajemmin pohjoismainen yhteisö tarjosivat ainoan henkireiän länteen. Mutta heti, kun Neuvostoliitto oli lakannut olemasta, pohjoismainen yhteistyö näytti joutuvan museoon, ja Suomi ajoi ensimmäisessä luokassa Ruotsin ja Tanskan ohi EU:n ytimeen ja liittyi ainoana pohjoismaana EMU:n jäseneksi. Ehkäpä tässä otettiin revanssi siitä, että Ruotsi oli etuillut EU-hakemuksensa kanssa.

Lieneekö olemassa ainoatakaan asiaa, jossa suomalaiset eivät vertaisi itseään Ruotsiin ja ruotsalaisten menestykseen tai epäonnistumisiin. Majanderin mukaan Suomen kiinnittymisen Ruotsin kautta Pohjolan yhteyteen on ollut maamme selviytymisen tärkein edellytys ja tie kukoistukseen. Mentaliteetit muuttuvat realiteetteja hitaammin, ja saattaa olla, että menneisyyden traumat siirtyvät jossakin muodossa eteenpäin uusille sukupolville. Suomalaisen arvostukset ruotsalaisia kohtaan eivät näytä yleisesti ottaen kohentuneen. Mutta saattaahan asia olla niinkin, että Ruotsi on meille liiankin läheinen, eikä pitkässä avioliitossakaan tarvitse joka päivä toistella rakastavansa puolisoaan.

Seppo Hentilä

professori emeritus, Helsingin yliopisto

Keskitettyä vai hajautettua työsuojelua?

Aki Lappeteläinen: *Kohti yhtenäistä työsuojeluvantaa. Työsuojeluvannon toimeenpano ja menettelytavat Suomessa.* Tampereen yliopisto 2020. 342 s. ISBN 978-952-03-1616-7 (nid.), 978-952-03-1617-4 (PDF).

Aki Lappeteläinen tarkastelee väitöskirjassaan työsuojeluvannon muutoksia viimeisten vuosikymmenten aikana. Kyse on ennen kaik-

kea hallinnon tutkimuksesta, mutta kirja kertoo myös työmarkkinajärjestöjen asemasta yhteiskunnassa. Järjestöjen rooli on ollut kes-

keinen niiden osallistuessa työsuojeluhallinnon tavoitteita, valvontaohjeita ja resursseja koskevaan päätöksentekoon. Kolmikantayhteistyön perusta löytyy kotimaisten olosuhteiden lisäksi Kansainvälisen työjärjestön ILO:n sopimuksista.

Tutkimusaineisto on monipuolinen. Lainsäädännön, sopimusten sekä valvontaa koskevien raporttien ja selvitysten lisäksi se koostuu alalla työskennelleiden haastattelusta. Työsuojeluhallinnon koulutussuunnittelijana itsekin työskennellyt Lappeteläinen hyödyntää myös omalla työurallaan tekemiään havaintoja. Tutkimukseen sisältyy viime vuosiin kohdistuva työsuojeluvalvonnan alueellinen vertailu.

Työväensuojelun ja ammattientarkastuksen varhaisempi historia aina 1800-luvun lopulta lähtien kuvataan lyhyesti aikaisemman tutkimuksen avulla. Työsuojelun historia on hauska läsnä myös nykypäivässä, kun vuonna 2010 käyttöön otettu valvontatietojärjestelmä Vera on nimetty ensimmäisen naispuolisen ammattientarkastajan Vera Hjeltin mukaan.

Työsuojeluhallituksen aika, vuodet 1973–1993, taustoittaa kirjassa nykyistä järjestelmää ja nähdään esimerkkinä hyvinvointivaltion rakentamisesta ja lisääntyvästä uskosta suunnittelun avulla saavutettaviin hyötyihin. Valtiojohtoisilla interventioilla, lainsäädännöllä ja keskusjohtoisuudella yritettiin ratkaista yhteiskunnallisia ongelmia. Työsuojelu poliitisoitui ja vasemmistolaisuus sekä tarjosi virkoja poliittisesti aktiivisille nuorille.

Keskusjohtoisen työsuojeluvalvonnan ongelma muodostui työnantajien kokema luottamuspuola työsuojeluhallitusta kohtaan, jonka toiminta päättyi 1990-luvun lamaan ja

julkisen sektorin rahoituskriisiin. Porvarihallituksen aikana tehty työsuojeluhallituksen lakkauttaminen oli yksi osa keskusvirastojärjestelmän purkamista. Korporatismi vahvistui hieman yllättäen, kun työmarkkinajärjestöt saivat aikaisempaa keskeisemmän roolin työsuojelussa.

Työsuojeluhallituksen tilalle tulivat itsenäiset alueelliset ja poliittisesta ohjauksesta riippumattomat työsuojeluviranomaiset. Ensin valvontaa hoitivat työsuojelupiirit ja vuodesta 2010 viiteen aluehallintovirastoon kuuluvat työsuojelun vastualueet. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö määrittää valtakunnalliset strategiset tavoitteet ja valvonnan resurssit.

Lappeteläinen on kriittinen nykyistä järjestelmää kohtaan. Alueellisesti hajautetussa työsuojeluvalvonnassa yrityksiä ja työntekijöitä ei kohdella yhdenvertaisesti, vaikka eri ammattialojen työssä ja työturvallisuudessa ei ole juuri maantieteellisiä eroja. Myös työmarkkinajärjestöjen vahva asema herättää kysymyksiä. Tutkija liittyy työsuojeluvalvonnan muutokset ja asiakaslähtöisyyden tavoittelun markkinaliberalismiin ja keskusteluun hyvinvointivaltion muutoksesta kohti niin sanottua kilpailuvaltiota.

Suomeen pitäisi Lappeteläisen mielestä perustaa pohjoismaisten mallien mukainen työsuojelun keskusorganisaatio. Poliisihallitusta voisi käyttää esimerkkinä paluusta keskusvirastojen aikaan. Vanhan työsuojeluhallituksen muistot ovat kuitenkin saaneet etenkin työnantajapuolen suhtautumaan keskittämisyrittämyksiin kielteisesti.

Matti Hannikainen
dosentti, Helsingin yliopisto

Loputon velvollisuus osallistua

Pauli Kettunen (toim.): *Työntekijän osallisuus. Mitä se on ja mitä sillä tavoitellaan.* Gaudeamus 2021. 237 s.
ISBN 978-952-345-108-7.

Osallisuus, osallistaminen ja osallistuminen ovat kutsuvia käsitteitä silloin, kun pelastetaan, suojellaan ja uudistetaan hyvinvointivaltiota. Vaikka osallisuuspuhetta kuulee kaikkialla, on vaikea määritellä, mitä sillä lopulta tarkoitetaan. Pintaa syvemmälle katsoessa vaikuttaakin siltä, että etenkin työelämän osallisuuspuheessa on enemmän tunnetta ja tunnelmointia kuin varsinaista osallistumista. Epäselväksi jää sekin, mikä on osallisuuden, toimijuuden ja vallan suhde.

Poliittisen historian emeritusprofessori Pauli Kettusen toimittama kirja purkaa osallistumispuheen myyttejä, kaksijakoisuutta sekä yhteyksiä kilpailukyky-yhteiskuntaan. Teoksessa sivutaan myös osallistumisen vastakohtana esiintyvää syrjäytymistä, jota ehkäistään kilvan aktiivisella työvoimapolitiikalla. Teos palauttaa lukijan mieleen sen, että ajatus hyvinvointivaltiosta rakentuu työn eetokselle: kansalaisille tulee tarjota osallisuutta eli oikeus täyttää velvollisuus tehdä työtä.

Teos rakentuu johdantoon, kuuteen tutkimuslukuun sekä loppulukuun. Luvuissa kirjoittajat pohtivat työelämän kehittämisspuhetta, paikallista sopimista, ulkomaalaustaustaisten työntekijöiden näkökulmia ammattiliittoihin, johtamisoppiin sekä henkilöstölehtien osallistamispuhetta ja aktivointipolitiikan suhdetta aktiiviseen työvoimapolitiikkaan. Artikkelit toimivat hyvin yhdessä, joskin Laura Mankin ja Markku Sippolan teksti eroaa virkistävästi muista, sillä siinä tarkastellaan ulkomaalaisestaustaisten työntekijöiden hyviä ja huonoja kokemuksia ammattiliitoista. Kirjoituksessa tarkasteltu haastatteluaineisto tuo esiin uudenlaisen, toistaiseksi vähän tutkitun näkökulman.

Kirjan sivuilla vilisee hengästyttävä määrä erilaisia hankkeita, toimenpiteitä, suunnitel-

mia ja tsemppipuheita, joilla työkansalaisia kannustetaan yrittäjämäiseen joustavuuteen globaalien kilpailun kurjistamilla työmarkkinoilla. Tutkimuskohteina työllisyyspolitiikka, henkilöstölehdet ja johtajuusopit ovat herkullisia: niissä aktivointitoimet ja positiivinen psykologia kohtaavat jatkuvan hoputuksen ja etäisen puheen ”meistä”. Osallisuuspuhetta tuotetaan sinnikkäästi, vaikka epävarmuus työmarkkinoilla saanee monet miettimään, onko talkoohengestä erityistä hyötyä.

Teoksessa olisikin voinut pohtia vielä enemmän sitä, millaista lajityyppiä kansalaisille suunnatut osallistumispuheet edustavat. Kenties niiden ei ole edes tarkoitus osallistaa; ehkä ne ovat vain markkinointiviestintää, jolla luodaan mielikuvia siitä, kuinka paljon ”me” pyrimme osallistamaan ja luomaan hyvinvointia. Suurin osa kansalaisista epäilemättä tuntisi itsensä ulkopuoliseksi seminaareissa, joissa poliitikot, yritysjohtajat ja asiantuntijat kertovat toisilleen aktiivisesta hyvinvointivaltiosta, oppivasta organisaatiosta tai tuottavasta osallistumisesta.

Kokonaisuutena teos tarjoaa kattavan kuvan suomalaisen yhteiskunnan kehityskulusta hyvinvointivaltiosta kohti kannustin- ja velvoitevaltiota. Teos myös muistuttaa talkoohengen historiasta: nykykeskusteluissa unohtuu usein se, että kuusikymmenluvulle saakka monet työsuhteet olivat kausivaihteluiden takia lyhytaikaisia. Kilpailukyky-yhteiskunnassa keinotekoinen osallisuuspuhe törmää kuitenkin siihen, että yhä useampi työkansalainen kokee siirtävänsä yhä etäämmälle kuvitteellisesta yhteisöstä nimeltä ”me”.

Mona Mannevuori

TIAS-tutkijatohtori, Turun yliopisto

Komissaari kertoo

Erkki Liikanen: *Komissaari*. Siltala 2021. 384 s.
ISBN 978-952-234-815-9.

Erkki Liikasen poliittinen ura Suomessa aukeni, kun hänestä tuli vuonna 1972 Suomen nuorin kansanedustaja. Puoluesihteerinä hänestä tuli vuonna 1981 ja valtiovarainministeri vuonna 1987. Tätä uransa vaihetta Liikanen on käsitellyt edellisessä muistelmateoksessaan *Olin joukon nuorin*. Valtiovarainministerinä toimimisen jälkeen hän siirtyi Suomen Euroopan Unioniin akreditoitukseksi suurlähettilääksi Brysseliin. Liikanen oli siten hyvin asemoitunut kandidaatiksi, kun Suomen EU-jäsenyyden toteuduttua maamme ensimmäinen ehdokas nimettiin Euroopan komissioon. Vuosiaan Euroopan Unionissa hän käsittelee uudessa muistelmateoksessaan *Komissaari*.

Sosialidemokraatit olivat oppositiossa, kun suomalaiskomissaari nimitettiin, mutta kun keskusta ja kokoomus eivät löytäneet yksimielisyyttä ehdokkaasta, saattoi presidentti Martti Ahtisaari käyttää valtaansa nimittämään Liikasen Suomen ehdokkaaksi. Liikanen, jonka ei tarvinnut muuttaa Brysseliin, tunsu entuudestaan paikat ja suuren osan avainhenkisistä. Näin hän sai lentävän lähdön tehtävänsä, jossa hän menestyi sekä omasta että meidän muiden mielestä hyvin.

Liikasen komissaarikausi alkoi Jacques Santerin komission budjettikomissaarina ja jatkui Romano Prodin komission yritystoiminta- ja tietoyhteiskunta-asioista vastaavana komissaarina. Komissiosta hän erosi vähän ennen viisivuotisen kauden päättymistä siirtyäkseen Suomen Pankin pääjohtajaksi. Myös tämän tehtävän alku on kuvattu tässä arvioitavassa kirjassa. Rahapoliittisen itsenäisyytensä menettäneessä euro-Suomessa Suomen Pankin pääjohtajan tärkein tehtävä oli toimia Euroopan keskuspankin neuvoston jäsenenä.

Liikasen kirja antaa hyvän ja kattavan kuvan komissaarin tehtävistä ja työn luonteesta

sekä niistä asioista, jotka komissaarin vastuulla olivat. Hän myös kuvaa ja kommentoi työtovereitaan komissiossa. Komission puheenjohtajista hän pitää luxemburgilaista Jacques Santeria selvästi mainettaan parempana, vaikka tämän johtama komissio on jäänyt historiaan ensimmäisenä, jolta europarlamentti epäsi vastuuvapauden. Parlamentin suhtautuminen komissioon on jäänyt kaivamaan Liikastakin, joka suuttui erityisesti riippumattoman asiantuntijaryhmän raportin lopulliseen versioon viime tingassa lisäämästä lauseesta. Raportti leimasi koko komission vastuuttomaksi tavalla, joka pakotti sen eroamaan. Santeria lukuun ottamatta komissaarit kuitenkin istuivat jo muutaman kuukauden päästä päättyvän kautensa loppuun asti.

Toinenkin asia on jäänyt kaivamaan Liikasta, eli se täysin asiaton kohu, jonka keltainen lehdistö ja jotkut poliitikotkin nostivat hänen puolisonsa Assin työstä Stakesin projektipäällikkönä Brysselissä. Assi uupui kohusta ja palasi Suomeen. Liikanen ei ole unohtanut eikä ymmärrettävästi antanut anteeksi puolisonsa itsenäisestä työnteosta nostettua täysin perusteetonta ja loukkaavaa kohua.

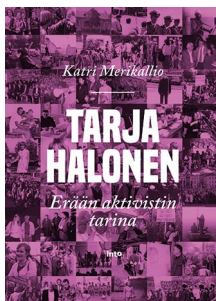
Seuraavan komission puheenjohtajaksi nousseen Romano Prodin kanssa Liikanen ei kokenut yhteistyötä yhtä läheiseksi. Joviaali Prodi ei ollut suinkaan hankala henkilö, mutta kirjasta välittyy, että hän edusti suomalaiskomissaarille hieman vierasta, suuripiirteisempää hallintokulttuuria. Toki Liikanen käsittelee myös suomalaisia työtovereitaan. Erityisesti hän arvostaa pääministeri Paavo Lipposta ja tämän EU-ytimiin pyrkimistä korostavaa Eurooppa-politiikkaa. Liikanen, joka esimerkiksi otti Olli Rehnin kabinettipäällikköseen, ei kuitenkaan jaa Lipposen keputraumaa.

Erkki Liikasen kirja on lähinnä muistelmateokseksi luokiteltava tuote, mutta ei ihan

puhdasoppisesti sitä. Siinä on myös poliittisen pamfletin aineksia samoin kuin päiväkirjanomaisia piirteitä. Tekijä on hyödyntänyt ilmeisen laajaa päiväkirja-aineistoaan, mutta ei käytä sitä sellaisenaan vaan kirjan tarkoitukseen sopivasti editoidussa muodossa. On siten tärkeää, että Liikasen alkuperäiset päivä-

kirjat aikanaan tallennetaan arkistoon historiantutkijoiden käytettäväksi.

Erkki Tuomioja
kansanedustaja,
dosentti, Helsingin yliopisto

Vaikuttamistyötä arvoista tinkimättä

Katri Merikallio: *Tarja Halonen. Erään aktivistin tarina*. Into 2020. 247 s.
ISBN 978-952-351-366-2.

Vapaana toimittajana työskentelevä Katri Merikallio tarkastelee kirjassaan Tarja Halosen vaiherikasta urapolkua tasavallan presidentiksi ja kansainvälisen tason vaikuttajaksi punaisena lankanaan kansalaisjärjestöt ja niissä tehty ruohonjuurityö.

Merikallio esittelee Halosen esimerkkinä kansalaisyhteiskunnassa toimivasta aktivistista, joka on määrätietoisesti ajanut tärkeäksi katsomiaan asioita ja arvoja niin vapaaehtoistoiminnassa kuin leipätyössään ja luottamustehtävissään muun muassa juristina ja poliitikkona. Aiemmin Merikallio on ollut kirjoittamassa kahta teosta Halosen edeltäjästä Martti Ahtisaaresta ja hänen rauhantyöstään.

Tarja Halosen juuret ovat tunnetusti työväenluokkaiset ja vaatimattomat. Lyyli-äiti kasvoi lastenkodissa, sillä sisällissodan myötä isoäiti Ida leimattiin vastuuttomaksi sosialistiksi ja kykenemättömäksi huolehtimaan neljästä lapsestaan, jotka otettiin huostaan. Halonen varttui 1950-luvulla Kallion työläiskaupunginosassa uusperheessä äidin, tämän miehen ja miehen orvoksi jääneen sisarentytären kanssa. SDP:n äänestäminen oli itsensäelvyyttä, vaikka puoluekirjoja ei perheeseen hankittukaan. ”Salapingoksi” itseään nimittävällä Halosella ei ollut vaikeuksia päästä Helsingin yliopistoon opiskelemaan oikeustiedettä.

”Me menimme milloin minnekin mukaan, keskustelutilaisuuksiin ja mielenosoituksiin”, Halonen kuvaa nuoruuden etsivää asennetta.

Omat intohimon ja kiinnostuksen kohteet alkoivat olla selvillä kuohuvan 1960-luvun lopussa.

Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teemat, tutkimukseen perustuvan tiedon ja verkostoitumisen merkitys korostuvat läpi kirjan. Toiminnasta kansalaisjärjestöissä, kuten Sexpossa, samoin kuin Chilen sotilasvallankaappauksen herättämästä toiminnasta ay- ja puoluekentällä sekä työstä SAK:n ”tyttöjuristina” seksistisellä 1970-luvulla kerrotaan mielenkiintoisin anekdootein. Halonen puhuu lämmöllä vaikuttamistyöstään huipputason kansainvälisissä työryhmissä ja luottamustehtävissä YK:ssa ja ILO:ssa viime vuosikymmeninä.

Kirjasta välittyvä tunnelma on kotoisen arkinen. Asetelma luodaan kirjan alussa Halosen tarinoissa kesäkotinsa keittiössä purkittaen kiehahtanutta kirsikkahilloa. Kirjaa elävöittävät Halosen omien muisteluiden ja Merikallion kansalaisjärjestöjä taustoittavien tietoisuuksien ohella kollegoiden, ystävien, virkamiesten, avustajien ja puoliso Pentti Arajärven kommentit. Halonen kuvataan sitkeäksi ja huumorintajuiseksi, myös hyväksi hengenostattajaksi. YK:n entinen pääsihteeri Ban Ki-moon kiittää Halosta kyvystä luoda ilmapiiiriä, jossa näkemyksen vaihto ja keskustelu virtaavat hyvin vapaasti.

Halosen kunnianhimmosta kielii puoluekollegan kommentti ”tuollaista uraa ei tehdä, jos on aina vain kiltti”. Puoluepolitiikan kiemuroihin Merikallion kirjassa ei mennä, mutta puo-

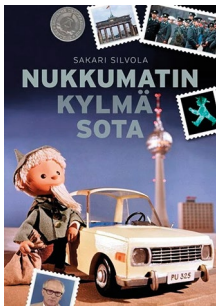
luepolitiikan kipupisteitä kosketellaan, kun Halonen muistelee ulkoministerin työtään konservatiivisessa ministeriössä, jossa hänen linjansa ei näyttännyt virkamiehille kelpaavan. Niin ikään Halonen koki tasavallan presidenttinä toimiessaan ikäväksi julkisuuskuvansa riepottelun mediassa.

Merikallio ei lähde vetämään lankoja yhteen, kirjasta puuttuu perusteellisempi ana-

lyysitaso. Kirja toimiikin nopealukuisena ja vetävänä katsauksena *erään aktivistin* elämänkulkuun, siihen kuinka pitkälle rohkea ja määrätietoinen vaikuttamistyö sekä taitava verkostoituminen voi viedä.

Iris Olavinen

VTM, tutkija, Työväen Arkisto

Nukkumatti selviytyi hengissä kylmästä sodasta

Sakari Silvola: *Nukkumatin kylmä sota*. SKS kirjat 2021. 228 s. ISBN 978-951-858-179-9.

DDR, Itä-Saksa tai Saksan Demokraattinen Tasavalta hajosi vuosien 1989–1990 murruksessa lähes jäännöksettömäksi. Pian kyseltiin, mitä siitä jää jäljelle vai jääkö mitään. Poliittinen järjestelmä, valtio- ja yhteiskuntajärjestys, romahduksen partaalle velkaantunut talous ja teknologialtaan vanhentunut tuotantoelämä ajettiin alas pikavauhdilla. Berliinin muuristakaan ei ole jäljellä enää montakaan kivenmurenta. Kun aletaan luetella kylmässä sodassa hengissä selvinneitä, ensimmäisinä mainitaan unihiekkaa lasten silmiin heittävä Nukkumatti – Unser Sandmännchen – ja Berliinin jalankulkijoita opastavat punainen ja vihreä ukkeli – Ampelmännchen. Saattoi olla vielä jotakin muutakin, esimerkiksi Rotkäppchen (Punahilkka) -kuohuviini. Tavallisten itäsaksalaisten oli ollut vaikea sitä saada, sillä juomaa oli myyty lähinnä valuutakaupoissa länsirahalla. Nykyään Punahilkkaa voi lipittää vapaasti kuka tahansa.

Nukkumatti alkoi toimittaa tärkeää virkaansa Itä-Saksan televisiossa vuonna 1959, ja se on niitä harvoja alkuperältään itäsaksalaisia tuotteita, joita tehdään yhä. Nykyään sen, samalla tavalla kuin Ampelmännchenienkin, ympärille on rakentunut runsas matkamuistorihkamaa tuottava teollisuus. Paitsi pujopartaista ukkoa itseään, myytävänä on

monenlaista tavaraa; kuppia, kippoja, mukia, t-paitaa, kylpypyyhettä jne.

Suomen Pikkukakkoseen Nukkumatti rautautui Ransu-koiran kaveriksi vuonna 1973, ja sitä esitettiin meillä noin 30 vuotta. Suomen johtava Sandmännchen-fani Sakari Silvola on lähestynyt kohdettaan tutkijan ottein. Kertoessaan Nukkumatin tarinan hän on samalla kirjoittanut jännittävällä tavalla Itä-Saksan historiaa.

Kylmä sota ja DDR:n sijainti sen eturintamassa saneli hyvin pitkälle sen, millainen Sandmännchenistä tuli. Jo pelkästään se, miltä hän näytti, oli aiheuttanut ongelmia. Nukkumatin omaksuma partamuoti toi joidenkin mielestä liikaa mieleen DDR:n kommunistijohtajan Walter Ulbrichtin pujoparran. Vuoden 1953 kansannousussa mielenosoittajat olivat huutaneet Ulbrichtia tarkoittaen: "Der Spitzbart muss weg!" (Alas pujoparta!)

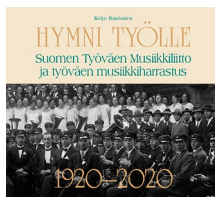
Ehkä parhaiten Nukkumatista ovat jääneet mieleen ne kymmenet erilaiset menopelit ja kulkuneuvot, joilla hän liikkui. Niitä suunnitelti päätyönään animaatiotiimissä Harald Serowski. Lapset saivat joka ilta jännittää, millähän se tänään tulee. Niidenkin kohdalla animaation suunnittelijat joutuivat olemaan kieli keskellä suuta. Kun muistetaan, miten suljettu valtio DDR oli ja miten valtiollinen

poliisi Stasi tarkkaili kansalaisten mahdollisia loikkausaikeita, ymmärretään, että Nukumatiltakin oli kielletty muun muassa seuraavat kulkuvälineet: kumivene, surffilauta, kuumailmapallo ja riippuliidin. Kaikilla näillä ja monilla muillakin laitteilla kansalaiset yrittivät

paeta työläisten ja talonpoikien tasavallasta luokkaviihollisen puolelle.

Seppo Hentilä

professori emeritus, Helsingin yliopisto

Työväenliikkeen musiikkiharrastuksen historia yksin kansiin

Keijo Rantanen: *Hymni työlle: Suomen Työväen Musiikkiliitto ja työväen musiikkiharrastus 1920–2020*. Lector Kustannus 2020. 471 s. ISBN 978-952-7322-33-8.

Hymni työlle on komeana juhlakirjana kunnianosoitus työväen musiikkiharrastukselle, jonka volyyymi kartoitetaan nyt uraauurtavasti sadan vuoden ajalta. Kirjoittaja Keijo Rantanen on ammattihistorioitsija, joka selvittää luotettavasti vuonna 1920 perustetun Työväen Musiikkiliiton toiminnan sadan vuoden ajalta ja esittelee samalla kymmenittäin ellei sadoittain liittoon kuuluneita orkestereita ja kuoroja sekä niiden ohjelmistoja. Vyörytyksessä piilee monotonisuuden vaara.

Tampereella toiminut, sitoutumaton mutta sosialidemokraattien johtama liitto omaksui poliittisesti varovaisen ja musiikillisesti konservatiivisen kannan ja keskittyi taidevalistukseen – paljossa sisarjärjestönsä Työväen Näyttämöiden Liiton tavoin. Välit porvarilliseen rinnakkaisjärjestöön, vuonna 1922 perustettuun SULASOLiin, pysyivät jännitteisinä. Musiikkiliitto kunnostautui suurten musiikkijuhlien järjestäjänä ja nuottimusiikin kustantajana. Kaj Chydenius, josta tuli merkittävin työväen musiikkiliikkeen säveltäjä, ajoi jo vuonna 1961 työväenkuoroille monipuolisempaa ohjelmistoa ja laulutekniikan keventämistä täysjännitteisestä mylvimisestä ohennettuun ilmaisuun.

Liiton jäsenmäärä oli lakipisteessä vuonna 1990, jolloin liittoon kuului 245 musiikkikokoonpanoa ja noin 7650 henkilöjäsentä. Muiden työväenliikkeen keskusjärjestöjen tavoin myös Musiikkiliitto kohtasi 1990-luvulla ”ideologisia ja taloudellisia haasteita”, joista se selviytyi uudistumalla. Poliittiset raja-aidat ovat kaatuneet. Rantanen korostaa, että Musiikkiliitto ei enää ole aikoihin ollut yksin-

omaan työväestön kulttuurijärjestö, vaan ”koko yhteiskunnan kentällä aktiivisesti toimiva musiikkiharrastuksen tukija, edistäjä ja kehittäjä”.

Viime vuosikymmeninä on korostettu taiteen ja kulttuurin merkitystä hyvinvoinnin lisääjinä ja sosiaalisen pääoman kartuttajina. Musiikin positiivisia terveydellisiä vaikutuksia on selvitetty myös aivotutkimuksen keinoin. Teoksen loppupontena Rantanen tuo esiin kuorolaulun uuden nousun ja työväenlaulu-perinteen uudistumisen 2000-luvulla. Esimerkkeinä hän mainitsee useita popyhtyeitä ja -artisteja Ultra Brasta aina Palefaceen, joka tulkitsi amerikansuomalaisia työväenlauluja yhteistyössä Tipi Tuovisen Laulava unioni -orkesterin ja työväenkuoro Elegian kanssa vuoden 2019 *Tie vapauteen* -levyllä.

Työväenmusiikki on sen verran laaja ilmiö, että se ei mahdu liiton ja siinä edustettujen työväen harrastusjärjestöjen piiriin. Esimerkiksi marginaaleissa viihtynyt kanta-aottava luokkatietoinen vasemmistolaisuus tai yhteiskunnallisen populaarimusiikin juonne eivät kuulu Työväen Musiikkiliiton tarinaan. Vaikka Musiikkiliitto jäi poliittisen laululiikkeen sivustakatsojaksi, on laululiikettä tarkasteltu erillisenä ilmiönä kaikeksi onneksi aikaisemmissa yhteyksissä. Mainittakoon vain Ilpo Saunion *Laulu ottaa kantaa* (1983), Timo Kalevi Forssin *Toverit herätkää* (2015) sekä aktivistista musiikintutkimusta harjoittava tutkimusyhdistys Suoni, jonka julkaisu-toiminta käynnistyi vuonna 2018.

Keijo Rantanen ei ole musiikintutkimuksen asiantuntija, ja vaativammassa katsannossa

Hymni työlle ei ole tutkimuksellisesti kovin kunnianhimoinen. Teoksesta puuttuu syväliisempi pohdinta musiikin merkityksestä työväenliikkeessä, samoin ohjelmistojen analyysi sekä työväenmusiikin kontekstualisointi muuhun musiikin kenttään. Myös lähdeapparaatissa huomaa pientä lipsumista: viitataan

kotisivuihin, minkä lisäksi lähdeluettelo puuttuu. Joka tapauksessa *Hymni työlle* on tiedollisesti hyvä ja käyttökelpoinen perusteos.

Mikko-Olavi Seppälä
dosentti, Helsingin yliopisto

Kansakunnan kirstun päällä

Matti Hannikainen: *Varma. Pienestä eläkekonttorista suureksi työeläkeyhtiöksi*. Otava 2020. 479 s. ISBN 978-951-1-35606-6.

Yhteiskunnan perusrakenteisiin pureutuvan lähihistorian lukeminen on jännittävää puuhaa, koska usein saa päivittellä kuinka tuoreita monet itsestäänselvyyksiksi jo muuttuneet asiat ja ilmiöt ovat. Matti Hannikaisen perusteellinen työ eläkeyhtiö Varman historiasta ei petä tässä. Vielä vuonna 1959, keskusteltaessa eläkekomitean valmisteilla olevasta mietinnöstä, STK:n johdossa vastustettiin eläkeoikeuden koskemattomuusperiaatetta eli menettelyä, jonka perusteella työntekijä säilyttäisi ansaitsemansa eläkeoikeuden vaihtaessaan työpaikkaa. Komiteassa löytyi kuitenkin yhteisymmärrys, ja 1960-luvun alussa etenivät niin vuosilomalaki, työttömyysvakuutuslaki, työeläkelaki kuin laajat työehtosopimuksetkin.

Toinen esimerkki olkoon vuotuinen kansanhuvimme, jossa eläkeyhtiöiden sijoitustoiminnan onnistumista puidaan julkisuudessa. Hupi on kuitenkin ollut mahdollista vasta vuosien 1997 ja 2007 sijoitusrajoitusten muutosten jälkeen. Vauhdilla eläköityvän väestön tarpeisiin haluttiin korkeampaa tuottoa globaaleilta markkinoilta. Aiemmin valtaosa eläkerahoista sijoitettiin valtionobligaatioihin tai lainattiin takaisin vakuutuksenottajille, joita Varman tapauksessa olivat suuret teollisuusyhtiöt, jotka vakuuttivat henkilöstään yhtiösä. Samainen takaisinlainausjärjestelmä alkuun vaatimattoman eläketason kanssa oli keskeinen syy siihen, että työnantajat hy-

väksyivät uuden työeläkejärjestelmän ja suostuivat sen rahoittamaan vuonna 1962 voimaan astuneen lain puitteissa. Yritykset saivat edullista rahoitusta investointeihin, ja järjestelmän ajateltiin edistävän kotimaista liiketoimintaa sekä työpaikkojen syntymistä. Kuitenkin vasta edellä mainittujen sijoitusrajoitusten muutosten jälkeen työeläkeyhtiöt ovat nousseet nykyiseen rooliinsa kansallisarallisuuden hoitajina. Varman sijoitukset yli kolminkertaistuivat parissa vuosikymmenessä vuoden 1999 noin 15 miljardista 50 miljardiin euroon vuonna 2019.

Hannikainen käy Varman tarinan kronologisesti läpi – henkivakuutusyhtiöiden Kalevan, Salaman ja Suomen vuonna 1919 perustamasta jälleenvakuutusyhtiöstä alkaen teollisuuden keskeiseksi eläkevakuuttajaksi ja yhdeksi massiivisia eläkevaroja hallinnoivaksi globaalisti toimivaksi jätiksi asti. Samalla tarina kietoutuu keskeisiin suomalaisen yhteiskunnan rakentamisen vaiheisiin ja sitä ravistelleisiin, usein globaaleihin tapahtumaketjuihin. Yrityshistorian tapaan ovat johtoportaan jäsenet ja toiminta keskeisessä osassa, mutta Varman yritys- ja henkilöstökulttuuria käsitellään laajemminkin. Yksi hallintoa, henkilöstöä ja kehityshankkeita temaattisemmin käsittelevän luvun mielenkiintoisista näkökulmista on vakuutusyhtiöiden rooli tietotekniikan käyttöönoton etulinjassa Suomessa.

Hannikainen on tehnyt hyvää työtä myös siinä, että vakuutustoimintaan perehtymätönkin pysyy kyydissä. Lukijaystävällisyyttä lisää se, että mukana on Varman sekä sen edeltäjien materiaaleista poimittuja grafiikoita, jotka havainnollistavat yritysrakennetta ja omistusketjuja. Kokonaisuus on silti sangen monimutkainen. Esillä ovat politiikan puolelta tulevat toiveet ja sääntely eläkeyhtiöille, samoin omistaja- ja vakuuttajayhtiöiden toiveet ja tarpeet. Niin ikään tarkasteltavana ovat Varman oman johdon näkemykset toivottavasta kehityksestä, Suomen jakaantuneet pää-

omapiirit, kasinotalouden myötä purkautuva sääntely ja vielä ajan myötä muuttuva ymmärrys kovan kilpailun suotavuudesta liiketoiminnassa. Taloushistorian oleellisia piirteitä on tuotu hienosti mukaan lukujen johdannossa. Lisäksi Hannikainen on käsitellyt Varmaa laajemmin koko vakuutussektoria, myöhemmän ajanjakson osalta etenkin eläkevakuutusyhtiöiden toimintakenttää.

Olli Turunen
tutkijatohtori, Helsingin yliopisto

Liikuntasosiologia, katse tulevaisuuteen!

Hannu Itkonen: *Liikkumisen sosiologia*. Vastapaino 2021. 192 s.
ISBN 978-951-768-891-8

Pitkän työrupeaman liikuntasosiologian professorina Jyväskylän yliopistossa tehnyt Hannu Itkonen on uusimmassa teoksessaan ottanut kohteekseen oman tieteenalansa. Kautta uransa oivaltavana tutkijana profiloitunut Itkonen on tällä kertaa suorittanut, kuten hän itse lausuu, ”käsitteellisen irtioton”. Kuten jo kirjan nimi kertoo, tekijä on ”laajentanut perinteisen liikunta- ja urheilusosiologian alan koskemaan kaikenlaista ihmisen liikkumista”. Itkonen jatkaa: ”Tässä teoksessa liikkuminen määritellään kaikenlaiseksi fyysiseksi aktiivisuudeksi. Näin ollen ihmisten ruumiillinen toiminta ei rajoitu pelkästään perinteisessä mielessä liikunnaksi ja urheiluksi, jota toteutetaan sitä varten tehdyillä liikunta- ja urheilupaikoilla”. Määrittely on paitsi kiintoisa myös kaikin tavoin lohdullinen. Me kaikki olemme liikkujia tavalla tai toisella.

Itkonen kirja jakautuu kolmeen päälukuun, joista kahdessa ensimmäisessä tekijä johdattelee lukijan sosiologian ja liikuntasosiologian tutkimusmaailmaan ja kolmannessa tarkastelee ”liikkumisen sosiologiaa muutosten jäljil-

lä”. Kolmosluvun Itkonen on jakanut viiteen osioon, joissa hän käsittelee aiempaan tutkimukseen nojaten liikunnan sosiologiaa ”viiden T:n ohjelmassa”. Fokuksessa ovat liikkumisen Toteuttajat, Tekijät, Tilat, Tulkitsijat ja Tulevaisuus. Otsikoista voi havaita, että tarjolla on laaja-alainen kattaus pohdintaa ja tutkimustietoa liikuntasosiologian – ja kuten osioiden tekstit osoittavat, tarkemmin sanottuna liikkumisen sosiologian tiimoilta.

Liikunta on terveellistä ja parhaimmillaan myös hauskaa, sen tietävät kaikki. Myös työpaikka- ja hyötyliikunta on liikuntaa, liikkumista. Monet nuoret puolestaan harrastavat omaehtoista liikuntaa muun muassa kaupunkien mitä moninlaisimmassa ympäristöissä. Liikunnalla on myös erinäisiä, yksityiskohtaisempia ja yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Itkonen muistuttaa esimerkiksi Pohjois-Karjalassa tehdystä selvityksestä: ”Vuonna 2005 työttömistä 11 prosenttia ilmoitti, että harrastaa liikuntaa harvemmin kuin kerran viikossa tai ei harrasta ollenkaan. Kymmenen vuotta myöhemmin vastanneista työttömistä 24 pro-

senttia ilmoitti kuuluvansa kyseisellä tavalla niukasti liikkuvien joukkoon.” Itkonen muistuttaa tutkijoiden pohtineen, kertoiko liikumisen väheneminen yleisemminkin huono-osaisuuden kasautumisesta. Hän jatkaa: ”Mikäli liikkuminen ymmärretään yhdeksi hyvinvoinnin osatekijäksi, tasa-arvon lisäämiseksi ihmisten liikkumisen esteitä tulee poistaa kaikin mahdollisin tavoin. Pelkästään liikuntatoimijoiden keinoin polarisaation poistaminen ei onnistu. Rakenteellisiin tekijöihin vaikuttaminen edellyttää vankempia yhteiskuntapoliittisia toimia. Näin ollen köyhyyden torjuminen olisi samalla mitä vaikuttavinta liikuntapolitiikkaa.”

Itkosen esityksessä liikunta ja liikuntasosiologia esiintyvät kaiken aikaa laajemmissa yhteiskunnallisissa ja yhteiskuntapoliittisissa yhteyksissä. Esillä ovat esimerkiksi valtiollinen liikuntahallinto, kunnat, kansalaistoimijat, liikemaailma, media ja konsanaan sellaiset seikat kuin vaikkapa maahanmuutto ja ympäristökysymykset mukaan lukien ilmastonmuutos. Itkonen muistuttaa siitä, miten viimeksi mainittu ”lisää sekä globaalia eriarvoisuutta että pakottaa paikallistason liikuntapäätäjät etsimään uudenlaisia ratkaisuja”. On luotava ekologisesti ja sosiaalisesti kestäviä liikkumisympäristöjä, ja tämän ymmärretyksi tekemisessä liikuntasosiologeilla on työsarkaa, Itkonen tähdentää.

Myös huippu-urheilu on luonnollisesti esillä – niin hyvässä kuin pahassa. Tekijä muistuttaa esimerkiksi monien olympiakisojen suunnattomia kustannuksia vaatineista rakennushankkeista, joista on laajemmin ajateltuna ollut suoraan sanottuna pelkkää harmia. Itkonen kirjoittaa: ”Vancouverin vuoden 2010 talviolympialaisten jättimäiset rakennushankkeet aiheuttivat korvaamatonta vahinkoa alkuperäiskansojen perinteisille metsästyksmaille. Sotšin vuoden 2014 olympialaisten rakennustyöt vaurioittivat luonnonsuojelualueita.”

Yhtenä kantavana juonteena Itkosen teok-

sessä on muutoksen virta niin liikunnassa kuin sen sosiologisessa tutkimuksessakin. Pitkän linjan professori päättää esityksensä tulevaisuuspohdintoihin ja edellyttää liikuntasosiologien jatkossakin etsivän vastauksia liikunnan ja yhteiskunnan suhteisiin, pohtivan liikunnan eri ilmiöitä, tuottavan arvokasta tietoa ongelmien poistamiseksi ja tarjoavan tutkimustuloksiaan niin oppilaitoksissa kuin muillakin forumeilla – terveen kriittistä, omaan tieteenalaansa suhtautuvaa asennetta unohtamatta.

Hannu Itkosen teos heijastaa tekijänsä huomattavaa lukeneisuutta sekä pitkäaikaisista, perusteellista paneutumista omaan tieteenalaansa. Kirjan sisällöstä näkee, että myös tähän teokseen hän on satsannut varmastikin runsaasti aikaa. Pohdiskeleva, erittelevä ja uutta etsivä ote on lukijan havaittavissa läpi kirjan sivujen. Itkonen on paitsi tohtori ja professori, myös työväenliikkeen ja työläisurheiluliikkeen mies, ja sekä on lukijan aistittavissa hänen matkallaan liikkumisen sosiologian kiintoisalla polulla. Mihinkään puoluepoliittiseen julistamiseen Itkonen ei tietenkään sorru, kysehän on tieteellisesti vertaisarvioidusta esityksestä, mutta teoksen painotuksista on nähtävissä huoli tavallisten kansalaisten mahdollisuuksista harrastaa liikuntaa.

Itkosen teos on pieni, jopa taskuun mahtuva kirja, mutta sisällöltään se on painavaa asiaa liikunnasta ja liikkumisesta sekä niiden asemasta yhteiskunnassa ja vaikutuksista yksittäisten ihmisten elämään. Teos tuo esiin sosiologian suuren merkityksen yhteiskuntatieteenä samoin kuin sen kiinnostavuuden kenelle tahansa ajattelevalle lukijalle. Kirjan luettuaan ymmärtää helposti, että liikuntasosiologinen tutkimus voi oivaltavasti valitun, täsmällisen kohteensa myötä olla myös merkittävää työväentutkimusta.

Erkki Vasara
dosentti, Helsingin yliopisto

Oivallinen opastus terrorismiin

Leena Malkki: *Mitä tiedämme terrorismista*. Otava 2020. 365 s. ISBN 978-951-1-35668-4.

Vaikka harva maailmanlaajuinen ilmiö herättää niin suuria tunteita kuin terrorismi, on sitä käsittelevästä tutkitusta tiedosta ollut pulaa etenkin suuren yleisön keskuudessa. Tätä aukkoa täyttää Leena Malkki teokseen *Mitä tiedämme terrorismista*.

Jo teoksen valmistusprosessi on luonut edellytykset laadukkaalle tietokirjalle. Alkusanoina Malkki valaisee, että teoksen kirjoittamiseen ja sen sisältöön ovat vaikuttaneet lukuisat kohtaamiset luentosaleissa, kahviloissa, tv-studioissa ja kouluissa. Tällaisen vuorovaikutuksen ansiosta tutkija on lisännyt omaa ymmärrystään siitä, mikä terrorismissa kiinnostaa ja pohdituttaa.

Kirja jakaantuu yhdeksään päälukuun. Reippaasti tiivistäen luvuissa kirjoitetaan terrorismin käsitteestä, terrorismista tutkimuskohteenä, ilmiön historiasta, terrorismin muutoksista ja syistä, radikalisoitumiseen johtavista tekijöistä, terrorismin seurauksista, sen kiihtymisestä sekä ilmiökokonaisuuden tulevaisuudesta. Näin ollen tekijä piirtää laaja-alaista kuvaa terrorismista. Ilmiön kontekstuaalisoinen erilaisiin yhteiskunnallisiin tilanteisiin auttaa lukijaa ymmärtämään, millaisia merkityksiä toiminnalle annetaan ja mihin terroristisilla teoilla pyritään.

Tutkija esittää kiinnostuksen terrorismiin olevan kasvussa. Malkki tulkitsee aikamme muotoutuneen terrorismin aikakaudeksi siksi, että terrorismi on noussut niin keskeiseksi kansainvälisen politiikan kysymykseksi ja julkisten keskustelujen kohteeksi. Osoituksena terrorismin globaalista ulottuvuudesta ovat ne lainsäädäntö- ja viranomaisiimet, joita sorvaillaan tälläkin hetkellä eri maissa Suomi mukaan lukien.

Käsitetarkastelussaan Malkki osoittaa terrorin käsitteen tulkinnallisuuden. Tällaisiahan yhteiskuntaa jäsentävät käsitteet ovat. Kulloinenkin historiallinen tilanne synnyttää omia

käsitetulkintoja. Tutkijat, poliittiset päättäjät ja kansalaiset tulkitsevat terrorin käsitettä toisistaan poikkeavasti. Sen tulkinnallisuutta lisääkin kirjoittajan mukaan se, että jo lähtökohtaisesti ilmiötä hahmotetaan sekä tavatoman laajalla että toisaalta myös hyvin kohdennetulla määritelmällä. Esimerkiksi erilaisissa terrorismi-tietokannoissa suositetaan laajaa määritelmää, jolloin on pyritty saamaan hallintaan ilmiö kokonaisuudessaan. Laajaa määritelmää käytetään esimerkiksi tarkasteltaessa, missä määrin terrori-iskujen määrä tai tuhoisuus korreloi valtiomuodon, taloudellisen tai poliittisen eriarvoisuuden, köyhyyden, alueellisen sijainnin tai valtion kansalaisiinsa kohdistaman voimankäytön kanssa.

Tarkastellessaan terrorismin syntymiseen johtavia tekijöitä Malkki osoittaa syiden monikantaisuuden. Terrorismi juontaa juurensa muun muassa köyhyydestä ja eriarvoisuudesta, väestörakenteen muutoksista sekä uskonnollisista ja ideologisista näkemyksistä. Kirjoittajan mukaan radikalisoitumisesta alettiin puhua Euroopassa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Etenkin Madridin junapommi-iskut vuonna 2004 ja Lontoon metro- ja linja-autoiskut vuotta myöhemmin aktivoivat terrorismiin johtavien syiden pohtimista. Arvioinneissa päädyttiin johtopäätöksen, jonka mukaan jihadistinen terrorismi oli muuttunut ”tuontitavarasta” myös paikallisia nuoria mukaan vetäneiden verkostojen toiminnaksi.

Kaikkiaan Leena Malkin teos on oivallinen terrorismin yleisesitys. Ilmiön kokonaisvaltaista tarkastelua ryydittää lukijaystävällinen kieli ja sisällön jäsentely. Teoksen luettuaan voi seurata terrorismiuutisointia uusin ajatuksin.

Hannu Itkonen
professori, Jyväskylän yliopisto

Aarne Laurila 1929–2021:

Sillanpää-tutkija, kansanvalistaja ja kulttuurihallinnon uudistaja

Filosofian tohtori, professori Aarne Laurila kuoli 8.1.2021 Helsingissä. Hän oli 91-vuotias, syntynyt Helsingissä 16.11.1929. Laurila oli Anna-äitinsä puolelta neljännen polven helsinkiläinen. Isä oli varastonhoitaja Niilo Laurila. Ritva-vaimonsa kanssa siunaantui kolme tytärtä ja yksi poika sekä yhdeksän lastenlasta ja yksi lapsenlapsenlapsi.

Aarne Laurila oli ennen muuta laaja-alainen kulttuuripersoona, joka uskoi kulttuurisen ymmärryksen ilmenevän arjessa vaikuttamisen kautta. Kirjallisuudentutkijan, lehtimiehen ja yhteiskunnallisen vaikuttajan luonne näkyi hänen kaikissa toimissaan. Hänellä oli elämässään oikeastaan vain kaksi pidempää tointa, mutta sitäkin enemmän sivutoimia ja luottamushenkilövaikuttamista.

Laurila osallistui *Demokraatin* sekä sitä edeltäneiden *Uutispäivä Demarin* ja *Suomen Sosiaalidemokraatin* tekemiseen kahdeksalla eri vuosikymmenellä kirjoittajan, toimittajan ja avustajan rooleissa. Ylioppilaskeväänä 1948 hän vei aineensa pohjalta tekemänsä artikkelin *Suomen Sosiaalidemokraatin* toimintukseen, ja se julkaistiin. Hän aloitti lehden taideosaston avustajana vuonna 1949 ja jatkoi osa-aikaisena toimittajana vuodesta 1951 alkaen. Vakaumuksellisenä pasifistina Laurila suoritti aseettoman palveluksen toimittaja-aikanaan, vuonna 1954, mikä oli tuolloin hyvin harvinaista.

Laurila poikkesi selvästi Arvo Salosta, hänen seuraajastaan *Suomen Sosiaalidemokraatin* kulttuuriosastolla: edellinen oli perinteinen kansanvalistaja, jälkimmäinen arvoja ravistava kulttuuriradikaali. Atte Pohjanmaa oli avarakatseinen päätoimittaja; avustajilta ei edellytetty jäsenkirjoja. Laurila hankki itsekin sellaisen vasta vuonna 1962. SDP:n kunniajäseneksi hänet kutsuttiin vuonna 1996.

Lehti- ja valistustyön rinnalla Laurila teki perusteoksen F.E. Sillanpään romaanitaiteesta vuonna 1958. Siinä esittämänsä tulkinnat hän syvensi väitöskirjaksi vuonna 1979. Hän myös toimitti useita teoksia, esimerkiksi *Suomalaisia kertojia Minna Canthista Antti*

Hyryyn (1962), *Nuoren Voiman liiton historia* (1963) ja *Nykyihmisen etiikka ja moraali: Oriveden opiston 70-vuotisjuhlakirja* (1979). Hänen toimittamiensa teosten joukkoon kuuluu myös kaksi Unkaria ja kolme Helsingiä käsittelevää kirjaa.

Laurila monipuolisti Kansanvalistusseuran (KVS) kulttuuritarjontaa, kun hän oli seuran toiminnanjohtaja vuosina 1962–1990 – ulospäin suuntautuva, ajanmukainen ja keskus-televa toiminta lisääntyi. KVS sekä sen ylläpitämät Oriveden Opisto ja Kirjeopisto olivat hänelle avaran kulttuurisen sivistystyön välineitä. Oriveden opistosta kehittyi valtakunnallisesti merkittävä taidelaitos, ja KVS:n taidokoulutus voimistui muillakin tavoin. Lisäksi yhteiskunnallisiin teemoihin liittyvät seminaarit ja muut tilaisuudet tulivat ohjelmaan. Tieteellinen julkaisutoiminta nousi tärkeään rooliin, kun KVS ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura tekivät yhteistyötä.

Laurila otti myös aktiivisesti kantaa luke-mattomiin ajankohtaisiin kulttuurihankkeisiin ja puolusti valppaasti Kolin kansallispuistoa vapaa-ajan hankkeiden päälle tunkevaa ylivaltaa vastaan.

Laaja-alaisen humanistin tärkeimpiä valtakunnallisia tehtäviä oli Kirkko ja valtio -komitean puheenjohtajuus vuosina 1992–1995. Kunnallispolitiikkaan hän osallistui toimies-saan Helsingin kaupunginvaltuuston jäsenenä vuosina 1968–1996 ja kaupunginhallituksen jäsenenä vuosina 1973–76 ja 1979–86. Valtuustoryhmää hän johti vuosina 1973–76, minkä lisäksi hän oli usein sen varapuheenjohtaja. Hän toimi puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan rooleissa yhteensä parikymmentä vuotta 28 vuoden valtuustourastaan, mikä osoittaa, että häntä arvostettiin ryhmässään ja piirissään, joka oli tuolloin jakautunut O-ryhmään, E-ryhmään ja nk. sorsalaiseen keskustaan.

Helsingin kulttuurilautakunnan ensimmäisenä puheenjohtajana vuosina 1979–96 toimineella Laurilalla oli vahva suhde taiteeseen, kirjallisuuteen, teatteriin ja myös elokuvaan

Kuva: Jaroslaw Skwarek.

Malmin Kino Helios silmäteränään. Hän vaikutti kaupungin kulttuuritoimintaan myös toimiessaan kirjastolautakunnassa vuosina 1966–71 sekä Helsinki-viikon säätiön (sittemmin Juhlaviikot, nykyään Tapahtumasäätiö) hallintoneuvostossa sekä hallituksessa vuosina 1969–96.

Ammattitaitteen mahdollisuuksien turvaaminen kulttuurilaitosten ulkopuolella tuotantoavustusten kautta oli selkein uusi polku, jota Laurila ajoi hiljaisella jääräpäisyydellään.

Laurila piti Helsingin Konservatorion uudisrakennuksen puolta, samoin työväentaustaisen Helsingin kaupunginteatterin, jonka hallitukseen hän kuului. 1990-luvun alussa hän tuki kulttuurilautakunnan puheenjohtajana Kaapelitehtaan muuttamista kulttuuritaloksi, Suomen Taiteilijaseuran Ateljeetilöjen laajentamista, Aleksanterin teatterin ostamista valtiolta sekä avustusmuutoksia valtionosuusjärjestelmään.

Laurila oli vahva kotiseutumies, muun muassa Malmi-Seuran, Kotiseutuliton ja Työväen Näyttämöiden liiton puheenjohtaja. Häntä voi

kutsua Mr. Malmiksi. Hän ajoi valtuustossa voimakkaasti mallia, jossa jokaiseen Helsingin suurpiiriin rakennetaan oma kulttuurikeskuskonsa, ”monitoimitalo”. Tarkoituksena oli viädä taidetta ja sivistystä sinne, missä ihmiset asuvat, uusiin lähiöihin ja vanhoihin esikaupunkeihin. Ensimmäisenä valmistui Itäkeskuk-sen monitoimitalo Stoa vuonna 1984, sitten Kanneltalo vuonna 1992 ja Malmitalo vuonna 1994. Myöhemmin tulivat vielä Vuotalo ja Maunula-talo. Tämä kokonaisuus oli vahvasti Aarne Laurilan luomus ja projekti.

Aarne Laurila oli suvaitsevainen humanisti. Kun Vietnamin venepakolaiset tulivat maahan, muistelmien kirjoittaja havainnoi tarkasti muutosta Malmin näkökulmasta: ”Lähiäikoina rakennettava pakolaiskeskus tuo heitä Malmin keskustaan lisää. Heille on ominaista siisteys ja virkeys. ’Hei venemustalainen!’ sanoo romani vietnamilaiselle pysäkillä.”

Risto Kolanen
toimittaja, Helsinki

TYÖVÄEN PERINNELAITOKSET

TYÖVÄENPERINNE RY / TYÖVÄENLIIKKEEN KIRJASTO

koonnut Tuija Siimes, kirjastonjohtaja

Vuoden työväentutkimus -palkinto

Työväentutkimusraati, jonka puheenjohtajana toimi dosentti *Mikko-Olavi Seppälä*, valitsi Vuoden työväentutkimukseksi **Markku Liljeströmin** teoksen *Metallin mies: Valdemar Liljeströmin elämä 1902–1960*. Raadin perustelut: ”Markku Liljeströmin kirjoittama elämäkerta isästään Valdemar Liljeströmistä, Metallityöväen Liiton puheenjohtajasta, Neuvostoliittoon suuntautuneen itäviennin taakuumiehestä ja moninkertaisesta ministeristä on vankasti kontekstualisoitu työmarkkinajärjestöjä, ulkomaankauppapolitiikkaa sekä SDP:n 1950-luvun lopun puoluehajaannusta koskevaan alkuperäisaineistoon ja tutkimuskirjallisuuteen. Teoksessa vakuuttaa huolelli-

nen ja perusteellinen empiirinen tutkimustyö, jossa lähteinä on hyödynnetty sekä työn tekijä- että työnantajapuolen aineistoja.” Markku Liljeström on toiminut ennen eläkkeelle jäämistään muun muassa SAK:n kehittämispäällikkönä. Työväenperinne ry:n hallituksessa hän vaikutti vuosina 2014–2020, joista puheenjohtajana vuodet 2014–2018. Vuoden työväentutkimus 2020 -kunniamaininta myönnettiin **Sanna Lönnforsille** teoksesta *Pyhtää sisällissodassa*. Raadin arvion mukaan Lönnforsin teos edustaa kiihкотonta paikallishistoriaa vuosien 1917–1919 tapahtumista Pyhtään pitäjässä.

Työväenperinne ry:n hallitus esittäytyy

Mikä on tehtäväsi ja taustasi työväenliikkeessä?

Jouko Muuri, Työväenperinne ry:n hallituksen puheenjohtaja 2021–: Toimin Työväen Sivistysliiton pääsihteerinä. TSL on valtakunnallinen aikuisoppilaitos, jossa opetetaan yhteiskunnallisen vaikuttamisen taitoja, järjestetään työelämää uudistavia hankkeita yhdessä ammattiliittojen kanssa sekä valmennetaan aikuisia hallitsemaan eri perustaitoja. Liiton palveluksessa olen ollut eri tehtävissä vuodesta 1988.

Juha Antila, hallituksen jäsen 2021–: SAK:n kehittämispäällikkö: Olen työskennellyt SAK:ssa asiantuntija- ja päällikkötehtävissä reilut 15 vuotta. Sen myötä olen myös Kansan Sivistysrahaston ja Kalevi Sorsa -säätiön toiminnassa mukana.

Marita Jalkanen, varapuheenjohtaja 2019–: Olen Kansan Arkiston arkistonjohtaja. Tausta työväenliikkeessä juontaa lapsuudesta. Minulla on vasemmistolainen duunariperhe-tausta.

Mikko Kosunen, hallituksen jäsen 2005–: Olen työskennellyt Työväen Arkistossa tutkijana vuodesta 1999 lähtien. Työväentutkimus Vuosikirjan toimituksen jäsen olen ollut vuodesta 2005 lähtien. Lisäksi toimin JHL:n Ammattiosasto 776:n hallituksessa.

Kati Tyystjärvi, hallituksen jäsen 2019–: Olen toiminut teini-ikäisestä alkaen vasemmistolaisessa liikkeessä monenlaisissa ja -tasoisissa tehtävissä. Tällä hetkellä olen Vantaalla Vasemmistoliiton kaupunginvaltuutettu ja vantaalaisen kansantalon Puistokulma ry:n puheenjohtaja sekä Kansantalojen liitto ry:n varapuheenjohtaja.

Erkki Vasara, hallituksen jäsen 2005 –: Luettuaani 15-vuotiaana Linnan Pohjantähti-trilogian koin sosialidemokraattisen ”herätyksen”. Oli vuosi 1969. Puolueeseen liityin 1970-luvun lopulla. Sosialidemokratia on minun vakaukseni, mutta monesti olen vuosien varrella kokenut läheisiksi myös lukuisat Vasemmistoliiton näkemykset. Olen poliittisen historian dosentti Helsingin yliopistossa. Työväentutkimus Vuosikirjan toimitukseen olen kuulunut

Jouko Muuri, pj.

Juha Antila

Marita Jalkanen

Mikko Kosunen

Kati Tyystjärvi

Erkki Vasara

vuodesta 2007 niin päätoimittajana kuin rivi-jäsenenäkin.

Mitkä työväentutkimuksen tai työelämän tutkimuksen teemat ovat mielestäsi tärkeitä tai ajankohtaisia?

Hallituksen jäsenet nostivat esiin seuraavia teemoja: työn murros ja digitaalinen murros, työhyvinvointi, eurooppalainen työelämäkehitys ja EU:n mahdollisuudet vaikuttaa siihen (JM); työhyvinvointi ja työelämän kehittämisen teemat, erityisesti teknologian vaikutukset ja mahdollisuudet (JA); työväenhistoria, työväenkulttuuri, työväen muistitieto sekä "luokkaretket" (MJ); työväenliikkeen historian tutkimus (MK); kaupungistuminen ja sen vaikutukset työväenliikkeen toiminnassa, tasa-arvo työelämässä, työn ja toimeentulon väliset kysymykset (KT); työväenhistoria laa-

jasti ymmärrettynä, työelämän murros, patkätöyt, ulkomaalaisten työntekijöiden oikeudet, työelämästä syrjäytyneet, puolueiden ja ay-liikkeen valmiudet vastata ajan haasteisiin (EV).

Minkälaisena näet Työväenliikkeen kirjaston roolin tai merkityksen nyt ja tulevaisuudessa? Miten Työväenliikkeen kirjasto voi edistää avointa tiedettä, tutkimusta ja tutkitun tiedon käyttöä yhteiskunnassa?

Työ on ja tulee olemaan erittäin merkittävä elämänalue, ja siitä on perimmiltään kyse työväenliikkeessä. Myös Työväenliikkeen kirjaston rooli löytyy tästä yhteydestä (JA / JM). Erikoiskirjastona sillä on paljon tärkeitä tehtäviä, joita kukaan muu ei hoida, muun muassa työväenliikkeen itse tuottaman tiedon kokoaminen ja sen välittäminen asiasta kiinnostuneiden käyttöön (JM).

Työväenliikkeen kirjasto on keskeinen oman alansa erikoiskirjasto ja kulttuurikeidas, jossa on monipuolista oheistoimintaa. Aineistojen digitointi avaa aineistot laajemmalle joukolle ja edistää tutkimusta (MJ). Työväenliikkeen kirjasto nähdään myös tärkeänä osana valtakunnallista kirjastojärjestelmää. Kirjaston on pyrittävä muuttumaan ja kehittymään ajan vaatimusten mukaan. Tällä se takaa oman paikkansa tutkimukselle lähteitä säilyttävänä ja antavana laitoksena (MK).

On huolehdittava työväenliikkeen kansallisen muistin säilymisestä ja levittämisestä,

Työväenliikkeen kirjasto täydentää kansallista tutkimusjärjestelmää

Työväenliikkeen kirjasto saa toiminta-avustuksensa tieteen veikkausvoittovaroista. Veikkauksen tulojen romahtaminen koronavuosina ja rahapelitoiminnan sääntely vaikuttavat jaettaviin määrärahoihin. Myös kirjaston tulevaisuus on uhattuna, jos valtionavustus pienenee, sillä se kattaa valtaosan kirjaston menoista, joista suurin osa on kiinteitä ja välttämättömiä. Lisäksi yksityisten säätiöiden apurahoilla on voitu toteuttaa monia

ja tässä Työväenliikkeen kirjaston rooli on äärimmäisen tärkeä. Riittävällä rahoituksella pystymme edistämään tavoitteitamme tutkitun tiedon levittäjänä (KT). Kirjaston tulee pitää yllä korkeaa profiilia maamme tieteellisten kirjastojen kentässä ja merkittävänä kulttuurilaitoksena. On tiivistettävä yhteyksiä niin yliopistomaailmaan kuin ay-liikkeeseen. Kirjastossa järjestettävät tilaisuudet – luennot, esitelmät, seminaarit – yhteistyössä em. tahojen kanssa ovat yksi tie eteenpäin. Myös Työväentutkimus Vuosikirjalla on tässä yhteydessä huomattava merkitys (EV).

merkittäviä tutkitun tiedon välittämistä edistäviä hankkeita, joista löytyy tietoa kirjaston verkkosivuilta. Työväenliikkeen kirjasto toimii aktiivisesti työväentutkimuksen edistäjänä pienellä henkilökunnalla. Toivomme, että leikkaukset eivät kohdistu meihin. Kirjasto muodostaa yhden pilarin työväenperinteen tallennuksen kolmijalassa, jossa toisaalla työväen arkistot ja kolmantena museo hoitavat omaa tehtävänsä.

TYÖVÄEN ARKISTO

Koronan jälkeistä elämää

Koronaviruksella on ollut suuret vaikutukset Työväen Arkiston toimintaan. Keväällä 2020 arkisto oli usean kuukauden ajan suljettuna, eikä aineistoluovutuksia voitu ottaa vastaan ja käydä noutamassa. Arkiston avauduttua rajoitetusti myös luovutuksia otettiin vastaan rajoitetusti. Keväällä 2021 paine aineiston vastaanottoon kasvoi, ja niinpä myös aineiston noutaminen päätettiin aloittaa. Jo ennen epidemian puhkeamista oli Lappeenrannan kaupunginarkiston kanssa neuvoteltu paikallisen työväenyhdistyksen vanhemman aineiston luovuttamisesta Työväen Arkistoon. Yhdistyksen arkistoaineisto 1960-luvulta eteenpäin oli noudettu arkistoon jo pari vuotta aiemmin. Toukokuun lopussa 2021 Työväen Arkiston noutoryhmä suuntasi kohti itää. Matka suuntautui aluksi

Imatralle, jossa pakettiautoon pakattiin noin parinkymmenen arkistonmuodostajan aineisto. Mukaan mahtui Imatran kaupunginarkistosta Imatran päivän Nuorten aineisto. Imatralta palatessa noutoryhmä ajoi Lappeenrannan kaupunginarkistoon, josta kyytiin nappattiin Lappeenrannan työväenyhdistyksen aineiston lisäksi useita muitakin arkistokokonaisuuksia. Samalla todettiin, että noudettavaa riittää vielä toisellekin hakukeikalle. Yhteistyö kaupunginarkiston kanssa sujui hyvin, ja näin työväenliikkeen arkistot pääsevät omaan arkistoonsa. Samalla kyytiin tuli myös urheiluseurojen aineistoa, jotka matkaavat Urheiluarkestoon.

Mikko Kosunen
FM, erikoistutkija, Työväen Arkisto

Arkistosihteeri Anton Kaukiainen täyteen pakatun pakettiauton vieressä Lappeenrannan linnoituksessa sijaitsevan kaupunginarkiston edessä. Kuva: Pete Pesonen.

Muistitietokeruu Hartwall Arenalla

Työväen muistitietetoimikunta toteutti yhteistyössä Hartwall Arenan kanssa keruuhankeen *Hartwall Arenan tarina*, jossa talletettiin Suomen suurimman tapahtuma-areenan lähes 25-vuotista taivalta.

Keväällä 2021 järjestetyssä keruussa haastateltiin 15 henkilöä. Suurin osa haastatelluista oli areenan henkilökuntaa, muun muassa tapahtumatuotannon, aitioiden ja talotekniikan työntekijöitä. Lisäksi haastateltiin Hartwall Arenalla työskenteleviä eri sidosryhmien edustajia, esimerkiksi tapahtumajärjestäjiä sekä sähkötekniikan ja ravintola-alan työntekijöitä. Haastateltavat kertoivat työuransa lisäksi arenan arjesta ja mieleen jääneistä tapahtumista. Varsinaisen keruuaiheen lisäksi haastatteluissa keskusteltiin koronapandemiasta, joka on vaikuttanut suuresti tapahtuma-alaan. Korona sävytti myös itse haastatteluja, jotka tehtiin Hartwall Are-

nan aitiossa turvavälit huomioiden ja maskit kasvoilla. Kaksi haastatteluista toteutettiin Teams-yhteyden välityksellä.

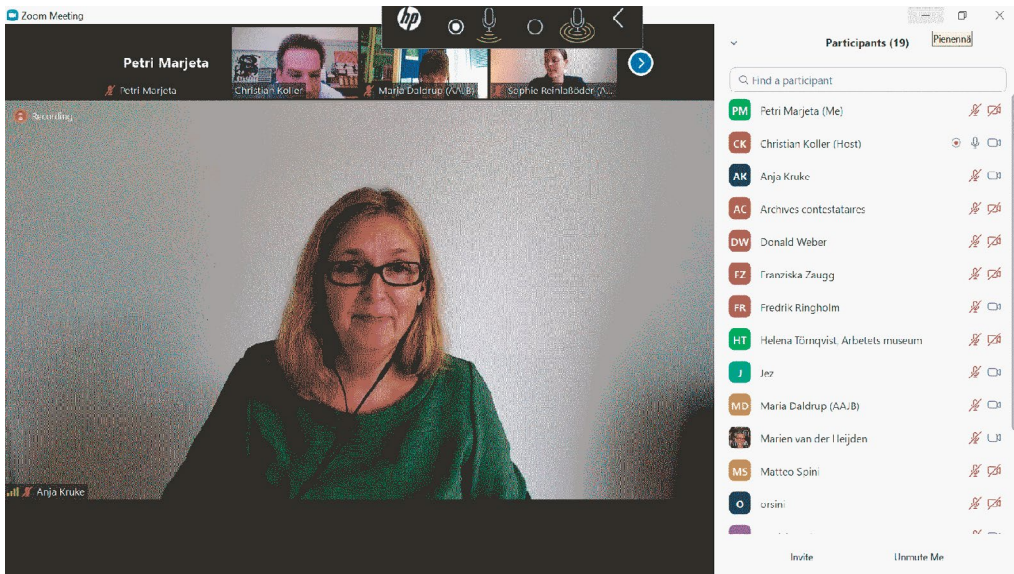
Kaikki haastateltavat ovat työskennelleet Hartwall Arenalla useiden vuosien ajan, mikä myötä heidän kertomuksensa työuristaan piirsivät samalla kuvaa arenan historiasta. Hartwall Arena avautui vuonna 1997 runsaan mediahuomion saattelemana. Monitoimihallin vuokrattavat aiot ja VIP-kulttuuri olivat ensimmäisiä laatuun Suomessa. Areenan nuori työntekijäporukka hitsautui tiiviisti yhteen, sillä parhaimpia työskentelytapoja etsiessä työpäivät venyivät. Tultaessa 2000-luvulle työskentelytavat ammattilaistuivat. Alkuvuosien kokeilujen jälkeen arenan tapahtumatuotannon vahvuutena alettiin pitää esimerkiksi konsertteja ja urheilutapahtumia. Arki pyöri jääkiekkojoukkue Jokereiden SM-liigapeliin ja ulkomaisten artistiensiintymisten

rytmittämänä. Areenan 2010-lukua värjittivät useat muutokset. Omistajavaihdoksen myötä muuttuivat Hartwall Arenan nimi ja visuaalinen ilme. Jokerit erkaantui omaksi yhtiökseen ja siirtyi pelaamaan KHL-liigaan. Venäjän-vastaisten pakotteiden myötä ulkomaisten esiintyjien konsertit vähentyivät. Samalla kotimaisten artistien esiintymiset nousivat ilmiöksi ja vuorostaan myivät areenan täyteen.

Yli kahdenkymmenen vuoden aikana Har-

twall Arenan puitteita ja työn tekemisen tapoja on kehitetty esimerkiksi teknologian tuomien mahdollisuuksien myötä. Suurten linjojen muutoksista huolimatta haastateltavat kokivat työskentelyn ja arjen pysyneen samankaltaisena. Arkea he kuvailivat vaihtelevaksi ja nopeaa reagentia vaativaksi. Samalla korostettiin juuri vaihtelevuuden olevan yksi niistä tekijöistä, joka on pitänyt työntekijät Hartwall Arenalla vuodesta toiseen.

IALHI etäyhteyksin Zürichissä

Kuva: Iris Olavinen.

IALHIn 51. vuosittainen konferenssi järjestettiin yhä vallinneen koronatilanteen takia edeltävän vuoden tapaan etäyhteyksin netissä. Zürichissä sijaitsevan Sveitsin sosiaaliarkiston (Schweizerisches Sozialarchiv) isännöimän 8.–10. syyskuuta 2021 järjestetyn konferenssin teemana oli ”Youth movements as political and social actors in past and present”. Lukuisat esitelmät käsittelivät teemaa monipuolisesti. Torstai-iltapäivänä esimerkiksi Susanne Rappe-Weber ja Maria Dalstrup Saksan nuorisoliikkeiden arkistosta ja Työläisnuorisoliikkeen arkistosta toivat esiin tapoja lähestyä nuorisoliikkeitä ja saada nämä oivaltamaan arkistoinnin merkitys. Yleensä nuoret ovat heitä lähestyttäessä halukkaita

tekemään yhteistyötä ja tallentamaan toimintaansa myös arkistoon ja tutkimuskäyttöön.

Tanskan Työväenmuseota edustaneen Søren Bak-Jensenin torstai-iltapäivän esitelmä ”Heritage with an Agenda: Documenting political activists in Denmark 1960–2020.” oli mielenkiintoinen esimerkki aineiston keruusta ja näyttelyn kokoisesta samanaikaisesta. Aktivistien tarinoita esittelevässä keruusta ja näyttelyprojektissa oli huomionarvoista, että aktivistit pyrkivät osallistumaan myös näyttelyn tekoon. Heidän osallistumisensa näyttelyn tekemiseen aiheutti Bak-Jensenin mukaan myös konflikteja: museon tarjoama näkökulma ei aina kelvannut ja haastattelupätkien editointi toi omat haasteensa. Neu-

vottelut veivät yllättävän paljon aikaa. Aktivistien haastattelut ovat kuitenkin kiinnostavaa tutkimusaineistoa. Näyttely tarjoaa myös erään aktivismin muodon tekemällä aktivismin näkyväksi näyttelyn puitteissa. Rivien välistä kuului, että perinteisten poliittisten puolueiden suosion hiipuessa työväenperinnettä tallentavien tulee kerätä kokoelmiinsa myös uudenlaisia aineistoja sekä kehittää toisenlaisia tapoja olla aktiivinen ja poliittisesti vaikuttava.

Kheel Centerin Wesley Chenault puolestaan esitteli Yhdysvaltain Cornell University Libraryn koronapandemiastrategiaa aineistojen saavutettavuuden näkökulmasta. Netti-

sivuille tehtiin korona-aikana muun muassa ohjeistusta siitä, miten digiaineistoihin pääsee käsiksi. Korona laittoi uusiksi toimintatapoja ja muutti tapoja käyttää henkilöresursseja. Organisaatioilla onkin nyt otollinen tilaisuus priorisoida ja suunnata resursseja uudella tavalla.

Ensi vuoden IALH:n konferenssia isännöi kuluneen vuoden tapaan Sveitsin sosiaalarkisto. Toivon mukaan tapaaminen voidaan järjestää parin vuoden tauon jälkeen lähitahtumana Zürichissä.

Iris Olavinen

tutkija, Työväen Arkisto

KANSAN ARKISTO

75-vuotiaassa on vetovoimaa!

”Kansan Arkistoja tarvitaan” edelleen, totesi Yhteiskunnallisen arkistosäätiön hallituksen puheenjohtaja, dosentti Tauno Saarela avaus-sanoinaan Kansan Arkiston 75-vuotisjuhlassa. Arkisto sai alkunsa keväällä 1945, jolloin perustettiin SKP:n arkisto.

Vuosipäivää juhlittiin 6.10.2020 Työväenliikkeen kirjaston tiloissa. Koronaviruksesta jätetyn paikalla oli ainoastaan 20 henkilöä. Käytäväkeskustelut jäivät juhlassa valitettavan vähiin. Tilaisuus kuitenkin striimattiin muulle yleisölle Youtuben kautta.

Tilaisuuteen kutsuttu opetusministeri Li Andersson joutui viime tingassa perumaan tulonsa budjettiriihikiireiden vuoksi. Opetus- ja kulttuuriministerin alustuksen aiheesta ”Oppivelvollisuuden kehitys Suomessa” piti valtiosihteeri Minna Kelhä. Hän totesi alustuksessaan Suomen olevan tietoon ja sivistykseen perustuva yhteiskunta, jossa sata vuotta sitten säädettiin oppivelvollisuuslaki ja nyt oppivelvollisuuden laajennus. Sivistysvaltiossa kaikilla pitää olla mahdollisuus kouluttautua omien kykyjensä mukaan.

Kansallisarkiston tervehdysten tilaisuuteen toi tutkimusjohtaja, dosentti Päivi Happonen, joka esitteli Kansallisarkiston tutkimushanketta ”Suomalaiset Venäjällä vuoden 1917 lokakuun vallankumouksen jälkeen”. Stalinin vainojen suomalaisten uhrien selvit-

tämisestä liikkeelle lähtenyt projekti laajentui viisivuotiseksi tutkimushankkeeksi, jossa selvitetään suomalaisten kohtaloita Neuvostoliitossa vuosina 1917–1964. Kansallisarkisto pyysi Kansan Arkistosta apua RGASPi:n Likvidoitujen suomalaisten aineiston käsittelyyn. Aineistoa on 53 laatikkoa, pääosin tunnistamattomia valokuvia.

Happonen toi esiin veikkausvoittovarojen ja arkistojen rahoituksen pienenemisen. Supistuva rahoitus vaatii kustannustehokkuutta, hyvää yhteistyötä, toimivaa koordinaointia ja asiakaslähtöistä digitointia. Happonen mukaan arkistojen olisi kyettävä uudistumaan ja vastaamaan paremmin asiakkaiden muuttuneisiin tarpeisiin. Digitaaliset aineistot olisi kyettävä ottamaan vastaan digitaalisessa muodossa ja luotava tähän tarkoitukseen yhteisiä järjestelmiä.

Dosentti Ulla-Maija Peltonen käsitteli esitelmässään arkistoja ja muistin politiikkaa. Kansan Arkisto synnyttää ainutkertaisen yhteyden nykyajan ja menneiden aikojen ihmisiin, heidän ajatteluunsa, tunteisiinsa ja pyrkimyksiinsä. Ja siinä pätee Peltosen mukaan arkiston vetovoima. Kansan Arkiston aineistot valtavat ja rikastavat muiden arkistojen antamaa kuvaa suomalaisesta yhteiskunnasta. Peltonen antaa erityistä kiitosta 1970- ja 1980-lukujen taitteessa järjestetystä Poliittisten naisvankien muistitiedonkeruusta. Oi-

Sarjakuvataiteilija Aino Sutinen livekuvitti Kansan Arkiston 75-vuotisjuhlan. Kuvassa Laulava Unioni esiintyy.

kein ajoitetulla aktiivisella hankintapolitiikalla koottiin arkistoon merkittävä aineisto.

Kirjailija Sirpa Kähkönen valotti "Toivon liekkiä varjellen" -esitelmässään isoisänsä kohtaloa. Kiihkeä luonne ja koetut yhteiskunnalliset vääryyden johtivat isoisän Tammissaaren pakkotyölaitokseen. Kähkösenelle itselleen saivat kotona kuiskutellut asiat vahvistuksessa arkistoissa. Kansan Arkistosta löytyi muun muassa ukin yli satasivuinen muistelema. Kähkönen puhui periytyvästä surusta ja totesi, että tärkeimmät kysymykset osataan usein kysyä vasta myöhemmin. Arkistot eivät ole mitään pölyisiä kellareita vaan mahdollisuus oppia tuntemaan itseämme. Kirjailijan mukaan ihmiset olisi saatava käsittämään kuinka huima, tärkeä ja huumaaava maailma löytyy arkistoista.

VTM Maria Liikamaa alusti aiheesta "Feminismin toinen aalto kansandemokraattisessa naisliikkeessä 1977–1983", ja FM, tohtori-koulutettava Liisa Lalu aiheesta "Nuori nainen sinipaidassa: Nuortaistolaisuuden muistoja". Tutkija Reetta Laitinen luki FT Aimo Ruususen esitelmän Neuvostoliiton suomalaisten maahanmuuttajista. Sarjakuvataiteilija Aino Sutinen livekuvitti Kansan Arkiston 75-vuotisjuhlan. Laulava Unioni esitti amerikansuomalaisia Industrial Workers of the World -liikkeen lauluja sekä Kansan Arkistosta löytyneen laulun "valtion vankilan pihalla", jonka oli säveltänyt Toivo Kärki ja sanoittanut luultavasti Reino Helismaa. Tilaisuuden juontajana toimi Kansan Arkiston Ystävät ry:n puheenjohtaja, VTT Veli-Pekka Leppänen.

Kansantalojen arkistot talteen -projekti

Kansantalojen Liitto (KTL) ja Kansan Arkisto käynnistivät syksyllä 2020 ”Kansantalojen arkistot talteen” -yhteisprojektin KTL:n varapuheenjohtajan Kati Tyystjärven esityksen pohjalta. KTL:n projekti toteutettiin Museoviraston tuella.

Kansantalojen Liiton jäsenjärjestöjen hallinnassa on noin 120 järjestöaloja. Niiden historia ulottuu kymmenien vuosien taakse. Vanhimmat talot on rakennettu 1800-luvulla. Taloissa on toiminut vuosikymmenten aikana lukuisia järjestöjä. Kansantalot ovat järjestö- ja harrastustoiminnan keskuksia, ja niihin liittyy keskeisesti talkootyö ja työväestön yhdistystoiminta. Talot ja niissä tapahtuva toiminta ovat osa aineetonta ja aineellista kulttuuri-perintöä

Hankkeessa kartoitettiin jäsenjärjestöjen taloissa olevat arkistot ja niiden siirtäminen Kansan Arkistoon. Projektityöntekijänä toimi talous- ja sosiaalhistorian maisteriopiskelija Anu Järveläinen. Arkistoinneista lisäksi kartoitettiin talojen ajankohtaista tilannetta kuten esimerkiksi kuntoa, toimintaa, taloudellisia resursseja, korona-avustuksia ja aktiivisten toimijoiden määrää. Kansantalojen Liiton toiminnanjohtaja Riku Ahola näkee arkistoprojektin lisäarvona sen, että sen avulla tavoitettiin lähes kaikki liiton jäsenyhteisöt ja päivitettiin heidän yhteystietonsa ajan tasalle. Kansan Arkistossa projektin yhteyshenkilönä toimi tutkija Kari Määttä.

Kaikkialla taloilla oli aineistoa, monilla koko toimintahistoriansa ajalta. Projektin tuloksena arkistoon saatiin 44 luovutusta, noin 25 hyllymetriä järjestämätöntä aineistoa. Arkistonmuodostajia oli 173, joista 91 eli yli puolet uusia. Monet jo arkistossa olevat SKP:n osastot, SKDL:n yhdistykset, demokraattisten nuorten, pioneerien, naisten ja työväentalojen arkistot saivat lisätäydennystä. Asiakirjojen lisäksi talteen saatiin myös valokuvia, historioita ja äänitteitä.

Projektin yhteydenotto sekä aineistoista, taloista ja toiminnasta tehty kysely aktivoivat toimijoita pohtimaan yhdistysten historiaa ja toimintaa. Keskusteluissa mainittiin usein 1920–1930-luvuilla tapahtuneet talojen omistussuhteiden muutokset. Keskeisiä huomioita olivat töiden paljous sekä talon ja toiminnan ylläpitäminen. Muutamat kertoivat jaksavansa hoitaa taloa ja maksaa kuluja vielä muuta-

man vuoden, mutta sen jälkeen talo laitetaan kiinni. Lähes kaikki toimijat olivat 65–95-vuotiaita.

Moni taloa ylläpitävä yhdistys on pärjännyt juuri ja juuri, ja osa on pystynyt jopa säästämään investointeja ja korjauksia varten. Koronavuosi oli kuitenkin rankka, ja on hyvin todennäköistä, että useampi talo jää tyhjilleen vuoden 2021 jälkeen. Osasyitä tähän ovat toimijoiden ikääntyminen, talon sijoittuminen kauas keskuksista ja kiinnostuksen puute. Monet kertoivat, että taloja kyllä ihailaan ja niiden näkymistä kylässä pidetään tärkeänä, mutta tämä kulttuuriperinnön ihailu ei kuitenkaan johda käytäntöön asti: toimijoiden mukaan nykyihmisiä ei kiinnosta yhteisöllisyys ja toisten eteen tehtävä työ. Tähän kokemukseen liittyi usein surua. Toiminnan väheneminen ja uhka talon sulkemisesta on kipeä paikka monille. Monet ovat olleet talojen toiminnassa mukana vuosikymmeniä, jotkut toisessa ja kolmannessa polvessa. Moni toimija oli ollut usein jopa vuosikymmeniä mukana paikallispolitiikassa ja myös siten pyrkinyt edistämään yhteisönsä hyvinvointia.

Toimijoiden nuoruudessa maailma oli hyvin erilainen kuin tänä päivänä. Talot rakennettiin ja niitä pidettiin yllä talkoovoimin. Vapaa-aikaa vietettiin taloilla yhdessä. Muutos on kouriintuntuva, koska nykyään taloilla vieteään lähinnä satunnaisia hääjuhlia ja kokouksia. Monet vaikuttivat kuitenkin hyväksyvän ajan muutokset. Toimijoista välittyi vahvasti aktiivisuus ja pysyminen ajan hermolla, ja useilla heistä oli innovatiivisia ratkaisuja toiminnan kehittämiseksi. Moni taloista porskuttaa eteenpäin hyvin tulevaisuuden näkymin.

Kelontekemän työväentalo kuvattuna 21.5.2021. Kuva: Riku Ahola.

Talot ovat muistutus omanlaisestaan yhteisöjen sosiaalisesta pääomasta. Ilman yhteisvoimin tehtyjä taloja työväenliike tuskin olisi saanut niin vahvaa jalansijaa maassamme ja vaikuttanut demokratian kehitykseen. Toimijoiden sitoutuneisuus ja lojaalisuus taloja kohtaan on aineetonta kulttuuriperintöä, jota uudenlaiset toimijat jatkavat. Talojen tulevai-

suus on kiinni uusien toimijoiden saamisesta mukaan. Niitä ovat muun muassa kyläyhdistykset ja kesäasukkaat.

Kansantalojen arkistot talteen -projekti päättyi virallisesti huhtikuun lopussa 2021. Kaikkia luvattuja luovutuksia ei olla pystytty koronan vuoksi toteuttamaan, ja niitä on odotettavissa vielä kymmeniltä taloilta.

Rauhaa – työtä – asuntoja! SKDL:n vaalijulisteita Finnassa

Kansan Arkisto julkaisi keväällä 2021 aineistopakettin SKDL:n sodanjälkeisistä vaalijulisteista Finnan Luokkahuone-palvelussa. Paketti on suunnattu erityisesti yläkoululaisille ja lukiolaisille sekä heidän opettajilleen, mutta sopii myös muille Finnan käyttäjille.

Aineistopakettissa tarkastellaan SKDL:n poliittikkaa vuosien 1945–1953 vaalijulisteiden kautta. Joukossa on esimerkiksi useita taiteilija Tapio Tapiovaaran suunnittelemissa julisteita. Tehtävissä pohditaan sekä julisteiden kuvakieltä että sodanjälkeistä suomalaista yhteiskuntaa laajemminkin. Oppilaiden tehtävänä on pohtia esimerkiksi sitä, millaisia kuvissa esiintyvät ihmishahmot ja heidän

edustamansa ryhmät ovat, ja sitä, ovatko vaalijulisteet propagandaa. Oppilaita myös kannustetaan vertailemaan saman aikakauden muiden puolueiden Finnasta löytyviä julisteita ja pohtimaan puoluekartan muutoksia 1940-luvulta nykypäivään.

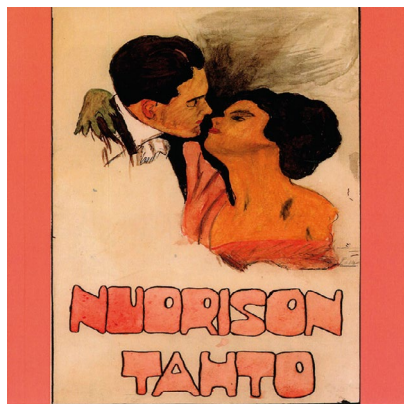
Aineistopakettin yhteydessä julkaistiin Finnan uudessa Oppimateriaalit-palvelussa avoin oppimateriaalipaketti, joka pohjautuu samoihin julisteisiin. Paketissa on lisää syventäviä kysymyksiä ja pohdintatehtäviä, jotka sopivat yläkoululaisten ja lukiolaisten historian, yhteiskuntaopin ja kuvaamataidon opetukseen.

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA

Työväki ja seksi

Matias Kaihovirta ja Tiina Lintunen (toim.): *Työväki ja seksi. Aatteet normit ja kokemukset*. Väki voimakas 34. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2021. 357 s.

Tämänvuotinen Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja käsittelee seksin ja seksuaalisuuden teemaa työväen näkökulmasta. Jo varhain suomalaisessa työväenhistoriassa ja -tutkimuksessa on käsitelty luokan ja sukupuolen välistä yhteyttä. Vuosikirja jatkaa tätä tutkimuksellista perinnettä, ja siinä lähestytään seksin ja seksuaalisuuden merkitystä suomalaisen työn, työväen ja työväenliikkeen historiassa ja nykyisyydessä. Seksin ja seksuaalisuuden tutkiminen sosiaalisena ilmiönä ja konstruktiona avaa myös uusia näkökulmia työväenhisto-

Työväki ja seksi

Toimittaneet Matias Kaihovirta ja Tiina Lintunen

VÄKI VOIMAKAS NO 34
TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA

riaan ja -tutkimukseen. Työväki ja seksuaaliset vähemmistöt ovat historiassa usein olleet vallankäytön kohteena, mikä nousee esille myös kirjan artikkeleissa.

Modernin luokkayhteiskunnan kehityksen myötä syntyivät myös modernit sukupuoli- ja seksuaalisuuden käsitykset. Vuosikirja lähestyy aihetta kysymällä, miten eri aikakausien käsitykset luokan ja seksuaalisuuden välisestä suhteesta sekä käsitykset työväen seksistä ja moraalista vaikuttivat suomalaisen työväen elämään ja kokemuksiin.

Kirjan alaotsikossa esiintyy käsitepari aatteet ja normit. Työväen seksuaalisuus on toisinaan koettu yhteiskunnalle vaaralliseksi tai ongelmalliseksi, ja melko usein on keskusteltu tarpeesta valvoa ja säädellä sitä. Kaiken taustalla on siis ollut eri aikakausina vallinneet yhteiskunnalliset normit, aatteet ja asenteet liittyen reproduktioon, sukupuolielämään ja seksiin. Kirjassa käsitellään myös niiden naisten kokemuksia, jotka joko harjoittivat seksin myyntiä tai joita syytettiin seksin myynnistä ja haureudesta. Monien kokemuksista käy ilmi stigman tunne ja ympäröivän yhteiskunnan hyljeksimä suhtautuminen seksinmyyjiä kohtaan.

Tässä kirjassa moraaliin ja normeihin kes-

kittyviä näkökulmia lähestytään niin historian tutkimuksen kuin yhteiskuntatieteiden näkökulmista. Kymmenessä tutkimusartikkelissa analysoidaan, miten käsitykset seksuaalisuudesta ja seksistä ovat olleet läsnä työelämässä ja työväenkulttuurissa. Kirjoituksissa pohditaan myös sitä, mitkä ovat olleet häpeällisiä ja vaiettuja kysymyksiä liittyen työväkeen, luokkaan, seksiin ja seksuaalisuuteen. Monipuoliset artikkelit kattavat pitkän ajanjakson aina 1800-luvun lopulta 2000-luvulle asti. Artikkeleiden kirjoittajat ovat Jaana Ahtiainen, Johanna Annola, Antti Häkkinen, Matias Kaihoviirta, Mikko Kempainen, Tiina Lintunen, Kimmo Rentola, Jenni Simola, Riikka Suominen, Riikka Taavetti ja Anna-Kaisa Ylikotila.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran jäsenille kirja postitetaan jäsenmaksun hinnalla. Sitä voi ostaa ja tilata Tiedekirjasta (<https://www.tiedekirja.fi>) 20 euron hintaan. Artikkelit tulevat myös verkkoon avoimesti kaikkien saataville journal.fi-sivustolle.

Tiina Lintunen

THPTS:n varapuheenjohtaja
poliittisen historian yliopistonlehtori,
Turun yliopisto

TYÖVÄENMUSEO WERSTAS

Vanhojen kokoelmien digitointia ja 2020-luvun työelämän tallennusta

Työväenmuseumo Werstaan kokoelmissa on kuluvana vuonna tehty töitä erityisesti valokuvien parissa. Museo oli jälleen tänä keväänä suljettuna yleisöltä koronapandemiaan liittyvien rajoitustoimien vuoksi. Sulun aikana asiakaspalveluhenkilökunta osallistui kokoelmatyöhön digitoimalla aiemmin paperilomakkeelle luetteloitujen valokuvien tietoja. Asiakaspalvelijoiden tekemän työn ansiosta on vuosien 2020 ja 2021 aikana saatu digitoituksi huimat 18 000 kuvan tiedot.

Keväällä jatkettiin edellisvuonna aloitettua ympäristöliikkeen aineiston käsittelyä. Vuonna 2020 digitoitiin *Vihreä Lanka* -lehden valokuva-arkistoa, ja tämä työ jatkui myös vuonna 2021. Valokuvien lisäksi on luetteloitu ympäristöliikkeen kokoelmaan kuuluvaa esineistöä. Käsiteltyyn aineistoon kuuluu

erilaisia ympäristöliikkeen järjestötoimintaan liittyviä lahjoituksia, suurimpana kokonaisuutena kansalaisjärjestö Maan ystävien lahjoitus.

Alkuvuonna digitoitiin Ekan Länsi-Suomen Aluekeskukselta Werstaalle vuonna 1994 siirtynyt Osuusliike Tarmolan valokuva-aineisto. Sen noin 2000 valokuvasta vanhimmat ovat 1900-luvun alusta, pääasiassa 1920-luvulta, ja tuoreimmat 1970-luvun viimeisiltä vuosilta. Valokuvat kertovat Turun seudulla toimineen, vireän osuusliikkeen tarinaa. Ne käsittelevät monenlaisia tapahtumia kesäjuhlien säkkihypylystä nuorten E-discoihin, ja niiden kautta välittyy hyvä kuva myymälöiden ja kaupankäynnin kehittymisestä pienistä sekatarvakaupoista pikamyymälöihin ja tavarataloihin. Digitointityön myötä valokuvat saatiin kaikkien saataville verkkoon.

Korona-aikaa dokumentoitiin keräämällä valokuvia, jotka kertovat pandemian vaikutuksista työelämään. Museon yleisöä kannustettiin lähettämään kuvia ja tarinoita siitä, millaista työ koronan aikana on ollut, ja siitä, mikä työn suhteen on muuttunut. Lisäksi museon henkilökunta kävi dokumentoimassa päivittäistavaroiden verkkokauppaan liittyvää työtä.

2020-luvun työelämää on tallennettu myös keväällä käynnistyneessä Työelämän silmät -hankkeessa. Vuoden 2021 loppuun kestävässä hankkeessa toimitaan yhteistyössä ammattiliittojen kanssa ja kannustetaan niiden jäsenistöä kuvaamaan työtään ja tallentamaan kuvat museon kokoelmiin. Tavoitteena on tallentaa arkisia tilanteita työnteosta ja työyhteisöstä sekä luoda toimivia yhteisöllisiä käytäntöjä nykydokumentointiin. Hankkeeseen on saatu Museoviraston avustusta ammatillisten museoiden innovatiivisiin hankkeisiin.

Vaikka työelämää kuvataan älypuhelinien ansiosta päivittäin, vain harva näistä kuvista

ta päättyy museoon ja säilyy tulevaisuuteen. Digitaaliset kuvat on entistä tärkeämpää saada talteen tässä hetkessä, sillä ne eivät säily paperivedosten tapaan piirongin laatikoissa. Ajallisesti ja aiheiltaan runsas valokuvakoelma mahdollistaa työelämän muutosten ja ilmiöiden tutkimisen myös tulevaisuudessa. Vertaamalla eri aikoina otettuja kuvia voimme nähdä, mikä on muuttunut ja mikä säilynyt ennallaan.

Työelämän silmät -hankkeessa tallennetaan tämän päivän työelämää työntekijälähtöisesti. Nykydokumentointia on perinteisesti tehty museon tutkijoiden toimesta, jolloin kulloinkin käytettävissä olevat resurssit vaikuttavat siihen, missä ja millä laajuudella tallennustyötä on voitu tehdä. Kun dokumentointia tekevät työntekijät itse, tallentuu tulevaisuuteen monipuolinen otos tämän hetken työelämästä.

Emilia Lemmetyinen

projektitutkija, Työväenmuseo Werstas

Näyttelykuvia kuluneelta vuodelta

Kesäkuussa Werstaan tiloissa avautui yleisölle Teollisuusmuseo, Työväenmuseo Werstaan ja Museokeskus Vapriikin yhdessä toteuttama iso näyttelykokonaisuus. Koko perheen käyntikohteeksi suunniteltu näyttely kertoo tamperelaisen teollisuuden kaksisataavuotisen tarinan. Näyttelyn toteuttamiseen saatiin Suomen Kulttuurirahaston Museovisio-apuraha. Kuva 16.6.2021 järjestetystä opasinfotilaisuudesta, jossa oppaat perehdytettiin näyttelyyn. Kuva: Anne Lahtinen.

Lenin-museon näyttelyn Putoava punatähti -teemaosiossa on loppukeväästä lähtien muisteltu Neuvostoliiton hajoamista 30 vuotta sitten. Huhtikuulle 2022 asti esillä olevassa, vaihtuvassa näyttelyosiossa voi perehtyä ajan uutiskuviin, satiirilehti *Krokodilin* pilapiirroksiin sekä ajankohdan tapahtumia omakohtaisesti kokeneiden haastatteluihin. Kuva: Kamilla Kajander.

Farkkujen ”voima”: Laiton kauppa ja suomalaiset turistit Leningradissa ja Viipurissa 1960–1980-luvuilla

The “Power” of Jeans: Illegal Trade and Finnish Tourists in Leningrad and Vyborg from the 1960s to the 1980s

Artikkeli pohjautuu kirjaani *Markat, farkut ja sukkahousut* (2020), jossa käsittelen laitonta kauppaa, niin sanottua trokausta (ven. *fartsovka*), jota monet ulkomaalaiset turistit harjoittivat Neuvostoliitossa 1960–1980-luvuilla. Tyypillisiä trokattavia tuotteita olivat länsimaiset vaatteet, joista etenkin monet nuoret neuvostokansalaiset haaveilivat. Artikkelissa analysoidaan sitä, kuinka laitton kauppa sai alkuunsa ja kehittyi, keitä olivat tätä ”bisnesiä” pyörittäneet ihmiset ja miten trokaus loppui Neuvostoliiton hajotessa. Leningradissa ja Viipurissa trokaus kehittyi laajaksi ilmiöksi ennen kaikkea suomalaisten turistien ansiosta, joten artikkelissa kerrotaan lyhyesti myös suomalaismatkailun historiasta Neuvostoliitossa 1950–1980-luvuilla.

This article is based on my book *Markat, farkut ja sukkahousut* (Marks, Jeans and Tights), which

was published in 2020. The book deals with the illegal trade, “trokaus” in Finnish and “fartsovka” in Russian, practiced by many foreign tourists in the Soviet Union during the period of 1960’s to 1980’s. One of the basic commodities of the illegal trade were Western clothes, which were especially the object of dreams for many young Soviet citizens. This article analyzes the causes of the illegal trade and describes how the illegal trade originated and evolved, and finally ceased. In addition, the article explores the people behind the trade. In Leningrad and Vyborg, the trade developed extensively mainly due to the numerous Finnish tourists in the region. Thus, the article also briefly describes the history of Finnish tourism in the Soviet Union between the 1950’s and 1980’s.

Juri Shikalov

Neuvostourheilun nousu ja tuho

The rise and fall of Soviet Sports

Venäjä oli yksi Kansainvälisen Olympiakomitean perustajajäsenistä vuonna 1894. Venäläiset osallistuivat Lontoon olympiakisoihin vuonna 1908 ja Tukholman kisoihin neljää vuotta myöhemmin. Vuoden 1917 sosialistinen vallankumous muutti koko valtion – mukaan luettuna urheilun käytännöt. Vuosina 1918–1921 käydyin verisen sisällissodan ja vuonna 1922 tapahtuneen Neuvostoliiton perustamisen jälkeen valtio pyrki organisoimaan uudelleen koko ruumiinkulttuurin. Neuvostoliittolaisessa ruumiinkulttuurissa ihannoitiin sotilaallista valmiutta, työkuntoisuutta ja urheilullisuutta.

Kilpaurheilun suosio kasvoi huomattavasti 1920-luvulla. Vuonna 1928 venäläiset organisoivat mahtavat urheilukisat, Moskovan spartakiadit. Kyseessä oli lukuisia urheilumuotoja käsittänyt työläistapahtuma vastapainoksi Amsterdamissa samana vuonna järjestetyille ”porvarillisille” olympiakisoille. Neuvostoliiton urheilijat osallistuivat kesäolympiakisoihin ensi kertaa Helsingissä vuonna 1952.

Olympiakisoissa Neuvostoliitto oli menestyksekkäs. Vuosina 1952–1988 neuvostourheilijat saavuttivat 1010 mitalia kesäkisoissa ja vastaavasti 194 mitalia vuosien 1956–1988 talvikisoissa. Neuvostoliiton hajoamisen jäl-

keen Venäjän urheilijat ovat kilpailleet Kansainvälisen Olympiakomitean lipun alla. Aiemmat neuvostotasavallat ovat osallistuneet kansainvälisiin urheilutapahtumiin itsenäisinä valtioina. Neuvostoliittolainen urheilujärjestelmä on kuitenkin vaikuttanut merkittävästi ei vain Venäjällä vaan myös monissa muissa uusista valtioista. Neuvostoliitossa urheilulla oli merkittävä sija opetusjärjestelmässä ja kansallisen itsetunnon rakentamisessa. Monet neuvostourheilun käytännöt ovat tiiviisti jatkaneet olemassaoloaan myös NL:n hajoamisen jälkeen.

Russia was one of the founding members of International Olympic Committee in 1894. Russians participated in Olympic Games in London (1908) and Stockholm (1912). The socialist revolution in 1917 changed the whole state, including its sport practices. After the bloody civil war (1918–1921) and the establishment of the Soviet Union (1922), the state strived to reorganize the whole body culture. In the Soviet body culture, the military body, working body and sporting body were idealized.

The popularity of competitive sports increased considerably in the 1920's. In 1928,

Russians organized a huge sport event, Moscow Spartakiad. It was a multi-sports event for workers and an alternative to the “bourgeois” Olympic Games held in Amsterdam in the same year. The athletes of the Soviet Union participated in Summer Olympics for the first time in Helsinki in 1952.

The Soviet Union was successful in Olympics. Between 1952 and 1988 the Soviet athletes accomplished 1 010 Olympic medals in Summer Olympics, and between 1956 and 1988 they accomplished 194 medals in Winter Olympics. After the collapse of the Soviet Union, athletes of Russia have competed under the flag of International Olympic Committee. The previous Soviet republics have participated in international sport events as independent states. The influence of the Soviet sport system has been significant not only for Russia but for many new countries as well. Sports were an important part of the education system and identity work in the Soviet Union. Many of the Soviet sport practices have persisted and continued to exist after the fall of the socialist state.

Hannu Itkonen

Kun itänaapuri vaihtui. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja Venäjän nousu 1990–1992

When the Eastern Neighbour Transformed: Finland, the Collapse of the Soviet Union, and the Rise of Russia, 1990–1992

Neuvostoliiton hajoaminen on 1900-luvun keskeisimpiä poliittisia tapahtumia. Yksi ratkaisevimmin prosessiin vaikuttaneista tekijöistä oli kansallisuuskysymys – erityisesti Venäjän itsenäisyyspyrkimykset. Neuvostoliiton luhistuminen merkiksi myös suurta käännettä Suomen ulkopoliitikassa.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden muutosta sekä Suomen Venäjä-politiikan muotoutumista vuosina 1990–1992. Tutkimus edustaa arkistolähtöisiin pohjaavaa historiantutkimusta.

Neuvostoliiton taloudellinen ja yhteiskunnallinen kriisi pakotti Suomea arvioimaan uudelleen idänpolitiikan perusteita ja tavoitteita. Suomi pyrki yhtäältä tukemaan Mihail Gorbatšovia ja hänen uudistuksiaan ja toisaalta rakentamaan yhteyksiä Boris Jeltsinin Venäjään. Artikkelit tuo esiin, että maamme ulkopoliittinen johto pyrki välttämään vaikutelmaa siitä, että Suomi hyödyntää itäisen naapurimaan sekavaa tilannetta ja heikkoutta, koska sellainen toiminta olisi saattanut kostautua myöhemmin.

The disintegration of the Soviet Union is one of the most important political events of the 20th century. One of the most decisive factors in the process was the question of nationality and, in particular, Russia's aspirations for independence. The collapse of the Soviet Union also marked a major turning point in Finland's foreign policy.

This article examines the change in the Finnish-Soviet relations and the formation of Finland's policy towards Russia in 1990–1992. The study uses the methodology of archival material based historical research.

The economic and social crisis in the Soviet Union forced Finland to re-evaluate the foundations and goals of Eastern policy. On the one hand, Finland sought to support Gorbachev and his reforms, but on the other hand, Finland built relations with Boris Yeltsin's Russia. The article shows that the Finnish leadership sought to avoid the impression that Finland took advantage of the unclear situation and weakness of its eastern neighbor, because it might backfire later.

Juha-Matti Ritvanen

Koodisanana proletaarinen internationalismi: Gus Hall ja Neuvostoliitto

The Code Word "Proletarian Internationalism": Gus Hall and the Soviet Union

Yhdysvaltain kommunistisen puolueen pitkäaikainen, suomalaissyntyinen pääsihteeri Gus Hall oli malliesimerkki proletaarisen internationalismin edustajasta. Kansainvälisen kommunistisen liikkeen yhtenäisyys oli hänelle kaikki kaikessa, tosin sillä edellytyksellä, että yhtenäisyys toteutui Neuvostoliiton määrittelemissä puitteissa. Hallin neuvostomielisyys juonsi lapsuusvuosista, kun hän jo alle kymmenvuotiaana poikasena seurasi innolla loka-kuun vallankumouksen etenemistä. Opinnot Neuvostoliitossa Moskovon kansainvälisessä Lenin-koulussa vahvistivat nuoren Hallin neuvostomielisyyttä 1930-luvun alussa, ja sitä vahvisti entisestään Hallin johtaman puolueen hänen pääsihteerikaudellaan Moskovasta sama taloudellinen tuki, jonka käytöstä hän pääsi varsin itsevaltaisesti päättämään. Puoluejohdon kapeakatseinen neuvostomielisyys oli kuitenkin omiaan eristämään kommunistisen puolueen amerikkalaisen politiikan valtavirrasta ja kansalaisjärjestökentästä, ja puolue ja sen pääsihteeri jäivätkin Yhdysvaltain poliittisessa elämässä marginaalisen kuriositeetin asemaan.

Gus Hall, the longtime general secretary of the Communist Party of the United States, was a model representative of proletarian internationalism. The unity of the international communist movement was everything to him, albeit on the condition that unity took place within the framework defined by the Soviet Union. Hall's pro-Sovietism dates back to his childhood, when he as a small kid eagerly followed the progress of the October Revolution. Studies at the Lenin International School in Moscow reinforced the young Hall's pro-Sovietism in the early 1930s. During his term as the general secretary, Hall's pro-Sovietism was strengthened by financial support from Moscow, the use of which he was able to decide quite autocratically. However, the narrow-minded pro-Sovietism of the party leadership tended to isolate the Communist Party from mainstream American politics and the NGO field, and the party and its general secretary ended up in a position of marginal curiosity in U.S. political life.

Tuomas Savonen

Kommunismens svarta bok ja ”vasemmistovaaran” varjo Ruotsissa *Kommunismens svarta bok and the Shadow of the “Left Danger” in Sweden*

Artikkelissa tarkastellaan kommunismin historiapolitiikkaa *Le Livre noir du communisme*-teoksen (1997) ruotsinnoksen (*Kommunismens svarta bok*, 1999) ja Forum för levande historian kommunismia käsittelevän opetusaineiston herättämien lukuisien keskustelujen pohjalta. Artikkelin tutkimusaineisto on kerätty pääasiassa Ruotsin kansalliskirjaston (Kungliga biblioteket) digitoituista sanomalehtikokoelmista, ja haut on tehty artikkelin kohteena olevan kirjan nimellä. Sanomalehtikokoelmaan on myös tehty täydentäviä, konservatiivien kommunismikuvaavaa tarkentavia hakuja. Artikkelin johtopäätöksenä on, että Ruotsissa on pitkään ja kiihkeästi keskusteltu kommunismista ja että konservatiivit ovat hyödyntäneet tulkintoja kommunismin historiasta niin vasemmistoa kuin liberaalejakin vastaan. Kommunismia tulkitsemalla konservatiivit ovat pyrkineet kyseenalaistamaan myös yleisemminkin vasemmistolaisen politiikan.

This article examines the history politics of communism based on the reception of the *Kommunismens svarta bok* (1999), the Swedish translation of the *Le Livre noir du communisme* (1997), and the teaching material of the Forum för levande historia. The core of the research material is formed by the digitized newspapers from the National Library of Sweden (Kungliga biblioteket). The material has been mainly searched by the title of the book discussed in this article. To clarify the image of communism in the conservative circles, additional searches have also been made to the newspaper collection. According to the research results, there has been an ongoing and heated debate of communism in Sweden. The Conservatives have used interpretations of communism against the Left and the Liberals. In doing this, the conservatives have also sought to challenge left-wing politics as such.

Ville Okkonen

”Taistelua on tarmokkaasti avustettava”: Kutomotyöläisten pohjoismainen yhteistyö 1920-luvulla *Nordic Wool Factory Workers in Cooperation in the 1920s*

Artikkeli käsittelee Suomen kutomotyöläisten kansainvälistä yhteistyötä 1920-luvulla sekä sitä, miten yhteistyö näkyi vuonna 1928 Hyvinkään lakon järjestelyissä ja jälkiselvittelyissä. Pääasiallisina lähteinä ovat Suomen Kutomateollisuustyöväen Liiton (SKTTTL, per. 1906) arkistoaineistot ja järjestöjen omat julkaisut, kuten *Kutomotyöläinen* sekä liittoa lähellä ollut sosialidemokraattinen *Kansan Lehti*.

Pohjoismainen kutomoteollisuuden edunvalvonta kehittyi ja voimistui 1920-luvulla. Yhteistyön vahvimpia ilmentymiä olivat tarkentuvat, sitoviksi muuttuvat yhteistyöso-

pimukset, joissa liittojen jäsenet sitoutuivat myös merkittävään taloudelliseen tukeen. Jos tarkastellaan pohjoismaisen yhteistyön aktiivisia toimijoita, varsinaisesta ydinjoukosta erottuu ryhmä miehiä, joista osa oli mukana jo 1910-luvun taitteessa ja edelleen 1930-luvun alkaessa. Kussakin maassa oli omat pitkäaikaiset edustajansa.

Kansainvälinen tuki konkretisoitui vuoden 1926 sopimuksen jälkeen ensin Norjan kutomotyöläisten ryhtyessä lakkoon ja sitten vuonna 1928 Hyvinkään kutomotyöläisten lakossa. Pohjoismaiset liitot olivat lakon tärkein

rahoittaja. Vaikka Hyvinkään lakon tulokset jäivät toivottua niukemmiksi, pohjoismaista yhteistyötä kiiteltiin alan lehdessä, ja pohjoismaiset yhteistyökonferenssit jatkuivat seuraavinkin vuosina.

The article deals with the Nordic cooperation that helped to fund the seven months long strike in Hyvinkää Wool Factory in the year 1928. The workers received a large sum of money from the Nordic trade unions active

in the wool industry, in accordance with the agreements made between Nordic unions in the 1920s. The article analyses the Nordic co-operation as it was described in the newspapers and union publications as well as in the documents surviving in the archives. It can be seen that there was a core of active union workers who took care of the Nordic cooperation.

Anu Lahtinen

Jännitteitä työväen sivistystoiminnassa *Tensions in Workers' Educational Activities*

Työväen Sivistysliitto (TSL) perustettiin 1.9. 1919 työväen yhteiseksi sivistysjärjestöksi. Alusta alkaen jäsenenä oli sekä sosialidemokraattien että vasemmistososialistien johtamia järjestöjä. Myös SDP oli jäsen, mutta se ei sanellut TSL:n toimintalinjaa. Sisäinen yhteistyö ei sujunut aivan ongelmitta. Hieman yksinkertaistaen keskeistä oli erilainen näkemys sivistystoiminnasta. Perustajahahmo ja puheenjohtaja Väinö Voionmaa painotti tasa- puolista valistusta ja sivistystyötä, kun taas vasemmistososialisteilla (ja illegaaleilla kommunisteilla) korostui usein puoluepoliittisen, herättävän agitaation tarve. Siihen saatiin virikkeitä naapurista, neuvostomaasta. Jako heijastui toiminnassa. Sotavuosien jälkeen jäseniksi tulivat muun muassa SKP ja SKDL. Sisäinen jännite säilyi, osin voimistuen. Oli myös paikallisia kamppailuja enemmistöstä. Vasta kun Kansan Sivistystyön Liitto (KSL) perustettiin vuonna 1964, kahden sivistys-suuntauksen kesken avautuivat todelliset käytännön yhteistoiminnan näkymät. Aikakin oli muuttunut.

The Workers' Educational Association WEA Finland was founded on the 1st of September

in 1919. From the very beginning, member organisations included those led by social democrats as well as those run by left-wing socialists. Also, the Social Democratic Party was a member of the WEA, but did not determine its actions. The co-operation was not quite flawless – to put it simply, there were different views on educational needs. The founder and chairman Väinö Voionmaa emphasized nonbiased educational work whereas the left-wing socialists (and the illegal communists) often underlined the need of political agitation, with incentive from the neighbouring Soviet Union. This division reflected in the activities. After the WWII when the Communist Party of Finland and the Finnish People's Democratic League joined the WEA, the tensions about educational needs still strengthened. There were local fights over majority. It was not until the establishment of the KSL Civic Association for Adult Learning in 1964 that the real prospects of practical co-operation emerged between the two educational trends. Also, the times were different by then.

Tero Tuomisto

TYÖVÄENTUTKIMUS VUOSIKIRJA

Työväentutkimus Vuosikirja on työväestöä, työväen-kulttuuria ja yhteiskunnallisia aiheita käsittelevä tie-teellinen aikakauskirja. Se sisältää artikkeleita, joista osa vertaisarvioidaan, sekä keskustelupuheenvuoroja, opinnäyte-esittelyjä ja kirja-arvioita. Vuosikirja on arvioitu julkaisufoorumin tasolle 1.

TARJOA ARTIKKELIA JULKAISTAVAKSI Työväentutkimus Vuosikirjaan voi tarjota julkaistavaksi työväestöön tai työelämään liittyviä tieteellisiä artikkeleita: ohjeet kirjoittajalle (<https://journal.fi/tyovaentutkimus/about/submissions>)

TILAA TYÖVÄENTUTKIMUS VUOSIKIRJA Tilaamalla Työväentutkimuksen kestopäätöksinä varmistat, että voit tutustua ajankohtaiseen työväentutkimukseen ja saat tuoreen numeron postitse joka vuosi.

Ilmoita tilatessa seuraavat tiedot: tilaaja, postiosoite, laskutusosoite (myös sähköposti- tai verkkolaskuosoite), jatkotilaus vai yksittäinen vuosikerta.

Tilaukset: perinne@tyovaenperinne.fi

Tilaamalla annat valtuudet tallentaa tilaajan tiedot tilausrekisteriimme, jota käytetään tilausten hallinnointiin, vuosikirjan postitukseen ja laskutukseen. Postitusta ja laskutusta varten tilaustiedot välitetään painolaitokseen ja tilitoimistoon. Tietoja ei luovuteta muualle.

ILMOITUKSET JA TUKIOSTOTILAUKSET Näy valtakunnallisesti ilmoittamalla Työväentutkimus Vuosikirjassa tai tilaa vuosikirjaa nippuostona organisaatiosi jäsenille tai työyhteisösi!

Lisätietoja, ilmoitukset ja tukioستotilaukset: toimitussihteeri Alpo Väkevä, alpo.vakeva@tyovaenperinne.fi

Julkaisijat: Kansan Arkisto, Työväen Arkisto, Työväenmuseum Werstas, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Työväenperinne ry / Työväenliikkeen kirjasto.

Kustantaja: Työväenperinne ry

Hinta: vuodesta 2022 alkaen 15€ (sis. postituskulut)

Ilmestyy: marraskuussa

Painosmäärä: 900 kpl

Julkaisijatahojen yhteystiedot

Kansan Arkisto

Vetehisenkuja 1
00530 Helsinki
p. 044 721 0320 tutkijapalvelu
p. 050 308 3252 kuva-arkisto
info@kansanarkisto.fi
www.kansanarkisto.fi

Työväen Arkisto

Sörnäisten rantatie 25 A
00500 Helsinki
p. 040 455 6972
info@tyark.fi
www.tyark.fi
Työväen muistitietotoimikunta
p. 040 455 3198
pete.pesonen@tyark.fi

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura

Kanslerinrinne 1, Huone Pinni B 3094
33014 Tampereen yliopisto
p. 050 4377 347
sami.suodenjoki@tuni.fi
www.thpts.fi

Työväenmuseumo Werstas

Väinö Linnan aukio 8
33210 Tampere
p. 010 420 9220
info@tyovaenmuseumo.fi
www.tyovaenmuseumo.fi

Lenin-museo

Hämeenpuisto 28
33200 Tampere
p. 010 420 9222
lenin@lenin.fi
www.lenin.fi

Kuurojen museo

Näyttelyt suljettu toistaiseksi remontin vuoksi
info@kuurojenmuseumo.fi
www.kuurojenmuseumo.fi

Työväenperinne ry / Työväenliikkeen kirjasto

Sörnäisten rantatie 25 A
00500 Helsinki
p. 09 766 429
perinne@tyovaenperinne.fi
www.tyovaenperinne.fi

Lähettäjä

Työväenliikkeen kirjasto, Sörnäisten rantatie 25 A, 00500 Helsinki

ISSN: 0784-1272 (painettu)

ISSN: 1459-7780 (verkkojulkaisu)

12 €